

ੴ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਕੀ ਫਤਿਹ ॥

ਬੰਦਾ ਬਹਾਦਰ

ਅਤੇ

ਬੰਦਾ ਬਹਾਦਰ ਕੌਣ ਸੀ?

ਲੇਖਕ

ਸ: ਕਰਮ ਸਿੰਘ (ਹਿਸਟੋਰੀਅਨ)

ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਮੇਟੀ

ਸ਼੍ਰਮਣੀ ਗੁਰਦਾਅਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ, ਸ੍ਰੀ ਅਮ੍ਰਿਤਸਰ

Shai Parmenard initiates 'Banda Bajrangi' (contd.)

ਸੀ ਕਿ ਇਤਿਹਾਸ ਦੀਆਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਹਸਤੀਆਂ ਬਾਰੇ ਉਹ ਲਿਖਦੇ ਸਨ, ਉਹ ਆਕਰਸ਼ਕ ਰੂਪ ਪਾਰ ਲੈਂਦੀਆਂ ਸਨ, ਪੜ੍ਹਣ ਵਾਲਿਆਂ ਦੇ ਅੰਦਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਹਸਤੀਆਂ ਬਾਰੇ ਸ਼ਰਧਾ ਤੇ ਪਿਆਰ ਜਾਗ ਪੈਦਾ ਸੀ।

ਇਹ ਪੁਸਤਕ ਪੜ੍ਹ ਕੇ, ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਇਕ ਉੱਥੀ ਹਿੰਦੂ ਹਸਤੀ, ਭਾਈ ਪਰਮਾਨੰਦ ਉੱਪਰ ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਨੇ ਜਾਦੂ ਮਈ ਅਸਰ ਕੀਤਾ। ਭਾਈ ਪਰਮਾਨੰਦ ਜੀ, ਭਾਈ ਮਤੀ ਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਵੱਸ਼ ਵਿਚੋਂ ਹੋਣ ਦਾ ਗੌਰਵ ਰਖਦੇ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਅੰਦਰ ਅਜੇਹੀ ਭਾਵਨਾ ਦਾ ਜਾਗ੍ਰਤ ਹੋਣਾ ਕੁਦਰਤੀ ਸੀ, ਪਰੰਤੂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ਾਇਦ ਇਸ ਗੱਲ ਤੇ ਤਸੱਲੀ ਨਾ ਹੋਈ ਕਿ ਬੰਦਾ ਬਹਾਦਰ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਹੀ ਰਹੇ; ਜਿੱਥੇ ਜਿੱਥੇ ਬੰਦੇ ਬਹਾਦਰ ਦਾ ਨਾਮ ਆਇਆ ਛਿਕਰਿਆਂ ਦੇ ਛਿਕਰੇ ਬਦਲ ਕੇ ਉਥੇ 'ਬੰਦਾ ਬੈਰਾਗੀ' ਦੇ ਨਾਮ ਹੇਠਾਂ ਆਪਣੀ ਰਚਨਾ ਨੂੰ ਇਕ ਪੁਸਤਕ ਦਾ ਰੂਪ ਦਿੱਤਾ।

ਪੁਸਤਕ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਹ ਵੀ ਲਿਖ ਦਿੱਤਾ “ਬੰਦਾ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਸਿੱਖ ਹੀ ਨਹੀਂ ਬਣਿਆ ਸੀ, ਉਹ ਬੈਰਾਗੀ ਸਾਧੂ ਸੀ ਤੇ ਅੰਤ ਤੱਕ ਬੈਰਾਗੀ ਹੀ ਰਿਹਾ।”

ਇਸ ਕਿਸਮ ਦੇ ਫਿਕਰੇ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਸ: ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਗਲਤੀ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਹੋਇਆ ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਬੰਦਾ ਬਹਾਦਰ ਪੁਸਤਕ ਵਿਚ ਸੁਭਾਵਕ ਹੀ ਲਿਖ ਦਿੱਤਾ ਸੀ; ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਅਜੇਹੀ ਲਿਖਤ ਨਹੀਂ ਲੱਭੀ ਜਿਸ ਵਿਚ ਬੰਦੇ ਨੂੰ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਾਉਣ ਦਾ ਪ੍ਰਸੰਗ ਹੋਵੇ। ਬਸ ਫਿਰ ਕੀ ਸੀ ਭਾਈ ਪਰਮਾਨੰਦ ਜੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਾਕਾਂ ਨੂੰ ਲੱਗੇ ਗੇਂਦ ਵਾਂਗ ਉਛਾਲਣ।

ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਵੱਡੇ ਵੱਡੇ ਮਸ਼ਹੂਰ ਮਹਾਪੁਰਖਾਂ, ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ, ਬਾਬਾ ਦੀਪ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਜੈਸੀਆਂ ਅਨੇਕਾਂ ਹਸਤੀਆਂ ਦੇ ਨਾਮ ਅਸੀਂ ਜਾਣਦੇ ਹਾਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਣ ਦੇ ਪ੍ਰਸੰਗ ਕਿਧਰੇ ਵੀ ਲਿਖੇ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੇ। ਇਸ ਦਾ ਭਾਵ ਇਹ ਨਹੀਂ ਕਿ ਉਹ ਅੰਮ੍ਰਿਤਪਾਰੀ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਪ੍ਰਸੰਗ ਜਾਂ ਵਾਰਤਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਅਜੇਹੀ ਸਥਿਤੀ ਤਾਂ ਉਸ ਵੇਲੇ ਵਰਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਅਗਲੀ ਧਿਰ ਵੱਲੋਂ ਕੋਈ ਤਕਰਾਰ ਹੋਵੇ, ਇਨਕਾਰ ਹੋਵੇ ਜਾਂ ਉਹ ਘਟਨਾਂ ਵਿਲੱਖਣ ਤੁਪ ਵਿੱਚ ਵਰਤੇ। ਭਾਈ ਢੱਲੇ ਦਾ 'ਡੱਲ ਸਿੰਘ' ਬਣਨ ਸਮੇਂ ਦਾ ਅਸੇਹਾ ਇਕ ਪ੍ਰਸੰਗ ਹੈ। ਕਿਸੇ ਗੈਰ ਜਾਤੀ ਦੇ ਲੋਕ, ਖਾਸ ਕਰ ਕਿਸੇ ਮੁਸਲਮਾਨ (ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਦਮਦਮਾ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਇਕ ਮੁਸਲਮਾਨ ਫ਼ਕੀਰ ਪਿੰਡ ਛੱਤਿਆਨੇ ਦੇ ਸੱਯਦ ਵਹਿਮੀ ਸ਼ਾਹ ਨੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਿਆ ਅਤੇ ਅਜਮੇਰ ਸਿੰਘ ਨਾਂ ਉਤੇ ਪਸਿੱਧ

ਹੋਇਆ) ਦਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਣਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਲੋਕ ਚਰਚਾ ਹੋਣ ਕਾਰਣ ਕਿ ਇਹ ਪਹਿਲੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਿਆ ਅਤੇ ਸੋਤਿਆਂ ਲਈ ਇਹ ਘਟਨਾ ਅਜੀਬ ਸੀ, ਜਾਂ ਗੁਰੂ ਕੇ ਘਰਾਣਿਆਂ ਦੇ ਕੁਝ ਬਜ਼ੁਰਗਾਂ ਦੇ (ਜੋ ਪਹਿਲਾਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਨਹੀਂ ਛਕਦੇ ਸਨ) ਦੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਣ ਦੇ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਰਨਾਂ ਯੋਗ ਆਉਂਦੇ ਹਨ, ਜਿਵੇਂ ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਦੇ ਸੋਚੀ ਬਡਭਾਗ ਸਿੰਘ ਦੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਣ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਹੈ।

ਕਿਸੇ ਤਵਾਰੀਖ ਵਿਚ ਬੰਦਾ ਬਹਾਦਰ ਦੇ ਸਿੰਘ ਸਜਣ ਦਾ ਪ੍ਰਸੰਗ ਨਾ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਸੁ: ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਇਸ ਪੱਖ ਬਾਰੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਵਧੇਰੇ ਪਿਆਨ ਨਾਲ, ਖਾਸ ਤੌਰ ਤੇ, ਬੋਜ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਭਾਈ ਪਰਮਾਨੰਦ ਜੀ ਰਚਿਤ 'ਬੀਤ ਬੈਰਾਗੀ' ਨਾਂ ਦੀ ਲਿਖਤ ਸਾਹਮਣੇ ਆਈ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਰੂਹ ਫੜਕ ਉਠੀ ਅਤੇ ਤਵਾਰੀਖਾਂ ਵਿਚੋਂ ਹਵਾਲਿਆਂ ਦੇ ਹਵਾਲੇਂ ਕੱਢ ਕੇ ਭਾਈ ਪਰਮਾਨੰਦ ਦਾ ਜਵਾਬ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਪੁਸਤਕ ਦਾ ਨਾਮ 'ਬੰਦਾ ਕੌਣ ਥਾ' ਰੱਖਿਆ। ਆਪ ਉਨ੍ਹਾਂ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰਾਂ ਵਿਚੋਂ ਨਹੀਂ ਸਨ ਜੋ ਕੋਲੋਂ ਹੀ ਪ੍ਰਸੰਗ ਘੜ ਕੇ ਨਾਵਲਿਸਟਾਂ ਵਾਂਗ ਇਤਿਹਾਸ ਦੇ ਪ੍ਰਵਾਹ ਵਿਚ ਠੋਲ੍ਹ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਦਿਨ ਪਾ ਕੇ ਉਹ ਕਹਾਣੀਆਂ ਪ੍ਰਚਲਤ ਹੋ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਤਿਹਾਸ ਦਾ ਅਨਿਖੜਵਾਂ ਅੰਗ ਬਣ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਪੌਰਾਣਿਕ ਗਾਬਾ ਨਾਲੋਂ ਵੀ ਮੰਦਾ ਅਸਰ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਅਸਲੀਅਤ ਇਸ ਖੁਦ ਉੱਗੇ ਜਾ ਉਗਾਏ ਬੂਟੇ ਦੇ ਪ੍ਰਛਾਵੇਂ ਹੇਠ ਆ ਜਾ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਘੜੀਆਂ ਗਈਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਕਿਉਂਕਿ ਰੌਚਕਤਾ ਦਾ ਅੰਗ ਪੂਰਨ ਵਾਸਤੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਮਨੋਰਥਾਂ ਲਈ ਰਚੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ, ਇਸ ਲਈ ਸੱਚੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਬਹੁਤ ਵਾਗੀ ਮਾਤ ਪਾ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਸੱਚ ਨੂੰ ਨਿਖੇੜਨਾ ਆੱਖਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸਰਦਾਰ ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸੱਚ ਨੂੰ ਨਿਖੇੜਨ ਲਈ ਉਚੇਚੇ ਜਤਨ ਕੀਤੇ ਅਤੇ ਸਭ ਤਥਾਂ ਦੇ ਆਧਾਰ ਤੇ ਇਹ ਗਵਾਹੀ ਦਿੱਤੀ:

“ਪਰ ਸੱਚ ਦੀ ਭਾਲ ਖਾਤਰ ਅਸੀਂ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੇ ਆਦਮੀਆਂ ਪਾਸੋਂ ਪੁੱਛਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਬੰਦਾ ਬਹਾਦਰ ਕੌਣ ਸੀ? ਇਸ ਵੇਲੇ ਤੀਕ ਸਾਨੂੰ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਲਿਖਾਰੀਆਂ ਦੀਆਂ ਲਿਖਤਾਂ ਮਿਲਦੀਆਂ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਬੰਦੇ ਬਹਾਦਰ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਅੱਖੀਂ ਵੇਖਿਆ ਸੀ, ਤੇ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੇ ਹਾਲ ਲਿਖੇ ਸਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਮੌਕੇ ਦੇ ਗਵਾਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਬਹੁਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਹਨ, ਕੁਝ ਹਿੰਦੂ ਹਨ, ਤੇ ਕੁਝ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼, ਪਰ ਇਹ ਸਾਰੇ ਹੀ ਮੰਨਦੇ ਹਨ ਕਿ ਬੰਦਾ ਬਹਾਦਰ ਸਿੱਖ ਸੀ। ਕੋਈ ਭੁੱਲਕੇ ਵੀ ਨਹੀਂ ਲਿਖਦਾ ਕਿ ਬੰਦਾ ਬਹਾਦਰ ਬੈਰਾਗੀ ਸੀ, ਯਾਂ ਹਿੰਦੂ ਸੀ।”

ਕੈਦੀ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਮੁਗਲ ਸੈਨਾ ਦਿੱਲੀ ਅੱਪਜ਼ ਗਈ।
 ਰਾਜਾਨੀ ਦੇ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਹੀ ਨਿਵਾਸੀ ਆਪਣੇ ਦੇਸ਼ ਵਾਸੀ
 ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਅੱਥਰੂ ਭਰੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਨਾਲ ਵੇਖ ਰਹੇ ਸਨ।
 ਕੈਦ ਕੀਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਜਲੂਸ ਕੱਢਿਆ ਗਿਆ।
 ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਬੇੜੀਆਂ ਛਣਕ ਰਹੀਆਂ ਸਨ।
 ਸ਼ਾਹੀ ਸੜਕ ਬਹਾਦਰਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਕਾਂ ਨਾਲ ਭਰੀ ਹੋਈ ਸੀ।
 ਕੈਦੀਆਂ ਨੂੰ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿੱਚ ਡੱਕ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ।
 ਹਾਲੇ ਸੱਤ ਦਿਨ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸਨ ਬੀਤੇ ਕਿ ਸੱਤ ਸੌ ਕੈਦੀ
 ਇੱਕ-ਇੱਕ ਸੌ ਕਰਕੇ ਕਤਲ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਗਏ।
 ਬੰਦਾ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਸ਼ੇਰ ਸੀ।
 ਉਹ ਵੀ ਆਪਣੇ ਮਾਸੂਮ ਬੱਚੇ ਨਾਲ ਕੈਦ ਵਿੱਚ ਸੀ।
 ਪਿਤਾ ਤੇ ਪੁੱਤਰ ਦੁਆਲੇ ਮੌਤ ਘੁੰਮ ਰਹੀ ਸੀ।
 ਦੋਹਾਂ ਨੂੰ ਕਾਜ਼ੀ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ।
 ਕਾਜ਼ੀ ਨੇ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ:-
 “ਬੰਦੇ ਦਾ ਲਾਡਲਾ ਬੰਦੇ ਦੇ ਹੱਥਾਂ ਕਤਲ ਕਰਵਾ ਉਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।”
 ਧਰਤੀ ਕੰਬ ਗਈ ਪਰ ਮਹਾਂਬੀਰ ‘ਬੰਦਾ ਬਹਾਦਰ’ ਪੱਥਰ ਦੀ ਮੂਰਤ
 ਵਾਂਗ ਅਡੋਲ ਖਲੋਤਾ ਰਿਹਾ, ਉਹ ਮਨੁੱਖ ਨਹੀਂ ਦੇਵਤਾ ਸੀ।
 ਪੁੱਤਰ ਨੂੰ ਉਸ ਨੇ ਕੋਲ ਸੱਦਿਆ। ਬੰਦੇ ਨੇ ਉਹਦਾ ਮੁਖਜ਼ਾ ਚੁੰਮਿਆ
 ਮਿਆਨ ਚੋਂ ਕਿਪਾਨ ਕੱਢ ਕੇ ਪੁੱਤਰ ਨੂੰ ਕਿਹਾ-
 “ਪੁੱਤਰ ਤੂੰ ਸੂਰਮਾ ਹੈ।
 ਧਰਮ, ਕੌਮ ਤੇ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਇੱਜਤ ਲਈ ਮਰਨਾ, ਮਰਨਾ ਨਹੀਂ
 ਬਲਕਿ ਅਸਲੀ ਜੀਵਨ ਹੈ।
 ਆ ਬੇਲ: ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਕੀ ਫਤਹਿ।”
 ਬੰਦੇ ਨੇ ਆਪਣੇ ਖੱਬੇ ਹੱਥ ਨਾਲ ਪੁੱਤਰ ਦਾ ਗਲ ਫੜਿਆ
 ਤੇ ਸੱਜੇ ਹੱਥ ਨਾਲ ਕਿਪਾਨ ਉਸਦੀ ਹਿੱਕ ਵਿਚ ਪੇਭ ਦਿੱਤੀ।
 ਪੁੱਤਰ ਦੇ ਮੂਰੋਂ ਨਿਕਲਿਆ: ‘ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਕੀ ਫਤਹਿ’ ਅਤੇ

ਉਹ ਧੜ੍ਹਮ ਕਰਦਾ ਧਰਤੀ ਤੇ ਛਿੱਗ ਪਿਆ।
 ਇਸ ਭਿਆਨਕ ਦਿੱਸ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਚਾਰੇ ਪਾਸੇ ਸਨਾਟਾ ਛਾ ਗਿਆ।
 ਹੁਣ ਬੰਦੇ ਨੇ ਸ਼ਹੀਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨੀ ਸੀ।
 ਕਾਜ਼ੀ ਦਾ ਹੁਕਮ ਹੋਇਆ ਤੇ ਉਸ ਦਾ ਸਾਰਾ ਸਗੋਰ
 ਛੇਕੋ ਛੇਕ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ।
 ਉਸਦਾ ਇੱਕ-ਇੱਕ ਅੰਗ ਖੋਹਿਆ ਗਿਆ।
 ਉਸਦੀਆਂ ਖੁੱਲ੍ਹੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਇਹ ਸਾਰਾ ਜੁਲਮ ਵੇਖ ਰਹੀਆਂ ਸਨ।
 ਪਰ ਉਸ ਦੇ ਮੂਰੋਂ ਇੱਕ ਵੇਗ ਵੀ ‘ਹਾਏ’ ਦਾ ਸ਼ਬਦ ਨਾ ਨਿਕਲਿਆ।
ਪੰਜਾਬ ਕੇਸਰੀ, ਬੰਦਾ ਬਹਾਦਰ ਸੰਸਾਰ ਤੋਂ ਚਲਾ ਗਿਆ।
 ਪਰ ਉਸਦਾ ਹੋਸਲਾ ਤੇ ਬਲੀਦਾਨ ਅੱਜ ਵੀ
 ਸਾਨੂੰ ਬਹਾਦਰੀ ਦਾ ਸਬਕ ਸਿਖਾਉਂਦਾ ਹੈ।
 ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਸ਼ੇਰ ਪੁਰਸ਼ ਮਰ ਕੇ ਵੀ ਅਮਰ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।
 ਬੰਦੇ ਬਹਾਦਰ ਦਾ ਜਮੁਰਾਂ ਨਾਲ ਤੋੜਿਆ ਸਗੀਰ ਕਿੱਥੇ ਸੁਟਿਆ ਗਿਆ
 ਜਾਂ ਸਾਜ਼ਿਆ ਫੂਕਿਆ ਗਿਆ, ਉਦੋਂ ਇਹ ਰਹੱਸ ਬਣ ਗਿਆ। ਜਦੋਂ ਕੁਝ ਚਿਰ
 ਪਿਛੋਂ ਪਤਾ ਚਲਿਆ, ਜਿਸ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਪੱਤ੍ਰਕਾ
 ਵਿਚ ਮਿਲਦਾ ਹੈ।
 “ਮੁਲਕ ਵਿਚ ਗੌਗਾ ਹੈ ਕਿ ਬੰਦਾ ਬੰਧਨ ਮੁਕਤ ਹੋ ਭਾਗ ਗਿਆ ਹੈ।”
 ਜੰਮ੍ਹ ਦੇ ਇਕ ਪਾਸੇ ਡੇਰਾ ਬੰਦਾ ਬਹਾਦਰ ਹੈ। ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹੈ ਬੰਦਾ ਬਹਾਦਰ
 ਏਥੇ ਆਂ ਟਿਕਿਆ ਸੀ। ਇਸ ਡੇਰੇ ਦੇ ਮੁਖੀ ਆਪਣੇ ਬਾਰੇ ਦਾਅਵਾ ਕਰਦੇ ਹਨ
 ਕਿ ਉਹ ਬੰਦੇ ਬਹਾਦਰ ਦੀ ਵੰਸ਼ ਵਿੱਚੋਂ ਹਨ। ਉਹ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ
 ਸਿੱਖ ਹਨ। ਸਿੱਖ ਰਹੀਤ ਦੀ ਓਥੇ ਪਾਲਣਾ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।
 ਇਨ੍ਹਾਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਪ੍ਰਮਾਣ ਹੋਰ ਕੀ ਹੋ ਸਕਦਾ ਸੀ ਕਿ ਬੰਦਾ
 ਬਹਾਦਰ ਸਿੰਘ ਸੀ? ਕੁਝ ਗਲਤ ਫਹਿਸ਼ੀਆਂ ਨਾ ਪੈਂਦੀਆਂ ਅਤੇ ਬੰਦੇ ਦੇ ਓਥੇ
 ਹੋਣ ਦਾ ਪਤਾ ਚਲਦਾ, ਸੰਭਾਵਨਾਵਾਂ ਸਨ ਖਾਲਸਾ ਦਲ ਫਿਰ ਉਸ ਨਾਲ ਜੜ
 ਕੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਕਾਤਲਾਂ ਨੂੰ ਖੰਡੇ ਤੇ ਕਿਪਾਨ ਦੀ ਧਾਰ ਦਾ ਮਜ਼ਾ ਚਖਾਉਂਦਾ।
 ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਕੰਮ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕਰਨਾ ਸੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਹੀ ਕੀਤਾ।
 ਕੀ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਿਸੇ ਦੀ ਮਨੋ ਬਿਰਤੀ ਬਦਲਣ ਨਾਲੋਂ ਮਨੁੱਖ ਦੀ

ਜੁਆਨੀ ਦੇ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਦੀ ਭਾਲ ਕਰੋ ਅਤੇ ਦੁਸ਼ਟਨ ਦੇ ਹਥੋਂ
ਆਜ਼ਾਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰੋ।

ਦਮੇ ਮਰਗ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਖੁਸ਼ ਗਵਾਰਾ॥

ਅਮਰ ਈਨੇ ਮਾ ਰਾ ਬਸਾ ਯਾਦ ਦਾਰ॥

ਸਾਡਾ ਇਹ ਫਰਮਾਨ ਅਕਸਰ ਚੇਤੇ ਰੱਖੋ ਕਿ ਮੌਤ ਸਮੇਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਬੜਾ
ਖੁਸ਼ਗਵਾਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਦਸ਼ਮੇਸ਼ ਜੀ ਦੇ ਦਰਬਾਰੀ ਤੇ ਹਜੂਰੀ ਕਵੀਆਂ ਵਿਚ ਕਵੀ ਸੈਨਾਪਤੀ ਦਾ
ਨਾਂ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹੈ, ਇਸੇ ਕਵੀ ਸੈਨਾਪਤੀ ਲਿਖਤ 'ਗੁਰੂ ਸੰਭਾ' ਦੀ (ਪੰਜ ਗ੍ਰੰਥੀ
ਜਿਹੀ) ਲੰਮੀ ਤਥਤੀ ਵਾਲੀ ਪੇਖੀ ਦੇ ਪਿਛੇ ਉਸੇ ਲਿਖਾਗੀ ਦੀ ਲਿਖਤ ਫਾਰਸੀ
ਬੋਲੀ, ਲਿੱਪੀ, ਗੁਰਮੁਖੀ ਵਿਚ ਜ਼ਫਰਨਾਮੇ ਜਿਹੀ ਕਾਵਿ ਸੈਲੀ ਵਿੱਚ
'ਅਮਰਨਾਮਾ' ਲਿਖ ਕੇ ਉਸ ਪਿਛੇ ਟਿਪਣੀ ਲਿਖੀ ਹੈ:-

ਬਾ-ਢਾਡੀ ਬਵਦ ਜ਼ੀਨਤੇ ਬਜ਼ਮ ਰਾ॥

ਅਮਰਨਾਮਾ ਅਜ ਢਾਡੀ ਆਇਦ ਬਜਾ॥

ਢਾਡੀ ਨਾਲ ਪ੍ਰਵੇਦੀ ਦੀ ਸੋਭਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਅਮਰਨਾਮਾ ਢਾਡੀ ਲਈ ਫਰਦਾ ਹੈ॥

ਇਤਿ ਸ੍ਰੀ ਅਮਰਨਾਮਾ ਮੁਖਵਾਕ ਪਾਤਿਸ਼ਾਹੀ ਦਸਮ ਹੁਕਮ ਸਤਿਸੰਪੂਰਣੁ॥੧॥

੧੦੪ ਸਾਲ ੧੭੬੫ ਮਾਰ ਕਤਕ। ਜਮਾ ਦਰਜ ਕੀਤਾ ਗੁਰਸੋਭਾ ਮੇ॥

ਉਪਰੋਕਤ ਲਿਖਤਾਂ ਤੋਂ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਬੰਦਾ ਬਹਾਦਰ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ
ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਰਨ ਆਇਆ ਜਿਸ ਕਾਰਣ ਉਸਦੀ ਕਾਇਆ ਪਲਟੀ ਅਤੇ ਉਹ
ਮਾਧੇ ਦਾਸ ਬੈਰਾ

ਗੀ ਦੀ ਥਾਂ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਸਿੰਘ ਬਣਿਆ। ਛਾਪੀ ਜਾ ਰਹੀ
ਪੁਸਤਕ ਵਿਚ ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਹਿਸਟੋਰੀਅਨ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ 'ਬੰਦਾ ਬਹਾਦਰ
ਅਤੇ ਬੰਦਾ ਕੌਣ ਸੀ' ਸੰਪੂਰਨ ਰੂਪ ਵਿਚ ਛਾਪੀਆਂ ਜਾ ਰਹੀਆਂ ਹਨ ਤਾਂ ਜੋ
ਇਸ ਸਬੰਧੀ ਸਾਰੇ ਭਰਮ ਭੁਲੇਖੇ ਦੂਰ ਹੋ ਸਕਣ ਅਤੇ ਪਾਠਕ ਜਾਣ ਸਕਣ ਕਿ
ਇਹ ਉਸ ਬੀਰ ਯੋਧੇ ਦੀ ਗਾਬਾ ਹੈ ਜਿਸ ਦੀ ਬੀਰਤਾ ਦੀ ਗਵਾਹੀ ਸਰਹੰਦ
ਦੀਆਂ ਕੰਧਾਂ ਦੇ ਰਹੀਆਂ ਹਨ।

ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ

ਮਿਤੀ: ੨੧/੧੨/੧੯੯੮

ਗੁਰਦਿੱਤ ਸਿੰਘ ਗਿਆਨੀ

BHUMICA

ਬੰਦੇ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਹਾਲ

ਪੰਜਾਬੋਂ ਜੋ ਰਾਹ ਕਸ਼ਮੀਰ ਵੱਲ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਸਭ ਨਾਲੋਂ
ਸੁੰਦਰ ਤੇ ਰਮਣੀਕ ਅਸਥਾਨਾਂ ਨਾਲ ਭਰਪੂਰ ਰਸਤਾ, ਪੀਰ ਪੰਚਾਲ ਵਾਲਾ ਰਾਹ
ਹੈ। ਜਦ ਦਾ ਕਸ਼ਮੀਰ ਮੁਗਲਾਂ ਦੇ ਹੱਥ ਆਇਆ, ਇਸ ਰਾਹ ਦੀ ਸੋਭਾ ਹੋਰ ਵੀ
ਵਧ ਗਈ। ਥਾਂ ੨ ਸਰਾਵਾਂ ਅਤੇ ਜਗਾਹ ੨ ਸੁੰਦਰ ਮਕਾਨ ਬਣ ਗਏ। ਇਸ
ਰਾਹ ਜਦ ਬਿਬਰ ਤੋਂ ਅੱਗੇ 'ਅਧੀ ਤਕ' ਅਤੇ ਕਮਾਤਨ ਗੋਸ਼ਾ ਦੀਆਂ ਪਹਾੜੀਆਂ
ਲੰਘ ਕੇ ਮੈਦਾਨ ਜਹੋ ਵਿੱਚ ਜਾਈਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਇਕ ਪਹਾੜੀ ਨਦੀ ਦੇ ਕੰਢੇ
ਗੁਜੌੜੀ ਨਾਮਕ ਪੁਰਾਣਾ ਤੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਸ਼ਹਿਰ ਮਿਲਦਾ ਹੈ, ਇਹੋ ਸ਼ਹਿਰ ਸਾਡੇ
ਬੀਰ ਬਹਾਦਰ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਜੀ ਦੀ ਜਨਮ ਭੂਮੀ ਸੀ।

ਆਪ ਦੇ ਪਿਤਾ ਦਾ ਨਾਮ 'ਗੁਮ ਦੇਵ' ਸੀ, ਜੋ ਭਾਰਦਵਾਜ ਰਾਜਪੂਤ
ਸਨ। ਰਾਮਦੇਵ ਕੋਈ ਸਰਕਾਰੀ ਅਹੁਦੇਦਾਰ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਇਸ ਲਈ ਉਸ ਪਾਸ
ਬਹੁਤ ਧਨ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਜੈਸੀ ਵਿਚਲੇ ਮੇਲ ਦੀ ਹਾਲਤ ਇਸ ਕੌਮ ਦੇ ਲੋਕਾਂ
ਦੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਵੈਸੀ ਹੀ ਇਸ ਦੀ ਸੀ, ਅਤੇ ਜੋ ਕੰਮ ਇਸ ਕੌਮ ਦੇ ਲੋਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼
ਕਰ ਕੇ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਉਹੋ ਹੀ ਰਾਮਦੇਵ ਵੀ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਮਾਂ ਲੰਘ
ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਕਰਤਾਰ ਨੇ ਇਕ ਪੁੱਤ੍ਰ ਦਿੱਤਾ, ਜਿਸ ਦਾ ਨਾਮ 'ਲਛਮਣ ਦੇਵ'
ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ।

ਲਛਮਣ ਦੇਵ ਕਦ ਪੈਦਾ ਹੋਇਆ, ਇਸ ਦਾ ਸਾਨੂੰ ਕੁਝ ਵੀ ਪਤਾ
ਨਹੀਂ। ਮਹੂਲੀ ਹਾਲਤ ਵਿੱਚ ਪੈਦਾ ਹੋ ਕੇ ਬੈਰਾਗੀ ਹੋ ਗਏ। ਲਛਮਣ ਦੇਵ ਦੇ
ਪੈਦਾ ਹੋਣ ਦੀ ਤਗੀਕ ਦਾ ਪਤਾ ਕਰਨਾ ਉਹਨਾਂ ਆਦਮੀਆਂ ਲਈ ਠੀਕ ਕਠਨ
ਹੈ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਡਿਆਂ ਵਿੱਚ ਇਤਿਹਾਸ ਦਾ ਸੌਕ ਨਾ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ, ਹਾਂ ਸਾਰੇ
ਹਾਲਾਂ ਉੱਤੇ ਨਜ਼ਰ ਮਾਰ ਕੇ ਇਤਤਾ ਕਿਆਸ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਕਿ ਜਿਸ
ਸਮੇਂ ਦਸਮ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਜੀ ਪਟਨੇ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਏ, ਕਿਤੇ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੇ
ਲਗ-ਭਗਾਂ ਹੀ ਲਛਮਣ ਦੇਵ ਰਜੌੜੀ ਵਿੱਚ ਪੈਦਾ ਹੋਇਆ ਹੋਵੇਗਾ।

ਰਾਜਪੂਤ ਦਾ ਪੁੱਤ੍ਰ ਸੀ, ਇਸ ਨੇ ਨਿੱਕਿਆਂ ਹੁੰਦਿਆਂ ਹੀ ਉਹ ਸਭ ਹੁਨਰ
ਸਿੱਖ ਲਏ, ਜੋ ਰਾਜਪੂਤਾਂ ਲਈ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸਨ। ਪਰ ਸਾਰਿਆਂ ਕਰਤੱਬਾ ਨਾਲੋਂ

300 horsemen with the
guru.

ਗੁਰੂ ਜੀ ਨਾਲ ਮਿਲਾਪ

ਜਦ ਮਾਧੇ ਦਾਸ ਨਦੇੜ ਸ਼ਹਿਰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਦਿਨ ਕੱਟ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਤਾਂ ਹਿੰਦ ਵਿੱਚ ਇਕ ਰਾਜਸੀ ਭੁਚਾਲ ਆਇਆ, ਜਿਸ ਨੇ ਮੁਗਲਾਂ ਦੀ ਸ਼ਾਹੀ ਨੌਜਾਂ ਨੌਜਾਂ ਐਸੀਆਂ ਹਿਲਾਈਆਂ ਕਿ ਇਸ ਤੋਂ ਮਰਗਰੋਂ ਇਹ ਸ਼ਾਹੀ ਦਿਨੋਂ ਤੁਨ ਗਰਕਦੀ ਹੀ ਗਈ।

ਏਹ ਸਮਾਚਾਰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੈ ਕਿ ਜਦ 28 ਫੱਗਣ ਸੰਮਤ ੧੭੬੩, ਬਿਕਮੀ ਨੂੰ ਅੰਗੜੇਬ ਅਹੈਮਦ ਨਗਰ (ਦੱਖਣ) ਵਿੱਚ ਤਾਪ ਨਾਲ ਮਰ ਗਿਆ ਤਾਂ ਆਜਸ਼ ਸ਼ਾਹ, ਬਹਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਅਤੇ ਕਾਮ ਬਖਸ਼ ਤਿੰਨੇ ਸ਼ਾਹਜ਼ਾਦੇ ਤਥਤ ਲਣ ਦੇ ਮਨਸੂਬਿਆਂ ਵਿੱਚ ਪੈ ਗਏ। ਕਾਮ ਬਖਸ਼ ਤਾਂ ਹੈਦਰਾਬਾਦ (ਦੱਖਣ) ਸੀ, ਉਹ ਸਾਰਾ ਦੱਖਣ ਹੀ ਮੱਲ ਬੈਠਾ। ਆਜਸ਼ ਸ਼ਾਹ ਨੇ (ਜਿਸ ਨੂੰ ਰੰਗਾਜ਼ੇਬ ਨੇ ਮਰਨ ਤੋਂ ਕੁਝ ਚਿਰ ਪਹਿਲੋਂ ਮਾਲਵੇ ਵੱਲ ਤੇਰਿਆ ਸੀ, ਝੱਟ ਗਾਪਸ ਮੁੜਕੇ) ਸਾਰੀ ਫੌਜ ਨੂੰ ਮੁੱਠ ਵਿੱਚ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਆਗਰੇ ਵੱਲ ਵਹਿਆ। ਸਹਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਉਨ੍ਹੀ ਦਿਨੀਆਂ ਕਾਬਲ ਦਾ ਹਾਕਮ ਸੀ। ਇਸ ਨੂੰ ਪਿਤਾ ਦੇ ਮਰਨ ਦੀ ਮੁਬਾਰ ਪਸੰਦ ਸ਼ਹਿਰ ਲੱਗੀ, ਵਾਹੋਂ ਦਾਹੀ ਲਾਹੌਰ ਵੱਲ ਆਇਆ, ਜਿਥੇ ਨਾਨਿਇਮ ਖਾਂ, ਇਸ ਦਾ ਪੁਰਾਣਾ ਨੌਕਰ (ਜੋ ਇਸ ਵਲੋਂ ਲਾਹੌਰ ਦਾ ਸਥਾ ਸੀ) ਪੱਜ ਹਜ਼ਾਰ ਫੌਜ ਅਤੇ ਚਾਲੀ ਲੱਖ ਖਜ਼ਾਨਾ ਲੈ ਕੇ ਮਿਲਿਆ। ਸਰਹੰਦ ਅੱਪੜਿਆਂ ਨੂੰ ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਂ ਫੌਜਦਾਰ ਨੇ ਅਠਾਈ ਲੱਖ ਰੁਪਿਆ ਨਜ਼ਰ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਸ਼ਾਹਜ਼ਾਦਾ ਛੇਤੀ ਨਾਲ ਜੇਠ ਮੁੱਕਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਦਿੱਲੀ ਅੱਪੜ ਪਿਆ। ਫੇਰ ਚੜ੍ਹੇ ਸਾਵਣ ਆਗਰਾ ਜਾ ਮਿਲਿਆ ਅਤੇ ਪਿਉ ਦਾਦੇ ਦੀ ਦੌਲਤ ਠੀਕਰੀਆਂ ਵਾਂਗ ਨੌਕਰਾਂ ਵਿੱਚ ਵੰਡੀ। ਏਸੇ ਦਿਨ ਆਜਸ਼ ਸ਼ਾਹ ਗਵਾਲਾਰੋਂ ਵਹਿਆ ਅਤੇ 'ਜਾਜੂ' ਪਿੰਡ ਪਾਸ ਦੋਹਾਂ ਭਰਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਘੋਰ ਜੂਧ ਹੋਇਆ। ਰਾਗਦਤ ਖਾਂ ਆਜਸ਼ਸ਼ਾਹ ਦੇ ਪਾਸ ਦੇ ਹਾਥੀ ਉੱਤੇ ਸਵਾਰ ਸੀ, ਉਹ ਲਿਖਦਾ ਹੈ ਕਿ ਆਜਸ਼ਸ਼ਾਹ ਤੀਰ ਨਾਲ ਪਰੋਤਾ ਪਿਆਂ ਸੀ, ਕਿ ਇਕ ਗੋਲੀ ਨੇ ਛੁਟਕਾਰਾ ਕੀਤਾ, ਅਤੇ ਤੁਸਤਮ ਦਿਲ ਖਾਂ ਸਿਰ ਵੱਚ ਕੇ ਬਹਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਪਾਸ ਲੈ ਗਿਆ। ਬਹਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਫਤਿਹ ਦਾ ਨਗਰਾਂ ਵਜਾਉਂਦਾ ਆਗਰੇ ਅਪੜਿਆ, ਤੇ

ਸਭ ਅਮੀਰਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਰਲਾ ਕੇ ਚੜ੍ਹਦੇ ਮੱਧਰ ਸੰਮਤ ੧੭੬੪ ਬਿਕਮੀ ਨੂੰ, ਰਾਜਪੂਤਾਂ ਨੂੰ ਸਜ਼ਾ ਦੇਣ ਵਾਸਤੇ ਰਾਜਪੂਤਾਨੇ ਵੱਲ ਵਹਿਆ, ਅਤੇ ਚੇਤ ਸੰ: ੧੭੬੫ ਬਿ: ਨੂੰ ਅਜਮਾਰੇ ਅਪੜ ਗਿਆ। ਸਭ ਰਾਜੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਆ ਮਿਲੇ, ਇਸ ਲਈ ਬਹਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਆਪਣੇ ਆਕੀ ਭਰਾ ਕਾਮ ਬਖਸ਼ ਨੂੰ ਸਿੱਧਾ ਕਰਨ ਲਈ ਵਹਿਆ ਅਤੇ ਜੇਠ, ਸੰਮਤ ੧੭੬੫ ਨੂੰ ਬੁਰਹਾਨ ਪੁਰ ਆਣ ਛੇਰੇ ਲਾਏ। ਇੱਥੇ ਅਪੜਿਆਂ ਹੀ ਰਾਤ ਨੂੰ ਐਸਾ ਮੀਂਹ ਲੱਥਾ ਕਿ ਪੰਦਰਾਂ ਵੀਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਤੀਕ ਸ਼ਾਹੀ ਲਸ਼ਕਰ ਦਰਿਆ 'ਤਾਪਤੀ' ਨੂੰ ਲੰਘ ਨਾ ਸਕਿਆ। ਜਦ ਹੜ੍ਹ ਮੱਠਾ ਹੋਇਆ ਤਾਂ ਫੌਜਾਂ ਪਾਰ ਹੋਈਆਂ। ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਬਰਸਾਤ ਆ ਜਾਣ ਦੇ ਕਾਰਨ ਵੀ ਠਹਿਰਨਾ ਚੰਗਾ ਨਾ ਸਮਝਿਆ ਅਤੇ ਮਲਕਾ ਪੁਰ ਨਦੇੜ ਦੇ ਰਹ ਹੁੰਦਾ ਹੋਇਆ ਪੋਰ ੧੭੬੫ ਨੂੰ ਹੈਦਰਾਬਾਦ ਦੇ ਲਾਗੇ ਅੱਪੜ ਪਿਆ।

ਜਦ ਬਹਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਦੱਖਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਓਦੋਂ ਹੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਵੀ ਦੱਖਣ ਨੂੰ ਭਰੇ ਸਨ। ਇਤਫਾਕ ਐਸਾ ਹੋਇਆ ਕਿ ਜਦ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਬੁਰਹਾਨ ਪੁਰ ਪੁੱਜਾ ਓਦੋਂ ਹੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਵੀ ਉਥੇ ਅੱਪੜ ਪਏ।

ਮੁਸਲਮਾਨ ਇਤਿਹਾਸ ਕਾਰ ਲਿਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਉਸ ਸਮੇਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਨਾਲ ਦੇ ਤਿੰਨ ਸੌ ਸਵਾਰ ਸਨ। ਇਸ ਤੋਂ ਮਰਗਰੋਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਰਹੇ ਅਤੇ ਜਦ ਮਲਕਾ ਪੁਰ ਬਾਣੀ ਹੈ ਕੇ ਸ਼ਾਹੀ ਫੌਜਾਂ ਨਦੇੜ ਅੱਪੜੀਆਂ ਤਾਂ ਇਕ ਪਠਾਣ ਨੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਖੰਜਰ ਨਾਲ ਜ਼ਖਮੀ ਕੀਤਾ। ਸ਼ਾਹੀ ਜ਼ਰਾਰ ਉਸੇ ਵੇਲੇ ਆਣ ਹਾਜ਼ਰ ਹੋਏ ਅਤੇ ਫਟ ਸੀਉਂ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਪਰ ਕਮਜ਼ੋਰੀ ਇਤਨੀ ਹੈ ਗਈ ਸੀ ਕਿ ਹਕੀਮਾਂ ਨੇ ਸਲਾਹ ਦਿੱਤੀ ਕਿ ਜੋ ਸ਼ਾਹੀ ਫੌਜ ਨਾਲ ਪੈਂਡਾ ਕੱਟਣ ਦੀ ਥਾਂ ਕੁਝ ਚਿਰ ਗੁਦਾਵਰੀ ਕੰਢੇ ਆਰਾਮ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ, ਇਸ ਲਈ ਗੁਰੂ ਜੀ ਤਾਂ ਨਦੇੜ ਹੀ ਰਹੇ ਅਤੇ ਸ਼ਾਹੀ ਫੌਜਾਂ ਹੈਦਰਾਬਾਦ ਨੂੰ ਚਲੀਆਂ ਗਈਆਂ।

ਦਿਨਾਂ ਮਰਗਰੋਂ ਹੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਤਿਆਰ-ਬਰ-ਤਿਆਰ ਹੋ ਗਏ ਅਤੇ ਪਹਿਲੇ ਵਾਂਗ ਹੀ ਸਭ ਕੰਮ ਹੋਣ ਲੱਗੇ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਅਤੇ ਆਉਦੇ ਜਾਂਦੇ ਸਾਧਾਂ ਸੰਤਾਂ ਦੀ ਜ਼ਬਾਨੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਮਾਧੇ ਦਾਸ ਦੀਆਂ ਰਿੱਧੀਆਂ ਸਿੱਧੀਆਂ ਦਾ ਹਾਲ ਸੁਣਿਆਂ ਅਤੇ ਚਾਹਿਆ, ਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਇਸ ਚੇਟਕ ਵਲੋਂ ਹਟਾ ਕੇ ਗੁਰਸਿੱਖੀ ਵਿੱਚ ਲਿਆਂਦਾ ਜਾਵੇ। ਇਹ ਦਿਲ ਵਿੱਚ ਧਾਰ ਕੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਕੁਝ ਸਿੱਧਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਲਿਆ ਅਤੇ ਇਕ ਦਿਨ ਉਸ ਦੇ ਬਾਗ ਵਿੱਚ ਚਲੇ ਗਏ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਮਾਧੇ ਦਾਸ ਕਿਤੇ ਬਾਹਰ ਗਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਚੰਗੀ

hatred was the driving force?

ਦਲੇ ਗਿਣ 2 ਕੇ ਨਾ ਲੈ ਲਵਾਂ, ਮੈਂ 'ਬੰਦਾ' ਨਹੀਂ। ਰਾਜਪੂਤੀ ਲ੍ਹਹੁ ਰਗਾਂ ਵਿੱਚ ਜੋ ਲਾਉਂਦਾ ਸੀ, ਉਤੋਂ ਪਾਣ ਚੜ੍ਹ ਗਈ ਸਿੱਖੀ ਦੀ, ਸਿੱਖ ਹੋ ਕੇ ਆਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਦੇ ਕਸ਼ਟ ਸਹਾਰ ਨਾ ਸੱਕਿਆ, ਇਸ ਲਈ ਹੱਥ ਤਲਵਾਰ ਦੇ ਰਖਿੜੇ ਵੱਲ ਗਿਆ ਅਤੇ ਲ੍ਹਹੁ ਦੀਆਂ ਨਦੀਆਂ ਚੱਲੀਆਂ। 'ਬੰਦੇ' ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਜ਼ਿੱਤ ਦੀ ਪੂਰੀ ਉਮੈਦ ਸੀ, ਏਸੇ ਕਰ ਕੇ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣਾ ਪ੍ਰੇਰਾਅ ਪਹਿਲੋਂ ਗੇ ਪ੍ਰਣਾ ਛੱਡਿਆ ਸੀ। ਓਹ ਜਾਣਦਾ ਸੀ ਕਿ ਇਹਨਾਂ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੇ ਹੱਥਾਂ ਹਰ ਈ ਤੰਗ ਹੋ ਅਤੇ ਹਰ-ਇਕ ਉੱਤੇ ਭਾਗੀ ਜ਼ਲਮ ਹੋ ਚੱਕੇ ਅਤੇ ਹੋ ਰਹੇ ਹਨ। ਤੁਹਾਨੂੰ ਕੋਈ ਬਦਲੇ ਦੇ ਸਮੇਂ ਲਈ ਤਰਸ ਰਿਹਾ ਹੈ ਅਤੇ ਹਰ ਇਕ ਨੂੰ ਤੁਕਰਾਂ ਤੋਂ ਪ੍ਰਹਣਾ ਹੈ। ਕਿਉਂ ਨਾ ਓਹ ਆਪ ਤੋਂ ਆਪ ਹੀ ਜਾਨਾਂ ਤੋੜ ਕੇ ਲੜਨਗੇ, ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਦੁਸ਼ਮਣ ਨੂੰ ਸਾਮੁਣੇ ਵੇਖ ਕੇ, ਜਿਸ ਨੇ ਕਦੀ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਧੀ ਵਲ ਬੁਰੀ ਨਜ਼ਰ ਕੀਤੀ ਸੀ, ਯਾ ਘਰ ਆਏ ਫੋਲੇ ਨੂੰ ਚੁਕਾ ਮੰਗਵਾਇਆ ਸੀ, ਜਿਸ ਨੇ ਖੰਖਾਂ ਸਾਹਮਣੇ ਗਉਂਅ ਬੱਧ ਕੀਤੀਆਂ ਸਨ, ਅਤੇ ਬੰਨ੍ਹ ਕੇ ਲ੍ਹਹੂ ਦੇ ਛੁੱਟੇ ਚੇਹਰੇ ਤੋਂ ਮਾਰੇ ਸਨ, ਜਿਸ ਨੇ ਜ਼ਬਰ ਦਸਤੀ ਪਤਿਵੰਤੀਆਂ ਨੂੰ ਬੇਪਤਿ ਕੀਤਾ ਸੀ ਤੇ ਹਠੀਆਂ ਦੇ ਲ੍ਹਹੁ ਵਗਾਏ ਸਨ, ਜਿਸ ਨੇ ਕਈ ਮਸੂਮ-ਮਾਰੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਰਸਾੜੇ ਸਨ, ਐਸੇ ਦੁਸ਼ਮਣ ਨੂੰ ਸਾਹਮਣੇ ਵੇਖ ਕੇ, ਕੌਣ ਕਾਇਰ ਹੋਵੇਗਾ, ਜਿਸ ਦੀ ਤਲਵਾਰ ਆਪ ਤੋਂ ਆਪ ਹੀ ਮਿਆਨੋਂ ਬਾਹਰ ਨਾ ਉੱਛਲ ਆਵੇਗੀ, ਅਤੇ ਬਦੇ ਬਦੀ ਇਸ ਨੂੰ ਬਿੱਚਦੀ ਹੋਈ ਕਾਲ ਰੂਪ ਧਾਰ ਕੇ ਦੁਸ਼ਮਣ ਦੇ ਸਿਰ ਤੋਂ ਨਾ ਜਾ ਬੜਕੇਗੀ? ਉਹ ਬਦਲੇ ਦੀ ਅੱਗ ਆਪਣੇ ਸਾਹਮਣੇ ਆਈ ਹਰ ਕ ਚੀਜ਼ ਨੂੰ ਸਾੜਦੀ ਤੁਰੀ ਜਾਵੇਗੀ, ਅਤੇ ਜਦ ਤੀਕ ਖਾਸ ਉਸੇ ਆਦਮੀ ਨਾ ਲ੍ਹਹੁ ਉਸ ਉੱਤੇ ਨਾ ਪਵੇ ਜਿਸ ਨੇ ਉਸ ਜੂਲਾ ਨੂੰ ਪਜੂਲਤ ਕੀਤਾ ਸੀ, ਉਹ ਨਦਾਰਿਤ ਵੀ ਨਹੀਂ ਬੁਝੇਗੀ। ਉਹ ਪੂੰਆਂ ਜੋ ਮਸੂਮਾਂ ਦੇ ਘਰਾਂ ਤੋਂ ਨਿਕਲਦਾ ਸੀ, ਜਦ ਤਕ ਇਹ ਵੈਸਾ ਹੀ ਦੁਸ਼ਮਣ ਦੇ ਘਰ ਨੂੰ ਸਾੜਕੇ ਕੱਢ ਨਾ ਲਏਗਾ, ਉਸ ਦੇ ਪ੍ਰਦਾਂ ਨੂੰ ਟੋਟੇ 2 ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਬੇਗਮ ਨੂੰ ਬੇਰਾ 2 ਨਾ ਕਰ ਲਏਗਾ, ਸਭ ਆਂ ਲੋਬਾਂ ਨੂੰ ਬਜ਼ਾਰਾਂ ਵਿੱਚ ਘਸੀਰਵਾ ਕੇ, ਕੁੱਤਿਆਂ ਤੋਂ ਪੜਵਾ ਕੇ, ਇੱਲ੍ਹਾਂ ਵਾਂਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਨਾ ਬਣਾ ਲਏਗਾ ਉਸ ਦਾ ਮਨ ਕਦ ਚੈਨ ਕਰੇਗਾ? ਉਹ ਜਾਣਦਾ ਸੀ ਕਿ ਬਦਲੇ ਦੀ ਅੱਗ ਜਾਦੂ ਨਾਲੋਂ ਵੀ ਵਧ ਕੇ ਕੰਮ ਕਰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਜਨੀਆਂ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਚੀਜ਼ ਨਹੀਂ ਜੋ ਉਸ ਦੇ ਜ਼ੋਰ ਨੂੰ ਰੋਕ ਸਕੇ। ਉਹ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਾਣਦਾ ਸੀ ਕਿ ਜਦੋਂ ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਂ ਦੀ ਸ਼ਕਲ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਵੇਖ ਲਈ, ਉਹ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਰੁਕੇ ਰਹਿ ਸਕਣਗੇ? ਉਹ ਕਿਉਂ ਨਾ ਅੱਗੇ ਵਧ ਕੇ ਜੂਝਣ ਨੂੰ ਨਜ਼ਾਤ ਤੇ ਗੁਰ ਚਰਨਾਂ ਵਿੱਚ ਨਿਵਾਸ ਦਾ ਵਸੀਲਾ ਸਮਝਣਗੇ? ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਹੀ ਉਸ

ਦੁਸ਼ਮਣ ਦੀ ਸ਼ਕਲ ਵੇਖ ਕੇ ਸਭ ਨਾਲੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਉਸ ਵਲ ਘੋੜਾ ਸੁੱਟਾਂਗਾ ਤਾਂ ਕਿਉਂ ਨ ਸਿੱਖ ਮੈਥੋਂ ਵੀ ਅੱਗੇ ਲੰਘਣ ਦੀ ਸਿਰ ਤੋੜ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਨਗੇ?

ਐਸੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਸੋਚ ਕੇ 'ਬੰਦਾ' ਪੰਜਾਬ ਵਲ ਵਧਿਆ। ਰਾਹ ਵਿੱਚ ਇਕ ਐਸੀ ਗੱਲ ਹੋਈ, ਜਿਸ ਨੇ 'ਬੰਦੇ' ਦੀ ਪ੍ਰਤੀਤ ਸਿੱਖਾਂ ਉੱਤੇ ਹੋਰ ਵਧਾ ਦਿਤੀ। ਜੋ ਟਕਾ ਪੈਸਾ ਸੀ, ਸਾਰੇ ਦਾ ਸਾਰਾ ਹੀ ਖਰਚ ਹੋ ਗਿਆ, ਅਤੇ ਇਸ ਨਿੱਕੇ ਜਥੇ ਪਾਸ ਖਾਣ ਪੀਣ ਵਾਸਤੇ ਕੁਝ ਵੀ ਨਾ ਰਿਹਾ। ਅੰਤ ਨੂੰ ਇਹੋ ਬਿਧ ਸੁਣੀ ਕਿ ਸਾਰੇ ਸਿੱਖ ਰਲ ਕੇ ਅਰਦਾਸ ਸੋਧਣ ਅਤੇ ਮਾਇਆ ਲਈ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ। ਕਰਤਾਰ ਦੀ ਕੁਦਰਤ ਐਸੀ ਹੋਈ ਕਿ ਅਰਦਾਸਾ ਸੋਧਣ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਹੀ ਇਕ ਲੁਬਾਣਾ ਸਿੱਖ ਇਕੱਥੇ ਨੂੰ ਆ ਮਿਲਿਆ। ਇਸ ਨੇ ਆਪਣਾ ਦਸਵੰਧ ਛਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬੇਟਾ ਕਰ ਛਿੱਤਾ, ਅਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਅੱਕੜ ਕੱਟੀ ਗਈ।

ਕੁਝ ਮਹੀਨੇ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੈਂਡਾ ਕਰਨ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਇਹ ਜਬਾ ਸੂਬਾ ਦਿੱਲੀ ਦੀ ਹੱਦ ਵਿੱਚ ਅਪੜ ਪਿਆ। ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਤਰੀਕਾ ਸੀ ਕਿ ਨਿੱਤ ਨੇਮ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਚੌਡੀ ਦੀ ਵਾਰ-ਦਾ ਪਾਣ ਕਰਦੇ ਅਤੇ ਅਕਾਲ 2 ਗਜ਼ਾਉਂਦੇ ਰਹਿੰਦੇ। ਪਿੰਡਾਂ ਦੇ ਲੋਕੀ ਕਈ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀਆਂ ਸੁਖਣਾ ਸੁਖਕੇ ਆਉਂਦੇ ਅਤੇ ਭਾਂਤ 2 ਦੇ ਚੜ੍ਹਾਵੇ ਚੜ੍ਹਾਉਂਦੇ, ਕੋਈ ਰੋਗੀ ਹੁੰਦਾ ਅਤੇ ਬਹੁਤੇ ਦੁੱਧ ਪੁੱਤ ਦੀ ਕਾਮਨਾ ਵਾਲੇ। 'ਬੰਦਾ' ਵੀ ਇਸ ਆਈ ਮਾਇਆ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਪਾਸ ਨ ਰਖਦਾ ਅਤੇ ਦੁਸ਼ਮਣ ਕਰਨ ਆਏ ਗਰੀਬਾਂ ਵਿੱਚ ਰੋਜ਼ ਦੇ ਰੋਜ਼ ਵੰਡ ਛਡਦਾ।

ਇਸ ਗੱਲ ਨੇ ਆਸ ਪਾਸ ਦੇ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿੱਚ 'ਬੰਦੇ' ਦਾ ਨਾਮ ਮਸ਼ਹੂਰ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਇਹ ਪਤਾ ਕਰਕੇ ਕਿ ਚੜ੍ਹਾਵਾ ਬਹੁਤ ਚੜ੍ਹਦਾ ਹੈ ਰੋਜ਼ 2 ਧਾੜੇ ਪੈਣ ਲਗੇ। ਸੂਰਜ ਅਜੇ ਛੁਬਿਆ ਹੀ ਹੈ ਕਿ ਡੇਰੇ ਉਦਾਲੇ ਚੌਰ ਫਿਰ ਰਹੇ ਹਨ, ਇਕ ਪਿੰਡੋਂ ਅੱਗੇ ਵਧੇ ਹਨ ਕਿ ਅਧ ਰਾਹ ਵਿੱਚ ਹੀ ਧਾੜਵੀ ਆ ਪਏ ਹਨ। ਪਰ ਸਿੱਖ ਵੀ ਵੰਗਾਂ ਪਾਈ ਥੋੜ੍ਹੇ ਬੈਠੇ ਸਨ, ਰਾਤ ਨੂੰ ਪਹਿਰਾ ਦੇਂਦੇ ਅਤੇ ਰਾਹ ਪੈਂਦੇ ਧਾੜਵੀਆਂ ਨਾਲ ਗੱਡ ਕੇ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕਰਦੇ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਦਿਨ ਲੰਘ ਰਹੇ ਸਨ ਕਿ ਇਹ ਜੱਥਾ 'ਬਾਂਗਰ' ਤੱਪੇ ਵਿੱਚ ਆ ਗਿਆ।

ਇਥੇ ਆ ਕੇ 'ਬੰਦਾ' ਨੇ ਆਪਣਾ ਪਿਛਲਾ ਰੱਵਈਆ ਸਾਰੇ ਦਾ ਸਾਰਾ ਹੀ ਬਦਲ ਦਿੱਤਾ। ਪਿੱਛੇ ਤਾਂ ਇਹ ਗੱਲ ਸੀ ਕਿ ਇਹ ਆਪਣਾ ਬਚਾਉ ਹੀ ਕਰੀ ਆਉਂਦੇ ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਦੀ ਗੱਲ ਵਿੱਚ ਦਖਲ ਨਹੀਂ ਦੇਂਦੇ ਸਨ, ਪਰ ਇਸ ਤੱਪੇ ਵਿੱਚ ਆ ਕੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਦੂਜਿਆਂ ਦੇ ਕੰਮ ਵਿੱਚ ਦਖਲ ਦੇਣਾ ਅੰਭਿਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨੀ ਸ਼ਾਹੀ ਪ੍ਰਬੰਧ ਐਸਾ ਢਿੱਲਾ ਸੀ, ਕਿ ਨਿੱਕੇ ਮੋਟੇ ਪਿੰਡਾਂ ਨੂੰ

ਮਾਰਾਂ ਮਾਰਨੀਆਂ

ਬੰਦੇ ਦਾ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਿਲ ਬਹਿਲਾਣਿਆਂ ਤੋਂ ਇਹ ਭਾਵ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਉਸ ਅੰਪਣਾ ਸਾਰਾ ਸਮਾਂ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਲੰਘਾਉਣਾ ਸੀ। ਬਲਕਿ ਅਸਲ ਗੱਲ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਆਪਣਾ ਕੰਮ ਪੁਰਾ ਕਰਨ ਲਈ ਉਸ ਪਾਸ ਆਦਮੀ ਹੀ ਕਾਫੀ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਇਸ ਗੱਲ ਨੂੰ ਬੰਦਾ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਾਣਦਾ ਸੀ, ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਸਹਾਇਤਾ ਕਿਸ ਪਾਸੇ ਵਲੋਂ ਮਿਲਣੀ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਜਦ ਉਹ ਸੇਹਿਰ ਖੱਡੇ ਪਿੰਡ ਅਪੜਿਆ (ਜੇ* ਖੁਖੋਡ ਦੇ ਪਰਗਣੇ ਵਿੱਚੋਂ ਹੈ) ਤਾਂ ਆਪਣੇ ਪਾਸ ਦੇ ਸਿੰਘਾਂ ਦੀ ਸਲਾਹ ਮਾਝੇ ਮਾਲਵੇ ਦੇ ਸਿੰਘਾਂ ਵੱਲ ਇਸ ਮਤਲਬ ਦੇ ਪਰਵਾਨੇ ਘੱਲੇ ਸਨ:-

“ਲੈਵਨ ਕੋ ਬਦੇਲੇ ਤੁਰਕਾਨ ਤੈ,
ਮੌਰਿ ਪਠਯੈ ਗੁਰੂ ਸ੍ਰੈ ਕਰਿ ‘ਬੰਦਾ’।
ਮਾਰਿ ਤੁਕੈਂ ਕਰਿ ਖੂਾਰ ਬਜੀਦਹਿ,
ਦੈਹੁ ਉਜਾਰ ਲੁਟੈਹੁੰ ਸਰੁੰ ਦਾ।
ਲੈ ਕਰਿ ਬੈਰ ਗੁਰੈਂ ਪੁਤਰੈਂ ਫਿਰ
ਮਾਰਿ ਗਿਰੀਸੈਂ ਕਰੋਂ ਪਰਗੰਦਾ।
ਏਤਿਕ ਕਾਮ ਕਰੋਂ ਜਬਿ ਮੈਂ; ਤੁਮ
ਜਾਨਯੈ ਮੁਝੈ ਤਬਿ ਹੀ ਗੁਰ-ਬੰਦਾ॥ ੨੧॥**

ਇਹ ਖਤ ਸੀ ਕਿ ਜਾਦੂ, ਦਿਨਾਂ ਵਿੱਚ ਹੀ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਹਾਲਤ ਹੋਰ ਹੀ ਹੋਰ ਗਈ। ਜਿਸ ਮੁਖੀਏ ਪਾਸ ਇਹ ਖਤ ਪੁਜਾ, ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਅਂਦਰ ਗਵਾਂਦ ਅਸਲੀ ਨਾਮ ਖਰਖੇਡ ਹੈ, ਜੋ ਦਿੱਲੀ ਤੋਂ ਪੰਜੀ ਕੁ ਮੀਲ ਉੱਤਰ ਪੱਛਮ ਵੱਲ, ਹਤਕੋਂ ਇੱਕੀ-ਕੁ ਮੀਲ ਪੁਰਬ ਵੱਲ, ਸਾਂਪਲੇ ਤੋਂ ਸੋਨੀਪਤਿ ਦੇ ਲੱਗਭੱਗ ਵਿੱਚਕਾਰ, ਚਸੀਲ ਸਾਂਪਲੇ ਵਿੱਚ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਚਾਰ ਕੋਹ ਉੱਤਰ ਵਲ ‘ਪਾਂਡਾ’ ਪਿੰਡ ਹੈ, ਜਿਸ ਦੇ ਪਾਸ ਹੀ ਇਕ ਹੋਰ ‘ਸੇਹਿਰੀ’ ਪਿੰਡ ਹੈ, ਸ਼ਾਇਦ ਇਸੇ ਤੋਂ ਹੀ ‘ਸੇਹਿਰ ਖੱਡੇ’ ਦੀ ਤੁਰਾਦ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ।

* ਪੰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼, ਉਤ੍ਰਾ, ਬਿ:੩

ਦੇ ਸਿੰਘਾਂ ਵਿੱਚ ਇਹ ਸੁਨੇਹਾ ਮੂੰਹੋਂ ਮੂੰਹ ਹੀ ਪੁਚਾ ਦਿੱਤਾ। ਘਰ ੨ ‘ਬੰਦੇ’ ਪਾਸ ਜਾਣ ਦੀਆਂ ਤਿਆਰੀਆਂ ਹੋਣ ਲੱਗ ਪਈਆਂ। ਜਦ ਕਿ ਬੰਦਾ ਆਏ ਗਏ ਧਾੜਵੀਆਂ ਅਤੇ ਪਾਸ ੨ ਦਿਆਂ ਪਿੰਡਾਂ ਦੀਆਂ ਵਾਹਰਾਂ ਨਾਲ ਦਿਲ ਪਰਚਾ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਮਾਝੇ ਮਾਲਵੇ ਦੇ ਸਿੰਘ ਵਹੀਰ ਪਾਈ ਬੰਦੇ ਵੱਲ ਤੁਰੇ ਆਉਂਦੇ ਸਨ।

ਇਹ ਕੋਈ ਐਸੀ ਮਾਮੂਲੀ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਵੇਲੇ ਦੇ ਹਾਕਮਾਂ ਨੂੰ ਪਤਾ ਨਾ ਲਗਦਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ‘ਬੰਦੇ’ ਦਾ ਆਉਣਾ ਸੁਣਦਿਆਂ ਹੀ ਸ਼ਾਹੀ ਸੜਕ ਅਤੇ ਦਰਿਆਵਾਂ ਦੇ ਰਸਤੇ ਰੈਕ ਲਏ। ਇਸ ਰੈਕ ਨੇ ਮਾਝੇ ਦੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਬੜਾ ਦੁੱਖ ਦਿੱਤਾ। ਜਦ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਹ ਖਬਰਾਂ ਸੁਣੀਆਂ ਤਾਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਪਾਸ ਰੁਪਿਆ ਨਹੀਂ ਸੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕਰਜ ਚੁੱਕ ੨ ਕੇ ਤਿਆਰੀਆਂ ਕੀਤੀਆਂ। ਬੰਦੂਕ ਦਾ ਤਾ ਓਦੋਂ ਰਵਾਜ ਹੀ ਘੱਟ ਸੀ, ਤਲਵਾਰ ਵੀ ਕਿਸੇ ੨ ਪਾਸ ਹੀ ਸੀ। ਤੀਰਾਂ ਦਾ ਭਰਿਆ ਭੱਥਾ ਅਤੇ ਇਕ ਸੁੰਦਰ ਕਮਾਨ, ਚੰਗੀ ਪੋਰੀ ਦਾ ਨੇਜ਼ਾ ਯਾ ਸੋਹਣੇ ਫਲ ਵਾਲਾ ਸੇਲ੍ਹਾ ਰਹਿਣ, ਇਹ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੇ ਹਥਿਆਰ ਸਨ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਜੋ ਜਿਸ ਦੇ ਹੱਥ ਲੱਗਾ, ਕਾਬੂ ਕਰ ਕੇ ਤੁਰ ਪਿਆ। ਪਰ ਜਦ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਸ਼ਾਹੀ ਸੜਕ ਉਤੇ ਬਣੀ ਹੋਈ ਹਰ-ਇਕ ਸਰਾਇ ਵਾਲੇ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਨੂੰ ਹੁਕਮ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਹਰ ਇਕ ਸ਼ੱਕੀ ਆਦਮੀ ਨੂੰ ਫੜ ਲਿਆ ਜਾਵੇ, ਤਾਂ ਇਹਨਾਂ ਉੱਤੇ ਬੜੀ ਮੁਸੀਬਤ ਪਈ। ਨਾਲ ਹੀ ਦਰਿਆਵਾਂ ਦੇ ਘਾਟਾਂ ਉੱਤੇ ਪੁਛ-ਗਿਛ ਹੋਣ ਨੇ ਰਹੀ-ਸਹੀ ਆਸ ਦਾ ਲੱਕ ਤੋੜ ਦਿੱਤਾ। ਇਗਾਦੇ ਦੇ ਪੂਰੇ ਅਤੇ ਦਿਲ ਦੇ ਪੱਕੇ ਸਿੰਘ ਅਜੇ ਵੀ ਨਿਰਸ ਨਹੀਂ ਹੋਏ। ਜਦ ਕਦੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗਦਾ ਕਿ ਵਣਜਾਰਿਆਂ ਦਾ ਕੋਈ ਟਾਂਡਾ ਪਹਾੜ ਵੱਲੋਂ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਇਹ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਹੀ ਭੇਸ ਕਰ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਰਲ ਜਾਂਦੇ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਜਦ ਸਿੰਘਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਪਹਾੜ ਦੀ ਕੰਢੀ ਵਿੱਚ ਕੁਝ-ਕੁ ਵਧ ਗਈ ਤਾਂ ਉਥੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਛੋਟਿਆਂ ੨ ਜਥਿਆਂ ਵਿੱਚ ਕੂਚ ਕਰ ਕੇ ਕੀਰਤ ਪੁਰ ਦਾ ਰਾਹ ਫੜਿਆ, ਅਤੇ ਲੁਕਦੇ ਛਿਪਦੇ ਤੇ ਕਈ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਦੁੱਖ ਝਲਦੇ ਉਥੋਂ ਤੀਕ ਅਪੜ ਹੀ ਪਏ।

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਥੋੜ੍ਹੇ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਹੀ ਕੀਰਤ ਪੁਰ ਵਿੱਚ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਖਸਾ ਢੁੰਮ ਢਾਣਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਜੋ ਕੁਝ ਪੈਸਾ ਟਕਾ ਹਥ ਪੱਲੇ ਸੀ, ਸੋ ਤਾਂ ਲੱਗ ਗਿਆ, ਹੁਣ ਰੋਟੀਓਂ ਵੀ ਆਤਰ ਸਨ। ਬੰਦੇ ਪਾਸ ਪੁੱਜ ਨਹੀਂ ਸਕਦੇ, ਕਿਉਂਕਿ ਰਾਹ ਵਿੱਚ ਸਰਹਦ ਹੈ, ਅਤੇ ਬੰਦਾ ਸਰਹੰਦੋਂ ਕਿਤੇ ਬਹੁਤ ਦੂਰ ਸੁਣੀਂਦਾ ਹੈ। ਦੋ ਚਾਰ ਆਦਮੀਆਂ ਨੂੰ ਭੇਸ ਵਟਾ ਕੇ ਬੰਦੇ ਵੱਲ ਘਲਿਆ ਅਤੇ ਉਧੋਂ ਉੱਤਰ ਆਉਣ ਤੀਕ, ਕੀਰਤ ਪਰ ਠਹਿਰਨਾ ਹੀ ਚੰਗਾ ਸਮਝਿਆ, ਕਿਉਂਕਿ ਕਿਸੇ ਵੈਗੀ ਦਾ ਇਥੇ ਕੋਈ ਡਰ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਭਲੇ ਭਾਗਾਂ ਨੂੰ ਓਦੋਂ ਹੀ ਪਸੋਰਾ ਸਿੰਘ ਅਰੋੜਾ ਵੀ

ਚਾਰ ਆਦਮੀ ਰਲੇ ਤੇ ਦਲ ਵਿੱਚ ਆ ਕੇ ਮਿਲੇ ਗਏ। ਜੁੱਬਾ ਸੀ ਤਾਂ ਕੇਵਲ ਨਹਿਰਾਜ ਵਾਲਿਆਂ ਦਾ, ਜੋ ਆਏ ਹੀ ਲੱਟ ਦੀ ਖਾਤਰ ਸਨ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਲਕਿਆਂ ਪਾਸੋਂ ਰੁਪਿਆ ਲਿਆ ਅਤੇ ਤਕੜਾ ਜੁੱਬਾ ਬੰਨ੍ਹ ਕੇ 'ਬੰਦੇ' ਦੇ ਪਾਸ ਜਾ ਜ਼ਰੂਰ ਹੋਏ।

ਮਾਲਵੇ ਦੇ ਸਭ ਸਿਰ ਕਢਵੇਂ ਆ ਗਏ ਪਰ ਕਪੂਰਾ ਨਾ ਆਇਆ। ਆਮ ਆਦਮੀਆਂ ਨੂੰ ਉਸ ਦੀ ਉਡੀਕ ਜ਼ਰੂਰ ਸੀ, ਪਰ ਸਿਆਣੇ ਆਦਮੀ ਜਾਣੇ ਦੇ ਸਨ ਕਿ ਜਿਸ ਨੇ ਦਸ਼ਮੇਸ਼ ਜੀ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਗੜ੍ਹੀ ਵਿੱਚ ਰਹਿਣ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ ਸੀ, ਉਹ 'ਬੰਦੇ' ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਲਈ ਕਦ ਆ ਸਕਦਾ ਹੈ? ਕਪੂਰੇ ਦਾ ਨਾ ਨਾਉਣਾ ਇਹ ਸਿੱਧ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ ਕਿ ਉਹ ਦਿਲੋਂ ਤੁਰਕਾਂ ਦੀ ਰਕੂਮਤ ਦਾ ਹਵਾਨ ਸੀ, ਬਲਕਿ ਅਸਲ ਗੱਲ ਇਹ ਜਾਪਦੀ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਸਿੱਧਾਂ ਦੀ ਕਤ ਉੱਤੇ ਭਰੋਸਾ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਅਤੇ ਉਹ ਸਮਝਦਾ ਸੀ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਤਾਂ ਘਤਯਾਨ ਹੋਣਾ ਹੀ ਹੈ, ਮੈਂ ਵੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਮੂਰਖਾਂ ਨਾਲ ਰੁਲ ਕੇ ਆਪਣਾ ਆਪ ਕਉਂ ਗਵਾਵਾਂ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਤੇ ਚੌਪਰੀ ਰਾਮੇ ਤਿਲੋਕੇ ਵਿੱਚ ਬੜਾ ਫਰਕ ਸੀ, ਉਧਰੀ ਦੁਤਰਣੀ ਮਾਰ ਤੋਂ ਬਚੇ ਹੋਏ ਸਨ ਅਤੇ ਕਪੂਰੇ ਦੀ ਆਸ ਕੇਵਲ ਤੁਰਕਾਂ ਜਿੱਤ ਉੱਤੇ ਹੀ ਸੀ। ਇਹ ਵੀ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਗਵਾਂਢੀ ਹੀ ਹਕੀਮ ਈਸਾ ਖਾਂ ਦਾ ਬੜਾ ਡਰ ਹੋਵੇ ਜਿਸ ਨਾਲ ਉਹ ਸਦਾ ਹੀ ਲੜਦੇ ਹੋਏ ਸੀ, ਪਰ ਅਸਲ ਗਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਸਿੱਖਾਂ ਨਾਲ ਉਸਨੂੰ ਇਤਨਾ ਵੀ ਪਿਆਰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਜਿਤਨਾ ਕਿ ਚੌਪਰੀ ਰਾਮੇ ਤਿਲੋਕੇ ਨੂੰ ਸੀ।

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਢੁੰਮ ਢਾਣ ਲਈ 'ਬੰਦਾ' ਸ਼ਾਹੀ ਇਲਾਕੇ ਵਿੱਚ ਫਿਰ ਰਿਹਾ। ਇਨੋਂ ਦਿਨ ਇਸ ਦਾ ਜੋਰ ਵਧ ਅਤੇ ਤੁਰਕਾਂ ਦਾ ਰੋਹਬ ਘਟ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਰਾਹ ਚੱਚ ਜੋ ਪਿੰਡ ਆਉਂਦਾ ਉਥੋਂ ਦੇ ਪੈਂਚ ਕੁਝ ਨਾ ਕੁਝ ਲੈਕੇ ਅਗੋਂ ਮਿਲ ਪੈਂਦੇ, ਇਸ ਤੁਹਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਿੰਡ ਲੁਟੇ ਜਾਣੋਂ ਬਚ ਰੈਹਦੇ, ਪਰ ਜੋ ਕੋਈ ਇਸ ਨਿਯਮ ਤੋਂ ਨਿਲਦਾ, ਉਸਨੂੰ ਤੜ੍ਹੱਕ ਹੀ ਸਜ਼ਾ ਮਿਲ ਜਾਂਦੀ। 'ਬੰਦੇ' ਦੀ ਨਜ਼ਰ 'ਸਮਾਣੇ' ਉਤੇ ਸਾ ਜੋ ਉਸ ਸਮੇਂ ਬੜਾ ਧਨਾਚ ਸ਼ਹਿਰ ਸੀ। ਅੱਜ ਤੀਕ ਮਸ਼ਹੂਰ ਹੈ ਕਿ ਉਥੋਂ ਬਾਈ ਲਕੀਆਂ ਨਿਕਲਿਆ ਕਰਦੀਆਂ ਸਨ ਜਿਸ ਦਾ ਭਾਵ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਸਮਾਣੇ ਚ ਬਾਈ ਐਸੇ ਐਸੇ ਉਮਰਾ ਸਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਬਾਚਸ਼ਾਹ ਵਲੋਂ ਪਾਲਕੀ ਵਿੱਚ ਕੇ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲਨ ਦੀ ਆਗਿਆ ਮਿਲੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਅੱਜ ਕੱਲ੍ਹੀ ਵੀ ਉਥੋਂ ਸੀਆਂ ਟੁੱਟੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਆਲੀਸ਼ਾਨ ਹਵੇਲੀਆਂ ਤੇ ਮਹਿਲ ਮਾੜੀਆਂ ਉਸ ਦੀ ਕਦੀ ਹੋ ਗੁਜ਼ਰੀ ਅਮੀਰੀ ਦੀ ਗਵਾਹੀ ਦੇਂਦੀਆਂ ਹਨ।

ਸਰਕਾਰ ਸਰਹੰਦ ਵਿੱਚ ਚਾਰ 'ਦਸਤੂਰ' ਸਨ— ਹਵੇਲੀ ਸਰਹੰਦ,

ਤਿਹਾੜਾ, ਬਨੇਸਰੁ ਤੇ ਸਮਾਣਾ। ਸਮਾਣੇ ਦੇ ਦਸਤੂਰ ਪਾਸ ਸਮਾਣਾ, ਸਨਾਮ ਆਦਿ ਨੇ ਪਰਗਣੇ ਸਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਆਮਦਨੀ ਸਮਾਣਾ ਤੋਂ ਹੋ ਕੇ ਸਰਹੰਦ ਨੂੰ ਜਾਇਆ ਕਰਦੀ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨੋਂ ਬਾਹਰ ਦੇ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿੱਚ ਸਦਾ ਨੰਗ ਭੁੱਖ ਹੀ ਵਰਤੀ ਰਹਿਦੀ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਆਏ ਦਿਨਾਂ ਦੀਆਂ ਧਾੜਾਂ ਅਤੇ ਕਾਨੂੰਗੇ ਤੇ ਆਮਲਾਂ ਦੀਆਂ ਸਖਤੀਆਂ ਗਰੀਬ ਜ਼ਿਮੀਦਾਰਾਂ ਪਾਸ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਰਹਿਣ। ਦੋਂਦੀਆਂ ਸਨ। ਬੋਹੜਾ ਬਹੁਤ ਪੈਸਾ ਚੌਧਰੀਆਂ ਪਾਸ ਹੋਇਆ ਕਰਦਾ ਸੀ, ਪਰ ਉਸ ਦਾ ਵੀ ਕੋਈ ਭਰੋਸਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਸੀ, ਸਾਰੇ ਇਲਾਕੇ ਦੀ ਦੌਲਤ 'ਪਰਗਣ' ਵਿੱਚ ਹੋਇਆ ਕਰਦੀ ਸੀ, ਅਤੇ ਉਸ ਦਾ ਸਰੀਣ ਸਬੂਤ ਇਹ ਹੈ ਕਿ 'ਪਰਗਣੇ' ਤੋਂ ਬਿਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿੱਚ ਕਿਸੇ ਇਕ ਪਿੰਡ ਵਿੱਚ ਵੀ ਪੱਕਾ ਘਰ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਇਹ ਖਿਆਲ ਕਰ ਕੇ ਜਦ ਸੌਚੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਮਾਣੇ ਦੇ ਮਾਤਹਿਤ ਨੋ ਪਰਗਣੇ ਸਨ, ਤਦ ਆਪ ਤੋਂ ਆਪ ਹੀ ਪਤਾ ਲੱਗ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਵਿੱਚ ਕਿਤਨੀ ਕੁ ਦੌਲਤ ਹੋਵੇਗੀ।

ਗਮਾਈ

ਇਸ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿੱਚ ਭਾਵੇਂ ਸੱਯਦ ਦੇ ਮੁਗਲ ਵੀ ਬਬਰੇ ਰਹਿ ਦੇ ਸਨ, ਪਰ ਬਹੁਤੀ ਵਸੋਂ ਮੁਗਲਾਂ ਦੀ ਸੀ। ਇਹ ਬੜੇ ਮਾਰ ਖੋਰ ਅਤੇ ਬਹਾਦਰ ਸਨ, ਅਤੇ ਇਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਸਾਰੇ ਇਲਾਕੇ ਦੇ ਹਾਕਮ ਸਨ। ਜਦ ਏਨ੍ਹਾਂ ਸੁਣਿਆ ਕਿ ਬੰਦਾ ਆਉਂਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਮਾਲੂਮ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਕੋਈ ਲੰਮੀ ਪਰਵਾਹ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ। ਇਸੇ ਭਰੋਸੇ ਉੱਤੇ ਰਹੇ ਕਿ ਅੱਵਲ ਤਾਂ ਲੜਾਈ ਵਿੱਚ ਹੀ ਜਿੱਤ ਲਵਾਂਗੇ, ਭਲ ਜੋ ਹਾਰ ਵੀ ਗਏ ਤਾਂ ਸ਼ਹਿਰ ਦੀ ਪਕਿਆਈ ਕਰ ਕੇ ਡਟ ਰਹਾਂਗੇ, ਕਿਸੇ ਦੀ ਪਾਯਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਗਈ ਕਿ ਇਸ ਹਾਲਤ ਵਿੱਚ ਸਾਨੂੰ ਜਿੱਤ ਸਕੇ, ਇਹ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਚੁਤਰਰ ਦਾ ਇਲਾਕਾ ਲੁੱਟਿਆ ਜਾਉਂ, ਪਰ ਇਸ ਦਾ ਕਿ ਫਿਕਰ ਹੈ, ਜਦ ਕਿ ਸਾਡਾ ਸ਼ਹਿਰ ਬਚਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ।

ਇਹ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਤਸੱਲੀ ਦੇਈ ਬੈਠੇ ਸਨ, ਕਿ ਇਕ ਦਿਨ ਸਵੇਰੇ ਵੇਲੇ ਸਮਾਣੇ ਗਿਰਦ ਦੇ ਟਿੱਬਿਆ ਉੱਤੇ 'ਬੰਦੇ' ਦਾ ਲਸ਼ਕਰ ਆ ਪੁੱਗਾ। ਬਾਹਰ ਨਿਕਲਕੇ ਟਾਕਰਾ ਕਿਸ ਕਰਨਾ ਸੀ? ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਸ਼ਹਿਰ ਬੰਦ ਹੋਣ ਦੀ ਵੀ ਮੋਹਲਤ ਨਾ ਦਿੱਤੀ, ਅਤੇ ਪਾਸ 2 ਦੇ ਟਿੱਬਿਆਂ ਉੱਤੋਂ ਪੀਰਾਂ ਦੀ ਵਾੜ ਝਾੜ ਕੇ ਏਕ ਹੀ ਹੱਲਾ ਬੋਲ, ਸ਼ਹਿਰ ਵਿੱਚ ਜਾ ਵੜੇ। ਹੁਣ ਕੀ ਸੀ, ਕਟਾ ਵੱਡੇ ਤੇ ਲੁੱਟ ਮਾਰ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਈ। ਹਰ-ਇਕ ਅਮੀਰ ਆਪਣੇ ਆਦਮੀਆਂ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਆਪੋ ਆਪਣੀ ਹਵੇਲੀ ਵਿੱਚ ਆਕੀ ਹੋ ਬੈਠਾ ਕਿ ਸ਼ੈਦ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਜਾਨ ਮਾਲ ਦਾ ਬਚਾ ਹੋ ਸਕੇ। ਕੂਚੇ 2 ਵਿੱਚ ਤਲਵਾਰ ਚੱਲ ਰਹੀ ਸੀ, ਅਤੇ ਹਰ ਪਾਸਿਓਂ ਭਿਆਨਕ ਦਿਸ਼ ਨਜ਼ਰ ਆ ਰਹੇ ਸਨ। ਇਸ ਕਟਾ ਵੱਡ ਵਿੱਚ

ਹੋਰ ਮਾਰਾਂ ਮਾਰਨੀਆਂ

ਇਸ ਵੇਲੇ 'ਬੰਦਾ' ਸਰਹੰਦ ਤੋਂ ਕੇਵਲ ਤੀਹ-ਬੱਡੀ ਕੋਹ ਹੀ ਸੀ। ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਖਬਰਾਂ ਅੱਪੜ ਚੁਕੀਆਂ ਸਨ ਕਿ ਬੰਦਾ ਅੱਪੜ ਪਿਆ ਹੈ। ਫੌਜ ਆਦਮੀਆਂ ਦਾ ਪਤਾ ਲੈਣ ਵਾਸਤੇ ਉਸ ਨੇ ਦੋ ਸੂਹੀਏ ਸਮਾਣੇ ਵਲ ਘੱਲੇ, ਪਰ ਕਿਸਮਤ ਦਾ ਚੱਕਰ! ਦੋਵੇਂ ਹੀ ਪਛਾਣੇ ਗਏ ਅਤੇ ਐਸਾ ਜੂਤ ਫਿਰਿਆ ਕਿ ਤਾਲੂ ਗੰਜਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਖਾਸ ਧਿਆਨ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਕਿਤੇ ਮਰ ਨਾ ਜਾਣ।

ਜਦ ਉਹ ਆਪਣਾ ਕੀਤਾ ਭੁਗਤ ਚੁਕੇ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਸੁਨੇਹਾ ਦੇ ਕੰ ਸਰਹੰਦ ਵੱਲ ਮੌਜ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਅਸੀਂ ਤੁਰੇ ਆਉਂਦੇ ਹਾਂ ਅਤੇ ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਂ ਜਾਲ ਝੱਬਦੇ ਹੀ ਦੋ ਦੋ ਹੱਥ ਕਰਾਂਗੇ। ਸਰਹੰਦ ਵਾਸੀ ਤਾਂ ਅੱਗੇ ਹੀ ਸਮਝੀ ਬੈਠੇ ਰਨ ਕਿ ਇਸ ਤੂਢਾਨ ਨੇ ਸਾਡੇ ਉਤੇ ਟੁੱਟਣਾ ਹੈ, ਪਰ ਜਦ ਉਹਨਾਂ ਸੁਣਿਆ ਕਿ ਪੰਦਾ ਇਕ ਦਿਨ ਦੀ ਵਾਟ ਉਤੇ ਹੀ ਪਿਆ ਹੈ ਤਦ ਤਾਂ ਸਭ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਬਚਾਉ ਦਾ ਫਿਕਰ ਪੈ ਗਿਆ। ਅਮੀਰ ਆਦਮੀ ਤਾਂ ਸ਼ਹਿਰ ਛੱਡ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਕਦੇ ਸਨ, ਕਉਂਕਿ ਦਿੱਲੀ ਤੇ ਲਾਹੌਰ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਉਤੇ ਪਰੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਕਿਤੇ ਠਾਹਰ ਹੀ ਹੀਂ ਮਿਲਦੀ ਸੀ, ਪਰ ਵਿਚਲੇ ਮੇਲ ਦੇ ਆਦਮੀ ਆਪਣਾ ਮਾਲ ਸਾਂਭ ਕੇ ਹਿਰੋਂ ਆਪਣੇ ਅੰਗਾਂ ਸਾਕਾਂ ਵਿੱਚ ਜਾਣ ਲੱਗ ਪਏ। ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਂ ਵੀ ਅਵੇਂ ਜਾਲ ਨਹੀਂ ਬੈਠਾ ਸੀ, ਉਸ ਨੇ ਸਾਰਿਆਂ ਪਰਗਣਿਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਆਦਮੀ ਮੰਗਵਾ ਘੱਲੇ ਅਤੇ ਬੰਦੇ ਦੇ ਟਾਕਰੇ ਲਈ ਸਭ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਤਿਆਰੀਆਂ ਕਰ ਲਈਆਂ।

ਪਰ ਬੰਦੇ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਅਜੇ ਪੂਰੀ ਨਹੀਂ ਹੋਈ ਸੀ। ਉਸ ਦੇ ਜਥੇ ਵਿੱਚ ਵਹੁਤੀ ਗਿਣਤੀ ਧਾੜਵੀਆਂ ਦੀ ਸੀ, ਜੋ ਸਮਾਣਾ ਲੁਟਦਿਆਂ ਲੁੱਟ ਦੇ ਮਾਲ ਨੂੰ ਭਣ ਵਾਸਤੇ ਘਰੋ-ਘਰੀ ਚਲੇ ਗਏ ਸਨ। ਇਸ ਗੱਲ ਨੂੰ ਭਾਵੇਂ ਉਹ ਜਾਣਦਾ ਹੀ ਕਿ ਸਰਹੰਦ ਦੀ ਲੁੱਟ ਦਾ ਨਾਮ ਸੁਣ ਕੇ ਕਈ ਹਜ਼ਾਰ ਲੁਟੇਰੇ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਰਲ ਗਏ, ਪਰ ਇਸ ਗੱਲ ਨੂੰ ਵੀ ਉਹ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਮਝਦਾ ਸੀ, ਕਿ ਜੇ ਕਰ ਨਤਾ ਵੀ ਮੁਕਾਬਲਾ ਹੋਇਆ ਤਾਂ ਇਹਨਾਂ ਮਾਂਗਵੀਆਂ ਧਾੜਾਂ ਨੇ ਹੀ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਭੱਜਣਾ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਸਰਹੰਦ ਉਤੇ ਚੜ੍ਹਾਈ ਕਰਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਐਸੇ

ਆਦਮੀਆਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਕਾਫੀ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ, ਜੋ ਮਰਦੇ ਦਮ ਤੀਕ ਪੈਰ ਪਿੱਛੇ ਨਹੀਂ ਸੁੱਟਣਗੇ।

ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੀ ਲੜਾਈ ਦੇ ਵੱਡੇ ਗੁਰ ਦੋ ਹੀ ਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਲੜਾਈ ਦੇ 'ਛਾਈ ਫੱਟ' ਤੇ 'ਪੰਜਾਹਾਂ ਦਾ ਦਿਨ' ਜਿਹਨਾਂ ਦਾ ਭਾਵ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਜਿਸ ਪਾਸੇ ਦੇ ਆਦਮੀਆਂ ਨੇ ਪੈਂਦੇ ਸਾਰੀ ਹੀ ਦੋ ਤਿੰਨ ਵਾਰ ਕਰ ਦਿੱਤੇ, ਉਹ ਪਾਸਾ ਜਿੱਤ ਜਾਂਦਾ ਸੀ, ਜਾਂ ਜਿਸ ਪਾਸੇ ਵੱਲ ਪੰਜਾਹ ਆਦਮੀ ਐਸੇ ਹੋਣ ਜੋ ਅੰਤਲੇ ਦਮ ਤੀਕ ਮੈਦਾਨ ਨਾ ਛੱਡਣ ਤਾਂ ਉਹ ਪਾਸਾ ਵੀ ਜਿੱਤ ਜਾਇਆ ਕਰਦਾ ਸੀ।

ਜਦ ਅਸੀਂ ਦੇਖਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਉਸ ਸਮੇਂ ਨਾ ਹੀ ਕੋਈ ਬਾਕਾਇਦਾ ਫੌਜ ਸੀ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਕਿਸੇ ਨਿਯਮ ਅਨੁਸਾਰ ਲੜਦੀ ਸੀ (ਬਲਕਿ ਜਦ ਲੋੜ ਪੈਂਦੀ ਤਾਂ ਅਮੀਰ ਆਦਮੀ ਆਪਣੀਆਂ ਜਗੀਰਾਂ ਦੇ ਪਿੱਛਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਆਮ ਆਦਮੀਆਂ ਨੂੰ ਬਦੇ-ਬਦੀ ਫੜ ਕੇ ਗਿਣਤੀ ਪੂਰ ਕਰ ਦਿੰਦੇ ਸਨ, ਅਤੇ ਲੜਾਈ ਵੇਲੇ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਿਸੇ ਦਾ ਦਿਲ ਕਰਦਾ, ਲੜਾਈ ਕਰਦਾ) ਤਦ ਇਹ ਮਾਲੂਮ ਕਰ ਕੇ ਹੈਰਾਨੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ ਕਿ ਸੌ ਦੋ ਸੌ ਆਦਮੀ ਦਸ-ਦਸ ਹਜ਼ਾਰ ਫੌਜ ਨੂੰ ਇਕ ਘੰਟੇ ਦੇ ਅੰਦਰ ਅੰਦਰ ਹੀ ਭਜਾ ਦਿਆ ਕਰਦੇ ਸਨ।

ਬੰਦੇ ਪਾਸ ਐਸੇ ਆਦਮੀ ਬਹੁਤ ਬੋਹੜੇ ਸਨ, ਜਿਹਨਾਂ ਉਤੇ ਪੂਰਾ-ਪੂਰਾ ਭਰੋਸਾ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕੇ। ਮਾਲ ਵੇਂ ਵਲੋਂ ਜਿਹਨਾਂ ਦੀ ਮੱਦਦ ਦੀ ਆਸ ਸੀ, ਉਹ ਸਾਰੇ ਆ ਚੁਕੇ ਸਨ, ਪਰ ਮਾਝੇ ਵਲੋਂ ਅਜੇ ਇਕ ਆਦਮੀ ਵੀ ਨਹੀਂ ਪੁੱਜਾ ਸੀ। ਇਹ ਆਸ ਹੋ ਸਕਦੀ ਸੀ ਕਿ ਮਾਝੇ ਵਾਲਿਆਂ ਦੇ ਆਇਆਂ ਸੈਦ ਐਸੇ ਸਿੰਘਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਕਾਫੀ ਹੋ ਜਾਏ ਜੋ ਮੈਦਾਨ ਵਿੱਚ ਜੂਝ ਮਰਨ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਅਵਸਥਾ ਦਾ ਵੱਡਾ ਕੰਮ ਸਮਝਣ।

ਬਾਜ ਸਿੰਘ ਆਦਿ ਜੈ ਸਿੰਘ ਬੰਦੇ ਨਾਲ ਨਦੇੜ ਤੋਂ ਤੁਰੇ ਸਨ, ਉਹ ਸਾਰੇ ਹੀ ਮਾਝੇ ਦੇ ਸਨ। ਇਸ ਲਈ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਬੜੀ ਚਾਹ ਸੀ, ਕਿ ਸਾਡੇ ਭਰਾ ਭਾਈ ਵੀ ਸਰਹੰਦ ਦੀ ਲੜਾਈ ਵਿੱਚ ਹਿੱਸਾ ਲੈ ਸਕਣ। ਕੁਝ ਇਸ ਕਰ ਕੇ ਕਿ ਇਸ ਲੜਾਈ ਵਿੱਚ ਲੜਨਾ ਧਰਮ ਦਾ ਕੰਮ ਹੈ ਅਤੇ ਕੁਝ ਇਸ ਕਰ ਕੇ ਕਿ ਸਰਹੰਦ ਦੀ ਲੁੱਟ ਵਿੱਚੋਂ ਕੁਝ ਮਾਝੇ ਵਾਲਿਆਂ ਦੇ ਵੀ ਹੱਥ ਲੱਗ ਸਕੇ।

ਬੰਦਾ ਵੀ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਂ ਨਾਲ ਟਾਕਰਾ ਕਰਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਮਾਝੇ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਰਲਾ ਲੈਣਾ ਬੜਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ, ਪਰ ਮੁਸ਼ਕਲ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਬੰਦੇ ਤੇ ਮਾਝੇ ਵਾਲਿਆਂ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਸਰਹੰਦ ਵਸਦੀ ਸੀ, ਇਸ ਲਈ ਦੋਹਾਂ ਦੇ ਮਿਲਣ ਲਈ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸੀ ਕਿ ਸਰਹੰਦ ਦੇ ਲਾਂਭੇ ਲਾਂਭੇ ਬੜਾ ਭਾਰੀ ਚੱਕਰ ਲਾਇਆ ਜਾਵੇ। ਇਹ ਤਾਂ ਪਤਾ ਲੱਗ ਹੀ ਚੁਕਾ ਸੀ ਕਿ ਮਾਝੇ ਵਾਲੇ

ਕੀਰਤ ਪੁਰ ਰਕੇ ਬੈਠੇ ਹਨ, ਬੰਦੇ ਨੇ ਉਹਨਾਂ ਵੱਲ ਆਦਮੀ ਘੱਲ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਜਦੋਂ ਤੀਕ ਅਸੀਂ ਵਧਣ ਲਈ ਨਾ ਆਖੀਏ, ਇਥੇ ਹੀ ਬੈਠੋ ਰਹੋ, ਅਸੀਂ ਵੀ ਇਕ ਲੰਮਾ ਚੱਕਰ ਮਾਰ ਕੇ ਤੁਹਾਡੇ ਵੱਲ ਆਉਂਦੇ ਹਾਂ।

ਇਸ ਗੱਲ ਦੇ ਸੋਚਣ ਦੀ ਕੋਈ ਲੋੜ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਕਿ ਸਰਹੰਦੋਂ ਚੜ੍ਹਦੇ ਪਾਸੇ ਵੱਲ ਦੀ ਜਾਣਾ ਚੰਗਾ ਹੈ ਕਿ ਲਹਿਰੇ ਪਾਸੇ ਵੱਲ ਦੀ? ਕਿਉਂਕਿ ਚੜ੍ਹਦੇ ਵਲ ਦੇ ਪਾਸਿਓ ਇਕ ਤਾਂ ਕੀਰਤਪੁਰ ਲਾਗੇ ਸੀ ਦੂਜੇ ਇਹ ਇਲਾਕਾ ਵੀ ਚੰਗਾ ਆਬਾਦ ਤੇ ਖੁਸ਼ਗਾਲ ਸੀ। ਇਸੇ ਲਈ ਇਸ ਪਾਸੇ ਵੱਲ ਦੀ ਜਾਣ ਨਾਲ ਇਕ ਤਾਂ ਆਰਾਮ ਨਾਲ ਗਏ, ਦੂਜੇ ਰਾਹ ਦੇ ਪਰਗਣਿਆਂ ਦੀ ਲੁੱਟ ਨਾਲ ਹੱਥ ਵੀ ਰੰਗਦੇ ਗਏ। ਸੋਚਣ ਦੀ ਢਿੱਲ ਸੀ ਕਿ ਉਸ ਉਤੇ ਅਮਲ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਅਤੇ ਸਾਰਾ ਜਥਾ ਦੱਖਣ ਵੱਲ ਝੁਕਦਾ ਹੋਇਆ ਪੂਰਬ ਵੱਲ ਤੁਰ ਪਿਆ।

ਬੰਦੇ ਨੇ ਇਸ ਰਾਹ ਦਾ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਣਾਇਆ ਸੀ ਕਿ ਬਨੇਸਰੋਂ ਉੱਤਰ 2 ਹੋ ਕੇ ਸ਼ਾਹਬਾਦ ਨੂੰ ਜਾ ਮਾਰੀਏ, ਫੇਰ ਮੁਸਤਫ਼ਾਬਾਦ ਬਾਣੀ ਹੋ ਕੇ ਸਫ਼ੌਰੇ ਦੇ ਰਾਹ ਬਨੂੜ ਵੱਲ ਮਾਝੇ ਦੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨਾਲ ਜਾ ਰਲੀਏ। ਪਹਿਲੀ ਮਾਰ ਪੁੜਾਮ ਦੀ ਸੀ, ਇਥੇ ਪਠਾਣਾਂ ਦੀ ਮਾਲਕੀ ਸੀ, ਜੋ ਟਾਕਰੇ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੋ ਪਏ। ਇਸ ਦਾ ਫਲ ਇਹ ਹੋਇਆ ਕਿ ਸਾਰਾ ਸ਼ਹਿਰ ਵੈਰਾਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਅਤੇ ਓਥੋਂ ਦੇ ਵਸਨੀਕ ਪਠਾਣ ਅਪਣੇ ਪਾਸ ਵਸਦੀ ਪਠਾਣਾਂ ਦੀ ਬਸਤੀ ਵਿਚ ਜਾ ਵਿੱਚੇ। ਫਿਰ ਵਾਰੀ ਆਈ ਸ਼ਾਹਬਾਦ ਦੀ। ਬਨੇਸਰ ਭਾਵੇਂ ਲਾਗੇ ਹੀ ਸੀ। ਪਰ ਸਮਾਣੇ ਦਾ ਹਾਲ ਸੁਣ ਕੇ ਸਾਰੇ ਡਰਦੇ ਕੰਬ ਰਹੋਂ ਸੱਨ ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਦੀ ਮੱਦਦ ਕਰਨੀ ਤਾਂ ਕਿਧਰੇ ਰਹੀ, ਆਪਣਾ ਬਚਾਉ ਹੀ ਧੰਨ ਭਾਗ ਸਮਝਦੇ ਸਨ। ਸ਼ਾਹਬਾਦ ਵਿੱਚ ਮਗਲ ਪਠਾਣ ਤੋਂ ਸੱਯਦ-ਸੇਖਾਂ ਦੀ ਚੰਗੀ ਵੱਸੀ ਸੀ ਅਤੇ ਦੱਖਣ ਵੱਲ ਕਿੱਲੇ ਵਰਗੀ ਸਰਏ ਵਿੱਚ ਸਮੇਂ ਦਾ ਹਾਕਮ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ। ਪਰ ਮਾਲੂਮ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਕਿ ਜਦੋਂ ਬੰਦਾ ਪਿਆ ਤਦ ਕਿਸੇ ਨੇ ਵੀ ਟਾਕਰਾ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ। ਸਿੰਘ ਆਏ ਅਤੇ ਸ਼ਹਿਰ ਨੂੰ ਲੁੱਟ-ਪੁੱਟ ਕੇ ਅੱਗੇ ਨੂੰ ਵਧ ਗਏ।

ਇਥੋਂ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਆਪਣਾ ਰੁਖ ਫੇਰ ਬਦਲਿਆ ਅਤੇ ਉੱਤਰ ਵਲ ਝੁਕਦੇ ਹੋਏ ਪੂਰਬ ਵਲ ਵਧਦੇ ਗਏ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਨਜ਼ਰ ਅੱਗੇ ਮੁਸਤਫ਼ਾਬਾਦ ਸੀ, ਜੋ ਧਨ ਦੇਲਤ ਵਲੋਂ ਸ਼ਾਹਬਾਦ ਨਾਲੋਂ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਘੱਟ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਇਸ ਦਾ ਵੀ ਉਹੋਂ ਹਾਲ ਹੋਇਆ ਜੋ ਸ਼ਾਹਬਾਦ ਦਾ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਸ਼ਹਿਰ ਲੁੱਟਿਆ ਗਿਆ ਤੇ ਮਕਾਨ ਫੂਕੇ ਗਏ ਅਤੇ ਹਰਿਆਂ ਭਰਿਆ ਸ਼ਹਿਰ ਪਲੋ-ਪਲ ਵਿੱਚ ਵੈਰਾਨ ਨਜ਼ਰ ਆਉਣ ਲੱਗ ਪਿਆ।

ਇਥੋਂ ਫੇਰ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਰੁਖ ਬਦਲਿਆ ਅਤੇ ਉੱਤਰ ਵੱਲ ਹੋ ਪਏ। ਇਸ

ਵੇਲੇ ਰਾਹ ਉੱਤੇ ਸੁਢੌਰਾ ਸੀ, ਜੋ ਸਰਹੰਦ ਦੇ ਅਠਾਈ ਪਰਗਣਿਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇਕ ਸੀ। ਇਹ ਬੜਾ ਪੁਰਾਣਾ ਸ਼ਹਿਰ ਹੈ। ਪਹਿਲਿਆਂ ਸਮਿਆਂ ਵਿੱਚ ਇਹ ਬੜੀ ਪਵਿੱਤ੍ਰ ਜਗਹ ਸੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਕੁਪਾਲ ਮੇਚਨ ਦਾ ਤੀਰਥ ਇਥੋਂ ਲਾਗੇ ਹੈ ਹੈ ਅਤੇ ਇਥੇ ਜੰਗਲ ਹੋਣ ਕਰ ਕੇ ਸਾਧੂ ਰਿਹਾ ਕਰਦੇ ਸਨ, ਇਸ ਕਰ ਕੇ ਇਸ ਜੰਗਲ ਦਾ ਨਾਮ 'ਸਦੂ ਬਣ' (ਸਾਧੂ ਬਣ?) ਸੀ ਤੇ ਸਾਧੂ ਵਾੜੇ ਤੋਂ ਵਿਗੜ ਕੇ ਸਦੌਰਾ ਬਣ ਗਿਆ।

ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੇ ਸਮੇਂ ਇਥੇ ਪਠਾਣ ਰਿਹਾ ਕਰਦੇ ਸਨ, ਜਿਹਨਾਂ ਨੂੰ ਸਿਯਾਨੇ (ਜ਼ਿਲਾ ਕੇਰਨਾਲ) ਦੇ ਸੱਯਦ ਨਜ਼ਾਮ ਦੀਨ ਨੇ ਜੰਗ ਕਰ ਕੇ ਇਥੋਂ ਕੱਢ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਆਪ ਮਾਲਕ ਹੈ ਗਿਆ। ਇਸ ਸਾਲ ਹੀ ਸੱਯਦ ਖਿਜਰ ਖਾਂ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਤਖਤ ਉਤੇ ਬੈਠਾ ਸੀ, ਜਿਸ ਨੇ ਨਜ਼ਾਮ ਦੀਨ ਨੂੰ ਸੱਠ ਹਜ਼ਾਰ ਜਾਗੀਰ ਦਿੱਤੀ। ਇਸੇ ਨਜ਼ਾਮ ਦੀਨ ਦੀ ਨੌਵੀਂ ਥਾਂ ਸੱਯਦ ਸ਼ਾਹਬਦਰ ਦੀਨ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਸਿੰਖ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰਾਂ ਨੇ "ਬੁੰਧੂ-ਸ਼ਾਹ" ਲਿਖਿਆ ਹੈ।

ਜਿਸ ਵੇਲੇ ਯਾਨੇ ਦੇ ਸੱਯਦਾਂ ਨੇ ਸੰਦੌਰਾ ਸਾਂਭ ਲਿਆ ਤਾਂ ਵਾਸਤੀ ਸੱਯਦਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਜੋ 'ਮਡਤੀ' ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਜਿਹਨਾਂ ਦੀ ਹਮੈਤ ਉਤੇ ਨਜ਼ਾਮ ਦੀਨ ਆਇਆ ਸੀ, ਸੰਦੌਰੇ ਸੱਦੇ ਲਿਆ। ਹੁਣ ਪਤੀਆਂ ਵੰਡੀਆਂ, ਅੱਧ ਤਾਂ ਸੱਯਦਾਂ ਦੇ ਹੱਥ ਲਗ ਤੇ ਬਾਕੀ ਆਪ ਕਾਜੀਆਂ ਤੇ ਸੇਖਾਂ ਵਿੱਚ ਵੰਡਿਆ ਗਿਆ। ਜਿਸ ਵੇਲੇ 'ਬੰਦਾ' ਆਇਆ ਤਾਂ ਉਸ ਸਮੇਂ ਵੀ ਸੰਦੌਰਾ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੈ ਵੰਡਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ।

ਭਾਵੇਂ ਸੈਹਵਾਨੀ ਸੱਯਦਾਂ ਦੀ ਮਾਨਤਾ ਤਾਂ ਬੜੀ ਸੀ, ਪਰ ਸੰਦੌਰੇ ਨਾਲੋਂ ਕਪੂਰੀ ਦਾ ਸੈਧਣਾ 'ਬੰਦਾ' ਬੜਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸਮਝਦਾ ਸੀ। ਇਸ ਕਰ ਕੇ ਹੀ ਨਹੀਂ ਕਿ ਉਥੇ ਦੌਲਤ ਬਹੁਤ ਸੀ, ਬਲਕਿ ਇਸ ਕਰ ਕੇ ਵੀ 'ਕਪੂਰੀ' ਦੇ ਹਾਕਮ ਜਿਹਾ ਸੈਦ ਹੀ ਕੋਈ ਜ਼ਾਲਮ ਹੋਵੇਗਾ।

'ਕਪੂਰੀ' ਇਕ ਬਸਤੀ ਦਾ ਨਾਮ ਹੈ ਜੋ ਦੱਖਣ ਉੱਤਰ ਦੀ ਨੁੱਕਰ ਵਿੱਚ ਸੰਦੌਰਿਓਂ ਚਾਰੁ ਕੁ ਕੋਹ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਸੰਮਤ ੧੮੨੦ ਬਿਕ੍ਮੀ ਨੂੰ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਮੱਲਾਂ ਮਾਰੀਆਂ, ਉਸ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਉਥੇ ਸਿੰਘਾਂ ਦੀ ਅਬਾਦੀ ਵੀ ਹੈ, ਪਰ ਬੰਦੇ ਦੇ ਸਮੇਂ ਉਥੇ ਸੱਯਦ ਵੱਸਦੇ ਸਨ। ਅੰਰੀਗਜ਼ੇਸ਼ ਦੇ ਸਮੇਂ ਇਥੋਂ ਦਾ ਵਸਨੀਕ ਸੱਯਦ ਆਮਾਨ-ਉੱਲਾ ਗੁਜਰਾਤ ਕਾਠੀਆਵਾੜ ਦਾ ਸੁਬਾ ਸੀ, ਇਸ ਨੇ ਆਪਣੀ ਹਕੂਮਤ ਦੇ ਸਮੇਂ ਬੰਦੇ-ਉੜਕ ਪਨ ਇਕੱਠਾ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਪਿੰਡ 'ਕਪੂਰੀ' ਨੂੰ ਸਜਾ ਕੇ ਸਵਰਗ ਦਾ ਨਮੂਨਾ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ।

ਇਸ ਦਾ ਪੁੱਤ੍ਰ ਕਦਮੁਦੀਨ ਬੜਾ ਹੀ ਬਦਮਾਸ਼ ਨਿਕਲਿਆ ਅਤੇ ਇਸ

ਇਹ ਦਸਿਆ ਹੀ ਜਾ ਚੁਕਾ ਹੈ ਕਿ ਸਦੋਰੇ ਨੂੰ ਸਯਦ ਨਜ਼ਾਮ ਦੀਨ ਨੇ ਹੀ ਤੁਸੀਂ ਪਠਾਣਾਂ ਪਾਸੋਂ ਥੋਹਿਆ ਸੀ। ਇਸ ਦੇ ਪੰਜ ਪੁੱਤਰ ਹੋਏ, ਜਿਹਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਦੂਜੇ ਦਾ ਨਾਮ ਸ਼ਾਹ ਅਬਦੁਲ ਹਮੀਦ ਸੀ, ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਲੋਕੀ 'ਗੰਜੇ ਇਲਮ' ਵੀ ਆਖਦੇ ਹਨ ਤੇ ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਵਡੀ ਖਾਨਕਾਹ ਹੈ। ਇਹਨਾਂ ਦਾ ਇੱਕੋ ਪੁੱਤਰ ਹੋਇਆ ਜਿਸ ਦਾ ਨਾਮ ਸ਼ਾਹ ਅਬਦੁਲ ਵਾਹਬ ਸੀ, ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਲੋਕੀ 'ਕੁਤਬੁਲ ਅਕਤਾਬ' ਵੀ ਆਖਦੇ ਹਨ। ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਵੀ ਸੈਹਵਾਨੀ ਮਹੱਲੇ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਹ ਬਦਰੁੱਦੀਨ ਦੀ ਹਵੇਲੀ ਪਾਸ ਬੜੀ ਭਾਗੀ ਖਾਨਕਾਹ ਹੈ। ਇਹਨਾਂ ਬਾਬਤ ਮਸ਼ਹੂਰ ਹੈ ਕਿ ਜਿਸ ਹਿੰਦੁ ਦਾ ਮਰਦਾ ਇਸ ਖਾਨਕਾਹ ਪਾਸ ਦੀ ਲੰਘ ਜਾਏਗਾ, ਉਹ ਅੱਗ ਵਿੱਚ ਸੜ੍ਹਗਾ ਨਹੀਂ। ਇਸੇ ਖਿਆਲੋਂ ਡਰਦੇ ਇਸ ਮਹੱਲੇ ਦੇ ਧੋਬੀ ਇਹ ਮਹੱਲਾ ਛੱਡ ਕੇ ਦੂਜੇ ਮਹੱਲੇ ਜਾ ਵਸੇ ਸਨ। ਇਹ ਗੱਲ ਭਾਵੇਂ ਸੱਚੀ ਹੋਵੇ ਯਾ ਝੂਠੀ; ਪਰ ਇਤਨਾ ਜ਼ਰੂਰ ਹੈ ਕਿ ਬੰਦੇ ਦੇ ਸਮੇਂ ਇਸ ਗੱਲ ਨੂੰ ਹਰ ਕੋਈ ਮੰਨਦਾ ਸੀ। ਬੰਦੇ ਨੇ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਜੇ ਇਹ ਗੱਲ ਹੈ ਤਾਂ ਇਸ ਖਾਨਕਾਹ ਨੂੰ ਛੁਕ ਦਿਓ। ਅੰਦਰ ਛਾਪੇ ਰੱਖ ਕੇ ਅੱਗ ਲਾ ਦਿਤੀ ਪਰ ਉਸ ਨਾਲ ਬਹੁਤਾ ਨੁਕਸਾਨ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ, ਕਿਉਂਕਿ ਇੱਟਾਂ ਚੂਨੇ ਨੂੰ ਅੱਗ ਨੇ ਕੀ ਕਰ ਸਕਣਾ ਸੀ, ਹਾਂ ਛੱਤ ਰਤਾ ਕੁ ਪਵਾਂਧੀ ਗਈ, ਜੋ ਅੱਜ ਤੀਕ ਸੜੀ ਹੋਈ ਜਾਪਦੀ ਹੈ।

ਅਸਲ ਗੱਲ ਇਹ ਜਾਪਦੀ ਹੈ ਕਿ ਕਤਲ ਗੜ੍ਹੀ ਅਤੇ ਅਬਦਲ ਵਾਹਬ ਦੀ ਖਾਨਕਾਹ ਦੇ ਮਾਮਲਿਆਂ ਤੋਂ ਬੰਦਾ ਮੂਲੋਂ ਹੀ ਬੇ-ਦੋਸ਼ਾ ਹੈ। ਆਸ ਪਾਸ ਦੇ ਪਿੰਡਾਂ ਦੇ ਲੋਕ ਕਾਜ਼ੀਆਂ, ਸੱਯਦਾਂ ਤੇ ਸ਼ੇਖਾਂ ਦੇ ਜ਼਼ਲਮਾਂ ਤੋਂ ਅੱਕੇ ਹੋਏ ਸਨ, ਜਦ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਬਦਲੇ ਦਾ ਮੌਕਾ ਮਿਲਿਆ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਬੰਦੇ ਨੂੰ ਖਬਰ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਹੀ ਆਪਣੇ ਬਦਲੇ ਲੈ ਲਏ। ਇਹ ਗੱਲ ਅੰਭਵ ਸੀ ਕਿ ਜੋ ਜ਼ਾਲਮ ਆਦਮੀ ਸ਼ਾਹ ਬਦਰੁੱਦੀਨ ਦੀ ਹਵੇਲੀ ਵਿੱਚ ਜਾ ਵੜਦਾ ਉਹ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਪਰ ਇਹ ਵੀ ਅਣਹੋਣੀ ਗੱਲ ਜਾਪਦੀ ਹੈ ਕਿ ਜਿਹਨਾਂ ਨੇ ਤਲਵਾਰ ਨਹੀਂ ਚੁੱਕੀ, ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਗੱਡੇ ਵਾਢ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੋਵੇ। ਹਵੇਲੀ ਸੀ ਸੱਯਦਾਂ ਦੀ, ਇਸ ਲਈ ਇਸ ਵਿੱਚ ਵੱਡੇ ਵੱਡੇ ਸੱਯਦ, ਕਾਜ਼ੀ ਤੇ ਸ਼ੇਖ ਹੀ ਵੱਡੇ ਹੋਣਗੇ। ਇਹਨਾਂ ਤੋਂ ਲੋਕੀ ਅੱਕੇ ਹੋਏ ਸਨ, ਇਸ ਲਈ ਇਕ ਵੀ ਜੀਉਂਦਾ ਨਾ ਛੱਡਿਆ।

ਸਜ਼ਰੇ ਵੇਖਣ ਤੋਂ ਪਤਾ ਲੁੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕਤਲ ਕੀਤੇ ਗਏ ਅਗਦੀਆਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਚਾਲੀ ਪੰਜਾਹ ਤੋਂ ਵਧੀਕ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗੀ, ਪਰ ਚੂਕਿ ਇਹ ਬੇ-ਕਿਰਕੀ ਨਾਲ ਕਤਲ ਕੀਤੇ ਗਏ ਸਨ, ਇਸ ਲਈ ਇਸ ਹਵੇਲੀ ਦਾ ਨਾਮ 'ਕਤਲ ਗੜ੍ਹੀ' ਪੈ ਗਿਆ।

ਖਾਨਕਾਹ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਦਾ ਵੀ ਇਹੋ ਹਾਲ ਜਾਪਦਾ ਹੈ। ਲੋਕੀ ਇਸ

ਖਿਆਲੋਂ ਅੱਕੇ ਹੋਏ ਸਨ ਕਿ ਜਿਸ ਹਿੰਦੂ ਦਾ ਮਰਦਾ ਇਸ ਪਾਸੇ ਦੀ ਲੰਘ ਜਾਵੇ ਉਹ ਫਿਰ ਸੜਦਾ ਨਹੀਂ। ਗੁੱਸੇ ਨਾਲ ਅੰਦਰ ਛਾਪੇ ਰੱਖ ਕੇ ਅੱਗ ਲਾ ਦਿੱਤੀ। ਥੋਹੜਾ ਜਿਹਾ ਵਿਚਾਰਨ ਤੋਂ ਹੀ ਪਤਾ ਲਗ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜੇ ਕਰ ਬੰਦੇ ਦੀ ਮਰਜ਼ੀ ਖਾਨਕਾਹ ਨੂੰ ਬਰਬਾਦ ਕਰਨ ਦੀ ਹੀ ਹੁੰਦੀ, ਤਦ ਕੀ ਉਹ ਉਸ ਨੂੰ ਢਵਾ ਕੇ ਇੱਟ ਇੱਟ ਨਹੀਂ ਕਰਵਾ ਸਕਦਾ ਸੀ, ਯਾ ਜੇ ਕਰ ਸਾਜ਼ਨ ਹੀ ਲੱਗਦਾ ਤਾਂ ਇਤਨੀ ਥੋਹੜੀ ਅੱਗ ਲਾਉਂਦਾ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਛੱਤ ਹੀ ਧੁਆਂਧੀ ਜਾ ਸਕਦੀ? ਇਹੋ ਲੋਕਾਂ ਦੀਆਂ ਵਧੀਕੀਆਂ ਹਨ ਕਿ ਬੰਦੇ ਨੇ ਕਬਰ ਪੁਟਵਾ ਕੇ ਸਣੇ ਤਾਬੂਤ ਲੋਬ ਨੂੰ ਛੁਕ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਬੇਅੰਤ ਮਸੀਤਾਂ ਤੇ ਖਾਨਗਾਹਵਾਂ ਢਾਹੀਆਂ। ਇਹਨਾਂ ਗੱਲਾਂ ਨੂੰ ਤਾਂ ਸੈਹਵਾਨੀ ਸਯਦ ਵੀ ਨਹੀਂ ਮੌਨਦੇ, ਜਿਹਨਾਂ ਉਤੇ ਉਹ ਸਭ ਕੁਝ ਵਾਪਰਿਆ ਹੋਣਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਦਾ ਸਰੀਰਣ ਸਬੂਤ ਇਹ ਹੈ ਕਿ 'ਗੰਜੇ ਇਲਮ' ਤੇ 'ਕੁਤਬੁਲ ਅਕਤਾਬ' ਦੀਆਂ ਆਲੀਸ਼ਾਨ ਖਾਨਗਾਹਵਾਂ ਅੱਜ ਤੀਕ ਵੈਸੀਆਂ ਹੋ ਹਨ ਜੈਸੀਆਂ ਕਿ ਬੰਦੇ ਦੇ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਸਨ।

→ ਧਰੂਰ

ਅਤੇ ਉਸ ਦੀ ਕਬਰ ਅੱਜ ਕਲੁ ਮਲੋਰ ਕੋਟਲੇ ਵਿਚ ਹੈ।

ਹੁਣ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਕਿਸ ਨੇ ਰੋਕਣਾ ਸੀ, ਹਸਦੇ ਖੇਡਦੇ ਬੰਦੇ ਵੱਲ ਵਧੇ। ਜਦੋਂ ਬੰਦੇ ਨੂੰ ਇਸ ਜਿੱਤ ਦੀਆਂ ਖਬਰਾਂ ਅੱਪਜ਼ੀਆ ਤਾਂ ਉਹ ਬੜਾ ਹੀ ਖੁਸ਼ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਜਦੋਂ ਵਿਜੈਮੀ ਸਿੰਘ ਉਸ ਦੇ ਡੇਰੇ ਪਾਸ ਪੁੱਜੇ ਤਾਂ ਅਗਵਾਈ ਲਈ ਉਹ ਦੋ-ਕੁ ਮੀਲ ਅਗੇ ਵੀ ਗਿਆ। ਇਸ ਜਥੇ ਦੇ ਪੁੱਜਦਿਆਂ ਹੀ ਸਭ ਨੂੰ ਚੰਦ ਚੜ੍ਹ ਗਿਆ, ਕਿਉਂਕਿ ਸਰਹੰਦ ਦੀ ਲੁੱਟ ਅੱਖਾਂ ਅਗੇ ਸੀ। ਇਸ ਖੁਸ਼ੀ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਸਾਰਾ ਕੜਾਹ ਪ੍ਰਸਾਦ ਕਰਵਾਇਆ ਗਿਆ ਅਤੇ ਖੁਸ਼ੀ ਦੇ ਜੈਕਾਰੇ ਗਜਾਏ ਗਏ।

ਜਿਉਂ ਜਿਉਂ ਸਿੰਘ ਸਰਹੰਦ ਦੇ ਲਾਗੇ ਢੁਕਦੇ ਆਉਂਦੇ ਸਨ, ਸ਼ਹਿਰੀਆਂ ਦਾ ਖੌਫ ਵਧਦਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਵਜੀਰ ਖਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਕੁਝ ਘਟ ਫਰ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਪਰ ਜਿਉਂ ਜਿਉਂ ਮੁਸੀਬਤ ਵਧਦੀ, ਉਸ ਦੀ ਅਕਲ ਵਧੇਰੇ ਚਮਕਦੀ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਉਸ ਨੇ ਸੁਣਿਆਂ ਕਿ ਸਦੋਂ ਲੁਟ ਕੇ ਸਿੰਘ ਅਗੇ ਵਧ ਰਹੇ ਹਨ ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਇਕ ਹੋਰ ਫੰਦ ਖੇਡਿਆ। ਇਕ ਹਜ਼ਾਰ ਆਦਮੀ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਰੂਪਏ ਦਾ ਲਾਲਰ ਦੇ ਕੇ ਕਹਿਆ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਬੰਦੇ ਪਾਸ ਚਲੋ ਜਾਓ ਅਤੇ ਮੌਕਾ ਤਾੜ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਮਾਰ ਸਟਣਾ, ਐਸਾ ਕਰਨ ਨਾਲ ਮੈਂ ਤੁਹਾਡੇ ਜਨਮਾਂ ਦੇ ਦਰਿੱਦ੍ਰ ਦੂਰ ਕਰ ਦਿਆਂਗਾ। ਦੁਨੀਆਂ ਵਿੱਚ ਕਿਹੜਾ ਐਸਾ ਕੰਮ ਹੈ ਜੋ ਲਾਲਚ ਨਾਲ ਹੋ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ, ਸਾਰੇ ਹੀ ਇਸ ਗੱਲ ਨੂੰ ਮੰਨ ਰਾਏ ਅਤੇ ਜਥਾ ਬੰਨ੍ਹ ਕੇ ਬੰਦੇ ਵਲ ਤੁਰ ਪਏ।

ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਅਫਸਰਾਂ ਨੇ ਬੰਦੇ ਨੂੰ ਜਾ ਕੇ ਆਖਿਆ ਕਿ ਮੇਰਾ ਤੇ ਵਜੀਰ ਖਾਂ ਦਾ ਇੱਟ ਘੜੇ ਵਾਲਾ ਵੈਰ ਹੈ, ਉਸਨੇ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਅਨੀਤੀਆਂ ਕੀਤੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਮੈਂ ਬਦਲੇ ਦੀ ਉਡੀਕ ਵਿਚ ਹੀ ਸੀ ਕਿ ਤੁਹਾਡੇ ਆਉਣ ਦੀ ਖਬਰ ਸੁਣ ਕੇ ਸਰਹੰਦਾਂ ਆ ਗਿਆ ਹਾਂ ਅਤੇ ਮੇਰੀ ਇਹ ਚਾਹ ਹੈ ਕਿ ਤੁਹਾਡੇ ਨਾਲ ਰਲ ਕੇ ਵਜੀਰ ਖਾਂ ਤੋਂ ਆਪਣਾ ਬਦਲਾ ਲਵਾਂ। ਉਹਨੀਂ ਦਿਨੀਂ ਐਸੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਆਮ ਹੋਇਆ ਕਰਦੀਆਂ ਸਨ ਕਿ ਇਕ ਹਾਕਮ ਦੇ ਨੌਕਰ ਕਿਸੇ ਗੱਲਾਂ ਨਾਗਾਜ਼ ਹੋ ਕੇ ਉਸਦੇ ਵੈਗੀ ਨਾਲ ਜਾ ਰਲਦੇ ਸਨ। ਇਸ ਘਟਨਾ ਨੂੰ ਵੀ ਉਸੇ ਸ੍ਰੇਣੀ ਵਿੱਚ ਇਕ ਸਮਝ ਲਿਆ ਅਤੇ ਜਥੇ ਨਾਲ ਰਹਿਣ ਦੀ ਆਗਿਆ ਦਿਤੀ ਗਈ। ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਲਗਦਿਆਂ ਹੀ ਉਹਨਾਂ ਵਿਚ ਮਾਇਆ ਵੀ ਵੰਡੀ ਗਈ ਕਿ ਅੰਨ-ਪਾਣੀ ਦਾ ਆਹਰ ਵੀ ਕਰ ਲੈਣ, ਫਿਰ ਬੰਦੇ ਨੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਅਫਸਰ ਨੂੰ ਸਦ ਆਖਿਆ ਕਿ ਦੇਖਣਾ ਕਿਤੇ ਬੇਈਮਾਨੀ ਨਾ ਕਰਨੀ, ਲੂਣ ਖਾ ਕੇ ਜੇ ਕਰ ਐਸਾ ਕਰੋਗੇ ਤਾਂ ਯਾਦ ਰੱਖਣਾ ਤੁਹਾਡੀ ਵੀ ਖੈਰ ਨਹੀਂ। ਉਸ ਦੇ ਸੱਚ ਝੂਠ ਮਾਰ ਕੇ ਆਪਣੇ ਵਲੋਂ ਬੰਦੇ ਦੀ ਤਸੱਲੀ ਕਰਵਾ ਦਿੱਤੀ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਕਾਮਯਾਬੀ ਉਤੇ ਖੁਸ਼ ਹੁੰਦਾ ਹੋਇਆ ਡੇਰੇ ਅੱਪਜ਼ ਪਿਆ।

ਉਧਰ ਤਾਂ ਮਾਝੇ ਦੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨਾਲ ਮਲੋਰੀਆਂ ਦਾ ਜੁਧ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਏਪਰ ਬੰਦੇ ਨੇ ਬਨੂੜ ਜਾ ਮਾਰੀ। ਇਕ ਵੀ ਇਹ ਪਰਗਣਾ ਸੀ ਅਤੇ ਇਸ ਨੂੰ ਮਾਰ ਕੇ ਅਜੇ ਵੈਹੱਲੇ ਹੀ ਹੋਏ ਸਨ ਕਿ ਕੀਰਤਪੁਰ ਦੇ ਸਿੰਘ ਵੀ ਆ ਰਲੇ। ਦੋਹਾਂ ਜਥਿਆਂ ਨੇ ਰਲ ਕੇ ਬਨੂੜ ਪਾਸ ਦੂਜੇ ਪਰਗਣੇ 'ਛਤ' ਨੂੰ ਜਾ ਮਾਰਿਆ ਅਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲੁਟ ਕੇ ਸਰਹੰਦ ਵਲ ਵਧੇ।

❖ ❖ ❖ ❖ ❖ ❖ ❖ ❖

ਵਜੀਰ ਖਾਂ ਪਾਸ ਵੀ ਕੁਝ-ਕੁਝ ਤੋਪਾਂ ਸਨ, ਜੋ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੀ ਫੌਜ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬੀਜੀਆਂ ਕਿ ਇਹ ਫਸੀਲ ਦਾ ਕੰਮ ਵੀ ਦੇ ਸਕਣ। ਨਾਲ ਹੀ ਰਹਿਕਲੇ ਬੀਜੇ ਗਏ ਅਤੇ ਇਕ ਪਾਸੇ ਵਲ ਜੰਬੂਰ ਖਾਨਾ ਤਾਇਨਾਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਚੁਣਵੇ ਜੋਧਿਆਂ ਦੀ ਤਕੜੀ ਜਮਾਤ ਲੈ ਕੇ ਬੁੱਢਾ ਵਜੀਰ ਖਾਂ ਸਾਰੀ ਸੈਨਾ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਖੜਾ ਸੀ। ਇਕ ਪਾਸੇ ਵਲ ਮਲੇਰ ਕੋਟਲੀਏ ਪਰਾਂ ਬੰਨ੍ਹੀ ਖੜੇ ਸਨ, ਦੂਜਾ ਪਾਸਾ ਗਾਜ਼ੀਆਂ ਤੇ ਸ਼ਹੀਦੀ ਦੇ ਉਤਸ਼ਾਹੀਆਂ ਨੇ ਮਲਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ ਅਤੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਹਾਥੀ ਵੀ ਵੈਰੀ ਨੂੰ ਦਰੜ ਸੁੱਟਣ ਵਾਸਤੇ ਫੌਜ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਖੜੇ ਕੀਤੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਕਰ ਕੇ ਵਜੀਰ ਖਾਂ ਲੜਾਈ ਦੇ ਸਮੇਂ ਦੀ ਉਡੀਕ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ।

ਉਪਰੋਂ ਬੰਦੇ ਨੇ ਵੀ ਆਪਣੀਆਂ ਤਿਆਰੀਆਂ ਕਰ ਲਈਆਂ, ਪਰ ਇਸ ਦੀਆਂ ਤਿਆਰੀਆਂ ਅਤੇ ਸ਼ਾਹੀ ਤਿਆਰੀਆਂ ਵਿਚ ਜਮੀਨ-ਆਸਮਾਨ ਦਾ ਫਰਕ ਸੀ। ਇਸ ਪਾਸ ਨਾ ਕੋਈ ਤੌਪਖਾਨਾ ਸੀ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਜੰਬੂਰ ਖਾਨਾ। ਹਾਥੀ ਤਾਂ ਕਿਤੇ ਰਹੇ, ਸਾਰੇ ਆਦਮੀਆਂ ਪਾਸ ਘੋੜੇ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸਨ ਅਤੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮਿਲਣ ਦੀ ਥਾਂ ਸਗੋਂ ਰੋਕ ਪੈਣ ਦਾ ਡਰ ਸੀ। ਤੀਰ ਕਮਾਨ, ਬਰਛਾ, ਸੇਲਾ ਯਾ ਜੰਗਾਲੀ ਹੋਈ ਤਲਵਾਰ ਆਦਿ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਹਥਿਆਰ ਸਨ ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਵਜੀਰ ਖਾਂ ਦਾ ਟਾਕਰਾ ਕਰਨਾ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਘਿਰਣਾ ਯੋਗ ਸਰਹੰਦ ਵਸ ਰਹੀ ਸੀ, ਜਿਸ ਤੀਕ ਅੱਪੜਨ ਲਈ ਇਹ ਦੰਦੀਆਂ ਕੰਗੀਚ ਰਹੇ ਸਨ। ਸਾਹਮਣੇ ਹੀ ਫੌਜ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਪਾਪੀ ਵਜੀਰ ਖਾਂ ਖੜਾ ਨਜ਼ਰ ਆ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਜਿਸ ਤੋਂ ਬਦਲਾ ਲੈਣ ਲਈ ਮਾਝੇ, ਮਾਲਵੇ ਦੇ ਸਿੰਘ ਇਕੱਠੇ ਹੋਏ ੨ ਸਨ। ਜੇ ਜਿੱਤ ਦੀ ਆਸ ਸੀ ਤਾਂ ਕੇਵਲ ਇਸ ਜੋਸ਼ ਤੋਂ ਹੀ ਸੀ, ਜੋ ਹਰ-ਇਕ ਸਿੰਘ ਦੇ ਦਿਲ ਵਿੱਚ ਤੁਰਕਾਂ ਨੂੰ ਸਾਹਮਣੇ ਵੇਖ ਕੇ ਠਾਠਾਂ ਮਾਰ ਰਿਹਾ ਸੀ।

ਬੰਦੇ ਨੇ ਮਾਲਵੇ ਦੇ ਸਿੰਘਾਂ ਦੀ ਸਰਦਾਰੀ ਫਤਹਿ ਸਿੰਘ, ਕਰਮ ਸਿੰਘ, ਪਰਮ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਆਲੀ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਦਿਤੀ ਅਤੇ ਮਾਝੇ ਦੇ ਜਥੋਂ ਬਾਬਾ ਬਿਨੋਦ ਸਿੰਘ, ਬਾਜ਼ਾ ਸਿੰਘ, ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ ਆਦਿਕ ਦੇ ਤਹਿਤ ਕੀਤੇ। ਲੁਟੇਰਿਆਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਤਾਂ ਭਾਵੇਂ ਕਈ ਹਜ਼ਾਰ ਦੀ ਸੀ, ਪਰ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਕੋਈ ਖਾਸ ਸਰਦਾਰ ਨਾ ਹੋਣ ਕਰ ਕੇ ਉਹ ਹਰ ਪਾਸੇ ਵਲ ਖਿੰਡਰੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਸਭ ਜਥੇ ਅੱਡ-੨ ਸਰਦਾਰਾਂ ਨੂੰ ਸੌਂਪ ਕੇ ਪਾਸ ਦੇ ਇਕ ਉਚੇ ਟਿਬੇ ਉਤੇ ਲੜਾਈ ਦਾ ਤਮਾਜ਼ ਦੇਖਣ ਲਈ ਬੰਦਾ ਜਾ ਖੜਾ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਸਿੰਘ ਲੜਾਈ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੋ ਕੇ ਪਰ੍ਹਾਂ ਬੰਨ੍ਹੀ ਤੁਰਕਾਨੀ ਸੈਨਾ ਵੱਲ ਵਧੇ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਹਿਲਦਿਆ ਵੇਖ ਕੇ ਤੁਰਕਾਨੀ ਸੈਨਾਂ ਦੇ ਤੌਪਖਾਨੇ ਨੇ ਮਲਾਮੀ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਜੰਜੀਰਦਾਰ ਗੋਲੇ ਛੁਟਣ ਲੱਗ ਪਏ। ਪਹਿਲੇ ਹੱਥ ਹੀ ਗੋਲੇ ਗੋਲੀਆਂ ਅਤੇ ਤੀਰਾਂ ਨੇ ਐਸਾ ਮੰਹੁੰ ਵਰ੍ਹਾਇਆ ਕਿ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਲੁਟੇਰੇ ਇਸ ਸਮੇਂ ਹੀ ਕੰਨੀ ਕਤਰਾ ਗਏ।

ਸਿੰਘਾਂ ਪਾਸ ਇਤਨਾ ਸਾਮਾਨ ਤਾਂ ਸੀ ਹੀ ਨਹੀਂ ਕਿ ਤੁਰਕਾਨੀ ਤੌਪਖਾਨੇ ਦਾ ਮੂੰਹ ਬੰਦ ਕਰ ਸਕਦੇ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮਨਜ਼ੂਰ ਸੀ ਕਿ ਪੂਰਾ-੨ ਜਵਾਬ ਦਿਤੇ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਧਾਣਾਂ ਵਾਂਗ ਪਏ ਭੁਜੀਏ, ਇਸ ਲਈ ਲੜਾਈ ਦੇ ਢਾਈ ਫੱਟ ਵਿਚਾਰ ਕੇ ਏਕ ਏਕ ਹੀ ਸ਼ਾਹੀ ਸੈਨਾ ਉਤੇ ਜਾ ਪਏ।

ਤੁਰਕਾਨੀ ਦਲ ਤੀਕ ਅੱਪੜਦਿਆਂ ੨ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਸੂਰਮੇ ਮਾਰੇ ਗਏ, ਪਰ ਪਾਸ ਅਪੜਿਆਂ ਵੀ ਸ਼ਾਹੀਆਂ ਅੰਕੜਾਂ ਦਾ ਅੰਤ ਨਹੀਂ ਹੋ ਗਿਆ, ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਹਾਥੀਆਂ ਦੀ ਕੰਘ ਖੜੀ ਸੀ ਜਿਸ ਨੂੰ ਚੀਰ ਕੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਵਧਣਾ ਸੀ, ਪਰ ਭੂੰਹੇ ਹੋਏ ੨ ਸ਼ੇਰਾਂ ਨੂੰ ਹਾਥੀਆਂ ਦਾ ਕੀ ਡਰ? ਪਹਿਲੇ ਹੱਲੇ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਐਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਖਿੰਡਾ ਦਿਤਾ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤੇਜ਼ ਹਵਾ ਮੱਛਰਾਂ ਦੇ ਝੁੰਡ ਨੂੰ। ਤਲਵਾਰਾਂ ਸੁਤ ਅਤੇ ਸੇਲੇ ਸੰਭਾਲ ਕੇ “ਅਕਾਲ ਅਕਾਲ” ਕਰਦੇ ਵੈਰੀਆਂ ਉਤੇ ਜਾ ਪਏ।

ਅੱਗੋਂ ਤੁਰਕਾਂ ਨੇ ਵੀ ਦਿਲ ਤੋੜ ਕੇ ਟਾਕਰਾ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਬਹੁਤ ਚਿਰ ਤੀਕ ਤੁਲਵੀਂ ਲੜਾਈ ਹੁੰਦੀ ਰਹੀ। ਇਸ ਵੇਲੇ ਵਜੀਰ ਖਾਂ ਨਾਲ ਰਲੇ ਹੋਏ ਬੰਦੇ ਦੇ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਨੇ ਦਗਾ ਦਿਤਾ ਅਤੇ ਐਸ ਵੇਲੇ ਨਠ ਉਠੇ ਜਦ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਮਦਦ ਦੀ ਲੋੜ ਸੀ। ਇਹ ਹਾਲ ਵੇਖ ਕੇ ਲੁਟੇਰੇ ਆਸ਼ਕ ਵੀ ਪੱਤਰਾ ਵਾਚ ਗਏ ਅਤੇ ਮੁੱਠੀ ਭਰ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਪੈਰ ਪਿਛੇ ਪੈਣ ਲਗਾ।

ਜਿਸ ਵੇਲੇ ਬਾਜ ਸਿੰਘ ਨੇ ਬਾਜੀ ਜਾਂਦੀ ਵੇਖੀ ਤਾਂ ਘੋੜਾ ਦੁੜਾ ਕੇ ‘ਬੰਦੇ’ ਪਾਸ ਗਿਆ ਅਤੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਤੁਹਾਡੇ ਬਾਝੇਂ ਮੈਦਾਨ ਹਥੋਂ ਜਾਂਦਾ ਨਜ਼ਰ ਆ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਜੇ ਕਰ ਬੇਹੜਾ ਚਿਰ ਇਹੋ ਹਾਲ ਰਿਹਾ ਤਾਂ ਮੁੜ ਕੇ ਪੈਰ ਜੰਮਨੇ ਅੱਖੇ ਹੋ ਜਾਣਗੇ। ਬੰਦਾ ਵੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਗੱਲਾਂ ਨੂੰ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਮਝਦਾ ਸੀ, ਝੱਟ ਸਵਾਰ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿੱਚ ਜਾ ਕੇ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਹੌਸਲੇ ਵਧਾਉਣ ਲਗਾ।

ਬੰਦੇ ਦੇ ਆਉਣ ਨੇ ਮੁਰਦਾ ਸੀਰਿਆਂ ਵਿਚ ਬਿਜਲੀ ਦਾ ਅਸਰ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਇਕ ਵਾਰ ਫੇਰ ਸਿੰਘ ਗੱਚ ਖਾ ਕੇ ਤੁਰਕਾਂ ਉਤੇ ਜਾ ਪਏ। ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਪੈਂਦੇ ਹਥ ਹੀ ਮਲੇਰੀਆਂ ਦੇ ਮੌਰਚੇ ਉਤੇ ਹੱਲਾ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਐਸੀ ਤਲਵਾਰ ਚਲਾਈ ਕਿ ਸ਼ੇਰ ਮੁੰਮਦ ਖਾਂ ਅਤੇ ਖਾਜਾ ਅਲੀ ਦੇਵੇਂ ਹੀ ਮਾਰੇ ਗਏ। ਸਰਦਾਰਾਂ ਨੂੰ ਡਿਗਦਾ ਦੇਖ ਮਲੇਰੀਆਂ ਦੀ ਸੈਨਾ ਹਿਲ ਗਈ ਅਤੇ ਉਹ ਮੌਰਚਾ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ

ਇਸ ਗੱਲ ਨੂੰ ਮੁਸਲਮਾਨ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰ ਵੀ ਮੰਨਦੇ ਹਨ ਕਿ ਇਸ ਜੈਸਾ ਜ਼ਾਲਮ ਸਾਰੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਸੀ ਅਤੇ ਇਸ ਨਾਲੋਂ ਵਧ ਕੇ ਹੋਰ ਜ਼ਲਮ ਕੀ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮਾਸੂਮ ਬੱਚੇ ਵੀ ਨਹੀਂ ਵਿਚ ਚਿਣਵਾ ਦਿੱਤੇ। ਇਸ ਨੇ ਭੱਜਣ ਦੀ ਤਾਂ ਬਬੇਰੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰੀ, ਪਰ ਇਸ ਦੇ ਪਾਪਾਂ ਨੇ ਇਸ ਨੂੰ ਐਸਾ ਜੂੜ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਆਉਂਦਿਆਂ ਤੀਕ ਇਹ ਘਰੋਂ ਬਾਹਰ ਵੀ ਨਾ ਨਿਕਲ ਸਕਿਆ। ਕਦੇ ਗਰੀਬਾਂ ਤੋਂ ਖੋਇਆ ਹੋਇਆ ਮਾਲ ਸਾਂਭੇ, ਕਦੇ ਉਸ ਨੂੰ ਦੱਬ ਕੇ ਹੀ ਭੱਜ ਜਾਣ ਦੀ ਸਲਾਹ ਕਰੇ, ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪਾਪਾਂ ਨਾਲ ਇਕੱਠੀ ਕੀਤੀ ਹੋਈ ਦੌਲਤ ਹੀ ਇਸ ਦੇ ਪਾਪ ਦੰਡ ਦਾ ਮੂਲ ਕਾਰਣ ਹੋਈ। ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਜਿਤਨਾ ਗੁੱਸਾ ਵਜੀਰ ਖਾਂ ਅਤੇ ਸੁੱਚਾ ਨੰਦ ਉੱਤੇ ਸੀ, ਉਤਨਾ ਹੋਰ ਕਿਸੇ ਉੱਤੇ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਵਜੀਰ ਖਾਂ ਨੂੰ ਫੜ ਕੇ ਇਹਨਾਂ ਨੇ ਸ਼ਹਿਰ ਵਲ ਵਾਗਾਂ ਇਸੇ ਲਈ ਮੌਜੀਆਂ ਸਨ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਪਾਪੀਆਂ ਦੇ ਪਰਵਾਰਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਵੇਲੇ ਸਿਰ ਫੜ ਲਿਆ ਜਾਵੇ, ਵਜੀਰ ਖਾਂ ਦਾ ਪੁੱਤਰ ਤਾਂ ਛੋਹਲੀ ਕਰ ਕੇ ਸਣੇ ਆਪਣੇ ਟੱਬਰ ਦੇ ਭੱਜ ਗਿਆ, ਪਰ ਸੁਚਾ ਨੰਦ ਸਣੇ ਪਰਵਾਰ ਦੇ ਕਾਬੂ ਆ ਗਿਆ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਕੀਤੇ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਪਾਈ।

ਸੁਚਾ ਨੰਦ ਅਤੇ ਵਜੀਰ ਖਾਂ ਉੱਤੇ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਬੜਾ ਗੁੱਸਾ ਸੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਦਸਮ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਜੀ ਦੇ ਦੋ ਮਾਸੂਮਾਂ ਨੂੰ ਜੀਉਂਦੇ ਨਹੀਂ ਵਿਚ ਚਿਣਵਾਇਆ ਸੀ, ਅਤੇ ਸੁਚਾ ਨੰਦ ਹੀ ਐਸੇ ਘੋਰ ਪਾਪ ਦਾ ਮੂਲ ਕਾਰਨ ਸੀ। ਇਸ ਦੇ ਪੁਤਰ ਨੂੰ ਕੈਦ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਅੰਰਤਾਂ ਨੂੰ ਕੋਵਲ ਇਕ ਕੱਪੜਾ ਸਿਰ ਢਕਣ ਲਈ ਦੇ ਕੇ, ਅਲਫ ਨੰਗੀਆਂ ਨੂੰ ਸ਼ਹਿਰ ਦਾ ਹਰ-ਇਕ ਘਰ ਮੰਗਣ ਲਈ ਮਜ਼ਬੂਰ ਕੀਤਾ। ਡੌੰਡੀ ਪਿਟਵਾ ਦਿਤੀ ਗਈ ਕਿ ਕੋਈ ਆਦਮੀ ਇਕ ਕੌੰਡੀ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਕੁਝ ਹੋਰ ਖੋਰ ਨਾ ਪਾਵੇ।* ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਦ ਸਾਰਾ ਸ਼ਹਿਰ ਮੰਗ ਚੁਕੀਆਂ ਤਾਂ ਸਾਰੇ ਟੱਬਰ ਨੂੰ ਯੋਗ ਦੰਡ ਦੇ ਕੇ ਕਤਲ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਅੱਜ ਕੁਲ ਇਹ ਹੱਦ ਦਰਜੇ ਦਾ ਜ਼ਲਮ ਪਰਤੀਤ ਹੋਵੇਗਾ, ਪਰ ਜ਼ਰਾ ਕੁ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੀ ਹਾਲਤ ਨੂੰ ਵਿਚਾਰਿਆਂ ਇਹ ਗੱਲ ਕੋਈ ਅਨੋਖੀ ਨਹੀਂ ਜਾਪਦੀ। ਜਿਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਇਹਨਾਂ ਹਾਕਮਾਂ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਬਹੁ-ਬੇਟੀਆਂ ਨੂੰ ਬੇ-ਪਤਿ ਕੀਤਾ ਸੀ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਾਸਤੇ ਪਾਉਂਦਿਆਂ ਨੂੰਹਾਂ ਨੂੰ ਪਕੜ ਮੰਗਵਾਇਆ ਸੀ; ਨਵੀਂ ਵਿਅੱਹੜ ਦਾ ਡੋਲਾ ਰਾਹ ਵਿਚੋਂ ਹੀ ਪਕੜ ਲਿਆ ਸੀ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦਿਲ ਬਦਲੇ ਲਈ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤੜਪ ਰਹੇ ਹੋਣਗੇ, ਇਸ ਗੱਲ ਨੂੰ ਉਹੋ ਹੀ

* ਤਾਰੀਖ ਮੁਹੱਮਦ ਸ਼ਾਹੀ। ਮੁਹੱਮਦ ਕਾਸਮ ਸੁੱਚਾ ਨੰਦ ਸੰਬੰਧੀ ਹਾਲ ਨੂੰ ਜਾਣ ਕੇ ਛੱਡ ਗਿਆ ਹੈ, ਦੇਖੋ 'ਇਥਰਤ ਨਾਮਾ'।

ਵਿਚਾਰ ਸਕਦੇ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਿਰ ਉਤੇ ਬੀਤੀਆਂ ਹੋਣ, ਦੂਜਾ ਆਦਮੀ ਉਸ ਹਾਲਤ ਨੂੰ ਅਨੁਭਵ ਹੀ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ। ਜੇ ਕੁਝ ਸੁਚਾ ਨੰਦ ਨਾਲ ਕੀਤਾ ਗਿਆ, ਇਹ ਉਸ ਦੇ ਜ਼ਲਮ ਦੇ ਪਹਾੜ ਸਾਹਮਣੇ ਇਕ ਰਾਈ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਇਸ ਲਈ ਇਹ ਯੋਗ ਦੰਡ ਇਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਇਨਸਾਫ਼ ਸੀ, ਜ਼ਲਮ ਨਹੀਂ ਸੀ।

ਕੋਵਲ ਦੇ ਪਾਪੀਆਂ ਦੇ ਕਾਰਨ ਸਾਰੇ ਸ਼ਹਿਰ ਉਤੇ ਐਨੀ ਮੁਸੀਬਤ ਆਈ। ਗੁਨਾਹਗਾਰਾਂ ਨਾਲ ਕਈ ਬੇਗੁਨਾਹ ਵੀ ਮਾਰੇ ਗਏ ਅਤੇ ਪਾਪੀਆਂ ਦੇ ਤੁਫੇਲ ਕਈ ਪਰਮਾਤਮਾਵਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਦੁੱਖ ਭੋਗਣੇ ਪਏ। ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਸ਼ਾਹੀ ਖਜ਼ਾਨਾ ਤੇ ਸੇਠਾਂ ਸਰਾਫਾਂ ਦੇ ਬਾਜ਼ਾਰ ਲੁੱਟੇ ਗਏ, ਨਾਲ ਹੀ ਅਮੀਰਾਂ ਦੀਆਂ ਮਹਿਲ ਮਾੜੀਆਂ ਤੇ ਅੰਲਯਾਵਾਂ ਦੀਆਂ ਖਾਨਗਾਹਵਾਂ ਵੀ ਲੁੱਟੀਆਂ ਗਈਆਂ। ਖਾਨਗਾਹਵਾਂ ਭਾਵੇਂ ਕਈ ਸਨ, ਪਰ ਸਭ ਨਾਲੋਂ ਵਧ ਕੇ ਸ਼ੇਖ ਅਹਿਮਦ ਮੁਜਦਿਦ ਅਲਫ ਸਾਨੀ ਦੀ ਖਾਨਕਾਹ ਸੀ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਬਹਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਦੀ ਲੜਕੀ ਨੇ ਬਣਵਾਇਆ ਅਤੇ ਕਈ ਪਰਕਾਰ ਦੇ ਕੀਮਤੀ ਪੱਥਰਾਂ ਨਾਲ ਸਜਾਇਆ ਸੀ।

ਇਹ ਗੱਲ ਬਿਲਕੁਲ ਗਲਤ ਹੈ ਕਿ ਬੰਦੇ ਨੇ ਕਬਰਾਂ ਪੁਟਵਾ ਕੇ ਮੁਰਦੇ ਢੂਕੇ ਅਤੇ ਖਾਨਕਾਹਵਾਂ ਲੁਟਵਾ ਕੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਢੂਕਿਆ। ਜੇ ਕਰ ਇਹ ਗੱਲ ਠੀਕ ਹੁੰਦੀ ਤਦ ਸ਼ੇਖ ਅਹਿਮਦ ਦੀ ਖਾਨਕਾਹ ਦਾ ਅਜ ਤੀਕ ਨਸ਼ਾਨ ਵੀ ਨਹੀਂ ਰਹਿਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਸੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਸਭ ਨਾਲੋਂ ਆਲੀਸ਼ਾਨ ਹੋਣ ਕਰ ਕੇ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਗਿਰਾਈ ਜਾਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਸੀ, ਪਰ ਤਾਰੀਖ* ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਸ਼ਹਾਦਤ ਦੇਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਉਕਤ ਖਾਨਕਾਹ ਹੀ ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਗਵਾਹ ਹੈ, ਕਿ ਉਸ ਨਾਲੋਂ ਇਕ ਇਟ ਵੀ ਅੱਡ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਗਈ ਅਤੇ ਅੱਜ ਤੀਕ ਉਸੇ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਖੜੀ ਹੈ, ਜੈਸੀ ਕਿ ਮੁਗਲਾਂ ਦੇ ਸਮੇਂ ਸੀ।

ਤਿੰਨ ਦਿਨ ਤੀਕ ਸ਼ਹਿਰ ਲੁਟੀਦਾ ਰਿਹਾ ਅਤੇ ਚੌਥੇ ਦਿਨ ਹੁਕਮਨ ਲੁਟ ਬੰਦ ਕਰਾਈ ਗਈ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਬਾਹਰ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਇਤਨੀ ਦੌਲਤ ਇਕਠੀ ਕਰ ਲਈ ਜੋ ਕਈ ਕਈ ਪੁਸ਼ਤਾਂ ਤੀਕ ਖਾਂਚਿਆਂ ਨਾ ਮੁੱਕੀ। ਚੁਤਰਫੀ ਅਮਨ ਦਾ ਵੰਡੇਰਾ ਫੇਰ ਦਿਤਾ ਅਤੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਵਿੱਚ ਖਾਲਸਈ ਨਸ਼ਾਨ ਗੱਡਿਆ ਗਿਆ ਸਰਹੰਦ ਦੀ ਫੌਜਦਾਰੀ ਬਾਜ ਸਿੰਘ** ਨੂੰ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਅਤੇ ਆਲੀ ਸਿੰਘ ਉਸ ਦਾ ਸੈਥ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਫਤਹਿ ਸਿੰਘ ਭਾਈਕੇ ਨੂੰ ਨਵਾਬੀ ਦਾ ਮਤਾਬ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਮਾਲਵੇ ਦੇ ਸਿੰਘ ਇਸ ਦੇ ਤਹਿਤ ਕਰ ਕੇ ਸਮਾਣੇ ਦਾ ਇਲਾਕਾ ਵੀ ਇਸ

* ਮੰਗ ਨਾਮਾ।

** ਖੁਸ਼ਹਾਲ ਚੰਦ ਲਿਖਦਾ ਹੈ ਕਿ ਫੌਜਦਾਰ ਬਖਤ ਸਿੰਘ ਸ਼ਨਿਆਰਾ ਸੀ, ਪਰ ਇਹ ਤੁੱਲ ਹੈ।

ਇਲਾਕਾ ਸਹਾਰਨ ਪੁਰ ਨੂੰ ਲੁੱਟਣਾ

ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਰਹੰਦ ਇਕ 'ਸਰਕਾਰ' ਸੀ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੂਬੇ ਦਿਲੀ ਦੇ ਮਾਤੌਰੇ ਸਹਾਰਨ ਪੁਰ ਵੀ ਇਕ 'ਸਰਕਾਰ' ਸੀ। ਸਰਹੰਦ ਵਾਂਗ ਇਸ ਦੇ ਮਾਤੌਰੇ ਵੀ ਦੋਉ ਬੰਦ, ਰਾਮਪੁਰ, ਨੈਨੌਡਾ ਤੇ ਬੱਨਾ ਭਵਨ ਅਗਦਿ ਅਠਾਈ ਪਰਗਣੇ ਸਨ। ਇਸ ਇਲਾਕੇ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਜਲਾਲਾਬਾਦ ਤੇ ਲੁਹਾਰੀ ਦੇ ਪਠਾਣਾਂ ਨੇ ਬੜਾ ਹਿੱਸਾ ਲਿਆ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਇਥੇ ਜਲਾਲਾਬਾਦ ਦੇ ਪਠਾਣਾਂ ਦਾ ਥੋੜਾ ਜਿਹਾ ਹਾਲ ਦਸ ਲੈਣਾ ਬੇ-ਮੌਕਾ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗਾ।

ਜਿਥੋਂ ਅਜ ਕਲ ਜਲਾਲਾਬਾਦ* ਹੈ, ਇਥੇ ਪਹਿਲੋਂ ਮਨਿਹਾਰ ਰਾਜਪੂਤਾਂ ਦੀ ਵਸੋਂ ਸੀ, ਅਤੇ ਸ਼ਹਿਰ ਦਾ ਨਾਮ 'ਖੜਾ ਮਨਿਹਾਰ' ਸੀ। ਇਹ ਰਾਜਪੂਤ ਬੜੇ ਹੀ ਸਿਰ ਜੰਰ ਅਤੇ ਆਕੜ ਖਾਂ ਸਨ ਅਤੇ ਚੌਗਿਰਦ ਦੇ ਇਲਾਕਾ ਕਾਠਾ ਦੇ ਰਾਜਪੂਤ ਸਭ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮਗਰ ਹੀ ਹੋਇਆ ਕਰਦੇ। ਸ਼ਾਹ ਜਹਾਂ ਦੇ ਵੇਲੇ ਇਹ ਇਲਾਕਾ ਮੀਰ ਸ਼ਕਾਰ ਖਾਂ ਬੱਨਾ ਭਵਨ ਨਿਵਾਸੀ ਦੀ ਜਗੀਰ ਵਿਚ ਸੀ, ਪਰ ਪੈਸਾ ਟਕਾ ਓਸ ਨੂੰ ਕੁਝ ਨਾ ਲਭਦਾ। ਜਦ ਸਹਾਰਨ ਪੁਰ ਦੀ ਹਾਕਮੀ ਹਜ਼ਾਰ ਖਾਂ ਪਠਾਣ ਨੂੰ ਮਿਲੀ ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਰਾਜਪੂਤਾਂ ਨੂੰ ਬੜਾ ਤੰਗ ਕੀਤਾ, ਜਿਸ ਕਰ ਕੇ ਇਹ ਲੜਾਈ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੋ ਗਏ। ਭਾਵੇਂ ਤਾਂ ਭਾਵੇਂ ਰਾਜਪੂਤਾਂ ਨੂੰ ਹੀ ਹੋਈ, ਪਰ ਹਜ਼ਾਰ ਖਾਂ ਨੇ ਸ਼ਾਹੀ ਹੁਕਮ ਨਾਲ ਲੁਟ ਲਿਆ ਅਤੇ ਮਾਰਖੋਂ ਪਿੰਡਾਂ ਦੇ ਚੌਂਦਾਂ ਹਜ਼ਾਰ ਰਾਜਪੂਤਾਂ ਨੂੰ ਦੇਸ ਨਿਕਾਲਾ ਦੇ ਕੇ ਡੇਰ੍ਹਾ ਦੂਨ ਵਿਚ ਵਸਾਇਆ ਗਿਆ।

ਜਦ ਹਜ਼ਾਰ ਖਾਂ ਮੋਇਆ ਸੀ ਤਾਂ ਇਸ ਦਾ ਪੁੱਤਰ ਜਲਾਲ ਖਾਂ ਬਹੁਤ ਛੋਟਾ ਸੀ। ਇਸ ਲਈ ਇਸ ਦੇ ਪਾਲਣ ਦਾ ਪਰਬੰਧ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਵੱਲੋਂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਜਦ ਅੰਰੰਗਜ਼ੇਬ ਤੇ ਦਾਰਾ ਸ਼ਕੇਰ ਦੀ ਲੜਾਈ ਹੋਈ ਤਾਂ ਇਸ ਨੇ ਅੰਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦਾ ਸਾਥ ਦਿੱਤਾ। ਓਸ ਸਮੇਂ ਹੀ ਕਾਠੇ ਦੇ ਰਾਜਪੂਤਾਂ ਨੇ ਕਿਸੇ ਸ਼ਾਹੀ ਅਮੀਰ ਦੀ ਜੰਵ ਲੁੱਟ ਲਈ ਸੀ। ਅੰਰੰਗਜ਼ੇਬ ਨੇ ਤੁਖਤ ਉੱਤੇ ਬੈਠਦਿਆਂ ਹੀ ਜਲਾਲਾ ਖਾਂ*** ਤੇ ਹਸਨ ਖਾਂ*** ਪਠਾਣਾਂ ਅਤੇ ਅਬਦੂਲ ਖਾਂ**** ਆਦਿ * ਉਸ ਪਾਸੇ ਦੇ ਲੋਕ ਇਸ ਨੂੰ ਜੱਲਾ ਬਾਦੁ ਸਦਦੇ ਹਨ। ** ਇਹ ਜਲਾਲਾਬਾਦੀ ਪਠਾਣਾਂ ਦਾ ਵੱਡਾ ਸੀ। *** ਇਹ ਲੁਹਾਰੀ ਦੇ ਪਠਾਣਾਂ ਦਾ ਵੱਡਾ ਸੀ। **** ਇਹ ਗੜ੍ਹੀ ਹਸਨ ਖਾਂ ਤੇ ਗੜ੍ਹੀ ਅਮਾਮ ਖਾਂ ਦੇ ਸਰਦਾਰ ਸਨ।

ਬਲੋਚਾਂ ਨੂੰ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਰਾਜਪੂਤਾਂ ਨੂੰ ਲੁੱਟ ਪੁੱਟ ਲੈਣ। ਰਾਜਪੂਤ ਇਤਨੀ ਸਜ਼ਾ ਭੁਗਤ ਕੇ ਵੀ ਬਾਜ਼ ਨਾ ਆਏ ਅਤੇ ਸ਼ਹਾਰਤਾਂ ਕਰਦੇ ਹੀ ਰਹੇ। ਅੰਤ ਨੂੰ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਦੇਸੋਂ ਕੱਢ ਦਿਤਾ ਜਾਵੇ*।

ਜਲਾਲ ਖਾਂ ਨੇ ਮਕੀ ਰਾਮ ਬਾਹਮਣ ਦੀ ਸਲਾਹ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਦੇ ਬਹਾਨੇ ਕਾਠਾ ਦੇ ਇਕ ਸੌ ਦਸ ਸਿਰ ਕੱਢਵੇਂ ਰਾਜਪੂਤ ਆਪਣੀ ਗੜ੍ਹੀ ਵਿਚ ਬੁਲਵਾਏ, ਜੋ ਆਪਣੀ ਫੌਜ ਵਾਸਤੇ ਬੇੜੇ ਮਨਿਹਾਰ ਵਿਚ ਬਣਾਈ ਹੋਈ ਸੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਰਾਜਪੂਤਾਂ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਰਾਜਾ ਰਾਓ ਭੀਖਣ ਸਿੰਘ ਵੀ ਸੀ। ਇਹ ਸਾਰੇ ਹੀ ਦਰੋਂ ਨਾਲ ਕਤਲ ਕੀਤੇ ਗਏ, ਅਤੇ ਬੇੜਾਂ ਮਨਿਹਾਰ ਉਜਾੜ ਕੇ ਉਸ ਦਾ ਨਾਮ 'ਜਲਾਲਾਬਾਦ' ਰਖਿਆ ਗਿਆ। ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹਸਨ ਖਾਂ ਨੇ ਇਕੱਤਰ ਸੌ ਰਾਜਪੂਤ ਮਾਰ ਕੇ 'ਲੁਹਾਰੀ' ਉੱਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲਿਆ।

ਇਸ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਜਲਾਲ ਖਾਂ ਬਦਾਉਂ ਦਾ ਤੇ ਫੇਰ ਸਹਾਰਨ ਪੁਰ ਦਾ ਹਾਕਮ ਹੋਇਆ। ਜਦ ਬਹਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਦਾ ਸਮਾਂ ਆਇਆ ਤਾਂ ਇਹ ਸਥਦ ਹਸਨ ਅਲੀ ਖਾਂ ਨਾਲ ਸੂਬੇ ਬਿਹਾਰ ਨੂੰ ਚਲਿਆ ਗਿਆ ਅਤੇ ਉਥੇ ਚੰਗੇ ਚੰਗੇ ਕੰਮ ਕੀਤੇ, ਪਰ ਐਸਾ ਮਲੂਮ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਬਿਹਾਰ ਉੱਥੇ ਵੀ ਮੁੜ ਆਇਆ ਅਤੇ ਜਲਾਲਾਬਾਦ ਆ ਕੇ ਰਹਿਣ ਲੱਗ ਪਿਆ। ਇਸ ਨੇ ਐਸਾ ਕੰਮ ਕੀਤਾ ਜਿਸ ਕਰ ਕੇ ਸਹਾਰਨ ਪੁਰ ਦੀ ਹਕੂਮਤ ਇਸ ਨੂੰ ਫੇਰ ਮਿਲ ਗਈ।

ਇਹ ਸਮਾਚਾਰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੈ ਕਿ ਜਦ ਬੰਦਾ ਦੜਕਿਆ ਤਾਂ ਉਨਾਰਸਾ ਪਿੰਡ (ਪਰਗਣਾ ਦੇ ਉੱਥੇ ਬੰਦ) ਦੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਹਿੱਦੇ ਸਿੱਖ ਹੋ ਗਏ। ਭਾਵੇਂ ਸਿੱਖੀ ਦਾ ਬੀਜ ਤਾਂ ਅਗੇ ਤੋਂ ਹੀ ਸੀ, ਪਰ ਸਿੰਘਾਂ ਦੀਆਂ ਜਿੱਤਾਂ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਉਤਸ਼ਾਹ ਅਗੇ ਨਾਲੋਂ ਵੀ ਵਧਾ ਦਿੱਤਾ। ਜਲਾਲ ਖਾਂ ਨੇ ਜਦ ਇਹ ਗੱਲ ਸੁਣੀ ਤਾਂ ਜਰ ਨਾ ਸਕਿਆ ਅਤੇ ਉਨਾਰਸੇਂ ਦੇ ਸਾਰੇ ਸਿੱਖ ਕੈਦ ਕਰਵਾ ਮੰਗਵਾਏ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਇਕ ਕਪੂਰਾ (ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ) ਵੀ ਸੀ। ਜੋ ਬੰਦੇ ਦੇ ਹਜ਼ੂਰੋਂ ਇਧਰ ਦੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਸਿਰ ਮੁਕਰੋਂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ, ਉਸ ਨੇ ਇਹ ਸਾਰੀ ਹਕੀਕਤ ਬੰਦੇ ਵੱਲ ਲਿਖ ਪੱਲੀ ਅਤੇ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ ਕਿ ਇਧਰ ਆਕੇ ਵੀ ਤੁਰਕਾਂ ਦੀ ਬਖਰ ਲਓ। ਭਾਵੇਂ ਬੰਦੇਂ ਦੀ ਸਲਾਹ ਮੈਨ ਦਵਾਬ ਮਾਰ ਕੇ 'ਦਵਾਬਾ' ਮਾਰਨ ਦੀ ਸੀ, ਪਰ ਸਿੱਖਾਂ ਉੱਤੇ ਜੁਲਮ ਹੁੰਦਾ ਸੁਣ ਕੇ ਸਹਾਰਨ ਪੁਰ ਸਰ ਕਰਨ ਦੀ ਹੀ ਪੱਕੀ ਸਲਾਹ ਕੀਤੀ।

ਇਸ ਸਮੇਂ ਸਹਾਰਨ ਪੁਰ ਦਾ ਹਾਕਮ ਸੱਯੱਦ ਅਲੀ ਮੰਮੰਦ ਖਾਂ ਸੀ। ਨਾਮ * ੧੨ ਜੀ-ਉਲ-ਹੱਜ, ਪੰਜ ਜੜੂਸ ਅਲਮਰੀਰ।

ਪਰਗਣਾ ਸੀ। ਨਾਨੂੰ ਗੁੱਜਰ ਦੇ ਵਸਾਉਣ ਕਰਕੇ ਇਸ ਨੂੰ 'ਨਨੌਤਾ' ਆਖਦੇ ਸਨ। ਗੁੱਜਰਾਂ ਨੂੰ ਸਜਦਾਂ ਨੇ ਕੱਚ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਪਠਾਣ ਅਤੇ ਸ਼ੇਖ ਆ ਵਸੇ। ਸਜਦਾਂ ਅਤੇ ਸ਼ੇਖਾਂ ਵਿਚ ਬੜੇ 2 ਤਕੜੇ ਆਦਮੀ ਹੋ ਗੁਜ਼ਰੇ ਹਨ। ਇਕੋ ਸਜਦ ਦੀਵਾਨ ਸੀ ਅਤੇ ਇਕ ਜੈਦ ਨਾਮੀ ਸਜਦ ਅੰਗੜਾਜੇਬ ਦੇ ਸਮੇਂ ਸਹਾਰਨ ਪੁਰ ਦਾ ਫੌਜਦਾਰ। ਇਸ ਨੇ ਆਪਣੀ ਹਕੂਮਤ ਦੇ ਸਮੇਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰਾ ਧਨ ਇਕਠਾ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਨਨੌਤੇ ਵਿਚ ਬੜੀਆਂ ਬੜੀਆਂ ਸੁੰਦਰ ਤੇ ਆਲੀਸ਼ਾਨ ਹਵੇਲੀਆਂ ਪਵਾਈਆਂ। ਇਸ ਨੇ ਸ਼ਹਿਰ ਉਦਾਲੇ ਫਸੀਲ ਬਣਵਾਉਣੀ ਚਾਹੀ ਸੀ, ਪਰ ਸ਼ੇਖਾਂ ਨੇ ਨਾ ਮੰਨਿਆ ਅਤੇ ਸ਼ਹਿਰ ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਦਾ ਖੁੱਲ੍ਹਾ ਹੀ ਰਿਹਾ। ਜਦੋਂ ਸਿੰਘ ਆ ਕੇ ਪਏ ਤਾਂ ਇਹ ਸ਼ਹਿਰ ਸਹਿਜੇ ਹੀ ਕਾਬੂ ਆ ਗਿਆ ਅਤੇ ਕੋਈ ਵੀ ਮੁਕਾਬਲਾ ਨਾ ਕਰ ਸਕਿਆ।

ਇਹ ਦੱਸਣ ਦੀ ਕੋਈ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਇਹ ਤੱਪਾ ਗੁੱਜਰਾਂ ਦੀ ਮਲਕੀਅਤ ਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਗੁੱਜਰ ਭਾਵੇਂ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨੇ ਕੱਚ ਛੱਡੇ ਸਨ, ਪਰ ਅਜੇ ਵੀ ਪਰਗਣਾ ਰਾਮ ਪੁਰਾ ਲੱਗ ਭੱਗ ਗੁੱਜਰਾਂ ਦਾ ਹੀ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਸਿੰਘ ਅੰਬੇਟਿਓ ਵਧੇ ਤਾਂ ਢਾਣਾਂ ਦੇ ਢਾਣ ਗੁੱਜਰਾਂ ਦੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਆ ਰਲੇ ਅਤੇ ਇਹ ਜਾਹਰ ਕੀਤਾ ਕਿ ਅਸੀਂ ਵੀ 'ਨਾਨਕ ਪ੍ਰਸਤ' ਹਾਂ। ਭਾਵੇਂ ਉਹ ਐਸੇ ਸਨ ਯਾ ਨਹੀਂ, ਪਰ ਐਸਾ ਕਹਿਣ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣਾ ਰਾਮ ਪੁਰ ਦਾ ਸ਼ਹਿਰ ਲੁਟੇ ਜਾਣੋਂ ਬਚਾ ਲਿਆ, ਜੋ ਰਾਹ ਉਤੇ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਜ਼ਰੂਰ ਹੀ ਲੁੱਟਿਆ ਜਾਣਾ ਸੀ ਅਤੇ ਨਨੌਤੇ ਦੀ ਲੁੱਟ ਵਿਚ ਹਿੱਸਾ ਲੈ ਕੇ ਆਪਣੇ ਵੈਰੀਆਂ ਤੋਂ ਪੁਰਾਣੇ ਬਦਲੇ ਲੈ ਗਏ।

ਨਨੌਤਾ ਬੜਾ ਧਨਾਚ ਸ਼ਹਿਰ ਸੀ ਅਤੇ ਇੱਥੋਂ ਦੇ ਸ਼ੇਖ ਜਾਦੇ ਵੀ ਬੜੇ ਦਿਲ ਚਲੇ ਬਹਾਦਰ ਅਤੇ ਤੀਰ ਕਮਾਨ ਦੇ ਧਨੀ ਸਨ। ਸਾਵਨ ਵਦੀ* ੧੧ ਸੰਮਤ ੧੭੬੭ ਬਿ: ਨੂੰ ਜਦੋਂ ਸਿੰਘ ਇਸ ਸ਼ਹਿਰ ਉੱਤੇ ਪਏ, ਤਦ ਸ਼ੇਖਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਮਹੱਲੇ ਵਿਚ ਦਿਲ ਤੋੜ ਕੇ ਟਾਕਰਾ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਮਹੰਮਦ ਅਫਜ਼ਲ ਦੇ ਵੇਹੜੇ ਵਿਚ ਹੀ ਤਿੰਨ ਸੌ ਸ਼ੇਖ ਜਾਦਾ ਲੜ ਕੇ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਇਆ। ਇਸ ਟਾਕਰੇ ਨੇ ਆਉਣ ਵਾਲੀ ਮੁਸੀਬਤ ਨੂੰ ਹੋਰ ਵੀ ਵਧਾਇਆ ਅਤੇ ਸਾਰੇ ਸ਼ਹਿਰ ਦੀ ਇੱਟ ਨਾਲ ਇੱਟ ਵਜਾ ਦਿਤੀ ਗਈ। ਉਸ ਦਿਨ ਤੋਂ ਹੀ ਲੋਕਾਂ ਇਸ ਨੂੰ 'ਝੂਟਾ ਸ਼ਹਿਰ' ਆਖਦੇ ਹਨ।

* ਕਲਕੱਤਾ ਗੀਵੀਉ ਜਿਲਦ ੬੦. ਵਿੱਚ ਮਹੰਮਦ ਜਫਰੁਦੀਨ ਦੀ ਡਾਇਰੀ ਦਾ ਹਵਾਲਾ ਦੇ ਕੇ ਵਿਲੀਅਮ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਇਸ ਹਮਲੇ ਦੀ ਤਰੀਕ ੨੫ ਜਮਾਦੀ-ਉਲ-ਅਵਲ ਸੰ: ੧੧੨੨ ਈ: ਦਿਤੀ ਹੈ, ਜੋ ਮੰਗਲਵਾਰ ਸਾਵਣ ਵਦੀ ੧੧ ਯਾ ਪਰਵਿਸ਼ਟੇ ਤਰੀਕ ੧੫ ਸਾਵਣ ਸੰਮਤ ੧੭੬੭ ਬਿ: ਯਾ ੧੧ ਜੁਲਾਈ ਸੰ: ੧੭੧੦ ਈ: ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਹੈ।

ਜਲਾਲਾ ਬਾਦ ਨਨੌਤੇ ਤੋਂ ਕੇਵਲ ਪੰਜ ਕੋਹ ਹੀ ਦੱਖਣ ਵੱਲ ਹੈ, ਸਿੰਘ ਨਨੌਤਾ ਮਾਰ ਕੇ ਉਧਰ ਵਧੇ, ਜਲਾਲ ਖਾਂ ਵੀ ਜਾਣਦਾ ਸੀ ਕਿ ਇਹ ਬਿੱਜ ਮੇਰੇ ਉਤੇ ਹੀ ਪੈਣੀ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਉਸ ਨੇ ਸਭ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਕਰ ਛਡੀ ਸੀ।

ਜਲਾਲਾ ਬਾਦੀਏ ਪਠਾਣਾਂ ਨੇ ਖਾਨਦਾਨੀ ਵਿਚ ਤਾਂ ਇਉਂ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਜਦੋਂ ਪੰਜੀ ਹਜ਼ਾਰ ਦੇ ਭੀੜ-ਭੜੱਕੇ ਨਾਲ ਬੰਦੇ ਨੇ ਨਨੌਤੇ ਉਦਾਲੇ ਮੌਰੇ ਲਾਏ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਲਈ ਨਵਾਬ ਨੇ ਆਪਣੇ ਦੋ ਭਤੀਜੇ ਪੀਰ ਖਾਂ, ਜਮਾਲ ਖਾਂ, ਨਨੌਤੇ ਵਲ ਘੱਲੇ, ਪਰ ਅਸਲ ਗੱਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਨਨੌਤਾ ਮਾਰ ਕੇ ਸਿੰਘ ਜਦੋਂ ਜਲਾਲਾ ਬਾਦ ਪਾਸ ਅੱਪੜੇ ਤਾਂ ਟਾਕਰਾ ਕਰਨ ਲਈ ਪੀਰ ਖਾਂ ਅਤੇ ਜਮਾਲ ਖਾਂ* ਅਗੇ ਵਧੇ। ਜਲਾਲਾਬਾਦ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਨਨੌਤੇ ਤਕ ਛਿੱਛਰੇ ਦਾ ਜੰਗਲ ਹੈ ਅਤੇ ਜਲਾਲਾਬਾਦ ਦੇ ਪਾਸ ਹੀ ਕਰਸ਼ਨਵੀ ਨਦੀ ਵਗਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਸ਼ਹਿਰ ਉੱਚੀ ਖਾਂ ਬਣਿਆ ਹੋਣ ਕਰ ਕੇ ਬਰਸਾਤ ਦੇ ਹੜ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਜੋ ਆਮ ਆਉਂਦੇ ਹਨ, ਬਚਿਆ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸੇ ਕਰ ਕੇ ਇਸ ਦਾ ਸਰ ਕਰਨਾ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਔਖਾ ਪਰਤੀਤ ਹੋ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਬਰਸਾਤ ਦੇ ਕਾਰਨ ਸਾਰਾ ਚੁਗਿਰਦਾ ਜਲ ਥਲ ਹੋਇਆ ੨ ਸੀ ਅਤੇ ਜਮਾਲ ਖਾਂ ਤੇ ਪੀਰ ਖਾਂ ਉੱਚੀ ਤੇ ਮੌਕੇ ਦੀ ਜਗਾਹ ਮੱਲੀ ਬੈਠੇ ਸਨ।

ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਆਉਂਦੇ ਸਾਰ ਹੀ ਲੜਾਈ ਛੋਰ ਦਿਤੀ ਅਤੇ ਅੱਗੋਂ ਪਠਾਣ ਵੀ ਦਿਲ ਤੋੜ ਕੇ ਲੜੇ। ਤਿੰਨ ਦਿਨ ਲੜਾਈ ਹੁੰਦੀ ਰਹੀ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਜਮਾਲ ਖਾਂ ਤੇ ਪੀਰ ਖਾਂ ਦੋਵੇਂ ਹੀ ਮਾਰੇ ਗਏ ਅਤੇ ਸਾਰੀ ਤੁਰਕਾਨੀ ਫੌਜੀਂ ਨੂੰ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਚੁਤਰਦੋਂ ਘੇਰ ਲਿਆ।

ਇਸ ਹਾਲ ਦੀ ਬਖਰ ਜਦੋਂ ਜਲਾਲ ਖਾਂ ਨੂੰ ਹੋਈ ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੀ ਫੌਜ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਲਈ ਆਪਣੇ ਦੂਜੇ ਪੁੱਤਰ ਦੀਨਦਾਰ ਅਲੀ ਖਾਂ ਨੂੰ ਸੱਤ ਸੌ ਚੁਣਵੇਂ ਸੂਰਮੇ ਦੇ ਕੇ ਘਲਿਆ। ਇਹ ਤੁੜਕੇ ਦੀ ਨਮਾਜ਼ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਸਵੇਰੇ ਹੀ ਸਿੰਘਾਂ ਉਤੇ ਆ ਪਿਆ ਅਤੇ ਅੰਦਰਲੇ ਘੇਰੇ ਹੋਏ ਪਠਾਣਾਂ ਦਾ ਵੀ ਹੌਸਲਾ ਵਦਾ ਗਿਆ। ਬਹੁਤ ਚਿਰ ਤੀਕ ਚੰਗੀ ਗੱਡ ਕੇ ਲੜਾਈ ਹੋਈ ਅਤੇ ਦੁਹਾਂ ਧਿਰਾਂ ਦੇ ਬਹੁਤ ਜਵਾਨ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਏ। ਪਰ ਜਿਸ ਮਤਲਬ ਲਈ ਦੀਨਦਾਰ ਅਲੀ ਖਾਂ ਆਇਆ ਸੀ, ਉਹ ਮਤਲਬ ਪੂਰਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਅਰਥਾਤ ਜਮਾਲ ਖਾਂ** ਤੇ ਪੀਰ

* ਖਾਫੀ ਖਾਂ ਲਿਖਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜਲਾਲ ਖਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਭਲੇਵੇਂ ਗੁਲਾਮ ਮੁਹੰਮਦ ਖਾਂ ਅਤੇ ਭਤੀਜੇ ਹਜ਼ਾਰ ਖਾਂ ਨੂੰ ਟਾਕਰੇ ਲਈ ਘਲਿਆ ਅਤੇ ਹਜ਼ਾਰ ਖਾਂ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਹੀ ਮਾਰਿਆ ਗਿਆ।

** ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਪੱਕੀਆਂ ਕਬਰਾਂ ਸਾਹਾਰਨ ਪੂਰੇ ਦਿੱਲੀ ਜਾਣ ਵਾਲੀ ਸ਼ਾਹੀ ਸੜਕ ਉਤੇ ਕਾਲੇ ਸ਼ਾਹ ਦੇ ਤਕੀਏ ਪਾਸ ਬਣੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ।

ਅਗੇ ਨਹੀਂ ਵਧੇ ਅਤੇ ਏਂਪਰ ਦਾ ਇਲਾਕਾ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਬਾਬਾ ਬਿਨੋਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। 'ਦਲ' ਤਾਂ ਰਾਹ ਦੇ ਪਰਗਣਿਆਂ ਪਾਸੋਂ ਨਜ਼ਰਾਨੇ ਲੈਂਦਾ ਹੋਇਆ ਸਰਹੰਦ ਨੂੰ ਮੁੜ ਆਇਆ ਅਤੇ ਬਾਬਾ ਬਿਨੋਦ ਸਿੰਘ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਤਰਾਵੜ ਦੀ ਸਰਗਇ ਵਿਚ ਫੇਰੇ ਕਰ ਲਏ ਅਤੇ ਉਸ ਦੀ ਪਕਿਆਈ ਕਰ ਕੇ ਉਸ ਤੋਂ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦਾ ਕੰਮ ਲੈਣ ਲਗ ਪਏ।

ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਮੁੜ ਜਾਣਾ ਸੁਣ ਕੇ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਸੁਥੇ ਅਗਾਡਤ ਖਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਮੱਤ ਆ ਗਈ। ਰਿਪੋਟਾਂ ਤਾਂ ਹਰ ਥਾਂ ਦੀਆਂ ਉਸ ਨੂੰ ਪਹੁੰਚਦੀਆਂ ਹੀ ਸਨ, ਇਸ ਲਈ ਉਸ ਨੂੰ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਾਲੂਮ ਹੋ ਚੁਕਾ ਸੀ ਕਿ ਸੱਯਦ ਅਲੀ ਮਹੰਮਦ ਖਾਂ ਨੇ ਕੈਸੀ ਕਾਇਰਤਾ ਕੀਤੀ ਅਤੇ 'ਜਲਾਲ ਨਿਮਕ ਹਲਾਲ' ਨੇ ਕੈਸੀ ਬਹਾਦਰੀ ਨਾਲ ਸ਼ਹਿਰ ਨੂੰ ਬਚਾਇਆ ਵੀ। ਇਸ ਖਿਦਮਤ ਦੇ ਬਦਲੇ ਵਿਚ ਅਲੀ ਮਹੰਮਦ ਖਾਂ ਦੀ ਥਾਂ ਸਹਾਰਨਪੁਰ ਦੀ ਹਕੂਮਤ ਜਲਾਲ ਖਾਂ ਨੂੰ ਦਿੱਤੀ ਗਈ, ਮਨਸਬ ਵਧਾਇਆ ਗਿਆ ਅਤੇ ਪਰਵਾਨੇ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਸਿਰੋਪਾਉ ਵੀ ਘੱਲ ਦਿਤਾ। ਇਥੇ ਹੀ ਬਸ ਨਹੀਂ, ਬਲਕਿ ਦੀਨਦਾਰ ਅਲੀ ਖਾਂ ਨੂੰ ਲਸ਼ਕਰ ਦੀ ਅਫਸਰੀ ਦਾ ਐਹਦਾ ਮਿਲ ਗਿਆ। ਇਹ ਗੱਲ ੭ ਰਜਬ* ਸੰ: ੧੯੨੨ ਇ: ਨੂੰ ਹੋਈ।

❖ * * * * *

* ਜਲਾਲ ਬਾਦੀਏ ਪਠਾਣਾਂ ਦੇ ਖਾਨਦਾਨੀ ਹਾਲਾਂ ਵਿਚ ਲਿਖਯਾ ਹੈ ਕਿ ਬੰਦੇ ਦੀ ਜਲਾਲ ਖਾਂ ਨਾਲ ਲੜਾਈ ਉਸ ਵੇਲੇ ਹੋਈ, ਜਦ ਕਿ ਉਹ ਸਹਾਰਨ ਪੁਰ ਦਾ ਹਾਕਮ ਹੋ ਚੁਕਾ ਸੀ। ਪਰ ਇਹ ਗੱਲ ਅਸੰਭਵ ਜਾਪਦੀ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਜੇ ਇਹ ਸਹਾਰਨ ਪੁਰ ਦਾ ਹਾਕਮ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਸਹਾਰਨਪੁਰ ਹੀ ਕਿਉਂ ਨਾ ਲੜਦਾ। ਦੂਜੇ ਇਸ ਇਲਾਕੇ ਦੀ ਹਕੂਮਤ ਇਸ ਨੂੰ ੭ ਰਜਬ (-੨੧ ਭਾਦਰੋਂ ਯਾ ਭਾਦਰੋਂ ਸੁਦੀ ੯-੨੧ ਅਗਸਤ) ਨੂੰ ਮਿਲਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਬੰਦਾ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਚੜ੍ਹੇ ਸਾਵਣ ਵਿਚ। ਅਸਲ ਗੱਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਜਲਾਲ ਬਾਦ ਦੀ ਲੜਾਈ ਬਦਲੇ ਹੀ ਇਸ ਨੂੰ ਫੌਜਦਾਰੀ ਮਿਲੀ ਸੀ।

ਮਾਝੇ ਦਾ ਗ੍ਰਾਦਰ ਤੇ ਹੈਦਰਗੀ ਝੰਡਾ

ਜਦ ਦਾ 'ਬੰਦਾ' ਸੂਬੇ ਦਿੱਲੀ ਵਿੱਚ ਆਇਆ, ਸਾਰਾ ਮਾਝਾ ਉਸ ਦੀ ਚਾਲ ਨੂੰ ਦੇਖ ਰਿਹਾ ਸੀ ਅਤੇ ਇਸੇ ਉਡੀਕ ਵਿਚ ਸੀ ਕਿ ਕਦ ਉਹ ਸਮਾਂ ਆਵੇਗਾ ਜਦ ਅਸੀਂ ਵੀ ਆਪਣੇ ਜ਼ਾਲਮ ਹਾਕਮਾਂ ਤੋਂ ਬਦਲੇ ਲਵੁੰਗੇ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਦਾ ਇੱਤਜ਼ਾਮ ਐਸਾ ਬੁਰਾ ਸੀ ਕਿ ਛੋਟੇ ੨ ਹਾਕਮ ਪਿੰਡਾਂ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਉਤੇ ਮਨ ਮੰਨਿਆ ਜੂਲਮ ਕਰਦੇ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਦਿਲ ਕਰਦਾ ਪਿੰਡੋਂ ਕੱਢ ਦੇਂਦੇ ਅਤੇ ਜਿਸ ਨੂੰ ਜੀ ਕਰਦਾ, ਜਾਨੋਂ ਮਾਰ ਛੱਡਦੇ। ਗਾਰੀਬ ਪੇਂਡੂਆਂ ਦੀ ਫਰਿਆਦ ਕੋਈ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੁਣਦਾ ਸੀ। ਇਸ ਲਈ ਇਹ ਵਿਚਾਰੇ ਅਕਬਨੀਯ ਜੂਲਮ ਸਹਿ ਸਹਿ ਕੇ ਉਸ ਰਾਜ ਤੋਂ ਐਸੇ ਤੰਗ ਆ ਗਏ ਸਨ ਕਿ ਦਿਨੇ ਰਾਤ ਇਸ ਸ਼ਾਹੀ ਦੇ ਉਠ ਜਾਣ ਦੀ ਹੀ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤਾ ਕਰਦੇ। ਇਹੋ ਹੀ ਕਾਰਨ ਸੀ ਕਿ ਜਦ ਕਦੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਮਾਂ ਮਿਲਦਾ ਤਾਂ ਇਹ ਬਾਗੀ ਹੋ ਕੇ ਸ਼ਾਹੀ ਪਰਗਣਿਆਂ ਨੂੰ ਲੁੱਟ ਲੈਂਦੇ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਜ਼ਾਲਮ ਹਾਕਮਾਂ ਨੂੰ ਵੱਚ੍ਚ ਟੁੱਕ ਕੇ ਦਿਲ ਠੰਡਾ ਕਰ ਲੈਂਦੇ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਜਦ ਸੁਣਿਆਂ ਕਿ ਬੰਦਾ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਕੇਵਲ ਬਦਲਾ ਲੈਣ ਲਈ ਹੀ ਆਉਂਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਇਹ ਬੜੇ ਹੀ ਪਰਸੰਨ ਹੋਏ। ਜਦ ਏਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਰਹੰਦ ਦੀ ਲੁਟ ਦਾ ਹਾਲ ਵੀ ਸੁਣ ਲਿਆ, ਤਦ ਤਾਂ ਛੁੱਲੇ ਨਾ ਸਮਾਏ। ਅੱਡ੍ਰ ੨ ਤਪਿਆਂ ਵਿਚ ਸਵਾਰ ਦੌੜ ਗਏ, ਵੱਡਿਆਂ ਵੱਡਿਆਂ ਨਗਰਾਂ ਵਿਚ ਵਾਹਰੂ ਢੋਲ ਵਜ ਗਏ ਅਤੇ ਥਾਂ ਥਾਂ ਪੱਲੂ ਫਿਰ ਗਏ ਕਿ ਪਗ ਬੰਨ੍ਹ ਖਾਲਸਾ ਤਿਆਰ-ਬਰ-ਤਿਆਰ। ਹੋ ਜਾਏ। ਕੋਈ ਸਵਾਰ, ਕੋਈ ਪਿਆਦਾ, ਕਿਸੇ ਪਾਸ ਸੇਲ੍ਹਾ, ਕਿਸੇ ਪਾਸ ਨੇਜ਼ਾ, ਜੋ ਜਿਸ ਨੂੰ ਹੱਥ ਲੱਗਾ, ਕਾਬੂ ਕਰ, ਕਾਹਲੇ ੨ 'ਦਲ' ਵੱਲ ਵਧਿਆ। ਖੁਸ਼ੀ ਗਮੀ ਦੀਆਂ ਹੀਤਾਂ ਛੱਡ ਸਭੇ ਬਾਉਂ ਥਾਈਂ ਵਾਹਰੂ ਢੋਲਾਂ ਹੇਠ ਇਕਠੇ ਹੋਏ ਅਤੇ ਤੱਪੇ ੨ ਦੇ ਪਲ੍ਲੂ ਮਿਲ ਕੇ ਅੱਠ ਨੌੰ ਸੌ ਜਵਾਨ ਇਕੱਠਾ ਹੋ ਗਿਆ।

ਸਭ ਨੇ ਰਲ ਕੇ ਸਲਾਹ ਕੀਤੀ ਕਿ ਕਿਸ ਪਾਸੇ ਵਲ ਵਧੀਏ। ਕਸੂਰ ਵੱਲ ਦਾ ਪਾਸਾ ਲੁਟਣਾ ਤਾਂ ਕਠਨ ਸੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਬੇਸ਼ਰੀ ਪਠਾਣਾਂ ਦਾ ਏਧਰ ਬੜਾ ਜ਼ੋਰ ਸੀ। ਲਾਹੌਰ ਵੱਲ ਵਧਣਾ ਵੀ ਅੰਖਾ ਸੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਏਧਰ ਸ਼ਾਹੀ ਫੌਜ ਨਾਲ ਟਾਕਰਾ ਕਰਨਾ ਪੈਂਦਾ ਸੀ। ਖੁਲ੍ਹੇ ਸੀ ਤਾਂ ਕੇਵਲ ਰਿਆੜਕੀ ਦੇ ਤੱਪੇ ਵੱਲ ਸੀ,

“ਹੈਦਰੀ ਝੰਡਾ” ਗੱਡਿਆ ਗਿਆ। ਅਤੇ ਗਾਜ਼ੀਆਂ ਦੇ ਝੁੰਡਾਂ ਦੇ ਝੁੰਡ ਉਸੇ ਹੇਠ ਇਕੱਠੇ ਹੋਣ ਲੱਗ ਪਏ।

ਕਈ ਇਥੋਂ ਤੀਕ ਜੋਸ਼ ਵਿਚ ਆਏ ਕਿ ਆਪਣਾ ਸਭ ਘਰ ਬਾਰ ਵੇਚ ਵੱਟ ਕੇ, ਉਸ ਰੁਪਏ ਨੂੰ ਆਦਮੀ ਨੌਕਰ ਰੱਖਣ ਅਤੇ ਹਥਿਆਰ ਖਰੀਦਣ ਉੱਤੇ ਖਰਚ ਕੀਤਾ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਮੁਹੰਮਦ ਤਕੀ (ਜੋ ਸ਼ਾਹ ਸਾਦੁੱਲਾ ਦੇ ਅੰਗਾਂ ਸਾਕਾਂ ਵਿਚੋਂ ਸੀ) ਅਤੇ ਮੁਸਾ ਬੇਗ (ਜੋ ਖੁਦਾ ਵਰਦੀ ਬੇਗ ਆਗਰ ਖਾਨੀ ਦਾ ਪੁੱਤਰ ਸੀ) ਮਸ਼ਹੂਰ ਸਨ। ਮੁਸਲਮਾਨ ਬਪਾਰੀਆਂ ਨੇ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ‘ਲੱਖੀ’ ਆਖਦੇ ਸਨ, ਖਾਣ ਪੀਣ ਦੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਬੜੇ ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਦਿਲ ਨਾਲ ਦਿੱਤੀਆਂ ਅਤੇ ਗਾਜ਼ੀਆਂ ਨੂੰ ਰੁਪੈ ਪੈਸੇ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਦੇਣ ਵਿਚ ਟੋਡਰ ਮਲ ਦਾ ਪੇਤ੍ਰਾ ਅਰਥਾਤ ਪਹਾੜ ਮਲ ਦਾ ਪੁੜ ਸਭ ਨਾਲੋਂ ਵਧ ਗਿਆ! ਗਾਜ਼ੀ ਸੱਯਦ ਇਸਮਾਈਲ, ਹਾਜ਼ੀ ਯਾਰ ਬੇਗ, ਸ਼ਾਹ ਇਨੈਤ ਅਤੇ ਮੁਲਾਂ ਪੀਰ ਮੰਹਮਦ ਵਾਇਜ਼, ਆਦਿ ਕਈ ਨਾਮਵਰ ਬਜ਼ੁਰਗ, ਭਾਵੇਂ ਬੁਢੇ ਤੇ ਨਾ-ਤਜਰਬਾਕਾਰ ਸਨ, ਪਰ ਜਹਾਦ ਦਾ ਨਾਮ ਸੁਣ ਕੇ ਇਹ ਵੀ ਗਾਜ਼ੀਆਂ ਨਾਲ ਜਾ ਰਲੇ। ਮੌਲੀਆਂ ਬਧੀਆਂ ਹੋਈਆਂ, ਮਹਿਦੀਆਂ ਲੱਗੀਆਂ ਹੱਥੀਂ ਝੰਡੇ, ਫਰੇਗਿਆਂ ਉਤੇ ਆਗਿਤਾਂ, ਖੁਸ਼ੀ ਦਿਆਂ ਨਾਹਰਿਆਂ ਨਾਲ ਅਕਾਸ਼ ਗੁੰਜ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਨਾਲ ਹੀ ਅਸਲੱਭ ਖਾਂ ਦੀ ਨਮਰਦੀ ਕਰ ਕੇ ਸਾਰੇ ਉਸ ਨੂੰ ਬੁਰਾ ਭਲਾ ਕਹਿ ਰਹੇ ਸਨ। ਹੁਣ ਤਾਂ ਉਸ ਤੋਂ ਵੀ ਨਾ ਰਿਹਾ ਗਿਆ, ਥਾਂ 2 ਆਪਣੀ ਬਦਖੇਈ ਹੁੰਦੀ ਸੁਣ ਕੇ ਮੀਰ ਅਤਾਊਲਾ* ਨਾਮ ਪੁਰਬ ਦੇ ਇਕ ਬਜ਼ੁਰਗ ਨੂੰ ਅਤੇ ਮੁਹਿਬ ਖਾਂ** ਨਾਮ ਇਕ ਖਰਲ ਨੂੰ ਜੋ ਫਰੀਦਾਬਾਦ ਦੇ ਜ਼ਿਮੀਦਾਰਾਂ ਵਿਚੋਂ ਸੀ ਪੰਜ ਸੌ ਸਵਾਰੀ*** ਤੇ ਪਿਆਦੇ ਦੇ ਕੇ ਗਾਜ਼ੀਆਂ ਦੀ ਮਦਦ ਲਈ ਘੱਲਿਆ।

ਓਧਰ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਹਾਲ ਸੁਣੋ। ਜਦ ਉਹ ਸਾਰੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਫਿਰ ਨਿਕਲੇ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਜਥੇ ਦੇ ਚਾਰ ਹਿੱਸੇ ਦੇ ਦੋ ਸੌ ਆਦਮੀ ਦੇ ਕਰ ਲਏ। ਇਕ ਜੱਬਾ ਮਾਝੇ ਵਿਚ ਰਿਹਾ, ਇਕ ਰਿਆਝਕੀਓਂ ਉੱਤੇ ਪਹਾੜ ਦੀ ਕੰਢੀ ਪਾਸ, ਤੀਜਾ ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਗਿਰਦੇ ਅਤੇ ਚੌਥਾ ਗ਼ਸ਼ਤ ਕਰਦਾ ਫਿਰੇ ਕਿ ਕਿਤੇ ਕਿਸੇ ਥਾਂ ਦੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਆਕੜ ਨਾ ਪੈਣ, ਜਾਂ ਵੇਲੇ ਸਿਰ ਹਰ-ਇਕ ਜੱਬੇ ਨੂੰ ਮਦਦ ਦਿੱਤੀ ਜਾ ਸਕੇ। ਜੇਹੜਾ ਤੁਮਣ ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਗਿਰਦੇ ਫਿਰਦਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ, ਉਸ ਨੇ ਕੁਝ ਦਿਨਾਂ ਤੋਂ ਰਾਵੀ ਦੇ ਕੰਢੇ ਵਸਦੇ ਭਰਤ% ਪਿੰਡ ਡੇਰੇ ਲਾਏ ਹੋਏ ਸਨ।

* ਇਹ ਤਗਾਵੜੀ ਦਾ ਰਜਪੁਤ ਸੀ—‘ਪੰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼’ ਰਤਨ ਸਿੰਘ। ** ਮਹੰਮਦ ਖਾਂ—‘ਪੰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼’, ਰਤਨ ਸਿੰਘ। *** ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਇਸ ਫੌਜ ਦੇ ਅਫਸਰ ਸਨ। % ਪੰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਰਤਨ ਸਿੰਘ।

ਇਹ ਪਿੰਡ ‘ਨੇਸ਼ਟਾ ਭਰਲੀ’* ਦੇ ਪ੍ਰਗਣੇ ਵਿਚ ਸੀ, ਜਿਸ ਦੇ ਕਾਨੂੰਗੇ ਭਰਵੰਤ ਰਾਇ ਨੇ ਜੋ ਭਰਤ ਪਿੰਡ ਦਾ ਵਸਨੀਕ ਸੀ, ਆਪਣੇ ** ਪਿੰਡ ਪੱਕੀ ਹਵੇਲੀ ਬਣਾਈ ਹੋਈ ਸੀ। ਇਸ ਹਵੇਲੀ ਵਿਚ ਹੀ ਸਿੰਘ ਉਤਰੇ ਹੋਏ ਸਨ।

ਹੈਦਰੀ ਝੰਡੇ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਖਬਰਾਂ ਮਿਲ ਚੁਕੀਆਂ ਸਨ ਕਿ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਭੇਰਾ ਫਲਾਣੇ ਪਿੰਡ ਹੈ। ਉਸੇ ਵੇਲੇ ਹੀ ਕੁਚ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਤੜਕੇ ਹੀ ਹਵੇਲੀ ਉਦਾਲੇ ਜਾ ਹੋਏ। ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਵੀ ਪਕਿਆਈ ਕਰ ਲਈ ਅਤੇ ਪਹਿਲੀ ਸਲਾਮੀ ਵਿਚ ਹੀ ਕਈ ਗਾਜ਼ੀ ਧਰਤੀ ਉਤੇ ਲਿਟਾ ਦਿੱਤੇ।

ਹਵੇਲੀ ਕੀ ਸੀ, ਇਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਗੜ੍ਹੀ ਸੀ, ਉਸ ਦੇ ਬੁਰਜ ਮੱਲ ਕੇ ਸਿੰਘ ਵੀ ਤੀਰਾਂ ਬੰਦੂਕਾਂ ਦੀਆਂ ਵਾੜਾਂ ਝਾੜਦੇ ਰਹੇ। ਜੋਸ਼ ਵਿਚ ਆਏ ਹੋਏ ਗਾਜ਼ੀ ਅੰਨੇ ਵਾਹ ਕਚੀਚੀਆਂ ਵੱਟ ਵੱਟ ਕੇ ਗੜ੍ਹੀ ਪਾਸ ਆ ਜਾਣ ਅਤੇ ਤੜੱਕ ਤੀਰ ਗੋਲੀ ਨਾਲ ਫੁੰਡੇ ਜਾਣ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਤਨੇ ਮਰੇ ਕਿ ਮੁਰਦਿਆਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਅੰਦਰਗਿਲਿਆਂ ਜੀਉਂਦਿਆਂ ਨਾਲੋਂ ਕਈ ਗੁਣਾਂ ਵਧ ਗਈ। ਇਤਨੇ ਆਦਮੀ ਗਵਾ ਕੇ ਵੀ ਹਠੀ, ਪਰ ਨਾ ਤਜਰਬੇਕਾਰ, ਜੋਸ਼ੀਲੇ ਗਾਜ਼ੀ ਗੜ੍ਹੀ ਦੀ ਫਸੀਲ ਪਾਸ ਆਉਣੋਂ ਬੰਦ ਨਾ ਹੀ ਹੋਏ। ਸਿੰਘ ਸਾਰਾ ਦਿਨ ਹੱਲੇ ਰੋਕਦੇ ਰਹੇ ਅਤੇ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਥੋੜ੍ਹੇ ਹੋਣ ਕਰ ਕੇ ਬੜੇ ਅੱਖੇ ਹੋਏ।

ਪਰ ਅਸਲ ਗੱਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਉਖਿਆਈ ਦਾ ਤਾਂ ਅਜੇ ਅੰਗੰਬ ਹੀ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਲੜਦਿਆਂ 2 ਜਦ ਰਾਤ ਪੈ ਗਈ, ਤਾਂ ਸਾਰੇ ਦਿਨ ਦੀ ਥਕਾਣ ਦੇ ਕਾਰਨ ਅਗਰਮ ਕਰਨ ਨੂੰ ਦਿਲ ਕਰੇ, ਪਰ ਐਸਾ ਹੋ ਕੀਕਰ ਸਕਦਾ ਸੀ, ਮੁਸਲਮਾਨ ਤਾਂ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਸਨ, ਕੁਝ ਸੌਂ ਗਏ ਅਤੇ ਬਾਕੀ ਗੜ੍ਹੀ ਉਤੇ ਹੱਲੇ ਕਰਦੇ ਰਹੇ, ਪਰਡ ਸਿੰਘਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਉਤਨੀ ਕੁ ਹੀ ਸੀ, ਇਸ ਲਈ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਬੜੀ ਅੰਕੜ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਸੀ। ਲੜਦਿਆਂ ਲੜਦਿਆਂ ਜਦ ਪਿਛਲਾ ਪਹਿਰ ਆ ਗਿਆ, ਤਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚਾਰ ਕੀਤੀ ਕਿ ਹੁਣੇ ਹੀ ਸਵੇਰ ਹੋ ਜਾਣੀ ਹੈ, ਅਤੇ ਫੇਰ ਸਾਰਾ ਦਿਨ ਇਹੋ ਰੜਖੇਝਾ ਕਰਨਾ ਪੈਣਾ ਹੈ, ਇਸ ਵੇਲੇ ਹੈ ਵੀ ਹਨੇਰਾ ਅਤੇ ਅਸੀਂ ਵੀ ਅਜੇ ਤਕੜੇ ਹਾਂ ਜੇ ਕਰ ਹਿੰਮਤ ਕਰੀਏ, ਤਾਂ ਇਕ ਬਾਹੀ ਭੰਨ ਕੇ ਮਾਝੇ ਚਲੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਾਂ। ਇਹ ਸਲਾਹ ਮੰਨੀ ਗਈ, ਅਤੇ ਇਕ ਪਾਸਾ ਗਾਜ਼ੀਆਂ ਦਾ ਭੰਨ ਕੇ ਸਿੰਘ ਹਨੇਰੇ

* ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਪਾਸ 2 ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਦਾ ਜੋ ਪ੍ਰਗਣਾ ਸੀ, ਉਸ ਨੂੰ ‘ਭਰਲੀ’ ਆਖਦੇ ਸਨ-ਚਹਾਰ, ਗੁਲਸ਼ਨੇ ਪੰਜਾਬ।

** ‘ਪੰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼’, ਰਤਨ ਸਿੰਘ।

ਸਜਦ ਇਨੈਤ ਅਤੇ ਮੁੰਮਦ ਜ਼ਮਾਨ ਰੰਘੜ ਹੁਣ ਤਾ ਵਧ ਵਧ ਕੇ ਤਲਵਾਰਾਂ ਮਾਰਨ ਲਗੇ, ਅਤੇ ਉੱਚੀ ੨ ਕਹਿਣ, ਕੋਈ ਮਰਦ ਹੈ ਤਾਂ ਨਿਕਲੇ। ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਇਤਨੇ ਦਾ ਹੀ ਸ਼ੁਕਰ ਕੀਤਾ ਕਿ ਬਚਦੇ ਬਚਾਉਂਦੇ ਗੜ੍ਹੀ ਵਿਚ ਆ ਵੜੇ। ਗੜ੍ਹੀ ਸੀ ਛੋਟੀ ਜ਼ਰੀ, ਬੜੇ ਅੱਖੇ ਹੋਏ ਦਬਾ ਦੰਬ ਅੰਦਰ ਵੜਨਾ ਮੁਸ਼ਕਲ, ਤੁਰਕਾਨੀ ਸੈਨਾ ਗਲ ਚੰਬੜੀ ਆਵੇ। ਪਰ ਸੂਰਮੇ ਅੱਖੇ ਸੌਖੇ ਹੋ ਕੇ ਲੈ ਹੀ ਨਿਕਲੇ ਅਤੇ ਬੁਰਜਾਂ ਤੇ ਫਸੀਲ ਉਤੇ ਆਦਮੀ ਖੜ੍ਹੇ ਕਰ ਕੇ ਲਗੇ ਤੜਾ ਤੜ ਵਾੜਾਂ ਝਾੜਨ। ਇਹ ਵੇਲਾ ਸੂਰਜ ਫੁੱਥਣ ਦਾ ਸੀ, ਹਨੇਰੇ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਬੱਦਲ ਛਾ ਗਏ ਅਤੇ ਜੋਰ ਦਾ ਮੀਂਹ ਲੱਖ। ਸਾਵਣ ਦਾ ਮਹੀਨਾ ਕਾਲੀ ਬੋਲੀ ਰਾਤ, ਉਤੇਂ ਕਾਲੀਆਂ ਘਟਾਂ, ਦਿੱਸਣਾ ਕੀ ਸੀ, ਹੱਥ ਪਸਾਰਿਆਂ ਵੀ ਸੁਝਦਾ ਨਹੀਂ ਸੀ।

ਇਹ ਵੇਲਾ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਮਤਲਬ ਦਾ ਵੇਖਿਆ, ਅਤੇ ਮਤਾ ਪਕਾ ਕੇ ਏਕਾ ਏਕ ਹੀ ਇਕ ਬੰਨੇ ਜਾ ਪਏ। ਗਾਜ਼ੀ ਤਾਂ ਮੀਂਹ ਲਹਿਦਿਆਂ ਹੀ ਲੂਣ ਵਾਂਗ ਖੁਰ ਗਏ ਸਨ, ਇਸ ਲਈ ਗੜ੍ਹੀ ਉਦਾਲੇ ਬਹੁਤ ਹੀ ਬੋਡੇ ਆਦਮੀ ਰਹਿ ਗਏ। ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਮਾਰ ਕੁੱਟ, ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਲੁੱਟ ਪੁੱਟ, ਕੋਈ ਐਪਰ ਕੋਈ ਐਪਰ, ਸਭ ਛਉਂ ਮਉਂ ਹੋ ਗਏ। ਦਿਨ ਚੜ੍ਹੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਕੀ ਵੇਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਗੜ੍ਹੀ ਵਿਚ ਮੁਸ਼ਕ ਵੀ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਨਿਸੋਂ ਝੂਣੇ ਹੋ, ਮੁੜ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪੈਰਿਂ ਰਾਹ ਦੇ ਪਿੰਡਾਂ ਨੂੰ ਦੁਖ ਦੇਂਦੇ ਹੋਏ ਲਾਹੌਰ ਵੱਲ ਮੁੜ ਪਏ।

ਪਹਿਲੀ ਮਜ਼ਿਲ ਭੀਲੋਵਾਲ ਕੀਤੀ। ਡਰ ਤਾਂ ਕਿਸੇ ਦਾ ਸੀ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਇਸ ਲਈ ਸਾਰੇ ਬੇਫਿਕਰ ਹੋ ਕੇ ਪੈ ਰਹੇ। ਮੁਹਿਬ ਖਾਂ ਖਰਲ ਅਤੇ ਮੀਰ ਅਤਾ-ਉਲਾ ਦੇ ਸਵਾਰ ਪਿਆਦੇ ਤਾਂ ਗੜ੍ਹੀ ਅੰਦਰ ਉਤਰੇ, ਅਤੇ ਬਾਕੀ ਮੁਲਖੱਈਆਂ ਰੜੇ ਮਦੀਨੇ ਹੀ ਸੌਂ ਗਿਆ। ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਗਲ ਦਾ ਪਤਾ ਹੀ ਸੀ ਕਿ ਇਕ ਰਾਤ ਰਾਹ ਵਿਚ ਰਹਿ ਕੇ ਇਹ ਲਾਹੌਰ ਅਪਜ਼ਨਗੇ। ਇਸ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਪੱਕੀ ਸਲਾਹ ਕਰ ਛਡੀ ਸੀ ਕਿ ਇਹ ਸੁੱਕੇ ਪੁੱਕੇ ਲਾਹੌਰ ਨਾ ਚਲੇ ਜਾਣ। ਇਹ ਗੱਲ ਗਿਣ ਕੇ ਭੀਲੋਵਾਲ ਦੇ ਅਸ ਪਾਸ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਦਿਨ ਕੱਟਿਆ ਅਤੇ ਜਦ ਜਾਣਿਆਂ ਕਿ ਇਸ ਵੇਲੇ ਕੋਈ ਵੀ ਜਾਗਦਾ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗਾ, ਤਾਂ ਏਕ ਹੀ ਵੈਗੀ, ਉੱਤੇ ਟੁੱਟ ਪਏ। ਰੜੇ ਪਏ ਗਾਜ਼ੀਆਂ ਨੂੰ ਉਠੱਣ ਦਾ ਸਮਾਂ ਹੀ ਨਹੀਂ ਲੱਭਾ। ਉੱਠਦੇ ੨ ਹੀ ਕਤਲ ਕੀਤੇ ਗਏ। ਉਸੇ ਵੇਲੇ ਰੌਲਾ ਪੈ ਗਿਆ ਕਿ ਸਿੰਘ ਆ ਪਏ। ਇਸ ਅਚਾਣਕ ਦੀ ਸੋਅ ਨੇ ਮੁਲਖੱਈਏ ਨੂੰ ਐਸਾ ਬੇ ਹੌਸਲਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਸਵਾਏ ਭੱਜ ਜਾਣ ਦੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਬਚਾਉ ਦੀ ਹੋਰ ਕੋਈ ਸੂਰਤ ਨਜ਼ਰ ਨਾ ਆਈ। ਇਤਨੇ ਚਿਰ ਨੂੰ ਗੜ੍ਹੀ ਅੰਦਰਲੀ ਫੌਜ ਦਾ ਇਕ ਦਸਤਾ ਕੁਝ ਠੱਕ੍ਹੂ ਪਾਉਣ ਲਈ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲਿਆ, ਪਰ ਜਿੱਤ ਦੇ ਖਿਆਲ ਨਾਲ ਮਸਤੇ ਹੋਏ

ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਵੀ ਮੂੰਹ ਮੋੜ ਦਿੱਤਾ। ਇਹ ਹਾਲਤ ਵੇਖ ਕੇ ਤਕੀ ਖਾਂ ਅਤੇ ਅਤਾਉਂਲਾ ਨੇ ਉਚੇ ਥਾਂ ਖੜ੍ਹੇ ਕੇ ਹੋਕੇ ਦਿੱਤੇ ਕਿ ਜੋ ਜੀਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਵੜ ਜਾਏ। ਉਹ ਇਸ ਗਲ ਨੂੰ ਸਮਝ ਗਏ ਸਨ ਕਿ ਰਾਤ ਦਾ ਸਮਾਂ ਹੈ ਅਤੇ ਬਗਾਨੀ ਜਗਾਹ ਤੇ ਅਚਾਨਕ ਦੀ ਸੱਟ ਨੇ ਸਭ ਨੂੰ ਹਥਾਂ ਪੈਰ ਦੀ ਪਾ ਦਿੱਤੀ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਟਾਕਰਾ ਕਰਨਾ ਮਹਾਂ ਮੂਰਖਤਾ ਹੈ।

ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਮੁਲਖੱਈਏ ਦਾ ਸਾਰਾ ਮਾਲ ਲੁਟ ਲਿਆ ਅਤੇ ਸੂਰਜ ਚੜ੍ਹਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ੨ ਹਨੇਰੇ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਲੋਪ ਹੋ ਗਏ। ਇਸ ਚਪੌਲ ਵਿੱਚ ਤੁਰਕਾਂ ਦੇ ਕਈ ਸੌ ਆਦਮੀ ਮਰੇ ਗਏ ਅਤੇ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਦਾ ਮਾਲ ਗਿਆ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਮੁਰਤਜ਼ਾ ਖਾਂ, ਟੋਡਰ ਮਲ ਦਾ ਪੱਤਰਾ ਅਤੇ ਹੋਰ ਕਈ ਅਮੀਰ* ਭੀਲੋਵਾਲ ਦੀ ਭੇਟਾ ਹੋਏ। ਦਿਨ ਚੜ੍ਹਿਆ ਤਾਂ ਸਾਰੇ ਹੀ ਆਪਣੀ ਸੁਸਤੀ ਉਤੇ ਧਿਕਾਰ ਕਰਨ, ਪਰ ਹੁਣ ਕੀ ਹੋ ਸਕਦਾ ਸੀ, ਰੌਂਦੇ ਧੋਂਦੇ ਅਤੇ ਹਉਂਕੇ ਲੈਂਦੇ ਲਾਹੌਰ ਅੱਪੜੇ ਅਤੇ ਅਗੇ ਵਾਸਤੇ ਸਿਖਿਆ ਲਈ ਕਿ ਵੈਗੀ ਦੇ ਦੇਸ ਵਿਚ ਅਵੇਸਲੇ ਕਦੇ ਨਹੀਂ ਰਹਿਣਾ**।

❖ ❖ ❖ ❖ ❖ ❖ ❖ ❖

* ਪੰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਰਤਨ ਸਿੰਘ।

** ਦੇਹਾਂ ਪੰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਾਂ ਵਿਚ “ਹੈਦਰੀ ਝੰਡੇ” ਦਾ ਨਿਕਲਨਾ ਬੰਦੇ ਦੇ ਮਾਲ ਜਾਣ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਮਹਾਰੇ ਦਿਤਾ ਹੈ। ਪੁਰ ਸਾਵਣ ਸੰਮਤ ੧੯੬੭ ਵਿਚ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਹੋਣਾ ਮੁੰਮਦ ਕਾਸਮ ਦੀ ਗਵਾਹੀ ਉੱਤੇ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ, ਜੋ ਉਸ ਸਮੇਂ ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ।

Bhangi is more reliable.

ਪਰਵਾਨਾ ਫੜਾ ਦਿਤਾ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਸੀ ਕਿ ਫੌਜਦਾਰ ਸਮਸ਼ ਖਾਂ ਜੇ ਆਪਣੀ ਸੁੱਖ ਮੰਗਦਾ ਹੈ; ਤਾਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਖਾਲਸੇ ਜੀ ਦਾ ਨੌਕਰ ਸਮਝੇ, ਅੱਜ ਤੋਂ ਸਿੰਘਾਂ ਦੀ ਈਨ ਮੰਨੇ, ਜਿੰਨੇ ਸਿੰਘ ਬੇ-ਗੁਨਾਹ ਫੜੇ ਹੋਏ ਹਨ, ਏਸੇ ਵੱਲੋਂ ਛੱਡੇ ਜਾਣ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਜ਼ਮੀਨਾਂ ਜ਼ਬਤ ਕੀਤੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ, ਵਾਪਸ ਦਿਤੀਆਂ ਜਾਣ। ਪਰਵਾਨਾ ਪੁਚਾਉਣ ਵਾਲੇ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਬਹੁਤ ਸਾਰਾ ਗੋਲਾ ਬਾਰੁਦ ਘਲਿਆ ਜਾਵੇ ਅਤੇ ਆਪ ਇਥਦੇ ਸਾਰਾ ਖਜ਼ਾਨਾ ਲੈ ਕੇ ਖਾਲਸੇ ਜੀ ਨੂੰ ਅੱਗੋਂ ਆ ਕੇ ਮਿਲੇ।

ਏਨ੍ਹਿੰ ਦਿਨੀਂ ਸਮਸ਼ ਖਾਂ ਸੁਲਤਾਨ ਪੁਰ ਵਿਚ ਬਹਿਦਾ ਸੀ ਜੋ ਨਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਦੇ ਸਮੇਂ ਤੀਕ ਬੜਾ ਤਕੜਾ ਸ਼ਹਿਰ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਪਰ ਉਸ ਸਮੇਂ ਸਾਡੇ ਜਾਣ ਕਰਕੇ ਉਸ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਨਿੱਘਰਦਾ ਹੀ ਗਿਆ। ਪਰਵਾਨਾ ਵੇਖਦਿਆਂ ਹੀ ਸਮਸ਼ ਖਾਂ ਨੇ ਸ਼ਹਿਰ ਦਿਆਂ ਧਨਾਢਾਂ, ਖਾਨਦਾਨੀਆਂ, ਬਹਾਦਰਾਂ ਨੂੰ ਅੱਡ ਮਕਾਨ ਵਿਚ ਸਦਵਾਇਆ ਅਤੇ ਸਭ ਗੱਲ ਕਹਿ ਸੁਣਾਈ। ਸਭ ਨੇ ਇਕ ਜ਼ਬਾਨ ਹੋ ਕੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਈਨ ਮੰਨਿਆਂ ਸਾਡਾ ਬਚਾ ਨਹੀਂ, ਸਾਡਾ ਬਚਾ ਜੇ ਕਰ ਹੈ ਤਾਂ ਕੇਵਲ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਹੈ ਕਿ ਸ਼ੈਦ ਜਿੱਤ ਜਾਈਏ, ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਲੁੱਟ ਪੁੱਟ ਤਾਂ ਦੇਵੇਂ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਜਾਣਾ ਹੈ। ਪਰ ਇਕ ਬਿਧ ਕਰਨੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਜਿਸ ਨਾਲ ਇਹ ਭੁੱਖੇ ਸ਼ੀਂਹ ਤੱਤ ਕੀ ਸਾਡੇ ਸਿਰ ਨਾ ਆ ਯਮਕਣ ਅਤੇ ਸਾਨੂੰ ਤਿਆਰੀ ਦਾ ਸਮਾਂ ਹੀ ਨਾ ਲੈਂਦੇ।

ਅੱਕੜ ਨੇ ਵਿਉਂਤ ਸੁਝਾ ਦਿੱਤੀ। ਜਵਾਬ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਕਿ ਸਾਨੂੰ ਕੁਝ ਮਨਜ਼ੂਰ ਹੈ, ਥੋੜ੍ਹਾ ਜਿਹਾ ਗੋਲਾ ਬਾਰੁਦ ਘੱਲਦੇ ਹਾਂ, ਗੱਡੇ ਨਾ ਲੱਭਣ ਕਰ ਕੇ ਬਾਹਲਾ ਨਹੀਂ ਘੱਲ ਸਕੇ, ਕਿਰਪਾ ਕਰ ਕੇ ਗੱਡੇ ਆਪ ਘੱਲ ਦਿਓ, ਤਾਕਿ ਸਭ ਮੇਖਜ਼ੀਨ, ਜੋ ਬਹੁਤ ਸਾਰਾ ਹੈ, ਆਪ ਪਾਸ ਘਲਵਾ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ। ਖਜ਼ਾਣਾ ਲੱਦਵਾ ਕੇ ਛੇਤੀ ਹੀ ਆਪ ਜੀ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਹਾਜ਼ਰ ਹੁੰਦਾ ਹਾਂ, ਆਸ਼ਾ ਹੈ ਕਿ ਆਪ ਦੇਰੀ ਦੀ ਖਿਮਾਂ ਕਰੋਗੇ। ਏਧਰ ਤਾਂ ਇਹ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਉਧਰ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚ ਉੱਚੇ ਥਾਂ ਕੁਰਾਨ ਮਜ਼ੀਦ ਰੱਖ ਕੇ ਲਾਂਭੀ ਡੌਡੀ ਪਿਟਵਾ ਦਿੱਤੀ ਕਿ ਦੀਨ ਪਿਛੇ ਜਾਨ ਦੇਣ ਵਾਲੇ ਗਾਜ਼ੀ ਸੁਲਤਾਨ ਪੁਰ ਆ ਜਾਣ। ਸਭ ਪਾਸੋਂ ਕੁਰਾਨ ਮਜ਼ੀਦ ਉਤੇ ਹੱਥ ਰਖਵਾ ਕੇ ਕਸਮ ਕਰਵਾਈ ਗਈ ਕਿ ਅਸੀਂ ਇਸ ਦੀਨੀ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਆਪਣੀ ਜਾਨ ਦੀ ਪਰਵਾਹ ਨਹੀਂ ਕਰਾਂਗੇ, ਅਤੇ ਕਿਸੇ ਸੂਰਤ ਵਿਚ ਵੀ ਮਦਾਨੋਂ ਪਿੱਠ ਨਹੀਂ ਫੇਰਾਂਗੇ। ਸ਼ਹਿਰੋਂ ਬਾਹਰ ਬੜਾ ਭਾਰੀ ਇੱਕ ਠ ਹੋਇਆ, ਪੰਜ ਹਜ਼ਾਰ ਸਵਾਰ ਅਤੇ ਕੁਝ ਪਿਆਦੇ ਸਨ, ਬਾਕੀ ਸਾਰੀ ਮੰਗ ਹੀ ਸੀ। ਪਿੰਡਾਂ ਦੇ ਚੌਪਈ ਢੋਲ ਵਜਾ 2 ਕੇ ਜ਼ਿਮੀਦਾਰਾਂ ਦੀਆਂ ਧਾਰਾਂ ਲਿਆਏ, ਸਭ ਖਾਨਦਾਨੀ ਆਦਮੀ ਆ ਰਲੇ, ਬਪਾਰੀਆਂ ਨੇ ਤੁਪੜੇ

ਨਾਲ ਬੜੀ ਮਦਦ ਦਿੱਤੀ ਅਤੇ ਬੜਾ ਭਾਰੀ ਇੱਕ ਠ ਹੋਇਆ*।

ਸ਼ਹਿਰ ਤੇ ਪਿੰਡਾਂ ਦੇ ਸੁਲਾਹੇ ਵੀ ਪਿੱਛੇ ਨਾ ਰਹੇ, ਅਤੇ ਸਾਰੇ ਮੁਲਖੱਈਏ ਵਿਚੋਂ ਬਹੁਤੀ ਗਿਣਤੀ ਏਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਹੀ ਸੀ। ਖੱਡੀਆਂ ਛੱਡ, ਤਾਣੀਆਂ ਵਲੂੰਟ, ਨਲੀਆਂ ਸਾਂਭ, ਕਿਸੇ ਪਿੱਠ ਪੀਤੀ; ਕਿਸੇ ਸੇਵੀਆਂ ਖਾਪੀਆਂ, ਹਥੀ ਗਾਨੇ ਤੇ ਤੇਜ਼ ਤੈਹਮਤਾਂ, ਐਨ ਸਜ਼ ਵੱਜ ਕੇ ਦੀਨੀ ਲਸ਼ਕਰ ਵਿਚ ਆ ਰਲੇ। ਰਲ ਤਾਂ ਗਏ, ਪਰ ਨਾ ਹੀ ਰਲੇ, ਅਰਥੀਆਂ ਵਿਚ ਪੇਤੇ ਵੰਗਾ ਅੱਡ ਹੀ ਜਾਪਣ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮੋਹਰੀਆਂ ਨੂੰ ਤਲਵਾਰਾਂ, ਗਾਤਰੇ, ਕਮਾਨਾਂ ਅਤੇ ਭੱਥੇ ਮਿਲੇ ਤਾਂ ਸਹੀ, ਪਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੁਰਦਿਸ਼ਾ ਬੁਗੀ ਕੀਤੀ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚਾਰਿਆਂ ਕਦੀ ਸਿਧਾ ਸੋਟਾ ਵੀ ਨਹੀਂ ਫੜਿਆ ਸੀ, ਉਹ ਗਾਤੇ ਪਾਉਣੇ ਤੇ ਭੱਥੇ ਬੰਨ੍ਹਣ ਨੂੰ ਕੀ ਜਾਣਨ। ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਤਾਣਾ ਤਨਨ ਨਾਲ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਈ 2 ਕਦਮਾਂ ਦੀ ਤੇਜ਼ੀ ਅਤੇ ਸੱਜੇ ਖੱਬੇ 'ਨਾਲ' ਸੁਟਣ ਕਰ ਕੇ ਸਿਰ ਦਾ ਆਪ ਤੋਂ ਆਪ ਹੀ ਸੱਜੇ ਖੱਬੇ ਹੋਣਾ ਸੋਨੇ ਉਤੇ ਸੁਹਾਗਾ ਸੀ। ਮੁੱਕਦੀ ਗੱਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਲੈ ਦੇ ਕੇ ਅਤੇ ਲਸ਼ਕਰ ਬਹੁਤ ਸਾਰਾ ਹੋ ਗਿਆ।

ਸਿੰਘ ਆਪਣੀ ਥਾਂ ਖੁਸ਼ ਸਨ ਕਿ ਸਮਸ਼ ਖਾਂ ਨੇ ਈਨ ਮੰਨੀ ਤਾਂ ਸਭ ਨੇ ਮੰਨੀ। ਪਰਗਣਿਆਂ ਦੇ ਚੌਪਈਆਂ ਅਤੇ ਕਾਨੂੰਗੇਆਂ ਨੂੰ ਈਨ ਮੰਨਣ ਲਈ ਪਰਵਾਨੇ ਲਿਖ ਘੱਲੇ। ਥਾਂ ਥਾਂ ਠਾਣੇ ਬਣਾ ਦਿਤੇ, ਅਤੇ ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਕੰਮ ਤੌਰਿਆ। ਅਜੇ 'ਰਹੋ' ਪਾਸ ਹੀ ਸਨ ਕਿ ਤੁਰਕਾਨੀ ਦਲ ਦੀਆਂ ਖਬਰਾਂ ਵੀ ਅੱਪੜ ਪਈਆਂ। ਵੇਲੇ ਕੁਵੇਲੇ ਲਈ ਕਿਲਾ ਮੱਲ ਕੇ ਕੁਝ ਕੁ ਸਿੰਘ ਪਹਿਰੇ ਉਤੇ ਖੜੇ ਕੀਤੇ ਅਤੇ ਬਾਕੀ 'ਦਲ' ਆਵੇ ਦੀ ਓਟ ਵਿਚ ਹੋ ਖੜੇਤਾ। ਇੱਟਾਂ ਤੇ ਰੇਤ ਦੇ ਬੋਰਿਆਂ ਦੇ ਸੰਘਰ ਬਣਾ ਲਏ ਅਤੇ ਕੁਝ ਸਿੰਘ ਅੱਗੇ ਪਿੱਛੇ ਲਾਂਭੇ ਚਾਂਭੇ ਨੀਯਤ ਕਰ ਕੇ, ਬੰਦੂਕਾਂ ਕੱਸ ਕੇ ਤਿਆਰ-ਬਰ-ਤਿਆਰ ਹੋ ਰਹੇ। ਜਦੋਂ ਤੁਰਕਾਨੀ ਦਲ ਮਾਰ ਹੋਣ ਆਇਆ ਤਾਂ ਸਾਰੇ ਦਲ ਨੇ ਇਕ ਵਾਰ ਵਾੜ੍ਹ ਸ਼ਾੜੀ ਅਤੇ ਸੈਕਿੰਜ਼ਿਆਂ ਨੂੰ ਧਰਤੀ ਉਤੇ ਲਿਟਾ ਦਿੱਤਾ। ਗਜ਼ੀ ਜ਼ੋਰ ਦੇ ਕੇ ਭੱਜੇ ਕਿ ਦੂਰੋਂ ਧਾਂਣਾ ਵਾਂਝ ਭੁੱਜਣ ਨਾਲੋਂ ਪਾਸ ਜਾ ਕੇ ਕਿਸੇ ਵੈਰੀ ਨੂੰ ਮਾਰ ਕੇ ਮਰਨਾ ਚੰਗਾ ਹੈ। ਇਤਨੇ ਚਿਰ ਨੂੰ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਦੂਜੀ ਵਾਰ ਸ਼ਾੜੀ ਅਤੇ ਫੇਰ ਤਲਵਾਰਾਂ ਧੂਰ ਸੇਰਾਂ ਵਾਂਗ ਪਾਸ ਆਏ ਸ਼ਕਾਰ ਵਲ ਝਪੱਟੇ।

ਇਸ ਵੇਲੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਆਦਮੀ** ਹੋਰ ਆ ਰਲੇ ਜੋ ਲਾਂਭ ਚਾਂਭ ਦਿਆਂ ਚੌਪਈਆਂ ਨੇ ਇੱਕ ਠੇ ਕੀਤੇ ਸਨ। ਸਿੰਘ ਤਾਂ ਸਾਹਮਣੇ ਗਾਜ਼ੀਆਂ ਨਾਲ ਰੁੱਝੇ ਹੋਏ

*ਮੁਆਸੁਰਲ ਉਮਰਾਂ ਖਾਫੀ ਖਾਂ ਪਿਆਦਿਆਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਵੀਂਹ ਹਜ਼ਾਰ ਅਤੇ ਮੁਲਖੱਈ ਤੀ ਗਿਣਤੀ ਛੱਡ ਲਖ ਗਿਣਤੀ ਦੇਂਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਇਸ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਸਾਰਾ ਮਥਾਲਗਾ ਜਾਪਦਾ ਹੈ।

** ਪੰਜਾਬ ਹਜ਼ਾਰ-ਖਾਫੀ ਖਾਂ।

ਉਨ੍ਹਾਂ 'ਦਲਾਂ' ਵਿਚ ਬੰਦੇ ਦਾ ਹੋਣਾ, ਇਸ ਗੱਲ ਤੋਂ ਹੀ ਸਿੱਧ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਕਿ ਜੇ ਕਰ ਬੰਦਾ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਹੁੰਦਾ, ਤਦ ਕੀ ਇਹ ਸੰਭਵ ਸੀ ਕਿ ਜਲਾਲਾਬਾਦ ਸਰਨਾ ਹੁੰਦਾ, ਯਾ ਸਿੱਧਾਂ ਨੂੰ ਭਗਵੰਤ ਸਮਿਉਤ ਦੀ ਹਵੇਲੀ, ਕੌਟਲੇ ਬੇਰਾਮ ਅਤੇ 'ਰਾਹੋ' ਦੀਆਂ ਗੜ੍ਹੀਆਂ ਵਿਚ ਪਨਾਹ ਲੈਣੀ ਵੀ ਪੈਂਦੀ?

ਬੰਦੇ ਪਿੱਛੇ ਹਟਣਾ ਤਾਂ ਜਾਣਦਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਇਸ ਲਈ ਇਹ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਯਾ ਤਾਂ ਮੁਸਲਮਾਨ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰਾਂ ਨੇ ਇਹ ਗੱਲ ਗਲਤ ਲਿਖੀ ਹੈ ਜੋ, ਸਿੱਧ ਪਿੱਛੇ ਹਟ ਕੇ ਗੜ੍ਹੀਆਂ ਵਿਚ ਜਾ ਵੜਦੇ ਰਹੇ। ਯਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ 'ਦਲਾਂ' ਨਾਲ ਬੰਦਾ ਸੀ ਹੀ ਨਹੀਂ। ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗੌਰ ਕਰਨ ਤੋਂ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰਾਂ ਨੇ ਸਰਕਾਰੀ ਰੋਪਟਾਂ ਯਾ ਸੁਣੀਆਂ ਸੁਣਾਈਆਂ ਗੱਲਾਂ ਨਾਲ ਹੀ ਆਪਣੇ ਇਤਿਹਾਸ ਦੇ ਸਫੇ ਕਾਲੇ ਕੀਤੇ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰਿਆਂ ਨੇ ਬੰਦੇ ਦਾ ਹਰ ਮੁਹਿਮ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਣਾ ਲਿਖਿਆ* ਹੈ, ਪਰ ਜਿਸ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰ ਨੇ ਅੱਖਿਆਂ ਛਿੱਠੇ ਹਾਲ ਲਿਖੇ ਹਨ, ਉਸ ਨੇ ਬੰਦੇ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਤੱਕ ਵੀ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ** ਇਸ ਤੋਂ ਸਿੱਧ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਗੰਗ ਦਵਾਬ, ਮਾਝ, ਦਵਾਬ ਤੇ ਬਿਲਾਸ ਪੁਰ ਦੀਆਂ ਮੁਹਿਮਾਂ ਵਿਚ ਬੰਦੇ ਨੇ ਕੋਈ ਹਿੱਸਾ ਨਹੀਂ ਲਿਆ।

ਜਦ ਲਾਹੌਰ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਪਾਣੀਪਤਿ ਤਕ ਦਾ ਇਲਾਕਾ ਇਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਸਿੱਧਾਂ ਦੇ ਕਾਥੂ ਆ ਗਿਆ ਤਾਂ ਇਹ ਅਸੰਭਵ ਜਾਪਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕੈਹਲੂਰ ਦਾ ਇਲਾਕਾ ਸਿੱਧਾਂ ਦੀ ਮਾਰ ਤੋਂ ਬਚ ਰਹਿੰਦਾ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਜਿਤਨਾ ਜ਼ੋਰ ਸਰਹੰਦ ਉਤੇ ਸੀ, ਉਸ ਤੋਂ ਕੁਝ ਹੀ ਘੱਟ ਬਿਲਾਸ ਪੁਰ ਉੱਤੇ ਸੀ, ਜਿਥੋਂ ਦਾ ਰਾਜਾ ਸਦਾ ਹੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨਾਲੁੰ ਲੜਦਾ ਅਤੇ ਸ਼ਾਹੀ ਹਾਕਮਾਂ ਨੂੰ ਸੱਦ ਕੇ ਸਿੱਧਾਂ ਨੂੰ ਦੁਖ ਦੇਂਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ।

ਆਮ ਕਾਇਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਉਸ ਨੂੰ ਸਨੋਹਾ ਘੱਲਿਆ ਗਿਆ ਕਿ ਯਾ ਤਾਂ ਈਨ੍ਹਾਂ ਯਾ ਲੜਾਈ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੋ ਜਾਓ। ਉਸ ਨੂੰ ਅਗੇ ਹੀ ਪੁੜ੍ਹਕੂ ਲਗਾ

(ਪਿਛਲੇ ਸਫੇ ਦਾ ਬਾਕੀ ਫੁਟ ਨੋਟ)

ਡਾਕੇ ਮਾਰਨ ਲਗ ਪਿਆ ਸੀ। ਉਦੋਂ ਕੁਝ ਐਸੀ ਹਵਾ ਵਿਗੜੀ ਕਿ ਡੰਗਰ ਚਾਰਦੇ ਵਾਗੀ ਵੀ ਰਾਹ ਦੇ ਮੁਸਾਫਰਾਂ ਨੂੰ ਲੁੱਟ ਲਿਆ ਕਰਨ ਅਤੇ ਪਿੰਡ ਦੇ ਚੁਹੜੇ ਚੱਪੜੇ ਵੀ ਡਾਕੇ ਮਾਰਨ ਗਲ ਪਏ। ਜਿਸ ਥਾਂ ਡਾਕਾ ਪੈਂਦਾ, ਲੋਕੀ ਇਹੋ ਹੀ ਸਮਝਦੇ ਕਿ 'ਸੁੰਦਰੀ' ਹੀ ਪਿਆ ਹੈ। ਅਤੇ ਜਦ ਕਦੀ ਐਸੇ ਡਾਕੂ ਘੇਰੇ ਜਾਂਦੇ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਜਣਾ ਲਲਕਾਰ ਕੇ ਆਖਦਾ—“ਮਾਰ ਓਇ 'ਸੁੰਦਰੀ' ਛਵੀ” ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਐਸਾ ਅਸਰ ਹੁੰਦਾ ਕਿ ਪਿੰਡ ਦੇ ਲੋਕ ਭਰ ਕੇ ਪਿਛੇ ਹਟ ਜਾਂਦੇ ਅਤੇ ਡਾਕੂ ਸਹੀ ਸਲਾਮਤ ਹੀ ਨਿਕਲ ਜਾਂਦੇ। ਐਸਾ ਹੀ ਹਾਲ ਉਸ ਸਮੇਂ ਹੋਵੇਗਾ।

* ਦੇਖੋ ਤਾਗੀਖ 'ਖਾਫ਼ੀ ਖਾ'।

** ਇਥਰਤ ਨਾਮਾਂ।

ਹੋਇਆ ਸੀ ਕਿ ਸਿੱਧਾਂ ਨੇ ਸਰਹੰਦ ਮਾਰ ਲਈ ਹੈ, ਉਹ ਮੈਨੂੰ ਕਦ ਛਡਣਗੇ? ਇਸ ਲਈ ਉਸ ਨੇ ਪਾਸ 2 ਦੇ ਰਾਜਿਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਸਹਾਇਤਾ ਲਈ ਪਹਿਲੋਂ ਹੀ ਮਣਾ ਛੱਡਿਆ ਸੀ। ਜਦ ਸਿੱਧਾਂ ਦਾ ਸੁਨੋਹਾ ਪੁੱਜਾ ਤਾਂ ਉਸ ਵੇਲੇ ਹੀ ਮਦਦ ਮੰਗਵਾ ਘੱਲੀ, ਦਵਾਬੇ ਵੱਲ ਦੇ ਛੇਟੇ 2 ਰਾਜੇ ਅਤੇ ਤੇਰ੍ਹਾਂ ਸੌ ਮੀਏਂ ਆਣ ਇਕੱਠੇ ਹੋਏ ਅਤੇ ਬਿਲਾਸ ਪੁਰ ਦੀ ਤਕੜਾਈ ਕਰ ਲਈ। ਸਿੱਧ ਵੀ ਸਨੋਹਾ ਘਲਦਿਆਂ ਹੀ ਤੁਰ ਪਏ ਸਨ ਇਸ ਲਈ ਤਿਆਰੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਨੂੰ ਹੀ ਅੱਪੜ ਪਏ। ਕਰਤਾਰ ਦੀ ਕੁਦਰਤ, ਬਿਲਾਸ ਪੁਰ ਸਿੱਧਾਂ ਦਾ ਇਕ ਹੱਲਾ ਵੀ ਰੋਕ ਨਾ ਸਕਿਆ, ਬਦਾਮ ਦੇ ਛਿੱਲੜ੍ਹ ਵਾਂਗ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਤੇਜ਼ ਕੇ ਸਿੱਧ ਅੰਦਰ ਜਾ ਵੜੇ ਅਤੇ ਇਕ ਟੱਕੇ ਗੱਡੇ ਵਾਢ ਅੰਨੰ ਦਿਤੀ। ਤੇਰ੍ਹਾਂ ਸੌ ਮੀਏਂ ਚੀਆਂ ਥਾਂ ਹੀ ਰਖਿਆ ਅਤੇ ਸ਼ਹਿਰ ਲੁੱਟ ਪੁੱਟ ਤੇ ਫੁਕ ਸਾੜ ਕੇ ਤੇਰ੍ਹਾਂ ਖਾਤੇ ਪੁੱਟੇ ਅਤੇ ਹਰ ਖਾਤੇ ਵਿਚ ਸੌ ਸੌ ਮੀਏਂ ਪਾ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਦੱਬ ਦਿੱਤਾ। ਇਸ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਪਾਸ ਦਿਆਂ ਇਲਾਕਿਆ ਵਿਚੋਂ ਨਜ਼ਰਾਨੇ ਲੈ ਅਤੇ ਰੁਪਿਆ ਉਗਾਹ ਕੇ ਸਿੱਧਾਂ ਦਾ ਦਲ ਪਹਾੜਾਂ ਤੋਂ ਉਤਰ ਆਇਆ।

ਸਿੱਧਾਂ ਦੀ ਚੜ੍ਹਦੀ ਕਲਾ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਆਦਮੀ ਸਿੱਧ ਸਜ਼ ਗਏ, ਅਤੇ ਮਾਝ, ਮਾਲਵੇ ਤੇ ਦਵਾਬੇ ਵਿਚ ਏਕ ਏਕ ਹੀ ਸਿੱਧਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਵਧ ਰਾਈ। ਪਿੰਡਾਂ ਦੇ ਸਜ਼ਰੇ ਵੇਖਣ, ਤੋਂ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੱਧ ਦੇ ਸਮੇਂ ਹਰ ਇਕ ਆਦਮੀ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸਿੱਧ ਅਖਵਾ ਕੇ ਖੁਸ਼ ਹੁੰਦਾ ਸੀ, ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬੰਦੇ ਦੇ ਸਮੇਂ ਸਿੱਧ ਸਜਣਾ ਇਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਫੈਸ਼ਨ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਸ਼ਹਿਰਿਆਂ ਵਿਚ ਇਕ 2 ਨਾਮ ਤਾਂ ਸਿੱਧਾਂ ਦਾ ਆਉਂਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਉਸ ਤੋਂ ਅਗੇ ਦੋ 2, ਤਿੰਨ 2 ਨਾਮ ਮੌਨਿਆਂ ਦੇ ਆਉਂਦੇ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਫੇਰ ਸਿੱਧ ਨਾਵਾਂ ਦੀ ਲੜੀ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਪੈਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਸਿੱਧ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜਦ ਸਿੱਧਾਂ ਦਾ ਜ਼ੋਰ ਪਿਆ ਤਾਂ ਲੋਕੀ ਸਿੱਧ ਅਖਵਾਉਣ ਲੱਗ ਪਏ, ਪਰ ਜਦ ਸਿੱਧਾਂ ਉਤੇ ਜੂਲਮ ਹੋਣ ਲਗੇ ਤਾਂ ਫੇਰ ਆਪਣੇ ਪੁਰਾਣੇ ਨਾਮ ਵਰਤੋਂ ਵਿਚ ਲੈ ਆਂਦੇ।

ਕੋਈ ਦਿਲੋਂ ਸਿੱਧ ਸਜ਼ਿਆ ਭਾਵੇਂ ਨਾ ਸਜ਼ਿਆ, ਪਰ ਇਤਨਾ ਜ਼ਰੂਰ ਹੈ ਕਿ ਮਾਝ, ਮਾਲਵੇ ਅਤੇ ਦਵਾਬੇ ਦੇ ਹਿੰਦੂ ਜ਼ਿਮੀਦਾਰਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸਿੱਧ ਅਖਵਾ ਕੇ ਚੰਗੇ ਹੱਥ ਰੰਗੇ, ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਹਾਕਮਾਂ ਤੋਂ ਚੰਗੇ ਬਦਲੇ ਲਏ। ਭਾਵੇਂ ਇਹ ਸੰਜ ਕੇਵਲ ਪੰਜ ਸਤ ਮਹੀਨੇ ਹੀ ਰਹੀ, ਇਸ ਇਤਨੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸੁਤੰਤਰਤਾ ਦਾ ਐਸਾ ਸਵਾਦ ਆਇਆ ਕਿ ਇਸ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਸ਼ਾਹੀ ਹਾਕਮਾਂ ਨੇ ਭਾਵੇਂ ਲੱਖ ਉਪਰਾਲੇ ਕੀਤੇ, ਪਰ ਇਸ ਖਿਆਲ ਨੂੰ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਜ਼ਿਮੀਦਾਰਾਂ ਦੇ ਮਨ ਵਿਚੋਂ ਨਾ ਹੀ ਕੱਢ ਸਕੇ, ਜਿਸ ਦਾ ਅੰਤਰਮ ਸਿੱਧਾਂ ਇਹ ਹੋਇਆ ਕਿ ਉਹ ਜ਼ਿਮੀਦਾਰ ਹੌਲੀ 2 ਸਰਦਾਰ ਹੋ ਗਏ ਅਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਤੋਂ ਹਕੂਮਤ ਖੋ ਆਪ ਰਾਜੇ ਬਣ ਖੈਠੇ।

ਜਿਸ ਵੇਲੇ ਬਹਾਦਰਸ਼ਾਹ ਅਤੇ ਤਾਰਾ ਆਜ਼ਮ ਦੀ ਲੜਾਈ ਹੋਈ, ਤਾਂ ਇਹ ਤਾਰਾ ਆਜ਼ਮ ਦੇ ਵੱਲ ਸੀ, ਪਰ ਜਿਸ ਵੇਲੇ ਉਹ ਮਾਰਿਆ ਗਿਆ ਤਾਂ ਇਹ ਹੀ ਪਹਿਲਾ ਆਦਮੀ ਸੀ ਜਿਸ ਨੇ ਉਸ ਦਾ ਸਾਰਾ ਖਜ਼ਾਨਾ ਲੁੱਟਿਆ।

ਕੋਈ ਜਿੱਤੇ ਕੋਈ ਹਾਰੇ, ਇਸ ਨੇ ਆਪਣਾ ਕੰਮ ਕੱਢ ਲਿਆ। ਹੁਣ ਜਦ ਕਿ ਬਹਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਦੀ ਚੜ੍ਹਦੀ ਕਲਾ ਵੇਖੀ ਤਾਂ ਝੱਟ ਇਸ ਨੂੰ ਆ ਮਿਲਿਆ। ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਵੀ ਸ਼ੁਕਰ ਕੀਤਾ ਕਿ ਸਾਡੇ ਮਗਰੋਂ ਇਲਾਕਾ ਲੁਟੇ ਜਾਣੋਂ ਬਚਿਆ। ਦਿੱਲੀ ਅਪੜਦਿਆਂ ਹੀ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਫੌਜ ਰਵਾਂ ਰਵਾਂ ਵਧਦੀ ਜਾਏ ਅਤੇ ਮਹੱਮਦ ਅਮੀਨ ਖਾਂ ਬਹਾਦਰ, ਰਸਤਮ ਦਿਲ ਖਾਂ, ਚੌੜਾ ਮਨ ਜੱਟ, ਫੌਰੋਜ਼ ਖਾਂ ਮੈਵਾਤੀ, ਅਤੇ ਖਾਨ ਖਾਨਾ ਦੇ ਪੁੱਤ੍ਰ ਮਹਾਬਤ ਖਾਂ ਆਦਿ ਵਡੇ ੨ ਸਰਦਾਰਾਂ ਨੂੰ ਇਕ ਵੱਡਾ ਦਸਤਾ ਫੌਜ ਦਾ ਦੇ ਕੇ ਸਿੱਧਾ ਸਫੌਰੇ ਵਲ ਤੋਰਿਆ।

❖❖❖❖❖❖❖❖

ਅਮੀਨ ਗੜ੍ਹ ਦੀ ਲੜਾਈ

ਬਨੇਸਰ ਅਤੇ ਤਰਾਵੜੀ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਛਿਛਿਰਿਆਂ ਦਾ ਅਜਿਹਾ ਸੰਘਣਾ ਜੰਗਲ ਹੈ ਕਿ ਆਸ ਪਾਸ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਐਸਾ ਜੰਗਲ ਕਿਤੇ ਵੀ ਨਹੀਂ ਮੁਗਲਾਂ ਦੇ ਸਮੇਂ ਇਹ ਜੰਗਲ ਕਰਨਾਲ ਤੋਂ ਟੱਪ ਕੇ ਪਾਣੀਪਤਿ ਤੀਕ ਅੱਪੜਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ ਅਤੇ ਸੰਘਣਾ ਹੋਣ ਦੇ ਕਾਰਨ ਅਨੇਕ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਜਾਨਵਰ ਇਸ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ। ਦਿੱਲੀਓਂ ਲਾਹੌਰ ਨੂੰ ਜੋ ਸ਼ਾਹੀ ਸੜਕ ਜਾਂਦੀ ਸੀ ਉਹ ਇਸ ਜੰਗਲ ਵਿਚ ਦੀ ਹੀ ਲੰਘਦੀ ਸੀ, ਇਸ ਲਈ ਸ਼ਾਹੀ ਅਮੀਨ ਦਾ ਆਉਣਾ ਜਾਣਾ ਅਤੇ ਵਧਾਰੀਆਂ ਦੇ ਕਾਫਲਿਆਂ ਦਾ ਸਦਾ ਲੰਘਦੇ ਰਹਿਣਾ ਆਸ ਪਾਸ ਦੇ ਡਾਕੂਆਂ ਨੂੰ ਲੁੱਟ ਮਾਰ ਕਰਨ ਦਾ ਚੰਗਾ ਮੌਕਾ ਦੇਂਦੇ ਸਨ। ਇਸ ਸ਼ਾਹੀ ਸੜਕ ਉੱਤੇ ਜਿਥੇ ਜੰਗਲ ਰੱਜ ਕੇ ਸੰਘਣਾ ਹੈ, ਇਕ ਬਹੁਤ ਉੱਚਾ ਥੇਹ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਥੇਹ ਉੱਤੇ ਅਮੀਨ ਗੜ੍ਹ ਨਾਮ ਦਾ ਪਿੰਡ ਵੱਸਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਦੀ ਬਾਬਤ ਲੋਕਾਂ ਦੱਸਦੇ ਹਨ ਕਿ ਇਹ ਪਾਂਡਵਾਂ ਦੇ ਸਮੇਂ ਦਾ ਪੁਰਾਣਾ ਨਗਰ ਹੈ। ਇਸ ਮੈਦਾਨ ਉੱਤੇ ਹੀ ਕੌਰਵਾਂ ਪਾਂਡਵਾਂ ਦੀ ਲੜਾਈ ਹੋਈ ਸੀ। ਇੱਥੇ ਹੀ ਸ਼ਹਾਬ ਦੀਨ ਤੇ ਪ੍ਰਥਮੀ ਰਾਜ ਦੀਆਂ ਕਿਸਮਤਾਂ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਅਤੇ ਅੰਤ ਨੂੰ ਇਥੇ ਹੀ ਸਿੰਘਾਂ ਤੇ ਭੁਰਕਾਂ ਦਾ ਟਾਕਰਾ ਹੋਇਆ।

ਇਹ ਦੱਸਿਆ ਹੀ ਜਾ ਚੁਕਾ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਇਲਾਕੇ ਦਾ ਪਰਬੰਧ ਬਾਜ਼ ਸਿੰਘ ਦੇ ਭਰਾ ਰਾਮ ਸਿੰਘ, ਅਤੇ ਹੁਣ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦੇ ਬਾਬਾ ਬਿਨੋਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਸਪੁਰਦ ਸੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਡਰਦਾ ਬਾਜ਼ੀਦ ਖਾਂ ਪਾਣੀਪਤਿ ਬੈਠਾ ਉਡੀਕ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਕਦ ਸ਼ਾਹੀ ਫੌਜ ਆਉਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਮੇਰਾ ਵੀ ਛੁਟਕਾਰਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਜਦ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਵੇਖਿਆ ਕਿ ਦੁਸ਼ਮਨ ਸਾਡੇ ਦੇਸ ਵਿਚ ਅੱਪੜ ਪਿਆ ਹੈ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਰਤਾ ਵੀ ਭੈ ਨਹੀਂ ਖਾਧਾ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਰਾਸਤੀ ਜਥੇ ਨੂੰ ਤਿਆਰ ਕਰ ਕੇ ਸਮੇਂ ਦੀ ਤਾਜ਼ ਕਰਨ ਲਗੇ। ਸ਼ਾਹੀ ਫੌਜ ਸੰਘਣੇ ਬਣ ਵਿਚ ਵੜ ਕੇ ਜਦ ਤਰਾਵੜੀ ਲੰਘੇ ਅਤੇ ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਰਾਹ ਕੱਟਦੀ ਕੱਤਕ * ਸੁਦੀ ੧੨ ਸੰਮਤ ੧੭੯੭ ਬਿ: ਨੂੰ

* ਖਾਫੀ ਖਾਂ ਨੇ ਇਸ ਲੜਾਈ ਦੀ ਤੀਕ ੧੦ ਸਵਾਲ ਸ.: ੧੧੨੨ ਦਿਤੀ ਹੈ, ਜੋ ਸਨੌਰਵਾਰ ਕਤਕ ਸੁਦੀ ੧੨ ਯਾ ੧੧ ਮਘ ਸੰਮਤ ੧੭੯੭ ਅਤੇ ੧੦ ਨਵੰਬਰ ਸੰ: ੧੭੧੦ ਈ: ਦੇ ਬਾਬਰ ਹੈ।

ਉਸ ਨੂੰ ਬੜਾ ਕ੍ਰੋਧ ਆਇਆ ਅਤੇ ਉਸੇ ਵੇਲੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਵਲ ਲਿਖ ਘਲਿਆ ਕਿ ਸਮਸ ਖਾਂ ਬੜਾ ਮਗਰੂਰ ਹੈ ਜੋ ਸ਼ਾਹੀ ਹੁਕਮਾਂ ਦੀ ਵੀ ਪਰਵਾਹ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ। ਕਾਰਨ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਪਾਸ ਫੌਜ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਨਾਲ ਉਸ ਇਕੱਲੇ ਨੇ ਹੀ ਸਰਹੰਦ ਨੂੰ ਸਰ ਕਰ ਲਿਆ ਹੈ। ਐਸੇ ਆਦਮੀ ਤੋਂ ਕਦੇ ਵੀ ਬੇ-ਬੌਂਡ ਨਹੀਂ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ। ਇਸ ਅਰਜੀ ਦਾ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਉੱਤੇ ਇਹ ਅਸਰ ਹੋਇਆ ਕਿ ਸਮਸ ਖਾਂ ਜਲੰਧਰ ਤੇ ਬਜਵਾੜੇ ਦੀ ਫੌਜਦਾਰੀ ਤੋਂ ਹਟਾਇਆ ਗਿਆ* ਅਤੇ ਉਸ ਦੀ ਕੀਤੀ ਕੋਰਾਈ ਸਾਰੀ ਖੂਹ ਵਿਚ ਜਾ ਪਈ।

ਇਹ ਸਮਾਂ ਸਿੱਖਾਂ ਲਈ ਡਾਢੀ ਔਕੜ ਦਾ ਸੀ, ਸਾਰੇ ਇਲਾਕੇ ਹੱਥਾਂ ਵਿਚੋਂ ਨਿਕਲ ਚੁਕੇ ਸਨ ਅਤੇ ਪਿੰਡਾਂ ਨੂੰ ਮੁੜ ਕੇ ਜਾਣਾ ਕਠਨ ਹੋ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਰਾਹ ਦੇ ਹਾਕਮ ਕਿਸੇ ਸਿੱਖ ਨੂੰ ਜੀਉਂਦਾ ਨਹੀਂ ਛੱਡਦੇ ਸਨ। ਸਾਰਿਆਂ ਨਾਲੋਂ ਵਧ ਕੇ ਜੁਲਮ ਦੀ ਤਲਵਾਰ ਈਸਾ ਖਾਂ 'ਮੰਜ' ਰਾਜੇ ਨੇ ਚੁਕੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਇਸ ਦਾ ਬਾਬਾ ਬੁਲਾਕੀ ਬੜਾ ਭਾਰਾ ਧਾੜਵੀ ਸੀ ਅਤੇ ਦਵਾਬੇ ਦੇ ਲੋਕ ਇਸ ਦੇ ਨਾਮ ਤੋਂ ਪਏ ਕੰਬਦੇ ਸਨ। ਜਦੋਂ ਈਸਾ ਖਾਂ ਦਾ ਸਮਾਂ ਆਇਆ ਤਾਂ ਇਹ ਆਪਣੇ ਵੱਡੇ ਨਾਲੋਂ ਵੀ ਵਧ ਕੇ ਨਿਕਲਿਆ, ਅਤੇ ਫੌਟੇ 2 ਧਾੜਿਆਂ ਦੀ ਥਾਂ ਸ਼ਾਹੀ ਸੜਕ ਉੱਤੋਂ ਕਾਫਲੇ ਲੁੱਟਣੇ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੇ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਹ ਤਕੜਾ ਧਨਾਢ ਹੋ ਗਿਆ ਅਤੇ ਫੌਜਦਾਰ ਨਾਲ ਰਲ ਕੇ ਕੁਝ ਆਦਮੀ ਵੀ ਨੌਕਰ ਰੱਖ ਲਏ। ਜਦੋਂ ਦਵਾਬੇ ਵਿੱਚ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਰਾਮ-ਰੌਲਾ ਪਿਆ ਤਾਂ ਇਹ ਸਮਸ ਖਾਂ ਪਸ; ਸੁਲਤਾਨ ਪੁਰ ਹੀ ਜਾ ਰਿਹਾ, ਅਤੇ ਜਦੋਂ ਸਮਸ ਖਾਂ ਸਰਹੰਦ ਵੱਲ ਵਧਿਆ ਤਾਂ ਦਵਾਬੇ ਦਾ ਪਰਬੰਧ ਇਸ ਨੂੰ ਸੌਂਪ ਗਿਆ। ਇਸ ਨੇ ਦਰਿਆ ਦੇ ਘਾਟਾਂ ਅਤੇ ਸ਼ਾਹੀ ਸੜਕ ਦੀਆਂ ਚੌਕੀਆਂ ਉੱਤੇ ਆਦਮੀ ਬਿਠਾ ਦਿਤੇ ਕਿ ਉਹ ਜਿਸ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਆਉਂਦਾ ਜਾਂਦਾ ਵੇਖਣ, ਉਸ ਨੂੰ ਉਥੇ ਹੀ ਕਤਲ ਕਰ ਛੱਡਣ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਵਾਬੇ ਅਤੇ ਮਾਝੇ ਦੇ ਅਨੇਕਾਂ ਸਿੰਘ ਘਰਾਂ ਨੂੰ ਮੁੜੇ ਜਾਂਦੇ ਅਨਭੋਲ ਹੀ ਮਾਰੇ ਗਏ।

ਸ਼ਾਹੀ ਹਗਵਲ ਦੇ ਸਰਦਾਰਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਪਤਾ ਤਾਂ ਲੱਗ ਹੀ ਚੁਕਾ ਸੀ ਕਿ ਸਰਹੰਦ ਵਿਚੋਂ ਸਿੰਘ ਕੱਦ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਹਨ, ਇਸ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਉਧਰ ਜਾਣਾ ਵਿਅਰਥ ਜਾਣਿਆ, ਅਤੇ ਸ਼ਾਹੀ ਹੁਕਮ ਮੁਜਬ ਸ਼ਾਹ ਬਾਦ ਤੇ ਮੁਸਤਫਾ ਬਾਦ ਬਾਣੀ ਹੁੰਦੇ ਹੋਏ ਸਦੱਤੇ ਆ ਫੇਰੇ ਲਾਏ। ਮਗਰ 2 ਹੀ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਤੁਰਿਆ ਆਉਂਦਾ ਸੀ, ਸੋ ਉਹ ਵੀ ਉਥੇ ਹੀ ਆ ਉਤਰਿਆ, ਅਤੇ ਸਦੱਤੇ ਦੇ ਗਿਰਦੇ 2 ਕਈ ਮੀਲਾਂ ਤੀਕ ਸ਼ਾਹੀ ਸੈਨਾ ਖਿਲਰ ਗਈ।

*ਮਾਸਰੁਲ ਉਮਰਾਂ

ਲੋਹ ਗੜ੍ਹ ਦਾ ਸੰਗ੍ਰਾਮ

ਸ਼ਾਹ ਜਹਾਂ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਜੈਸਾ ਸ਼ੌਕ ਇਮਾਰਤਾਂ ਦਾ ਸੀ, ਉਸ ਤੋਂ ਕੁਝ ਘੱਟ ਸ਼ਿਕਾਰ ਦਾ ਸੀ। ਸਾਰੀਆਂ ਸ਼ਿਕਾਰ-ਗਾਹਵਾਂ ਨਾਲੋਂ ਉਸ ਨੂੰ ਉਹ ਸ਼ਿਕਾਰ-ਗਾਹ ਚੰਗੀ ਲਗੀ, ਜੋ ਸਦੱਤਿਓਂ ਪੰਜ ਕੁ ਕੋਹ ਪਹਾੜੀ ਦੇ ਪੈਰਾਂ ਵਿਚ ਸੀ। ਮੁਖਲਸ ਖਾਂ ਨੂੰ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਇਸ ਸੁੰਦਰ ਰਮਣੀਕ ਅਸਥਾਨ ਵਿਚ ਮਹੱਲ ਤੇ ਕਿਲਾ ਬਣਾਏ ਜਾਣ।

ਹੁਕਮ ਦੀ ਹੀ ਢਿੱਲ ਸੀ ਕਿ ਇਕ ਤਕੜਾ ਤੇ ਸੁੰਦਰ ਕਿਲਾ ਮੁਖਲਸ ਪੁਰੇ ਦੇ ਨਾਮ ਤੋਂ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ, ਜਿਥੇ ਆਕੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਆਪਣੀਆਂ ਗਰਮੀਆਂ ਦੇ ਦਿਨ ਕਟਿੱਆ ਕਰਦਾ। ਏਹੋ ਹਾਲ ਅੰਰਗਜ਼ੇਬ ਦੇ ਸਮੇਂ ਰਿਹਾ ਅਤੇ ਬਹਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਦੇ ਵੇਲੇ ਤੀਕ ਇਹ ਸ਼ਾਹੀ ਸ਼ਿਕਾਰ-ਗਾਹ ਹੀ ਸਮਝੀ ਜਾਂਦੀ ਰਹੀ।

ਜਿਸ ਵੇਲੇ ਬੰਦੇ ਨੇ ਸਦੱਤਾ ਮਾਰਿਆ ਅਤੇ ਪਾਸ 2 ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਨੂੰ ਤਹਿਤ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਇਸ ਕਿਲੇ ਨੂੰ ਪਸੰਦ ਕਰ ਕੇ ਇਸ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਰਾਜਧਾਨੀ ਬਣਿਆ। ਸਰਹੰਦ ਦਾ ਸਾਰਾ ਖੜਾਨਾ ਇਸ ਵਿਚ ਜਮ੍ਹਾਂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ, ਅਤੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਰੁਪਿਆ ਮਗਰਲੀਆਂ ਲੁੱਟਾਂ ਵਿਚ ਹੱਥ ਲਗਾ, ਉਹ ਵੀ ਸਾਰਾ ਇੱਥੇ ਹੀ ਜਮ੍ਹਾਂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਬੰਦਾ ਸ਼ਾਹੀ ਮਹੱਲਾਂ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦਾ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸੱਚਾ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਅਖਵਾਉਂਦਾ। ਵੇਲੇ ਕੁਵੇਲੇ ਵਾਸਤੇ ਪਕਿਆਈ ਕਰ ਲਈ, ਅਤੇ ਰਸਦ ਆਦੀ ਦਾਣਾ ਵੀ ਜਮ੍ਹਾਂ ਕਰ ਛੱਡੇ।

ਇਹ ਲੋਹ ਗੜ੍ਹ* ਦਾ ਕਿਲਾ, ਸਦੱਤਿਓਂ ਪੰਜ ਕੋਹ ਤੇ ਪਹਾੜ ਦੀ ਕੰਢੀ ਵਿਚ ਸੀ, ਅਤੇ ਅੱਜ ਕੱਲ ਲੋਹ ਗੜ੍ਹ ਦਾ ਥੇਰ ਪਿੰਡ ਪ੍ਰਮੁੰਹਾਲੇ ਦੀ ਹੁੰਦ ਵਿਚ ਹੈ। ਪਹਾੜ ਦੀ ਕੰਢੀ ਵਿਚ ਇਕ ਉੱਚਾ ਜਿਹਾ ਟਿੱਬਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਲੋਹਗੜ੍ਹ ਦਾ ਟਿੱਬਾ ਆਖਦੇ ਹਨ, ਇਸ ਉੱਤੇ ਹੀ ਲੋਹ ਗੜ੍ਹ ਦਾ ਕਿਲਾ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਇਹ ਜਗਾਹ ਐਸੀ ਬਚਾ ਵਾਲੀ ਥਾਂ ਹੈ ਕਿ ਮਾੜੀ ਮੌਟੀ ਫੌਜ ਦਾ ਉਥੋਂ

* ਅਗਦਤ ਖਾਂ ਇਸ ਨੂੰ 'ਚੱਬੇਰ' ਲਿਖਦਾ ਹੈ।

ਗਰਮੀਆਂ ਦੇ ਆਦੀ ਸਨ, ਲਗਭਗ ਸਾਰੇ ਹੀ ਮੀਂਹ ਵਿਚ ਖਰ ਗਏ। ਆਦਮੀ ਤੇ ਪਸੂ ਐਤਨੇ ਮੋਏ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਦੱਬਣ ਸ਼ਾਬਣ ਵਾਲਾ ਹੀ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਸੀ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸੜਾਂ ਨਾਲ ਬਿਮਾਰੀ ਪੈ ਜਾਣ ਦਾ ਡਰ ਸੀ।

ਇਸ ਠੱਕੇ ਨੇ ਸ਼ਾਹੀ ਸੈਨਾ ਦਾ ਬੁਰਾ ਹਾਲ ਕੀਤਾ। ਮੀਂਹਾਂ ਦੀ ਤਾਰ, ਸਿਆਲ ਦੀ ਬਹਾਰ, ਠੰਢੀ ਹਵਾ ਦੇ ਝੋਕੇ, ਪਹਾੜੀ ਨਦੀ ਨਾਲਿਆਂ ਦਾ ਚੜ੍ਹਾਉ, ਐਸੀ ਠੰਡ ਪਈ ਕਿ ਬੈਠੇ 2 ਆਦਮੀ ਜੰਮਦੇ ਜਾਣ, ਪਸੂ ਤੋਂ ਪੁਰਸ਼ ਮੱਖੀਆਂ ਵਾਂਗ ਮੇਂਦੇ। ਸਾਰੀ ਫੌਜ ਵਿਚ ਰੌਲਾ ਪੈ ਗਿਆ ਕਿ ਇਹ ਕਾਰਾ ਬੰਦੇ ਦਾ ਹੀ ਹੈ ਜੋ ਜਾਂਦੂ ਦੇ ਜੋਰ ਮੀਂਹ ਵਰਾ ਤੇ ਹਵਾ ਛੁਡਾ ਕੇ ਸਾਨੂੰ ਮਾਰਨ ਲੱਗਾ ਹੈ।

ਭਾਵੇਂ ਅੰਥ ਤਾਂ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਬੜਾ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਪਰ ਦੁਸ਼ਮਣ ਦੀ ਦੁਰਦਿਸ਼ਾ ਵੇਖ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਦੁੱਖ ਭੁੱਲ ਗਿਆ ਅਤੇ ਸਲੂਕੀ ਹੋਈ ਸੈਨਾ ਉਤੇ ਦਿਨੇ ਰਾਤ ਹੱਲੇ ਹੋਣ ਲੱਗੇ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਸ਼ਾਹੀ ਸੈਨਾ ਦਾ ਬਹੁਤ ਹੀ ਨੁਕਸਾਨ ਹੋਇਆ, ਪਰ ਅੰਤ ਨੂੰ ਦਿਨ ਫਿਰ ਪਏ ਅਤੇ ਸੁੱਕ ਪੁੱਕਾ ਹੁੰਦਿਆਂ ਹੀ ਸ਼ਾਹੀ ਸੈਨਾ ਟਹਿਕ ਪਈ। ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਤਾਂ ਸਦਾ ਐਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਮਸਤ ਰਹਿੰਦਾ, ਲੜਾਈ ਦਾ ਕੰਮ ਸ਼ਾਹਜਾਦੇ ਰਫੀ-ਉਲ-ਸਾਨੀ ਦੇ ਸਪੁਰਦ ਸੀ, ਜਿਸ ਦੇ ਮਾਤਰਿਤ ਖਾਨ ਖਾਨਾਂ ਤੇ ਉਸ ਦਾ ਪੁਤੱਰ ਮਹਾਬਤ ਖਾਂ, ਹੀਮੁ ਦੀਨ ਖਾਂ ਬਹਾਦਰ, ਰਸਤਮ ਦਿਲ ਖਾਂ, ਰਾਜਾ ਚਤਰ ਸਾਲ*, ਫੀਰੋਜ਼ ਖਾਂ ਮੈਵਾਤੀ, ਅਤੇ ਚੌੜਾ ਮਨ ਆਦਿ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਸਰਦਾਰ ਕੰਮ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਸਨ। ਸ਼ਾਹੀ ਫੌਜ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਡੇਰੇ ਲਾਈ ਪਈ ਰਹੀ, ਅਤੇ ਸਿੰਘ ਲੋਹ ਗੜ੍ਹ ਅੰਦਰ ਮੌਜ਼ਾਂ ਮਾਰਨ ਦੇ ਰਹੇ।

ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦਾ ਹੁਕਮ ਸੀ ਕਿ ਕੋਈ ਅਮੀਰ ਬਿਨਾਂ ਆਗਿਆ ਦੇ, ਕਿਲ੍ਹੇ ਉੱਤੇ ਹੱਲਾ ਨਾ ਕਰੋ ਇਕ ਦਿਨ ਖਾਨ ਖਾਨਾਂ ਨੇ ਦੁਸ਼ਮਣ ਦੀ ਜਗਾਹ ਜਾਚਣ ਲਈ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਪਾਸੋਂ ਆਗਿਆ ਮੰਗੀ, ਆਗਿਆ ਤਾਂ ਮਿਲ ਗਈ, ਪਰ ਨਾਲ ਹੀ ਇਹ ਵੀ ਸੁਣਾ ਦਿਤਾ ਕਿ ਜਦ ਤੀਕ ਹੁਕਮ ਨਾ ਹੋਵੇ, ਦੁਸ਼ਮਨ ਉੱਤੇ ਹੱਲਾ ਨਾ ਕਰਨਾ।

ਜਦ ਖਾਨ ਖਾਨਾਂ ਫਿਰਦਾ 2 ਸਿੰਘਾਂ ਦੀ ਮਾਰ ਹੇਠ ਆ ਗਿਆ ਤਾਂ ਸਾਹਮਣੀਆਂ ਟੇਕਰੀਆਂ ਉੱਤੋਂ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਤੀਰਾਂ ਗੋਲੀਆਂ ਦੀ ਵਾੜ ਝਾੜੀ।

* ਖਾਫੀ ਖਾਂ ਖੁਸ਼ਹਾਲ ਚੰਦ ਲਿਖਦਾ ਹੈ ਕਿ ਰਾਜਾ ਚਤਰ ਸਾਲ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਨਾਲ ਆਇਆ ਤਾਂ ਸੀ, ਪਰ ਜਦ ਕੁਰਖੇਤ੍ਰ ਪੁੱਜਾ ਤਾਂ ਉਥੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਮੁਗਲਾਂ ਦੀ ਚੌਕੀ ਨਾਲ ਲੜਾਈ ਹੋ ਪਈ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਬੁਰਾ ਸਲੂਕ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਇਸ ਗਲੋਂ ਖਾਨ ਖਾਨਾਂ ਰਾਜੇ ਉੱਤੇ ਨਰਾਜ ਹੋ ਗਿਆ, ਅਤੇ ਰਾਜਾ ਇਸ ਬਹਾਨੇ ਨਾਲ ਦੇਸ ਨੂੰ ਭੱਜ ਗਿਆ।

ਆਪਣੇ ਸਾਥੀ ਮਰਦੇ ਵੇਖ ਕੇ ਖਾਨ ਖਾਨਾਂ ਦੇ ਆਦਮੀਆਂ ਨੂੰ ਐਨਾਂ ਗੁੱਸਾ ਆ ਗਿਆ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਰੋਕਣਾ ਅਸੰਭਵ ਜਾਪਦਾ ਸੀ। “ਖਾਨ ਖਾਨਾ ਨੇ ਜੋ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੀ ਨਗਜ਼ਰੀ ਨਾਲੋਂ ਜੰਗੀ ਮਸ਼ਹੂਰੀ ਦਾ ਬਹੁਤ ਅਭਲਾਖੀ ਸੀ, ਹੁਕਮ ਅਦੂਲੀ ਦੀ ਦਲੇਗੀ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਲੜਾਈ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦੇ ਦਿੱਤਾ। ਉਹ ਘੱਢੇ ਉੱਤੋਂ ਉਤਰ ਪਿਆ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਬਹਾਦਰ ਸਪਾਹੀਆਂ ਨੂੰ ਪੈਦਲ ਹੀ ਮੁਸ਼ਕਲ ਗੁਜ਼ਾਰ ਟਿੱਲਿਆਂ ਉੱਤੇ ਲੈ ਤੁਰਿਆ ਅਤੇ ਬੜੀ ਤੌਜੀ ਤੇ ਜਿੱਤ ਨਾਲ ਬਾਰੀਆਂ (ਸਿੱਖਾਂ) ਨੂੰ ਪਿਛੇ ਹਟਾਉਂਦਾ ਗਿਆ*।”

ਇਹ ਹਾਲ ਜਦ ਦੂਜੇ ਸਰਦਾਰਾਂ ਨੇ ਵੇਖਿਆ, ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਇਹ ਗੱਲ ਜਗੀ ਨਾ ਗਈ ਕਿ ਖਾਨ ਖਾਨਾਂ ਇਕੱਲਾ ਹੀ ਜਿੱਤ ਦੀ ਮਾਲੀ ਲੈ ਜਾਵੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਵੀ ਸ਼ਾਹੀ ਹੁਕਮ ਦੀ ਉਡੀਕ ਨਾ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਬਿਨਾਂ ਆਗਿਆ ਲਏ ਹੀ ਆਪਣੀ 2 ਫੌਜ ਲੈ ਕੇ ਹੱਲੇ ਵਿਚ ਜਾ ਰਹੇ। ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਅਤੇ ਚਾਰੇ ਸ਼ਾਹਜਾਦੇ ਕ੍ਰੋਧ ਭਰੀ ਨਜ਼ਰ ਨਾਲ ਅਮੀਰਾਂ ਦੇ ਹੱਲੇ ਨੂੰ ਵੇਖ ਰਹੇ ਸਨ, ਪਰ ਆਪਣੀ ਸੈਨਾ ਦਾ ਵਧਦਾ ਪੈਰ ਵੇਖ ਕੇ ਇਤਨਾ ਧਰਵਾਸ ਸੀ ਕਿ ਰੋਜ਼ ਦੇ ਟੰਟੇ ਦਾ ਅੰਤ ਹੋਣ ਵਾਲਾ ਹੈ।

ਸ਼ਾਹੀ ਸੈਨਾ ਜੋਰ ਨਾਲ ਵਧਦੀ ਜਾ ਰਹੀ ਸੀ, ਅਤੇ ਸਿੰਘ ਇਕ 2 ਟੇਕਰੀ ਉੱਤੇ ਲੜ ਕੇ ਪਿਛੇ ਹਟਦੇ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਅੰਤ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਲੋਹ ਗੜ੍ਹ ਵਾਲੇ ਟਿੱਲੇ ਉੱਤੇ ਆਉਣਾ ਪਿਆ, ਅਤੇ ਇੱਥੇ ਇਹ ਐਸਾ ਗੱਡ ਕੇ ਲੜ੍ਹੇ ਕਿ ਸ਼ਾਹੀ ਸੈਨਾ ਦਾ ਵਧਦਾ ਪੈਰ ਏਕ ਏਕ ਹੀ ਖੜ੍ਹੇ ਗਿਆ। ਇਕ ਤਾਂ ਇਸ ਦਾ ਰਾਹ ਹੀ ਅੰਖਾਂ ਸੀ, ਦੂਜੇ ਸਿੰਘ ਵੀ ਜਾਣਦੇ ਸਨ ਕਿ ਇਹੋ ਵੇਲਾ ਤਲਵਾਰ ਮਾਰਨ ਦਾ ਹੈ, ਜੇ ਕਰ ਸ਼ਾਹੀ ਸੈਨਾ ਟਿੱਬੇ ਉਤ ਆ ਗਈ ਤਾਂ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦਾ ਲੈ ਲੈਣਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲਈ ਅੰਖਾਂ ਕੰਮ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗਾ।

ਜਾਨਾਂ ਤੋਂ ਹਥ ਧੋ ਕੇ ਲੜ੍ਹੇ ਹੋਏ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਸ਼ਾਹੀ ਸੈਨਾ ਨੂੰ ਸੂਰਜ ਫੁਬਦੇ ਤੀਕ ਲੋਹ ਗੜ੍ਹ ਵਾਲੇ ਟਿੱਬੇ ਦੇ ਪਾਸ ਵੀ ਨਾ ਆਉਣ ਦਿੱਤਾ। ਜਦ ਰਾਤ ਪੈ ਗਈ ਅਤੇ ਹਨੇਰਾ ਹੋ ਗਿਆ ਤਾਂ ਦੋਸਤ ਦੁਸ਼ਮਣ ਵਿਚ ਕੋਈ ਨਖੋੜਾ ਨਾ ਰਿਹਾ। ਖਾਨ ਖਾਨਾਂ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਨਿਸ਼ਚਾ ਸੀ ਕਿ ਬੰਦਾ ਹੁਣ ਕਾਬੂ ਵਿਚ ਹੈ ਅਤੇ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵੀ ਕਿਧਰੇ ਭੱਜ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ, ਇਸ ਲਈ ਸਾਰੀ ਫੌਜ ਨੂੰ ਹੁਕਮ ਦਿਤਾ ਕਿ ਲੜਾਈ ਬੰਦ ਹੋ ਜਾਵੇ, ਅਤੇ ਜੋ ਜਵਾਨ ਜਿੱਥੇ ਹੈ, ਉਥੇ ਹੀ ਇਸੇ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਸਨੱਪ ਬੱਧ ਸਵੇਰ ਤੀਕ ਪਿਆ ਰਹੇ, ਤਾਕਿ ਦਿਨ ਚੜ੍ਹਦਿਆਂ ਹੀ ਕਿਲ੍ਹਾ ਸਰ ਕਰ ਲਿਆ ਜਾਵੇ। ਲੋਹ ਗੜ੍ਹ ਵਾਲੇ ਟਿੱਬੇ ਦੀ ਜਗਾਹ ਹੀ ਐਸੀ ਅਜੀਬ ਸੀ ਕਿ ਉਸ ਤੋਂ ਹੇਠਾਂ ਆਉਣ ਨੂੰ ਕੇਵਲ ਇਕ ਹੀ ਰਾਹ ਸੀ, ਜਿਸ ਉੱਤੇ ਸ਼ਾਹੀ

* ਅਗਾਦਤ ਖਾਂ।

ਜਹੇ ਆਦਮੀ ਕਿਲ੍ਹੇ ਵਿਚ ਸਨ, ਸੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕੀੜੀ ਦਲ ਸੈਨਾ ਦਾ ਕੀ ਟਾਕਰਾ ਕਰਨਾ ਸੀ? ਪਲੋਂ ਪਲੀ ਵਿਚ ਕਿਲ੍ਹਾ ਲੈ ਲਿਆ ਗਿਆ ਅਤੇ ਬੰਦ ਨੂੰ ਕੈਦ ਕਰ ਕੇ ਸ਼ਾਹੀ ਸੈਨਾ ਡੇਰਿਆ ਵੱਲ ਮੁੜੀ।

ਉਸ ਸਮੇਂ ਇਹ ਰਿਵਾਜ ਸੀ ਕਿ ਜਦ ਕੋਈ ਅਮੀਰ ਕਿਸੇ ਵੱਡੀ ਮੁਹਿੰਮ ਨੂੰ ਸਰ ਕਰ ਕੇ ਆਉਂਦਾ ਤਾਂ ਉਸ ਦੇ ਅਗੇ 2 ਜਿੱਤ ਦੇ ਨਗਾਰੇ ਵੱਜਦੇ ਆਉਂਦੇ ਇਸੇ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਖਾਨ ਖਾਨਾਂ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਭੇਰੇ ਵੱਲ ਆ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਰਾਹ ਵਿਚ ਹੀ ਸ਼ਾਹੀ ਹੁਕਮ ਮਿਲਿਆ ਜੋ ਨਗਾਰੇ ਬੰਦ ਕੀਤੇ ਜਾਣ ਅਤੇ ਖਾਨ ਖਾਨਾਂ ਕਚਹਿਰੀ ਵਿਚ ਆਉਣ ਦੀ ਦਲੇਰੀ ਨਾ ਕਰੇ। ਜਦ ਉਸ ਨੇ ਕਿਲ੍ਹਾ ਮਾਰਿਆ ਸੀ, ਤਾਂ ਉਹ ਇਸ ਖਿਆਲ ਨਾਲ ਹੀ ਬੜਾ ਪ੍ਰਸੰਨ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਬੰਦੇ ਨੂੰ ਜੀਉਂਦਾ ਯਾ ਮੋਇਆ ਹੀ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਲੈ ਜਾਵੇਗਾ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦਾ ਗੁੱਸਾ ਜੋ ਹੁਕਮ ਅਦੂਲੀ ਦੇ ਕਾਰਨ ਉਸ ਨੂੰ ਆਇਆ ਸੀ, ਉਪਮਾ ਵਿਚ ਬਦਲ ਜਾਏਗਾ। ਪਰ ਕੌਣ ਉਸ ਦੀ ਦਿਲ ਸ਼ਿਕਨੀ ਅਤੇ ਅਫਸੋਸ ਦਾ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਲਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਜਦ ਉਸ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲਗਾ ਕਿ ਸ਼ਿਕਾਰ ਤਾਂ ਹਥੋਂ ਨਿਕਲ ਗਿਆ ਅਤੇ ਸ਼ੇਰ ਦੀ ਥਾਂ ਰੰਗਿਆ ਹੋਇਆ ਗਿੱਦੜ ਸਾਡੇ ਕਾਬੂ ਆ ਗਿਆ। ਖਾਨ ਖਾਨਾਂ ਦੀਆਂ ਸਤੇ ਸੁੱਧਾਂ ਭੁੱਲ ਗਈਆਂ ਅਤੇ ਉਹ ਸ਼ਾਹੀ ਗੁੱਸੇ ਦੇ ਗਮ ਵਿਚ ਭੁਬ ਗਿਆ। “ਉਹ ਨਿਰਸਤਾ ਦੇ ਸਮੁੰਦਰ ਵਿਚ ਗੋਤੇ ਖਾਂਦੇ ਹੋਇਆ ਆਪਣੇ ਭੇਰੇ ਨੂੰ ਚਲਿਆ ਗਿਆ। ਹਰ ਘੜੀ ਉਸ ਦਾ ਦਿਲ ਤੋੜੜਨ ਵਾਲੀ ਬਥਰ ਉਸ ਨੂੰ ਅਪੜਦੀ ਸੀ ਕਿ ਵੈਗੀ, ਆਪ ਦੇ ਸ਼ਾਹੀ ਨਜ਼ਰੋਂ ਗੁਰ ਜਾਣ ਉੱਤੇ ਬੜੇ ਪ੍ਰਸੰਨ ਹਨ, ਅਤੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਪਾਸ, ਜੋ ਇਸ ਵੇਲੇ ਬੜਾ ਗੁੱਸੇ ਹੈ, ਪ੍ਰਲੂਮ ਖੁੱਲ੍ਹਾ ਆਪ ਨੂੰ ਬੁਰਾ ਭਲਾ ਆਖ ਰਹੇ ਹਨ।

ਭਾਵੇਂ ਇਹ ਗੱਲ ਬਹੁਤ ਚਿਰ ਤੀਕ ਨਾ ਰਹੀ, ਅਤੇ ਕੁਝ ਦਿਨਾਂ ਮਗਰੋਂ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਉਸ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਕੰਮਾਂ ਦਾ ਲਿਹਾਜ ਕਰ ਕੇ ਉਸ ਉੱਤੇ ਫਿਰ ਕ੍ਰਿਪਾ ਕਰਨੀ ਅੰਡੀ, ਤਦ ਵੀ ਇਹ ਸਾਉ ਤੇ ਵਛਾਦਾਰ ਅਮੀਰ ਸ਼ਾਹੀ ਨਾ-ਸ਼ੁਕਰੀ ਦੇ ਅਸਰ ਤੋਂ ਖਾਲੀ ਨਾ ਰਿਹਾ*” ਤਿੰਨੇ ਸ਼ਾਹਜ਼ਾਦੇ ਤੇ ਅਮੀਰ-ਉਲ-ਉਮਰਾਅ ਉਸ ਦੀ ਬਰਬਾਦੀ ਦੇ ਮਗਰ ਲੱਗੇ ਹੋਏ ਸਨ, ਇਸ ਲਈ ਇਹ ਦੁੱਖ ਸ਼ਾਹੀ ਨਾ-ਸ਼ੁਕਰੀ ਦੇ ਅਫਸੋਸ ਨਾਲ ਮਿਲ ਕੇ ਜ਼ਹਿਰ ਤੀਰ ਵਾਂਗ ਉਸ ਦੀ ਛਾਤੀ ਵਿਚ ਲਗਾ। “ਸੰਸਾਰੀ ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਵਲੋਂ ਉਸ ਦਾ ਦਿਲ ਹਟ ਗਿਆ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਪੇਲ ਉਸ ਨੇ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇਖ ਲਿਆ ਸੀ, ਅਤੇ ਬੇ-ਇਜ਼ਤੀ ਦੇ ਦਿਨ ਤੋਂ ਹੀ ਉਹ ਬੀਮਾਰ ਹੋ ਗਿਆ, ਐਥੋਂ ਤੀਕ ਕਿ ਬੋੜੇ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਉਹ ਮੰਜੇ ਨਾਲ ਲੱਗ *ਅਰਾਦਤ ਖਾਂ।

ਗਿਆ ਅਤੇ ਕੁਝ ਦਿਨ ਲਟਕ ਕੇ ਆਪਣੀ ਆਤਮਾ ਧਰਮ ਰਾਜ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਕੀਤੀ, ਜਿਸ ਨੇ ਆਦਿ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਅੱਜ ਤੀਕ ਐਸੀ ਪਵਿੱਤਰ ਆਤਮਾ ਕਦੇ ਨਹੀਂ ਵੇਖੀ ਸੀ*।”

ਜਿਸ ਵੇਲੇ ਕਿਲ੍ਹਾ ਸਰ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਸਮੇਂ ਦੇ ਰਵਾਜ ਅਨੁਸਾਰ ਜਿਸ 2 ਨੇ ਪਹਿਲੋਂ ਆ ਕੇ ਬਥਰ ਦਿੱਤੀ, ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਪਾਸ ਤਕੜੇ 2 ਇਨਾਮ ਪਾਏ। ਇਹ ਬਥਰ ਸੁਣਦਿਆਂ ਹੀ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਲੋਹਾਰਾਂ ਨੂੰ ਹੁਕਮ ਦੇ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਕਿ ਬਹੁਤ ਛੇਤੀ ਲੋਹੇ ਦਾ ਪਿੱਜਾਰ ਤਿਆਰ ਕਰੋ, ਤਾਕਿ ਬੰਦ ਉਸ ਵਿਚ ਬੰਦ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ। ਜਦ ਖਾਨ ਖਾਨਾਂ ਦੀ ਸੈਨਾ ਗੁਲਾਬੂ ਨੂੰ ਫੜ ਕੇ ਵਜ਼ੀਰ ਪਾਸ ਲਿਆਈ ਤਾਂ ਦੋ ਚਾਰ ਗੱਲਾਂ ਤੋਂ ਹੀ ਪਤਾ ਲੱਗ ਗਿਆ ਕਿ ਇਹ ਬੰਦਾ ਨਹੀਂ, ਸੰਦੇਂ ਦੀ ਨਕਲ ਹੈ। ਓਸੇ ਵੇਲੇ ਸੈਨਾਂ ਦੇ ਕੁਝ ਸਰਦਾਰਾਂ ਨੂੰ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਬਹੁਤ ਛੇਤੀ ਬੰਦੇ ਦਾ ਪਿੱਛਾ ਕਰੋ ਅਤੇ ਜੇਕਰ ਜੀਉਂਦਾ ਮੋਇਆ ਮਿਲ ਪਵੇ, ਤਦ ਤਾਂ ਵਾਹ ਭਲੀ, ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਨਾਹਨ ਦਾ ਰਾਜਾ ਹੀ ਫੜ ਲਿਆਉਣ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਪੱਕਾ ਨਿਮਕ ਹਰਾਮ ਹੈ। ਸੈਨਾ ਬੰਦੇ ਦੇ ਮਗਰ ਗਈ ਤਾਂ ਸਹੀ, ਪਰ ਕਰ ਕੀ ਕਰ ਸਕਦੀ ਸੀ, ਉਸ ਦੀ ਤੇਜ਼ੀ ਗੈਰ ਮੂਲੀ ਸੀ ਅਤੇ ਕੇਵਲ ਉਹ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਟੇਢੇ ਪਹਾੜੀ ਰਸਤਿਆਂ ਨੂੰ ਜਾਣਦਾ ਸੀ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਬਾਣੀ ਹੋ ਕੇ ਉਸ ਨੇ ਜਾਣਾ ਸੀ। ਸ਼ਾਹੀ ਸੈਨਾ ਨੂੰ ਬੰਦੇ ਦਾ ਤਾਂ ਕੁਝ ਪਤਾ ਨਾ ਲਗਾ, ਪਰ ਨਾਹਣ ਦਾ ਰਾਜਾ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕਾਬੂ ਆ ਗਿਆ, ਜੋ ਕੈਦ ਕਰ ਕੇ ਖਾਨ ਖਾਨਾਂ ਪਾਸ ਆਂਦਾ ਗਿਆ।

ਜਦ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਬੰਦੇ ਦੇ ਭੱਜ ਜਾਣ ਦੀ ਬਥਰ ਮਿਲੀ ਤਾਂ ਉਹ ਬੜਾ ਹੀ ਤਿਲ-ਮਲਾਯਾ ਅਤੇ ਸੈਨਾ ਦੇ ਅਮੀਰਾਂ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਹੀ ਬੁਰਾ ਭਲਾ ਆਖਿਆ, ਪਰ ਹੁਣ ਕੀ ਹੋ ਸਕਦਾ ਸੀ, ਇਸ ਲਈ ਚੁਪ ਹੋ ਰਿਹਾ ਅਤੇ ਲੋਹੇ ਦੇ ਪਿੱਜਰੇ ਵਿਚ ਗੁਲਾਬੂ ਅਤੇ ਨਾਹਣੀਏ ਰਾਜੇ ਨੂੰ ਬੰਦ ਕਰਵਾ ਕੇ ਦਿੱਲੀ ਭਿਜਵਾ ਦਿੱਤਾ।

❖❖❖❖❖❖❖❖❖

* ਅਰਦਾਤ ਖਾਂ— ਜਦ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦਿੱਲੀਓ ਭੁਰਿਆ, ਤਾਂ ਜੋਤੀ ਮਹਲੇ(?) ਦੀ ਮੰਜਲ ਤੋਂ ਖਾਨ ਖਾਨਾਂ ਨੂੰ ਕੰਨ ਪੀੜ ਹੋਣ ਲਗ ਪਈ, ਜੋ ਰੋਜ਼ 2 ਵਧਦੀ ਗਈ, ਜਦ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਸੰਦੇਹਿਓ ਚੱਲ ਕੇ ਦਵਾਬੇ ਜਲੰਧਰ ਵਿਚ ਪੁੰਜਾ ਤਾਂ ਸੰਮਤ ੧੨੬੮ ਦੇ ਅਰੰਭ ਵਿਚ ਖਾਨ ਖਾਨਾਂ ਮਰ ਗਿਆ। ਤਾਰੀਖ ਮਰਮਦ ਸ਼ਾਹੀ।

ਕਿ ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹ ਅਬਦਾਲੀ ਹਰ ਜੰਗ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਅਫਸਰਾਂ ਨੂੰ ਹੁਕਮ ਦੇ ਦੇ ਦਾ ਸੀ ਕਿ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਕਿਸੇ ਭਾਂਜ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਨਹੀਂ ਪੈਣਾ, ਬਲਕਿ ਆਪਣੇ ਪੈਰਾਂ ਉਤੇ ਹੀ ਕਾਇਮ ਖੜ੍ਹੇ ਰਹਿਣਾ। ਐਸੀ ਹੀ ਭਾਂਜ ਸੀ, ਜੋ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਸਮਸ਼ ਖਾਂ ਪਾਸੋਂ ਖਾਧੀ। ਪਰ ਸਮਸ਼ ਖਾਂ ਨੇ ਇਸ ਦਾ ਅਸਲੀ ਭਾਵ ਨਾ ਸਮਝਿਆ, ਅਤੇ ਬਰਾਬਰ ਪਿੱਛਾ ਕਰੀ ਗਿਆ। “ਕੁਤਬ ਖਾਂ ਨੇ ਬਥੇਰਾ ਕਹਿਆ ਇਹ ਜਿੱਤ ਕਰਤਾਰ ਨੇ ਦਿੱਤੀ ਹੈ, ਇਸ ਨੂੰ ਧੰਨ ਭਾਗ ਸਮਝ ਕੇ ਆਪਣੀ ਫੌਜ ਇੱਕਠੀ ਕਰੀਏ ਤੇ ਫੇਰ ਮਗਰ ਜਾਇਏ, ਪਰ ਸਮਸ਼ ਖਾਂ ਨੇ ਜਵਾਨੀ ਤੇ ਹੋਕਾਰ ਦੇ ਕਾਰਨ ਵਾਗ ਨਾ ਹੀ ਮੋੜੀ *” ਸਿੱਖ ਵੀ ਐਸੀ ਚਾਲ ਨਾਲ ਜਾਂਦੇ ਸਨ, ਜੋ ਨਾ ਤਾਂ ਐਸੀ ਮਧਮ ਸੀ ਕਿ ਸਮਸ਼ ਖਾਂ ਸਿਰ ਉਤੇ ਹੀ ਆ ਪੈਂਦਾ, ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਐਸੀ ਤੇਜ਼ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਨਿਰਾਸ ਹੋ ਕੇ ਮੁੜ ਜਾਂਦਾ, ਦੋਹਾਂ ਪਾਸਿਆਂ ਦਾ ਬਚਾਉ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਵਧੇ ਜਾ ਰਹੇ ਸਨ, ਅਤੇ ਹਰ ਦਮ ਆਪਣੇ ਦਾਉ ਦੀ ਤਾਜ਼ ਵਿਚ ਸਨ।

ਜਦ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵੇਖਿਆ ਕਿ ਸਮਸ਼ ਖਾਂ, ਕੁਤਬ ਖਾਂ ਨਾਲ ਹੁਣ ਖੜ੍ਹੇ ਹੀ ਆਦਮੀ ਰਹਿ ਗਏ ਹਨ, ਤਾਂ ਏਕਾਂ ਏਕ ਹੀ ਖੜ੍ਹੇ ਗਏ ਅਤੇ ਮੁੜਦੇ ਸਾਰ ਹੀ ਫੌਜਦਾਰ ਨਾਲ ਜੁੱਟ ਪਏ।

ਪਹਿਲੇ ਹੱਥ ਹੀ ਤਲਵਾਰ ਦੀ ਵਾਗੀ ਆਈ, ਅਤੇ ਬਹੁਤ ਚਿਰ ਤੀਕ ਲੋਹੇ ਉਤੇ ਲੋਹਾ ਬੜਕਦਾ ਰਿਹਾ। ਦੋਹਾਂ ਧਿਰਾਂ ਵਿਚੋਂ ਘਟ ਤਾਂ ਕੋਈ ਸੀ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਜੋ ਕਾਇਰਤਾ ਨਾਲ ਮੈਦਾਨ ਛਡ ਕੇ ਭੱਝ ਜਾਂਦਾ। ਭਾਵੇਂ ਹੌਲੀ-2 ਨੌ ਸੌ ਸਵਾਰ ਹੀ ਆਣ ਇਕੁੱਠੇ ਹੋਏ, ਪਰ ਜੋ ਜੋਰ ਇਕ ਵਾਰਗੀ ਇਤਨੀ ਫੌਜ ਦਾ ਪੈਣਾ ਸੀ, ਉਹ ਭਲਾ ਹੁਣਕਦ ਪੈ ਸਕਦਾ ਸੀ? ਬੜੀ ਸਖਤ ਲੜਾਈ ਹੋਈ, ਹੱਥ ਤਲਵਾਰਾਂ ਮਾਰਦਿਆਂ ਬੱਕ ਗਏ, ਤਲਵਾਰਾਂ ਫਿਗ ਪਈਆਂ ਅਤੇ ਹੱਥਾਂ ਪਾਈ ਹੋਣ ਲੱਗੀ*। ਸਮਸ਼ ਖਾਂ ਅਤੇ ਕੁਤਬ ਖਾਂ ਅੱਡ-2 ਹਾਥੀਆਂ ਉੱਤੇ ਸਵਾਰ ਸਨ ਅਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਸਾਹਮਣੇ ਵੇਖ ਕੇ ਕੱਸ-2 ਕੇ ਤੀਰ ਮਾਰਦੇ ਸਨ। ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਧਿਆਨ ਵੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਹਾਂ ਵਲ ਹੀ ਸੀ, ਇਸ ਲਈ ਅੱਖੇ ਸੌਖੇ ਹੋ ਕੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵੱਲ ਹੀ ਵਧਦੇ ਸਨ। ਇਸ ਗਹਿਰਗੱਚ ਵਿਚ ਸਮਸ਼ ਖਾਂ ਤਾਂ ਮਾਰਿਆ ਗਿਆ, ਅਤੇ ਕੁਤਬ ਖਾਂ ਐਸਾ ਸਖਤ ਜਖਮੀ ਹੋਇਆ ਕਿ ਬੋਹੇਸ਼ ਹੋ ਕੇ ਫਿੱਗ ਪਿਆ। ਪਠਾਣ ਜਿੱਤ ਤੋਂ ਤਾਂ ਨਿਰਾਸ ਹੋ ਹੀ ਗਏ ਸਨ, ਹੁਣ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਡਰ ਸੀ ਕਿ ਅਸੀਂ ਵੀ ਜੀਉਂਦੇ ਮੁੜ ਸਕਾਂਗੇ ਯਾ ਨਹੀਂ। ਦੋਹਾਂ ਸਰਦਾਰਾਂ ਦੇ ਹਾਥੀਆਂ ਨਾਲ ਖੜ੍ਹੇ ਜਿਹੇ ਪਠਾਣ ਹੀ ਰਹਿ ਗਏ ਸਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਹਾਥੀਆਂ ਨੂੰ ਕਦੀ ਤਾਂ ਸਿੱਖ ਜੋਰ ਦੇ ਕੇ ਹਿਕ ਲਜਾਂਦੇ, ਅਤੇ ਕਦੀ ਪਠਾਣ ਹੱਲਾ ਕਰ ਕੇ ਬੇਰ ਲੈਂਦੇ। ਸਰਦਾਰਾਂ ਦੀਆਂ ਲੋਬਾਂ ਵੈਗੀ ਹੱਥ ਛਡ ਜਾਣੀਆਂ ਬੜਾ

* ਮਾਸਰੁਲ ਉਮਰਾਅ।

ਹੀ ਨਮੋਸ਼ੀ ਦਾ ਕੰਮ ਸੀ, ਇਸ ਲਈ ਭਾਂਜ ਮੰਨੇ ਹੋਏ ਪਠਾਣ ਭੱਜ ਨਹੀਂ ਸਕਦੇ ਸਨ, ਅਤੇ ਦਿਲੋਂ ਡਰ ਰਹੇ ਸਨ ਕਿ ਸਰਦਾਰਤਾਂ ਮਰ ਗਏ, ਹੁੰਣ ਸਾਡਾ ਛੁਟਕਾਰਾ ਮੇਇਆਂ ਦਾ ਹੋਵੇਗਾ, ਜਾਂ ਜੀਉਂਦਿਆਂ ਦੀ ਗੀ।

ਇਹ ਦੱਸਿਆ ਹੀ ਜਾ ਚੁਕਾ ਹੈ ਕਿ ਰਾਇ ਪਰਦੀ ਰਾਖੀ ਲਈ ਸ਼ਹਿਦਾਦ ਖਾਂ ਖੋਸ਼ਗੀ ਛੇਦ ਹੁਜ਼ਾਰ ਸਵਾਰ ਨਾਲ ਅਗੋਡਾ ਹੀ ਘੱਲ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਇਸ ਦਾ ਅਸਲੀ ਨਾਮ ਅਖਦਰ ਰਹਿਮ ਖਾਂ ਸੀ। ਇਹ ਪਰਲੇ ਦਰਜੇ ਦਾ ਗਰੀਬ ਅਤੇ ਕੰਗਾਲ ਸੀ। ਬਹਾਦੁਰ ਸ਼ਾਹ ਦੇ ਸਮੇਂ ‘ਪਜ ਸਦੀ’ ਹੋਇਆ, ‘ਸ਼ਹਿਦਾਦ ਖਾਂ’ ਦਾ ਖਤਾਬ ਮਿਲਿਆ। ਅਤੇ ਜਾਸੂਸੀ ਫੌਜਦਾਰੀ ਵਿਚ ਕੁਤਬ ਖਾਂ ਦਾ ਇਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਨਾਇਕ ਸੀ।

ਅਜ ਜਦ ਕਿ ਡੱਢੇ ਹਜ਼ਾਰ ਸਵਾਰ ਲੈ ਕੇ ਇਹ ਅਗੋਡਾ ਹੀ ਰਾਇ ਖੁਰ ਆ ਗਿਆ, ਤਾਂ ਇਹ ਸਮਝ ਕੇ ਜੋ ਕੁਤਬ ਖਾਂ ਵੀ ਹੁਣ ਅਪੜਨ ਵਾਲਾ ਹੀ ਹੋਵੇਗਾ, ਉਸ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਲਈ ਰਾਈ ਪੁਰੋਂ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲ ਆਇਆ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਇਸ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲਗਾ ਕਿ ਰਾਹ ਵਿਚ ਸਿੱਖਾਂ ਨਾਲ ਟਾਕਰਾ ਹੋ ਪਿਆ ਹੈ। ਇਹ ਸੁਣਦਿਆਂ ਹੀ ਸ਼ਹਿਦਾਦ ਖਾਂ ਸਹਾਇਤਾ ਲਈ ਭੱਜਾ, ਪਰ ਅਪੱਤਿਆ ਉਸ ਸਮੇਂ ਜਦ ਕਿ ਦੋਵੇਂ ਸਰਦਾਰ ਡਿੱਗ ਚੁਕੇ ਸਨ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਲੋਬਾਂ ਲਈ ਪਠਾਣ ਲਹੂ ਵਹਾ ਰਹੇ ਸਨ।

ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਸ਼ਹਿਦਾਦ ਖਾਂ ਨੂੰ ਵੇਖਦਿਆਂ ਹੀ ਵਾਗਾਂ ਮੋੜੀਆਂ ਅਤੇ ਉਸ ਵੇਲੇ ਭੱਜ ਉਠੇ, ਮਾਲੂਮ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਪਠਾਣਾਂ ਨੂੰ ਹੁਣ ਮੱਤ ਆ ਗਈ ਸੀ ਕਿ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਭੱਜੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਪਿੱਛਾ ਕਰਨਾ ਕਿੰਨਾਂ ਕੁ ਮਹਿੰਗਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਸ਼ਹਿਦਾਦ ਖਾਂ ਨੇ ਪਿੱਛਾ ਤਾਂ ਕੀ ਕਰਨਾ ਸੀ, ਉਸ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਤੋਂ ਬਚ ਕੇ ਰਾਈ ਪੁਰ ਮੁੜ ਆਉਣਾ ਹੀ ਵੱਡੀ ਜਿੱਤ ਸਮਝੀ। ਸਮਸ਼ ਖਾਂ ਤਾਂ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਹੀ ਮਰ ਚੁਕਾ ਸੀ, ਪਰ ਕੁਤਬ ਖਾਂ ਵੀ ਬਹੁਤ ਚਿਰ ਜੀਉਂ ਨਾ ਸਕਿਆ, ਅਤੇ ਲੜਾਈ ਤੋਂ ਤੀਜੇ ਦਿਨ ਰਾਇਪੁਰ ਵਿਚ ਮਰ ਗਿਆ। ਵੱਡਾ ਸ਼ੋਕ ਤਾਂ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਅੱਤੇਰਾ ਹੀ ਗਿਆ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਹਾਂ ਦੀਆਂ ਲੋਬਾਂ ਕਸੂਰ ਸ਼ਹਿਰ ਭੇਜੀਆਂ ਗਈਆਂ, ਜੇਹੜਾ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਵਤਨ ਸੀ, ਉਥੇ ਹੀ ਇਹ ਦੱਬੇ ਗਏ**।

ਇਹ ਖਬਰ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਬਹਾਦੁਰ ਸ਼ਾਹ ਪਾਸ ਪੁੱਜ ਪਈ, ਜੋ ਅਜੇ ਤੀਕ ਸਦੀ ਰਿਹਾ ਦੇ ਲਹਿਰੇ ਲੈ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਉਸੇ ਵੇਲੇ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਮੁਹੰਮਦ ਅਮੀਨ ਖਾਂ ਬਹਾਦੁਰ ਅਤੇ ਰਸਤਮ ਦਿਲ ਖਾਂ ਆਦਿ*** ਸਰਦਾਰ

* ਮਾਸਰੁਲ ਉਮਰਾਅ।

** ਇਹ ਲੜਾਈ ਅੰਡੇ ਸੰਮਤ ੧੭੮੮ ਵਿਚ ਹੋਈ ਹੈ।

*** ਆਗਰ ਖਾਂ ਦੇ ਇਨਾਮ ਖਾਂ-ਖਾਫੀ ਖਾਂ।

ਗੁਣਾਂ ਬਹੁਤੇ ਛੋਬੇ। ਅੰਤ ਨੂੰ ਜਦ ਪੁਲ ਤਿਆਰ ਹੋ ਗਿਆ, ਤਾਂ ਸਾਰੀ* ਸੈਨਾ ਰੁਹੀਲੇ** (ਸ੍ਰੀ ਹਰਿ ਗੋਬਿੰਦ ਪੁਰ) ਦੇ ਪੱਤਣੋਂ ਪਾਰ ਹੋਈ ਅਤੇ ਸੁਕਰ-੨ ਕਰਦੀ ਲਾਹੌਰ ਅੱਪੜੀ।

ਜਦ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਲਾਹੌਰ ਆਇਆ ਤਾਂ ਉਥੋਂ ਦੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨੇ ਸ਼ਕੈਤ ਕੀਤੀ ਕੀ ਹਿੰਦੂਆਂ ਨੇ ਸਾਨੂੰ ਲੁੱਟ ਪੁੱਟ ਲਿਆ ਹੈ। ਅਸਾਂ ਗੱਲ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਜਦ ਤੁਰਕ ਹਿੰਦੂਆਂ ਉਤੇ ਟੁੱਟ ਪਏ ਤਾਂ ਰਾਜਪੂਤਾਂ ਤੇ ਜੱਟਾਂ ਨੇ, ਜੋ ਲਾਹੌਰ ਨੌਕਰ ਸਨ, ਇਕੱਠੇ ਹੋ ਕੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦਾ ਟਾਕਰਾ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਲੁੱਟ ਲਿਆ, ਜੇ ਕਰ ਅਸਲਮ ਖਾਂ ਸੁਲਹਿ ਨਾ ਕਰਵਾ ਦੇਂਦਾ, ਤਦ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦਾ ਬੁਰਾ ਹੀ ਹਾਲ ਹੋਣਾ ਸੀ। ਇਹੋ ਸ਼ਕੈਤ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਪਾਸ ਕੀਤੀ ਗਈ, ਉਸ ਨੇ ਇਸ ਝਗੜੇ ਨੂੰ ਤਾਜ਼ਾ ਕਰਨਾ ਤਾਂ ਚੰਗਾ ਨਾ ਸਮਝਿਆ, ਪਰ ਇਹ ਪੁੱਛਿਆ ਕਿ ਹਿੰਦੂਆਂ ਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚ ਫਰਕ ਕੀ ਹੈ?

ਅਮੀਰਾਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਸਿੱਖ ਦਾੜੀ ਅਤੇ ਸਿਰ ਦੇ ਰੋਨਹੀਂ ਕਟਵਾਉਂਦੇ ਪਰ ਹਿੰਦੂ ਕਟਵਾ ਲੈਂਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਗੱਲ ਸੁਣਦਿਆਂ ਹੀ ਉਸ ਦਾ ਲੁਕਿਆ ਹੋਇਆ ਗੁੱਸਾ ਫੇਰ ਭੜਕ ਉਠਿਆ ਅਤੇ ਹੁਕਮ ਦੇ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਸਭ ਹਿੰਦੂ ਦਾੜੀਆਂ ਮਨਾ ਸੁਟੱਣ। ਜੱਟਾਂ ਅਤੇ ਹੱਤ੍ਰੀਆਂ ਵਿਚੋਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਸਿੱਖ ਦਰਬਾਰ ਦੇ ਨੌਕਰ ਅਤੇ ਦਫਤਰ ਦੇ ਮੁਨਸ਼ੀ ਸਨ, ਵਿਚਾਰੇ ਰਾਤੋਂ ਰਾਤ ਕਿਧਰੇ ਨੱਠ ਗਏ। ਜੋ ਫੜੇ ਗਏ ਅਤੇ ਦਾੜੀ ਮੁਨਾਉਣੋਂ ਨਾਹੀਂ ਕੀਤੀ, ਉਹ ਮਾਰੇ ਗਏ। ਨਾਈਆਂ ਦਾ ਬਜ਼ਾਰ ਕਈ ਦਿਨਾਂ ਤੀਕ ਗਰਮ ਰਿਹਾ, ਅਤੇ ਕਈ ਇੱਜ਼ਤਦਾਰਾਂ ਦੀਆਂ ਦਾਹੜੀਆਂ ਸਿੱਖੀ ਦੇ ਸ਼ੱਕ ਵਿਚ ਹੀ ਸਫ਼ਾ ਚੱਟ ਕਰਵਾਈਆਂ ਗਈਆਂ।

ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਲਾਹੌਰ ਆ ਕੇ ਛੇ ਮਹੀਨੇ ਬੜੀਆਂ ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਵਿੱਚ ਲੰਘਾਏ, ਪਰ ਅੱਧ ਮਾਘ ਨੂੰ ਕੁਝ ਪਾਗਲ ਜਿਹਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਹੁਕਮ ਦੇ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਲਸ਼ਕਰ ਵਿਚ ਕੋਈ ਕੁੱਤਾ ਰਹਿਣ ਨਾ ਪਾਵੇ। ਕੁੱਤੇ ਮਾਰ ਲਾਠੀਆਂ ਲਈ ਤਿੰਨ ਤਿੰਨ ਕੋਹ ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਗਿਰਦੇ ਕੁੱਤੇ ਮਾਰਦੇ ਫਿਰਦੇ ਨਜ਼ਰ ਪਏ ਆਉਣ। ਇਹੋ ਹਾਲ ਫਿਰ ਬੋਤਿਆਂ ਦਾ ਹੋਇਆ, ਸ਼ਹਿਰ ਤੇ ਲਸ਼ਕਰ ਵਿਚ ਇਕ ਖੇਤਾ ਵੀ ਨਾ ਰਿਹਾ।

ਹਣ ਵਾਰੀ ਆਈ ਛਕੀਰਾਂ ਦੀ, ਹੁਕਮ ਹੋਇਆ ਕਿ ਕੋਈ ਜੋਗੀ ਯਾ

* ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਲਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਸਮੇਂ ਜਿੰਨੀ ਫੌਜ ਹੁੰਦੀ ਸੀ, ਉਸ ਤੋਂ ਪੰਜ ਗੁਣਾਂ ਮੁਲਖੋਈਆ ਫੌਜ ਨਾਲ ਹੁੰਦਾ ਸੀ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕੰਮ, ਸਰਦਾਰਾਂ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨੌਕਰਾਂ ਦੀ ਟਹਿਲ ਕਰਨੀ, ਹੁੰਦੀ ਸੀ।

** ਅਮਦਾ -ਤੁਲ -ਤਵਾਰੀਖ।

ਸਨਿਆਸੀ ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਰਹਿਣ ਨਾ ਪਾਵੇ। ਸਾਰੇ ਜਥਰਨ ਮਕਾਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਤੇ ਰਾਵੀ ਕੰਢਿਓਂ ਉਠਵਾ ਕੇ ਸ਼ਹਿਰ ਬਦਰ ਕੀਤੇ ਗਏ। ਇਹ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦਾ ਅਖੀਰੀ ਪਾਗਲ ਪੁਣਾ ਸੀ। ਮੌਤ ਦੇ ਜਮਦੂਤ ਨੇ ਮੋਹਲਤ ਹੀ ਨਾ ਦਿੱਤੀ ਕਿ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਕੋਈ ਹੋਰ ਵੀ ਪਾਗਲ ਪੁਣਾ ਕਰੇ।

ਬਹਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਦਾ ਮਰਨਾ ਸੀ ਕਿ ਲਸ਼ਕਰ ਵਿਚ ਅਫੜਾ ਤਫ਼ੜੀ ਪੈ ਗਈ ਅਤੇ ਚਾਰੇ ਸ਼ਹਿਜ਼ਾਦੇ ਆਪੇ ਵਿਚ ਲੜਨ ਲੁੱਗ ਪਏ, ਲਾਹੌਰ ਦਾ ਗਿਰਦਾ ਰਣ ਭੂਮੀ ਸੀ, ਦਿਨੋਂ ਰਾਤ ਗੋਲੇ ਦਿਗੇ ਤੇ ਖਟਾ ਖਟ ਤਲਵਾਰ ਚਲਦੀ, ਸਾਰਾ ਸ਼ਹੀਦ ਸਾਮਾਨ ਲਸ਼ਕਰ ਨੇ ਲੁੱਟ ਲਿਆ ਅਤੇ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਅਮੀਰ ਘਰ ਵੀ ਲੁੱਟੇ ਗਏ, ਇਸ ਸੰਗ੍ਰਾਮ ਵਿਚ ਇਤਨੇ ਆਦਮੀ ਮੇਏ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਹੱਦ ਹਿਸਾਬ ਕੋਈ ਨਹੀਂ। ਸਿੱਟਾ ਇਹ ਨਿਕਲਿਆ ਕਿ ਅਜੀਸੀ ਸ਼ਾਹ, ਜਹਾਨ ਸ਼ਾਹ ਅਤੇ ਰਵੀ-ਉਲ-ਸ਼ਾਨ ਤਾਂ ਮਾਰੇ ਗਏ ਅਤੇ ਜਿੱਤ ਜਹਾਂਦਾਰ ਸ਼ਾਹ ਦੀ ਹੋਈ। ਇਸ ਨੇ ਤਖਤ ਉਤੇ ਬੈਠਦਿਆਂ ਹੀ “ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਰੁਸਤਮ ਦਿਲ ਖਾਂ ਤੇ ਅਲੂ ਵਰਦੀ ਖਾਂ ਨੂੰ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹੋਂਦਾਂ ਸਾਰਾ ਜਹਾਨ ਤੰਗ ਆਇਆ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਸਣੈ ਮੁਖਲਸ ਖਾਂ ਦੇ, ਜਿਸ ਦਾ ਕਸੂਰ ਮਲੂਮ ਨਹੀਂ ਹੋਯਾ, ਭਾਂਤ-੨ ਦੇ ਦੁਖ ਦੇ ਕੇ ਬੰਦ-੨ ਅੱਡ ਕੀਤੇ ਜਾਣ। ਮਹਾਬਤ ਖਾਂ, ਖਾਨ ਜਹਾਂ ਖਾਂ, ਹਕੀਮਉਲਮਿਲਕ, ਹਦਾਹਿਤੁਲਾ ਖਾਂ, ਫਿਦਵੀ ਖਾਂ, ਅਬਦੂਲ ਕਦੀਰ ਖਾਂ, ਲੁੱਤਫੁਲਾ ਖਾਂ ਪਾਣੀਪਤ ਅਤੇ ਅਮੀਰ ਖਾਂ ਦਾ ਪੁਤਰ ਅਕੀਦਤ ਖਾਂ, ਕਿ ਇਹ ਸਾਰੇ ਜਖਮੀ ਸਨ। ਹਦਾਇਤ ਕੇਸ਼, ਜਹਾਂ ਸ਼ਾਹ ਦਾ ਬਖਸ਼ੀ ਮੁੰਹਮਦ ਅਲੀ ਖਾਂ ਅਤੇ ਹੋਰ ਕਈ ਅਮੀਰ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਵੀਹਾਂ ਤੋਂ ਵਧਕ ਸੀ, ਫੜ ਕੇ ਕੈਦ ਕੀਤੇ ਗਏ ਅਤੇ ਬੇੜੀਆਂ ਮਾਰੀਆਂ ਗਈਆਂ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਬਹੁਤਿਆਂ ਨੂੰ ਸ਼ਕੜੇ ਵਿਚ ਦੇ ਕੇ ਹੋਰ ਕਈ ਭਾਂਤ ਦੀਆਂ ਸਜ਼ਾਵਾਂ ਦਿੱਤੀਆਂ ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਘਰ ਬਾਰ ਸਭ ਜ਼ਬਤ ਕੀਤੇ ਗਏ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਮਹਾਬਤ ਖਾਂ, ਖਾਨ ਜਹਾਂ ਖਾਂ ਅਤੇ ਦੋ ਤਿੰਨ ਹੋਰ ਅਮੀਰਾਂ ਨੂੰ ਤੌਕ ਤੇ ਬੇੜੀਆਂ ਪਾ ਕੇ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਵੱਲ ਘੱਲ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ॥”।

ਐਤਨੇ ਸਰਦਾਰਾਂ ਦੇ ਮਾਰਨ ਦਾ ਕਾਰਨ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਇਹ ਤਿੰਨਾਂ ਸ਼ਾਹਜ਼ਾਦਿਆਂ ਵਿਚੋਂ ਕਿਸੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਵੱਲ ਹੋ ਕੇ ਜਹਾਂਦਾਰ ਸ਼ਾਹ ਦੇ ਉਲਟ ਲੱਜੇ ਸਨ, ਜਿਸ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਮੌਤ ਭੋਗਣੀ ਪਈ। ਉਹੋ ਸਰਦਾਰ ਬਚੇ ਜੋ ਜਹਾਂਦਾਰ ਸ਼ਾਹ ਵੱਲ ਰਹੇ, ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਕੋਈ

* ਬਹਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਫ਼ਾਲ ਸੰਮਤ ੧੭੬੮ ਨੂੰ ਮੋਇਆ ਹੈ।

** ਖਾਫੀ ਖਾਂ।

ਕੀਤਾ। ਪਰ ਤੂਰਨੀ ਦੀ ਦਲੇਰੀ ਦੇ ਕੁਰਬਾਨ। ਜਦ ਦਵਾਬੇ ਵਿਚ ਆਇਆ ਤਾਂ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਜੋ 'ਈਸਾ ਖਾਂ ਮੰਝ' ਰਾਹ ਰੋਕੀ ਬੜਾ ਹੈ, ਅਤੇ ਕਿਸੇ ਅਮੀਰ ਨੂੰ ਵੀ ਲੁੱਟਿਆਂ ਬਿਨਾਂ ਲੰਘਣ ਨਹੀਂ ਦੇਂਦਾ। ਦਲੇਰ ਜੰਗ ਦੀ ਦਲੇਰੀ ਮਾਤ ਪੈ ਗਈ ਅਤੇ ਉੱਥੇ ਹੀ ਡੇਰੇ ਲਾ ਦਿੱਤੇ। ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਖਬਰ ਕਸੂਰ ਵਿਚ ਵੀ ਅੱਪੜ ਪਈ, ਸ਼ਹਿਰਾਦ ਖਾਂ ਖੇਸ਼ਰੀ ਬੜਾ ਚਲਾਕ ਆਦਮੀ ਸੀ, ਉਹ ਥੋੜ੍ਹੇ ਜਹੇ ਆਦਮੀ ਇੱਕਠੇ ਕਰ ਕੇ ਚੁਪਾਤਾ ਹੀ ਦਲੇਰ ਜੰਗ ਪਾਸ ਜਾ ਪੁੱਜਾ ਅਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਸਹੀ ਸਲਾਮਤ ਲਾਹੌਰ ਪੁਚਾ ਗਿਆ। ਦੋਹਾਂ ਦਾ ਮਤਲਬ ਸਰ ਗਿਆ, ਦਲੇਰ ਜੰਗ ਲਾਹੌਰ ਸੂਬਾ ਹੋ ਗਿਆ, ਅਤੇ ਸ਼ਹਿਰਾਦ ਖਾਂ ਨੂੰ ਸੇਖੂ ਪੁਰੇ ਦੀ ਫੌਜਦਾਰੀ ਮਿਲ ਗਈ*।

ਜਦ ਦਾ ਬਹਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਮੋਇਆ, ਬੰਦਾ ਅਵੇਸਲਾ ਨਹੀਂ ਬੈਠਾ। ਇਸ ਨੇ ਸਰਹੰਦ ਮਾਰਦਿਆਂ ਹੀ ਇਕ ਵਿਆਹ ਕਰ ਲਿਆ ਸੀ, ਜਿਸ ਤੋਂ ਪਹਾੜਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਇਕ ਪੁੜ੍ਹ ਹੋ ਗਿਆ। ਇਸ ਦੀ ਮਮਤਾ ਨੇ ਵੀ ਬੰਦੇ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਕੰਮ ਤੋਂ ਨਾ ਰੋਕਿਆ। ਜ਼ਬਰ ਦਸਤ ਖਾਂ ਦੇ ਸਮੇਂ ਬੰਦਾ ਪਹਾੜ ਦੀ ਕੰਢੀ ਵਿਚ ਆਉਂਦਾ, ਅਤੇ ਆਸ ਪਾਸ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਲੁੱਟ ਪੁੱਟ ਕੇ ਮੁੜ ਜਾਂਦਾ। ਇਸ ਗਜ਼ ਰੌਲੇ ਦੇ ਸਮੇਂ ਸਿੰਘ ਇਸ ਕਰ ਕੇ ਚੁਪ ਹੋ ਗਏ ਮਲੂਮ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਉੱਤੇ ਇਤਨੇ ਜ਼ੂਲਮ ਹੋਏ ਸਨ ਕਿ ਵਰ੍ਹੇ ਡੇਢ ਵਰ੍ਹੇ ਤੀਕ ਬੜੀ ਮੁਸ਼ਕਲ ਨਾਲ ਇਹ ਸੰਭਲ ਸਕੇ। ਜ਼ਬਰ ਦਸਤ ਖਾਂ ਦੇ ਸਮੇਂ ਭਾਵੇਂ ਲੁੱਟਾਂ ਮਾਹੰ ਤਾਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਰਹੀਆਂ, ਪਰ ਇਕ ਜਥਾ ਬੰਨ੍ਹ ਕੇ ਕੋਈ ਇਲਾਕਾ ਮੱਲਣ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਅਗਲੇ ਵਰ੍ਹੇ ਕਾਲ ਪੈ ਗਿਆ, ਇਸ ਲਈ ਇਹ ਵਰ੍ਹਾ ਵੀ ਖਾਲੀ ਗਿਆ।

ਸੰਮਤ ੧੯੨੦ ਦੇ ਅਖੀਰ ਵਿਚ ਬੰਦਾ ਫੇਰ ਦੜਕਿਆ ਅਤੇ ਪਹਾੜਾਂ ਤੋਂ ਉਤਰ ਕੇ ਵਟਾਲੇ ਤੇ ਕਲਾਨੌਰ ਦਾ ਇਲਾਕਾ ਸਾਰਾ ਹੀ ਲੁੱਟ ਗਿਆ। ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਖਬਰਾਂ ਤਾਂ ਅੱਪੜ ਹੀ ਚੁਕੀਆਂ ਸਨ, ਉਸ ਦੇ ਅਬਦੁਲ ਸਮਦ ਖਾਂ ਦੇ ਮਗਰ-੨ ਹੀ ਮਹੰਮਦ ਅਸੀਨ ਖਾਂ ਨੂੰ ਘੱਲ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਦੋਵੇਂ ਜਣੇ ਰਲ ਕੇ ਉਸ ਧਾਰਵੀ ਨੂੰ ਫੜ ਲਿਆਉਣ।

ਜਿਸ ਵੇਲੇ ਸ਼ਾਹੀ ਸੈਨਾ ਰਿਆਜ਼ਕੀ ਵਿਚ ਪੁੱਜੀ ਤਾਂ ਕਲਾਨੌਰ ਤੇ ਵਟਾਲੇ ਦੇ ਫੌਜਦਾਰ ਅਗੋਂ ਆ ਮਿਲੇ। ਜਦ ਦਾ ਬੰਦਾ ਇਸ ਪਾਸੇ ਵੱਲ ਆਇਆ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅਰਾਮ ਹਰਾਮ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਨਿਤ ਨਵੇਂ ਸੂਰਜ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਇਲਾਕਾ ਲੁੱਟਿਆਂ ਜਾਂਦਾ, ਇਹ ਡਰਦੇ ਉਸ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਨਾ ਹੁੰਦੇ, ਕਿ ਜੇਕਰ ਸ਼ਹਿਰੋਂ ਦੱਸ ਬਾਰਾਂ ਕੋਹ ਬਾਹਰ ਚਲੇ ਗਏ ਤਾਂ ਮੁੜ ਕੇ ਜੀਉਂਦੇ ਆਉਣ ਦਾ ਕੋਈ ਭਰੋਸਾ *

* ਇਥਰਤ ਨਾਮਾ ਤੇ ਮੁਆਸਰੂਲ-ਉਮਰਾਅ।

ਹੀ ਨਹੀਂ। ਦਿਲੋਂ ਕੁੜਦੇ ਸਨ, ਪਰ ਕਰ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਸਕਦੇ ਸਨ। ਜਦ ਸ਼ਾਹੀ ਸੈਨਾ ਆਈ ਤਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵੀ ਸੁਖ ਦਾ ਸਾਹ ਲਿਆ, ਖੁਸ਼ੀ-੨ ਅਗੋਂ ਹੀ ਜਾ ਮਿਲੇ ਅਤੇ ਆਪ ਆਗੂ ਹੋ ਕੇ ਬੰਦੇ ਨੂੰ ਮਾਰਨ ਤੁਰੇ।

ਬੰਦਾ ਵੀ ਦੁੱਧ ਚੁੰਪਦਾ ਬੋੜਾ ਸੀ ਜੋ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕਾਬੂ ਆ ਜਾਂਦਾ। ਉਸ ਪਾਸ ਬਹੁਤ ਥੋੜ੍ਹੇ ਆਦਮੀ ਸਨ, ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਹੀ ਉਸ ਨੇ ਵਟਾਲੇ ਯਾ ਕਲਾਨੌਰ ਉਤੇ ਹੁੱਲਾ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਜਦ ਸ਼ਾਹੀ ਸੈਨਾਂ ਦਾ ਆਉਣਾ ਅਤੇ ਫੌਜਦਾਰਾਂ ਦਾ ਉਸ ਨਾਲ ਮਿਲ ਜਾਣਾ ਬੰਦੇ ਨੇ ਸੁਣਿਆ, ਤਾਂ ਚੁਪ ਕੀਤਾ ਹੀ ਪਹਾੜਾਂ ਨੂੰ ਮੁੜ ਗਿਆ ਅਤੇ ਐਸਾ ਚੁਪ ਹੋ ਕੇ ਬੈਠਾ ਕਿ ਉਸ ਦੀ ਉੱਘ ਹੀ ਕੋਈ ਨਾ ਨਿਕਲੀ। ਸੈਨਾ ਪਹਾੜ ਦੀ ਕੰਢੀ ਤੀਕ ਤਾਂ ਗਈ, ਪਰ ਅਗੇ ਟਾਕਰਾ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਇਸ ਲਈ ਉੱਜੜੇ ਹੋਏ ਪਿਛਾਂ ਅਤੇ ਪਹਾੜ ਦੇ ਪਾਸ-੨ ਟੱਕਰਾਂ ਮਾਰਦੇ ਫੇਰੇ। ਕਦੀ ਕਦਾਈਂ ਦੇ ਚਾਰ ਸਿੰਘ ਜਦ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਟੱਕਰ ਜਾਣ, ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਉੱਤੇ ਹੀ ਆਪਣਾ ਗੱਚ ਕੱਢ ਕੇ ਦਿਲ ਠੰਢਾ ਕਰ ਲੈਣ।

ਅੰਤ ਨੂੰ ਜਦ ਬਹੁਤ ਸਮਾਂ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਟੱਕਰਾਂ ਮਾਰਦਿਆਂ ਲੰਘ ਗਿਆ, ਤਾਂ ਅੱਕ ਕੇ ਮਹੰਮਦ ਅਸੀਨ ਖਾਂ ਤਾਂ ਦਿੱਲੀ ਨੂੰ ਮੁੜ ਗਿਆ, ਅਤੇ ਅਬਦੁਲ ਸਮਦ ਖਾਂ ਲਾਹੌਰ ਆ ਗਿਆ। ਮੁਹਿੰਮ ਤੋਂ ਮੁੜਨਾ ਸੁੱਖ ਦਾ ਕਾਰਨ ਹੋਇਆ, ਦਿਨ ਰਾਤ ਐਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਲੰਘਣ ਲੱਗੇ, ਅਤੇ ਇਹ ਗੱਲ ਜਿੱਤ ਚੇਤੇ ਵੀ ਨਾ ਰਹੀ ਕਿ ਹਾਵਾਂਦਾ ਵਿਚ ਹੀ ਸਾਡਾ ਦੁਸ਼ਮਣ ਪਲ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਲਾਹੌਰ ਆਇਆਂ ਅਜੇ ਵਰ੍ਹਾ ਹੀ ਹੋਇਆ ਸੀ ਕਿ ਸੰਮਤ ੧੭੭੨ ਦੇ ਅਰੰਭ ਵਿਚ ਬੰਦਾ ਫੇਰ ਦੜਕ ਪਿਆ। ਜੋ ਸ਼ਾਹੀ ਆਦਮੀ ਕੰਢੀ ਦੀ ਸਰਹਦ ਉੱਤੇ ਥਾਪੇ ਹੋਏ ਸਨ, ਪਹਿਲਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਟਾਕਰਾ ਹੋਇਆ, ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚਾਰਿਆਂ ਕੀ ਅੜਨਾ ਸੀ, ਆਪਣੀਆਂ-੨ ਗੜ੍ਹੀਆਂ ਛੱਡ ਕੇ ਸਭ ਪਿੱਛੇ ਹਟ ਗਏ ਅਤੇ ਬੰਦਾ ਸਣੇ ਸਿੰਘਾਂ ਅਗੇ ਵਧਦਾ ਆਇਆ। ਪਹਾੜਾਂ ਤੋਂ ਉਤਰਦਿਆਂ ਹੀ ਪਹਿਲਾ ਇਲਾਕਾ ਕਲਾਨੌਰ ਦਾ ਆਇਆ ਜੋ ਬੜਾ ਹੀ ਜ਼ਰਖੇਜ਼ ਤੇ ਧਨ ਪਾਤ੍ਰਾਂ ਦਾ ਦੇਸ ਸੀ। ਜਦ ਦਾ ਅਕਬਰ ਤਮਤ ਉੱਤੇ ਬੈਠਾ, ਕਲਾਨੌਰ ਦੀ ਰੋਣਕ ਵਧਦੀ ਹੀ ਗਈ, ਬੜੇ-੨ ਬਾਗਾਂ ਤੇ ਸੁੰਦਰ-੨ ਮਕਾਨਾਂ ਦੀ ਸੋਭਾ ਕੱਸੀ ਦੇ ਕੰਢੇ ਉਤੇ ਹੋਣ ਦੇ ਕਾਰਨ ਹੋਰ ਵੀ ਵਧ ਰਹੀ ਸੀ। ਸ਼ਹਿਰ ਪੱਕਾ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਅੰਦਰ ਦੱਖਣ ਦੀ ਬਾਹੀ ਵੱਲ ਇਕ ਕਿਲ੍ਹਾ ਵੀ ਸੀ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਫੌਜਦਾਰ ਦੀ ਫੌਜ ਰਿਹਾ ਕਰਦੀ। ਇਥੋਂ ਦਾ ਫੌਜਦਾਰ ਸੁਹਰਾਬ ਖਾਂ ਅਤੇ ਕਾਨੂੰਗੀ ਸੰਤੋਖ ਰਾਇ ਸਨ। ਸੰਤੋਖ ਰਾਇ ਦਾ ਭਰਾ ਅਣੋਖ ਰਾਇ ਪੁਰੀ-ਖੱਤਰੀ ਸੀ, ਅਤੇ ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਭਰਾ ਚੋਣਵੇਂ ਬਹਾਦਰ ਸਨ। ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਰੋ ਆਪਣੀ ਵੱਲ

ਤੇ ਹੋਰ ਕਈ ਹਵੇਲੀਆਂ ਸਾਜ਼ੀਆਂ ਗਈਆਂ, ਅਤੇ ਸਾਰੇ ਕਸ਼ਾਹੀ ਇਕ-੨ ਕਰ ਕੇ ਵਢੇ ਗਏ। ਕਲਾਨੋਰ ਤੇ ਵਟਾਲੇ ਨੂੰ ਐਸਾ ਲੁਟਿਆ ਕਿ ਇਹ ਸ਼ਹਿਰ ਵੈਰਾਨ ਹੀ ਹੋ ਗਏ। ਇਥੋਂ ਦੇ ਵਸਨੀਕ ਕੁਝ ਤਾਂ ਲਾਹੌਰ ਜਾ ਵੜੇ, ਅਤੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ, ਜੋ ਇਤਨੇ ਅਮੀਰ ਨਹੀਂ ਸਨ, ਚੰਬੇ ਤੇ ਦਸੂਰੇ ਦੇ ਪਹਾੜਾਂ ਵੱਲ ਚਲੇ ਗਏ। ਹੁਣ ਇਕ ਵਾਰ ਫੇਰ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਬੋਲ ਬਾਲਾ ਹੋ ਗਿਆ, ਅਤੇ ਮਾਝੇ ਤੇ ਰਿਆਜ਼ਕੀ ਵਿਚੋਂ ਸਾਹੀ ਠਾਣੇ ਉਠ ਗਏ।

❖❖❖❖❖❖❖❖

ਜੰਗ ਗੁਰਦਾਸ ਪੁਰ

ਜਦੋਂ ਇਹ ਖਬਰਾਂ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਪਾਸ ਪੁੱਜੀਆਂ ਤਾਂ ਨਾਜ਼ਮ ਦਲੇਰ ਜੰਗ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਸਭ ਫੌਜਦਾਰਾਂ ਦੇ ਨਾਮ ਹੁਕਮ ਗਏ ਕਿ ਸਾਰੇ ਰਲ ਕੇ ਬੰਦੇ ਨੂੰ ਦੇਸ਼ ਕੱਢ ਦੇਣ। ਗੁਜਰਾਤ ਦਾ ਫੌਜਦਾਰ ਮੀਰ ਅਹਿਮਦ ਖਾਂ, ਜੋ ਆਪ ਵੀ ਬੜਾ ਬੋਹਦਰ ਸੀ ਅਤੇ ਜਿਸ ਦੀ ਫੌਜ ਵਿਚ ਚੌਣਵੇਂ ਸੱਯਦ ਜੋਧੇ ਸਨ, ਬੜੇ ਠਾਠ ਨਾਲ ਗੁਜਰਾਤੋਂ ਤੁਰਿਆ। ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਗਦਤ ਮੰਦ ਖਾਂ, ਫੌਜਦਾਰ ਐਮਨਾ ਬਾਦ, ਨੂੰ ਮਹੰਮਦ ਖਾਂ ਫੌਜਦਾਰ ਅੰਰਗਾਬਾਦ ਤੇ ਪਸੁਰ, ਸੇਖ ਮਹੰਮਦ ਦਾਇਮ ਫੌਜਦਾਰ ਵਟਾਲਾ, ਸੱਯਦ ਹਫੀਦ ਅਲੀ ਖਾਂ ਫੌਜਦਾਰ ਹੈਥਤ ਪੁਰ ਪੱਠੀ, ਸੁਹਗਬਾਥ ਖਾਂ ਫੌਜਦਾਰ ਕਲਾਨੋਰ ਅਤੇ ਰਾਜਾ ਭੀਮ ਸੈਣ ਕਟੋਚੀਆ। * ਆਪਣੇ-੨ ਆਦਮੀਲੈ ਕੇ ਲਾਹੌਰ ਆ ਵੜੇ, ਪ੍ਰਤੀ ਦੇਵ** ਜਸਰੋਟੀਏ ਨੇ ਵੀ ਆਪਣੇ ਆਦਮੀਂ ਘੱਲ੍ਹ ਦਿੱਤੇ। ਸੂਬੇ ਦੇ ਨਾਇਬ ਆਰਫ਼ ਬੇਗ ਖਾਂ ਨੇ ਸ਼ਹਿਰੋਂ ਬਾਹਰ ਸਾਹ ਗੰਜ ਪਾਸ ਛੇਗ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਫੌਜ ਭਰਤੀ ਕਰਨੀ ਅੰਗਰੀ, ਜੋ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਦ੍ਰਿੰਗਤੀ ਤੀਕ ਅੱਪੜ ਪਈ। ਇਤਨੀ ਫੌਜ ਇੱਕਠੀ ਕਰ ਕੇ ਦਲੇਰ ਜੰਗ ਬੰਦੇ ਨਾਲ ਲੜਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੋਇਆ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਤਿਆਰੀਆਂ ਦੀ ਖਬਰ ਬੰਦੇ ਨੂੰ ਅੱਪੜ ਚੁਕੀ ਸੀ, ਉਸ ਨੇ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਕੋਟ ਮਿਰਜ਼ਾ ਜਾਨ ਪਾਸ ਇਕ ਕੱਚੀ ਗੜ੍ਹੀ ਬਣਾਈ ਜਾਵੇ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਬੈਠ ਕੇ ਜੰਗ ਕਰਾਂਗੇ। ਕੋਟ ਮਿਰਜ਼ਾ ਜਾਨ ਇਕ ਛੋਟਾ ਜਿਹਾ ਪਿੰਡ ਹੈ ਜੋ ਵਟਾਲੇ ਅਤੇ ਕਲਾਨੋਰ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਵਸਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਜਗਾਹ ਨੂੰ ਲੜਾਈ ਲਈ ਪਸੰਦ ਕਰਨ ਵਿਚ ਬੰਦੇ ਦੀ ਅਕਲ ਦਾ ਨਮੂਨਾ ਮਿਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਲੜਾਈ

* ਇਸ ਤੋਂ ਅੰਦਰਾਂ ਲਾ ਸਕੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਸਮੇਂ ਹੀ ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਸੂਬੇ ਦੀ ਤਾਕਤ ਇਤਨੀ ਕਮਜ਼ੋਰ ਹੋ ਗਈ ਸੀ ਕਿ ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਪਾਸ-੨ ਦੋ ਫੌਜਦਾਰਾਂ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਢੂਰ ਦਾ ਇਲਾਕਾ ਇਸ ਤੋਂ ਇਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਆਕੀ ਹੋ ਰਿਗਾ ਸੀ।

** ਮਹੰਮਦ ਕਾਸ਼ ਪ੍ਰਤੀ ਦੇਵ ਨੂੰ ਜਸਰੋਟੇ ਦਾ ਰਾਜਾ ਕਹਿਦਾ ਹੈ। ਪਰ 'ਗੁਲਾਬ ਨਾਮ' ਤੋਂ ਪਤਾ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਸੰਮੂਦਰ ਦਾ ਰਾਜਾ ਸੀ, ਇਸ ਦਾ ਬਾਬਾ ਅੰਰਗਜ਼ੋਬ ਨਾਲ ਹੋ ਕੇ ਦੁਖਣ ਵਿਚ ਲੜਦਾ ਰਿਹਾ ਅਤੇ ਇਸ ਦੀ ਉਲਾਦ ਵਿਚੋਂ ਹੀ ਧਿਆਨ ਸਿੰਘ ਗੁਲਾਬ ਸਿੰਘ ਆਦਿ ਭੋਗਰੇ ਰਾਜੇ ਹੋਏ ਹਨ।

ਡਰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦਾ ਗੁੱਸਾ ਤਾਂ ਝੱਲਿਆ, ਪਰ ਬੰਦੇ ਨਾਲ ਵਧ ਕੇ ਮੱਥਾ ਨਹੀਂ ਲਾਇਆ।

ਇਤਨੇ ਚਿਰ ਨੂੰ ਹੀ ਮੁਹੰਮਦ ਅਮੀਨ ਖਾਂ ਦਾ ਪੁੱਤਰ ਕਮਰੁੱਚੀਨ ਖਾਂ ਵੀ ਦਲੇਰ ਜੰਗ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਲਈ ਦਿੱਲੀਓਂ ਅੱਪੜ ਪੈਖਾ। ਪਰ ਦੋ ਮਹੀਨਿਆਂ ਤੀਕ ਸੌਰਿਆ ਇਸ ਤੋਂ ਵੀ ਕੁਝ ਨਹੀਂ, ਜੋ ਕਦੀ ਗੜ੍ਹੀ ਅੰਦਰ ਦਾਣੇ ਪੱਠੇ ਦੀ ਤੋਟ ਨਾ ਹੁੰਦੀ, ਤਾਂ ਬੰਦਾ ਬਾਹਰ ਕਦੀ ਵੀ ਏਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕਾਬੂ ਨਾ ਆਉਂਦਾ। ਇਹ ਤਾਂ ਬਾਹਰ ਦੜ੍ਹ ਵੱਟੀ ਬੈਠੇ ਸਨ, ਪਰ ਐਧਰ ਭੁੱਖ ਦੇ ਦੁੱਖ ਸੈਕੜੇ ਹੀ ਸਿੱਖ ਮਰ-੨ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਦਿਨੇ ਯਾ ਰਾਤ ਜਦ ਸਮਾਂ ਪਾਉਂਦੇ, ਸਿੱਖ ਗੜ੍ਹੀ ਵਿਚੋਂ ਨਿਕਲ ਕੇ ਸ਼ਾਹੀ ਡੇਰੇ ਨੂੰ ਲੁੱਟ ਪੁੱਟ ਲਜਾਂਦੇ, ਪਰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਦ ਤੀਕ ਝੱਟ ਲੰਘ ਸਕਦਾ ਸੀ? ਜੋ ਚੀਜ਼ ਸੀ ਸਭ ਖਾਧੀ ਗਈ, ਘੋੜੇ ਪੱਠੇ ਖੁਣੋ ਮਰ ਗਏ, ਆਦਮੀ ਰੋਟੀ ਖੁਣੋ ਚੜ੍ਹ ਗਏ, ਪਰ ਘੇਰਾ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਕੈਮ, ਸਗੋਂ ਨਵੀਂ ਤੋਂ ਨਵੀਂ ਮੱਦਦ ਤੁਰੀ ਆ ਰਹੀ ਸੀ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਗੱਲਾਂ ਨੇ ਗੜ੍ਹੀ ਅੰਦਰ ਦੇ ਖਾਲਸੇ ਦੇ ਹੌਸਲੇਂ ਢਾਹ ਛੱਡੇ ਸਨ। ਭਾਵੀ ਦਾ ਕਾਰਾ ਵੇਖੋ, ਕਿ ਉਸ ਸਮੇਂ ਹੀ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚ ਫੁੱਟ ਪੈ ਗਈ, ਕਿਸੇ ਗੱਲੋਂ ਬੰਦੇ ਅਤੇ ਬਾਬਾ ਬਿਨੋਦ ਸਿੱਖ ਜੀ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਜਣਾ ਜ਼ਰੂਰ ਹੀ ਮਾਰਿਆ ਜਾਂਦਾ, ਕਿ ਉਸੇ ਵੇਲੇ ਬਾਬਾ ਬਿਨੋਦ ਸਿੱਖ ਜੀ ਦੇ ਸਪੁੱਤ੍ਰ ਬਾਬਾ ਕਾਹਨ ਸਿੱਖ ਜੀ ਦੋਹਾਂ ਦੇ ਵਿਚ ਆ ਖੜ੍ਹੇਤੇ ਅਤੇ ਕਹਿਆ ਕਿ ਐਸੀ ਔਕੜ ਦੇ ਸਮੇਂ ਆਪੋ ਵਿਚ ਲੜ ਪੈਣਾ ਅਕਲ ਮੰਦੀ ਦੀ ਗਲ ਨਹੀਂ, ਚੰਗਾ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਗੜ੍ਹੀ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਜਣਾ ਨਿਕਲ ਜਾਵੇ, ਕਿਉਂਕਿ ਦੋਹਾਂ ਦੇ ਰਿਹਾਂ ਫਸਾਦ ਦਾ ਡਰ ਹੈ। ਇਸ ਫੈਸਲੇ ਨੂੰ ਬਾਬਾ ਬਿਨੋਦ ਸਿੱਖ ਨੇ ਸਵੀਕਾਰ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਘੋੜੀ ਉਤੇ ਪਲਾਕੀ ਮਾਰ ਤੁਰਕਾਂ ਨੂੰ ਵੱਡੇ ਮਾਰਦੇ ਅੱਹ ਗਏ ਅੱਹ ਗਏ ਹੋ ਗਏ।

ਇਹ ਬਾਬਾ ਵੇਖ ਕੇ ਅਬਦੂਲ ਸਮੱਦ ਖਾਂ ਨੇ ਸਨੇਹਾ ਘੱਲਿਆ ਕਿ ਜੇ ਕਰ ਗੜ੍ਹੀ ਛੱਡ ਦੇਵੇ, ਤਾਂ ਤੁਹਾਡੀ ਜਾਨ ਬਖਸ਼ੀ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇਗੀ। ਸਭ ਨੇ ਇਹ ਸਲਾਹ ਮੰਨ ਲਈ ਅਤੇ ਦੋ ਸੌ ਸਿੱਖ ਸਣੇ ਬੰਦੇ ਦੇ ਗੜ੍ਹੀਓਂ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲ ਆਏ ਬਾਹਰ ਆਉਂਦਿਆਂ ਹੀ ਤੁਰਕਾਂ ਦਾ ਨੇਮ ਟੁੱਟਾ, ਉਹ ਆਪਣੀ ਸੁਰੰਧ ਨੂੰ ਭੁੱਲ

ਗਏ ਅਤੇ ਸਭ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਜੰਜੀਰਾਂ ਨਾਲ ਜਕੜ ਲਿਆ। ਬੰਦੇ ਨੂੰ ਜੰਜੀਰ, ਤੌਕ ਤਾਂ ਭਾਵੇਂ ਨਾ ਪਾਏ ਗਏ, ਪਰ ਪਹਿਰਾ ਬੜਾ ਕਰੜਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਸੱਯਦ ਐਹਮਦ ਸ਼ਾਹ ਵਟਾਲੀਏ ਦੀ ਤਾਗੀਖ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਹੈ, ‘ਲੋਕਾਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਉਹ (ਬੰਦਾ) ਜਾਦੂ ਜਾਣਦਾ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਉੱਡ ਜਾਏਗਾ। ਇਕ ਮੁਗਲ ਨੇ ਉਠ ਕੇ ਆਖਿਆ ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਤੇ ਇਸ ਨੂੰ ਇਕ ਜੰਜੀਰ ਨਾਲ ਨਰੜ ਦਿਓ ਅਤੇ ਹਾਥੀ ਉਤੇ ਪਾ ਕੇ ਦਿੱਲੀ ਵਲ ਘੱਲ ਦਿਓ, ਜੋ ਕਰ ਇਹ ਉਡੇਗਾ ਤਾਂ ਮੈਂ ਉਸੇ ਵੇਲੇ ਇਸ ਦੇ ਛਿੱਡ ਵਿਚ ਬੰਜਰ ਮਾਰ ਦਿਆਂਗਾ।

ਉਹ ਗੜ੍ਹੀ ਜੋ ਕੁਝ ਘੰਟੇ ਪਹਿਲਾਂ ਲੋਸ਼ਕਰੀਆਂ ਲਈ ਹਉਆ ਬਣ ਰਹੀ ਸੀ, ਹੁਣ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਭਰ ਗਈ। ਬੰਦੇ ਦਾ ਸਭ ਖਜ਼ਾਨਾ ਲੁਟਿਆ ਗਿਆ ਅਤੇ ਚੱਪਾ-੨ ਥਾਂ ਫਰੋਲੀ ਗਈ, ਐਥੋਂ ਤੀਕ ਕਿ ਮੁਰਦਿਆਂ ਦੇ ਛਿੱਡ* ਵੀ ਪਾੜ ਕੇ ਵੇਖੇ ਗਏ, ਮਤਾਂ ਕੋਈ ਇਥੇ ਹੀ ਨਾ ਲੁਕਾ ਬੈਠਾ ਹੋਵੇ, ਇਸ ਮਤਲਬ ਲਈ ਕਈ ਜੀਉਂਦੇ ਅਤੇ ਕਈ ਅਧੋਏ ਵੀ ਮਾਰੋ ਗਏ, ਕਿ ਭਲਾ ਕੋਈ ਕੌਡੀ ਪੈਸਾ ਹੱਥ ਆ ਜਾਵੇ। ਜਦੋਂ ਲੋਸ਼ਕਰ ਇਸ ਸ਼ਿਕਾਰ ਤੋਂ ਵੇਹਲਾ ਹੋਇਆ ਤਾਂ ਸਭ ਨੇ ਆਪਣਾ ਅਸਬਾਬ ਸਾਂਭਿਆ ਅਤੇ ਖੁਸ਼ੀ-੨ ਲਾਹੌਰ ਵੱਲ ਮੜੇ। ਇਹ ਸਮਾਚਾਰ ਪੋਰ ਸੰਮਤ ਬਿ: ੧੯੯੨ ਦਾ ਹੈ।

* ਖਾਫ਼ੀ ਖਾਂ।

ਨਾਲ ਹੀ ਇਹ ਵੀ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਕੈਦੀਆਂ ਵਿਚੋਂ ਸੌ ਸੌ ਦੋ ਦੋ ਸੌ ਰੋਜ਼ ਕੁਤਵਾਲੀ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ, ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਅੱਗੇ ਅਤੇ ਵੱਡੇ-2 ਬਜ਼ਾਰਾਂ ਦੇ ਚੁਰਸਤਿਆਂ ਵਿਚ ਕਤਲ ਕੀਤੇ ਜਾਇਆ ਕਰਨ, ਅਤੇ ਜੇਹੜਾ ਕੈਦੀ ਮੁਸਲਮਾਨ ਹੋਣਾ ਮਨਜ਼ੂਰ ਕਰ ਲਏ, ਉਹ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ ਜਾਏ। ਪਰ ਵਾਰ ਖਾਲਸਤੀ ਹੋਸਲਾ। ਕਿ ਅੱਠ ਨੋ ਸੌ ਕੈਦੀ ਵਿਚੋਂ ਕਿਸੇ ਨੇ ਵੀ ਦਿਲ ਨਾ ਛਲਾਇਆ ਅਤੇ ਕਤਲ ਹੋਣ ਵਿਚ ਇਕ ਨਾਲੋਂ ਦੂਜਾ ਸਿੰਘ ਪਹਿਲ ਕਰਨੀ ਚਾਹੁੰਦਾ ਰਿਹਾ।*

ਖਾਫੀ ਖਾਂ ਲਿਖਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮੈਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਨਿਸਚੇ ਦੀਆਂ ਐਸੀਆਂ-2 ਗੱਲਾਂ ਸੁਣੀਆਂ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅਕਲ ਮੰਨ ਨਹੀਂ ਸਕਦੀ, ਪਰ ਜੋ ਕੁਝ ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਅੱਖੀ ਵੇਖਿਆ ਹੈ, ਉਹ ਲਿਖਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਕੈਦੀਆਂ ਵਿਚ ਦਾੜੀ ਮੁਛ ਛਟਦਾ ਇਕ ਲੜਕਾ ਸੀ, ਉਸ ਦੀ ਮਾਤਾ ਨੇ ਵਸੀਲਾ ਪਾ ਕੇ ਆਪਣੇ ਕਿਸੇ ਹੈਮਤੀ ਦੀ ਰਾਹੀਂ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਵਜੀਰ ਸੱਯਦ ਅਬਦੁਲੇ ਪਾਸ ਰੋਂ ਕੇ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ ਕਿ ਮੇਰਾ ਪੁੱਤਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਕੈਦੀਆਂ ਵਿਚ ਹੈ। ਇਕ ਵਾਰ ਸਿੰਘ ਲੁੱਟ ਮਾਰ ਨੂੰ ਆਏ ਇਸ ਨੂੰ ਫੜ ਕੇ ਲੈ ਗਏ ਸਨ, ਉਦੋਂ ਦਾ ਹੀ ਇਹ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਹੈ, ਅਤੇ ਹੁਣ ਬੇ-ਦੋਸ਼ ਹੀ ਕਤਲ ਕੀਤਾ ਚਲਿਆ ਹੈ। ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਤਰਸ ਆ ਗਿਆ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਦੀ ਖਲਾਸੀ ਵਾਸਤੇ ਆਪਣੇ ਹਜ਼ੂਰੋਂ ਇਕ ਆਦਮੀ ਘੱਲਿਆ। ਉਹ ਤ੍ਰੀਮਤ ਖਲਾਸੀ ਦਾ ਹੁਕਮ ਲੈ ਕੇ ਐਨ ਉਸ ਵੇਲੇ ਉਥੇ ਪੁੱਜੀ, ਜਦ ਕਿ ਜਲਾਦ ਲਹੂ ਨਾਲ ਭਿੱਜੀ ਹੋਈ ਤਲਵਾਰ ਬਿੱਚੀ ਉਸ ਨੂੰ ਵੱਢਣ ਹੀ ਵਾਲਾ ਸੀ। “ਉਸ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਨੇ ਰੋਲਾ ਪਾਇਆ ਕਿ ਮੇਰੀ ਮਾਤਾ ਝੂਲ ਬੋਲਦੀ ਹੈ, ਮੈਂ ਮਨੋਂ ਤਨੋਂ ਆਪਣੇ ਗੁਰੂ ਤੋਂ ਘੱਲੀ ਹਾਂ ਮੈਨੂੰ ਬਥਦੇ ਮੇਰੇ ਸਾਥੀਆਂ ਪਾਸ ਪੁਚਾਓ।”

ਤਾਰੀਖ ਮਹੰਮਦ ਸ਼ਾਹੀ ਦੇ ‘ਲੇਖਕ’ ਨੇ ਇਸ ਸਾਥੀ ਨੂੰ ਹੋਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਉਸ ਦੇ ਲੇਖ ਤੋਂ ਪਤਾ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜਦ ਜਕਰੀਆਂ ਖਾਂ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਦਿੱਲੀ ਪਾਸ ਪੁੱਜਾ, ਤਾਂ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਆਹ ਸਾਹਮਣੇ ਪਿੰਡ ਵੀ ਇਕ ਛੋਕਰਾ ਸਿੰਘ ਸੱਜ ਗਿਆ ਹੈ। ਉਸ ਵੇਲੇ ਉਸ ਨੂੰ ਫੜ ਮੰਗਵਾਉਣ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਕੁਝ ਆਦਮੀ ਉਸ ਪਿੰਡ ਵੱਲ ਘੱਲੇ ਗਏ। ਕਰਤਾਰ ਦੀ ਕੁਦਰਤ! ਉਹ ਅਜੇ ਵਿਆਹ ਕਰਵਾ ਕੇ ਆਇਆ ਹੀ ਸੀ ਕਿ ਇਹ ਜਮਦੂਤ ਅਪੜ ਪਏ। ਫੌਲਾ ਅਜੇ ਘਰ ਵੀ ਨਹੀਂ ਪੁੱਜਾ ਕਿ ਉਹ ਵਿਚਾਰਾ ਫੜ ਲਿਆ ਗਿਆ ਅਤੇ ਘਰ ਵਾਲਿਆਂ ਦੀ ਬੁਸ਼ੀ ਸੌਗ ਵਿਚ ਬਦਲ ਗਈ। ਵਿਚਾਰੇ ਦਾ ਪਿਤਾ ਮਰ

* ਤਾਰੀਖ ਖਾਫੀ ਖਾਂ, ਤਾਰੀਖ ਮਹੰਮਦ ਸ਼ਾਹੀ, ਅਤੇ ‘ਕੰਪਨੀ’ ਦੇ ਸਫੀਰਾਂ ਦੇ ਖਤ।

ਚੁਕਾ ਸੀ ਜੋ ਇਸ ਵੇਲੇ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰਦਾ ਅਤੇ ਜਾਈਆਂ ਯਾਂ ਪਿੰਡ ਵਿਚੋਂ ਹੋਰ ਕਿਸੇ ਆਦਮੀ ਦਾ ਹੌਸਲਾ ਨਾ ਪਿਆ ਕਿ ਇਸ ਬੇਦੋਸੇ ਨੂੰ ਛਡਾਉਣ ਦੀ ਕੁਝ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ। ਵਿਧਵਾ ਮਾਤਾ ਆਪਣੀ ਵਿਧਵਾ ਹੋ ਗਈ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਦਿੱਲੀ ਵਲ ਵਗੀ ਅਤੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੀ ਕਚਹਿਰੀ ਅਗੇ ਜਾ ਦੁਹਾਈ ਪਾਈ। ਕਹਿਰ ਦਾ ਸਮਾਂ! ਸੱਚ ਬੋਲਿਆਂ ਛੁਟਕਾਰਾ ਨਹੀਂ ਹੋਣਾ ਸੀ। ਜੇ ਕਰ ਆਖ ਦੇਵੇ ਕਿ ਮੇਰੇ ਪੁੱਤਰ ਨੂੰ ਬਦੇਬਦੀ ਫੜ ਲਿਆ ਹੈ, ਤਾਂ ਪੁੱਤਰ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਆਪਣਾ ਵੀ ਅੰਤ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਉਸ ਨੇ ਇਹ ਸਾਥੀ ਘੜੀ ਕਿ ਇਕ ਵਾਰ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਪਿੰਡ ਜੋ ਲੁਟਿਆ ਤਾਂ ਮੇਰਾ ਨਵਾਂ ਵਿਆਹਿਆ ਪੁੱਤਰ ਵੀ ਲੁੱਟ ਵਿਚ ਹੀ ਲੈ ਗਏ, ਉਸ ਦੀ ਵਹੁਟੀ ਦੇ ਹਥਾਂ ਪੈਰਾਂ ਦੀ ਮੰਹਿਦੀ ਅਜੇ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੈ, ਅਤੇ ਗਾਨਾਂ ਅਜੇ ਤੀਕ ਕਿਸੇ ਨਹੀਂ ਖੋਲਿਆ।

ਬੁੱਚੀ ਦੇ ਵਰਲਾਪ ਨੇ ਪੱਥਰ ਦਿਲ ਹਾਕਮਾਂ ਨੂੰ ਸੇਮ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਤੋਂ ਅੰਤ ਨੂੰ ਹੁਕਮ ਲੈ ਹੀ ਲਿਆ ਕਿ ਇਸ ਦਾ ਪੁੱਤਰ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ। ਇਹ ਹੁਕਮ ਲੈ ਕੇ ਜਦ ਉਹ ਦਰੋਗੇ ਪਾਸ ਪੁੱਜੀ ਤਾਂ ਕੀ ਵੇਖਦੀ ਹੈ ਕਿ ਕੁਤਵਾਲੀ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਸਿੰਘਾਂ ਦੀ ਕਤਾਰ ਬੈਠੀ ਹੈ। ਇਕ-2 ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਮੁਸਲਮਾਨ ਹੋਣ ਲਈ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਵੇਲੇ ਉਸ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਦੀ ਵਾਰੀ ਸੀ ਅਤੇ ਲਹੂ ਭਰੀ ਤਲਵਾਰ ਪੂਗੀ ਜੱਲਾਦ ਤਿਆਰ ਹੀ ਸੀ ਕਿ ਆਪਣਾ ਕੰਮ ਅਰੰਭੇ, ਜੋ ਇਸ ਨੇ ਦੁਹਾਈ ਪਾਈ ਅਤੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਹਜ਼ੂਰੋਂ ਆਏ ਆਦਮੀ ਨੇ ਉਸ ਦੇ ਛੱਡ ਦਿੱਤੇ ਜਾਣ ਲਈ ਦਰੋਗੇ ਨੂੰ ਕਹਿ ਦਿੱਤਾ। ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਣ ਲੱਗੇ ਸਿੰਘ ਬੱਚੇ ਨੇ ਕਹਿਆਂ, ‘ਮੈਂ ਨਹੀਂ ਜਾਣਦਾ, ਇਹ ਕਿਸ ਦੀ ਮਾਤਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹ ਵਹੁਟੀ ਕਿਥੋਂ ਲਿਆਂਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਮੇਰੇ ਸਾਥੀ ਤਾਂ ਗਏ ਪਰ ਮੇਰੇ ਜਾਣ ਦਾ ਸਮਾਂ ਹਥੋਂ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਢਿਲ ਮੈਨੂੰ ਅਤੇ ਤੁਹਾਨੂੰ ਦੁਹਾਂ ਨੂੰ ਦੁਖ ਦਾਇਟੀ ਹੈ। ਬੁੱਚੀ ਬੁਖੇਰਾ ਰੋਈ, ਅਤੇ ਹਾਕਮਾਂ ਨੇ ਵੀ ਮਨੁੰ ਕੀਤਾ, ਪਰ ਉਹ ਮੰਡਾ ਨਾ ਹੀ ਮੰਨਿਆ, ਅਤੇ ਅੰਤ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਸਿਰ ਸੱਚ ਉਤੋਂ ਵਾਰ ਦਿੱਤਾ।*

ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਭ ਕੈਦੀ ਕਤਲ ਕੀਤੇ ਗਏ ਅਤੇ ਸਿਵਾਏ ਬਾਬਾ ਕਾਹਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਇਕ ਜਣਾ ਵੀ ਨਾ ਬਚਿਆ। ਬਾਬਾ ਸਰੂਪ ਦਾਸ ਜੀ ‘ਬੱਲੇ’ ਨੇ ‘ਮਹਿਮਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼’ ਵਿਚ ਇਹ ਸਾਥੀ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲਿਖੀ ਹੈ: ਕਿ ਜਦ ਮਾਤਾ ਸੁੰਦਰੀ ਜੀ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਜੋ ਇਨ੍ਹਾਂ ਕੈਦੀਆਂ ਵਿਚ ਇਕ ਭੱਲੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦੇ ਵੀ ਹਨ, ਤਾਂ ਸ਼ਹੀਦ ਦੇ ਸਿੰਖਾਂ ਨੂੰ ਕਹਿਆ ਕਿ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੋ ਸਕੇ ਬਾਬਾ * ਤਾਰੀਖ ਮੁਹੰਮਦ ਸ਼ਾਹੀ।

906

907

ਕਲੇਜਾ ਕਢ ਕੇ ਨਿਕੇ-2 ਟੋਟੇ ਕੀਤੇ ਅਤੇ ਮਾਸ ਦੇ ਲੋਬੜੇ ਬੰਦੇ ਦੇ ਮੂੰਹ ਉੱਤੇ ਮਾਰ ਕੇ ਟੋਟੇ ਕੀਤਾ ਕਲੇਜਾ ਉਸ ਦੇ ਮੂੰਹ ਵਿਚ ਤੁਨ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਫਿਰ ਲਾਲ ਜੰਬੂਰ ਕਰ ਕੇ ਉਸ ਦੇ ਪੱਟਾਂ, ਪਿੰਨੀਆਂ ਅਤੇ ਡੌਲਿਆਂ ਦਾ ਮਾਸ ਨੋਚਿਆਂ ਗਿਆ, ਅਤੇ ਓਹ-2 ਤਸੀਹੇ ਦਿੱਤੇ, ਜੋ ਕਿ ਜ਼ਾਲਮ ਆਦਮੀ ਆਪਣੇ ਵੈਰੀ ਨੂੰ ਦੇ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਬੰਦੇ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੱਖਾਂ ਨੂੰ ਬੜੀ ਬਹਾਦਰੀ ਨਾਲ ਝੱਲਿਆ ਅਤੇ ਭਜਨ ਵਿਚ ਮਗਨ ਹੋਏ ਸੰਤ ਵਾਂਗ ਸ਼ਾਂਤਿ ਚਿਤ ਬੈਠਾ ਰਿਹਾ। ਪਰ ਉਸ ਦੀ ਅੰਤਰ ਇਹ ਗੱਲ ਵੇਖ ਨਾ ਸਕੀ ਅਤੇ ਜਦੋਂ ਫੇਰ ਕਹਿਆ ਗਿਆ ਕਿ ਜੇ ਕਰ ਮੁਸਲਮਾਨ ਹੋ ਜਾਓ, ਤਾਂ ਛੱਡ ਦਿਤੇ ਜਾਓਗੇ, ਤਦ ਉਸ ਨੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਹੋਣਾ ਕਥੂਲ ਕਰ ਲਿਆ। ਇਸ ਵਿਚ ਢਿੱਲ ਕਾਹਦੀ ਹੋਣੀ ਸੀ, ਉਸੇ ਵੇਲੇ ਮੁਸਲਮਾਨੀ ਕਰ ਕੇ 'ਦਖਣੀ ਬੇਗਮ' ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਕੀਤੀ ਗਈ, ਜਿਸ ਨੇ ਉਸ ਦੀ ਖਾਸ ਮੂਜਬ ਆਪਣੇ ਪਾਸੋਂ ਸਮਾਨ ਦੇ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਹੱਜ ਕਰਨ ਲਈ ਮੱਕੇ ਵੱਲ ਘੱਲ ਦਿਤਾ।

ਬੰਦੇ ਨੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਹੋਣੋਂ ਜਦੋਂ ਕੀਤੀ ਤਾਂ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਅਗੇ ਹੋ ਕੇ ਪੁਛਿਆਂ—‘ਤੂੰ ਆਪ ਹੀ ਦੱਸ, ਤੈਨੂੰ ਕਿਸ ਮੌਤੇ ਮਾਰੀਏ?’ ਬੰਦੇ ਨੇ ਉੱਤਰ ਦਿੱਤਾ ‘ਜਿਸ ਮੌਤੇ ਆਪ ਮਰਨਾ ਹਈ।’ ਉਸੇ ਵੇਲੇ ਇਕ ਹਾਥੀ ਮੰਗਵਾ ਕੇ ਉਸ ਦੇ ਪੈਰ ਮਗਰ ਬੰਦਾ ਪਾਇਆ ਗਿਆ, ਅਤੇ ਸਾਰੇ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚ ਫਿਰਵਾ ਕੇ, ਜਦੋਂ ਸਮਝਿਆ ਕਿ ਸਭ ਨੂੰ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਪਤਾ ਲਗ ਗਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਵਜੀਰ ਖਾਂ ਦਾ ਬਦਲਾ ਲੈ ਲਿਆ ਹੈ, ਤਾਂ ਬੰਦੇ ਦੀ ਲੋਬੜੇ ਨੂੰ ਜਮਨਾ ਦੀ ਬਰੇਤੀ ਵਿਚ ਸੁੱਟ ਦਿੱਤਾ। ਸ਼ਾਮ ਦਾ ਵੇਲਾ ਅਤੇ ਦਰਿਆ ਦੀ ਬਰੇਤੀ, ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਸਮਝਿਆ ਸੀ ਕਿ ਗਿੱਦੜ ਕੁੱਤੇ ਖਾ ਜਾਣਗੇ, ਪਰ ਜਿਸ ਭਾਵੀ ਨੇ ਬੰਦੇ ਜੈਸੇ ਬਹਾਦਰ ਨੂੰ ਫਰਖਸੀਯਰ ਜੈਸੇ ਜ਼ਾਲਮ ਦੇ ਰਥ ਪਾਇਆ ਸੀ, ਉਹ ਹੁਣ ਇਕ ਹੋਰ ਕੌਤਕ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਸੀ। ਇਹ ਸਮਾਚਾਰ ਚੇਤ ਸੁਦੀ ੧ ਸੰਮਤ ੧੯੯੩ ਬਿ: ਦਾ ਹੈ।*

* ਗਜਾਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ‘ਪੰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼’ ਵਿਚ ਇਸ ਸਮਾਚਾਰ ਦੀ ਤਰੀਕੇ ‘ਸੱਤ੍ਰਾਂ ਸੈਂਡਿੱਗੇ ਸਾਲ, ਮੱਘਰ ਨੌਮੀ ਸਿੰਤਾ ਬਿਸਾਲੇ’ ਦਿੱਤੀ ਹੈ ਅਤੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਫਰਖਸੀਯਰ ੧੯੯੨ ਫੱਗੁਣ ਸੰਮਤ ੧੯੯੫ ਨੂੰ ਕੈਦ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਕੁਝ ਕ ਮਹੀਨਿਆਂ ਮਗਰੋਂ ਮਾਰਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਮੱਘਰ ਨੌਮੀ ਸੰਨ ੧੯੯੬ ਨੂੰ ਬਾਬਾ ਜੀ ਦਾ ਮਰਨਾ ਮੂਲੋਂ ਹੀ ਅਸਿੰਭਵ ਹੈ।

ਖਾਫੀ ਖਾਂ ਨੇ ਮੰਨਿਆ ਹੈ ਕਿ ਬੰਦਾ ੧੧੨੮ ਹਿ: ਵਿਚ ਸਮਾਇਆ। ਖੁਸ਼ਹਾਲ ਚੰਦ ਮੰਨਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਸੇ ਸਾਲ ਦੇ ‘ਸਫਰ’ ਮਹੀਨੇ ਦੀ ਸੱਤ ਤਰੀਕ ਨੂੰ ਸਿੰਘ ਦਿੱਲੀ ਵਿਚ ਆਏ। ‘ਕੰਪਣੀ’ ਦੇ ਸਫੀਰਾਂ ਦੇ ੧੦ ਮਾਰਚ ੧੯੯੬ ਈ: ਦੇ ਖਤ ਵਿਚ

ਜਿਥੇ ਬੰਦੇ ਦੀ ਲੋਬੜੇ ਸੁੱਟੀ ਗਈ ਸੀ, ਉਸ ਦੇ ਪਾਸ ਹੀ ਇਕ ਫਕੀਰ ਦੀ ਕੁੱਲੀ ਸੀ, ਉਸ ਨੇ ਜਦੋਂ ਵੇਖਿਆ ਕਿ ਇਸ ਲੋਬੜੇ ਵਿਚ ਅਜੇ ਜਾਨ ਬਾਕੀ ਹੈ, ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਚੁਕ ਕੇ ਆਪਣੀ ਕੁੱਲੀ ਵਿਚ ਲੈ ਆਇਆ ਅਤੇ ਲਗਾ ਦਵਾ ਦਾਰੂ ਕਰਨ। ਕਰਤਾਰ ਦੀ ਮਰਜ਼ੀ ਹੀ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਬੰਦਾ ਅਜੇ ਕੁਝ ਸਮਾਂ ਹੋਰ ਜੀਉਂਦਾ ਰਹੇ, ਇਸ ਲਈ ਹੋਲੀ ੨ ਜਾਨ ਫਿਰਨ ਲਗ ਪਈ, ਅਤੇ ਕਈ ਮਹੀਨਿਆਂ ਦੀ ਬੀਮਾਰੀ ਮਰਾਰੋਂ ਬੰਦਾ ਨੌ-ਬਹੁ-ਨੌ ਹੋ ਗਿਆ। ਉਥੋਂ ਭੇਸ ਵਟਾ ਕੇ ਪੰਜਾਬ ਵੱਲ ਆਇਆ, ਪਰ ਇੱਧਰ ਹੋਰ ਹੀ ਗੱਲ ਹੋ ਚੁਕੀ ਸੀ।

ਲੋਕੀਂ ਸਮਝੀ ਬੈਠੇ ਸਨ ਕਿ ਬੰਦਾ ਮਹੁੰਚੁਕਾ ਹੈ। ਅਬਦਾਲ ਸੱਮੱਦ ਖਾਂ ਦੇ ਜ਼ਲਮ ਨੇ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਜੋਰ ਤੌੜ ਦਿੱਤਾ ਸੀ, ਅਤੇ ਸਿੰਘ ਤੇ ਬੰਦਈ ਆਧੇ ਵਿਚ ਲੜ ਕੇ ਅੱਡੇ ਅੱਡੇ ਹੋ ਚੁਕੇ ਸਨ, ਇਸ ਲਈ ਬੰਦੇ ਦਾ ਹੌਸਲਾ ਨਾ ਪਿਆ ਕਿ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਜਾਹਰ ਕਰ ਕੇ ਇਕ ਵਾਰ ਫੇਰ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਇਕੱਠਾ ਕਰੇ। ਓਹ ਸਿੰਘਾਂ ਹੀ ਨੱਕੇ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਵਲ ਚਲਿਆ ਗਿਆ। ਜਿਧਰ ‘ਭੁੱਚੇ ਕੇ ਠਕਰ’ ਪਿੰਡ ਦੇ ਸੰਧੂ ਜ਼ਿਮੀਦਾਰ ਇਸ ਦੇ ਸੇਵਕ ਸਨ। ਜਦੋਂ ਇਹ ਉਥੇ ਪੁੱਜਾਂ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤਨੋਂ ਮਨੋਂ ਹੋ ਕੇ ਇਸ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ, ਪਰ ਮਾਲੂਮ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਸਮੇਂ ਬੰਦਾ ਮੂਲੋਂ ਹੀ ਨਾ-ਕਾਬਲ ਹੋ ਚੁਕਾ ਸੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਜਦੋਂ ਜ਼ਿਮੀਦਾਰਾਂ ਨੇ ਇਹ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ ਕਿ ਪਚਾਂ ਆ ਕੇ ਸਾਨੂੰ ਲੁਟ ਲਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਤਦੋਂ ਬਜਾਏ ਇਸ ਦੇ ਕਿ ਆਪ ਮੋਹਰੀ ਹੋ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਦੰਡ ਦੇਂਦਾ ਇਸ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਕੜਾਹ ਮੁਸਾਦ ਕਰ ਕੇ ਅਰਦਾਸ ਸੌਂਧੋ ਅਤੇ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਪਿੱਛੇ ਨਾ ਹਟੋ, ਭੁਹਾਡੀ ਹੀ ਜਿੱਤ ਹੋਇਆ ਕਰੋਗੀ।

ਇਸ ਪਿੰਡੋਂ ਉਠ ਕੇ ਆਪ ਜੰਮ੍ਹ ਦੇ ਪਹਾੜ ਵਿਚ ਗਏ, ਅਤੇ ਰਿਆਸੀ ਪਾਸ ਬੱਚਰ ਪਿੰਡ ਇਕ ਬੋਹੜ ਹੇਠ ਜਾ ਬੈਠੇ। ਪਰ ਉਹ ਜ਼ਾਹਾਹ ਵੀ ਪਸੰਦ ਨਾ ਆਈ, ਇਸ ਲਈ ਉਥੋਂ ਉਠ ਕੇ ਦੋ ਕੁ ਕੋਹ ਜੰਮ੍ਹ ਵੱਲ ਇਕ ਜੰਗਲ ਵਿਚ

(ਪਿੱਛਲੇ ਭੁਟ ਨੋਟ ਦਾ ਬਾਕੀ ਹਿੱਸਾ)

ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਸਿੰਘ ਤਾਂ ਕਤਲ ਹੋ ਗਏ ਹਨ, ਪਰ ਬੰਦਾ ਅਜੇ ਕੈਦ ਹੀ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਸੱਤ ਕੁ ਦਿਨ ਮਗਰੋਂ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਸ਼ਿਕਾਰ ਬੇਡਣ ਲਈ ਸ਼ਹਿਰੋਂ ਬਾਹਰ ਚਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਦੋ ਕੁ ਮਹੀਨੇ ਬਾਹਰ ਹੀ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ੨੦ ਮਾਰਚ ਦੇ ਖਤ ਵਿਚ ਬੰਦੇ ਦਾ ਕੋਈ ਜ਼ਿਕਰ ਨਹੀਂ, ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦਾ ਬਾਹਰ ਜਾਣਾ ਹੀ ਦਸਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਮਾਲੂਮ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ੧੦ ਤੇ ੧੮ ਮਾਰਚ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ੨ ਹੀ ਬੰਦਾ ਮਾਰਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ੧੩ ਮਾਰਚ ੧੯੯੬ ਈ: ਨੂੰ ਚੇਤ ਸੁਦੀ ਪਹਿਲੀ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਮੈਂ ਇਸ ਤਰੀਕ ਨੂੰ ਹੀ ਮੰਨ ਲਿਆ ਹਾਂ।

ਤਿਆਰ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਪਰ ਜਦ ਤੀਕ ਉਹ ਬਗਾਵਤ ਸਿਰੇ ਨਹੀਂ ਚੜ੍ਹ ਗਈ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਚਿਰ ਤੀਕ ਐਸਾ ਇਕ ਆਦਮੀ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਰਲਿਆ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਪੁੱਠੀ ਹਵਾ ਵਗਿਆਂ ਆਪਣੀ ਜ਼ਮੀਨ ਦੇ ਖੁੱਸ ਜਾਣ ਦਾ ਡਰ ਹੋਵੇ। ਐਸੇ ਜ਼ਿਮੀਂਦਾਰ ਗੱਲਾਂ ਕਰਨਗੇ, ਹਮਦਰਦੀ ਕਰਨਗੇ, ਗੱਦਾਂ ਗੁੰਦਣਗੇ, ਪਰ ਬਾਗੀਆਂ ਨਾਲ ਰਲਣਗੇ ਕਦੀ ਨਹੀਂ ਜਦ ਤੀਕ ਕੋਈ ਸ਼ਾਹੀ ਹਾਕਮ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਇੱਜਤ ਨੂੰ ਹੱਥ ਨਾ ਪਾਏ, ਯਾ ਕੋਈ ਅਵਤਾਰੀ ਜੀਵ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਗੁਮਰਾਹ ਨਾ ਕਰੇ। ਮਿਸਲਾਂ ਦੇ ਜਿੰਨੇ ਜੇਥੇ ਸਰਦਾਰ ਹੋਏ ਹਨ, ਸਭ ਹਾਕਮਾਂ ਤੋਂ ਦੁਖੇ ਹੋਏ ਅਤੇ ਭੁਖੇ ਮਰਦੇ ਕਿਸਾਨ ਸਨ, ਅਤੇ ਜਦ ਤੀਕ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਪਾਸਾ ਬਹੁਤ ਭਾਰਾ ਨਹੀਂ ਹੋ ਗਿਆ, ਕੋਈ ਜ਼ਿਮੀਂਦਾਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਰਲਿਆ।

ਵੱਡਾ ਆਦਮੀ ਭਾਵੇਂ ਬੰਦੇ ਨਾਲ ਕੋਈ ਨਾ ਰਲਿਆ, ਪਰ ਜ਼ਾਲਮ ਹਾਕਮਾਂ ਤੋਂ ਦੁਖੀ ਹੋਈ ਪਰਜਾ ਸਭ ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਸੀ, ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੇ ਹਾਕਮ ਦੈਤਾ ਦੇ ਅਵਤਾਰ ਸਨ। ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੇ ਲੁਟੇਰੇ, ਪਰਲੇ ਦਰਜੇ ਦੇ ਬੇ-ਰਹਿਮ। ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਘਰ ਲੁੱਟ ਕੇ ਆਪਣੀਆਂ ਮਾੜੀਆਂ ਭਰਦੇ, ਜ਼ਿਮੀਂਦਾਰ ਨੂੰ ਨਚੋੜ ਕੇ ਵੇਸ਼ਵਾਵਾਂ ਦੇ ਘਰ ਪੂਰਦੇ, ਇਕ-੨ ਦੇ ਘਰ ਸੌਂ-੨ ਤੋਂ ਵਧੀਕ ਬੇਗਮਾਂ ਤੇ ਇਸ ਤੋਂ ਪੰਜ-੨ ਗੁਣਾਂ ਲੌਡੀਆਂ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮਹੱਲਾਂ ਵਿਚ ਕਾਮ ਦਾ ਰਾਜ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦਿਲਾਂ ਵਿਚ ਜ਼ੁਲਮ ਦਾ ਨਿਵਾਸ ਹੁੰਦਾ। ਉਹ ਆਪਣੀਆਂ ਬੇਗਮਾਂ ਉੱਤੇ ਸਬਰ ਨਾ ਕਰ ਕੇ ਆਪਣੇ ਸਪੁਰਦ ਕੀਤੀ ਗਈ ਪਰਜਾ ਦੇ ਦਿਲ ਦੁਖਾਉਂਦੇ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਨੂੰਹਾਂ, ਧੀਆਂ ਦਾ ਸਤ ਤੋਡਦੇ ਅਤੇ ਫੜ ਕੇ ਬਦੋ-ਬਦੀ ਮੁਸਲਮਾਨ ਕਰਦੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕਾਮੀ ਮਨ ਅਜ ਇਕ ਨਾਲ ਪਰਚਿਆ ਹੈ ਤਾਂ ਕਲ੍ਹ ਉਸੇ ਨੂੰ ਜ਼ਹਿਰ ਦੇ ਕੇ ਮਾਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ। ਉਹ ਨਿਯਾਏ ਦਾ ਖੂਨ ਕਰਦੇ ਅਤੇ ਸੱਚ ਝੂਠ ਦਾ ਨਿਰਨਾ ਰੂਪੈ ਦੀ ਬੈਲੀ ਨਾਲ ਹੁੰਦਾ। ਗਰੀਬਾਂ ਦੀ ਕੋਈ ਨਾ ਸੁਣਦਾ, ਉਹ ਹੀਣੀ ਅਸਾਮੀ ਸਨ, ਜਿਸ ਉਤੇ ਸਭ ਦਾ ਗੱਚ ਨਿਕਲਦਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਤਰਸ ਦਾ ਰਤਾ ਵੀ ਅੰਸ਼ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਬੇ-ਰਹਿਮ, ਬੇ-ਕਿਰਕ ਤੇ ਪਰਲੇ ਦਰਜੇ ਦੇ ਕਸਾਈ। ਵੱਚੀ ਲੈ ਕੇ ਹੱਕ ਗਵਾਉਂਦੇ, ਅਤੇ ਫੇਰ ਬੇ-ਦੋਸੇ ਨੂੰ ਦੁੱਖ ਦੇ ਕੇ, ਉਸ ਦਾ ਮਾਸ ਤੁੜਵਾ ਅਤੇ ਸ਼ਕੰਜੇ ਵਿਚ ਉਸ ਦੀਆਂ ਹੱਡੀਆਂ ਕੜਕਵਾ ਕੇ, ਉਸ ਨੂੰ ਲੁਛਣੀਆਂ ਲੈਂਦਿਆਂ ਵੇਖਕੇ ਅਤੇ ਮਰਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਦੀਆਂ ਦੀਕਾਂ ਸੁਣ-੨ ਕੇ ਖੁਸ਼ ਹੁੰਦੇ। ਉਸ ਦਾ ਮਾਲ ਜ਼ਬਤ ਹੁੰਦਾ, ਘਰ ਫੁਕਿਆ ਜਾਂਦਾ, ਅਤੇ ਘਰ ਛੱਡ ਕੇ ਜਾਨ ਬਚਾਉਣ ਲਈ ਭੱਜੇ ਜਾਂਦੇ ਟੱਬਰ ਮਗਰ ਕੁੱਤੇ ਪਾਏ ਜਾਂਦੇ, ਜੋ ਕਪੜੇ ਪਾੜਦੇ ਅਤੇ ਚੱਕ ਭਰ-੨ ਬੋਟੀਆਂ ਉਡਾਉਂਦੇ, ਉਸ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਉਹ ਨਿਰਦਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਆਦਮੀ ਜਾਇਆਂ ਨੂੰ ਮੰਡੀ ਵਿਚ ਨਿਲਾਮ ਕਰਦੇ, ਅਤੇ ਸਾਰੀ ਲੁੱਟ ਆਪਣੇ ਪੇਟੇ ਪਾ ਕੇ ਖਿੜੇ ਮਥੇ

ਮੁਸਾਹਿਬਾਂ, ਨੂੰ ਕਹਿਦੇ—‘ਅੱਜ ਮੈਂ ਨਿਆਂ ਕੀਤਾ ਹੈ।’

ਐਸੇ ਹਾਕਮਾਂ ਦੇ ਅੱਤਿਆਚਾਰਾਂ ਕਰ ਕੇ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਹਾਲਤ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਖਿਆਲਾਤ ਬੰਦੇ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਉੱਤੇ ਸਨ। ਬੰਦਾ ਲੋਕਾਂ ਵੱਲੋਂ ਹੋ ਕੇ ਜ਼ਾਲਮਾਂ ਨਾਲ ਲੜਨ ਲੱਗਾ ਸੀ, ਉਸ ਦਾ ਇਹ ਕੰਮ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਹੀ ਕੰਮ ਸੀ। ਇਹ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨਾਲ ਲੜਾਈ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਬਲਕਿ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਜ਼ੁਲਮ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਉੱਤੇ ਉਠ ਖੜੋਨਾ ਯਾ ਰਾਜਾ ਤੇ ਪਰਜਾ ਦੀ ਲੜਾਈ ਸੀ। ਲੋਕੀਂ ਬਹੁਤ ਚਿਰ ਤੋਂ ਮੁਸਲਮਾਨੀ ਜੂਲੇ ਹੇਠ ਸਿਸਕ ਰਹੇ ਸਨ, ਇਸ ਲਈ ਦਿਲੋਂ ਤਾਂ ਸਾਰਿਆਂ ਹੀ, ਪਰ ਖੁਲਮ ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਕੁਝ ਕੁ ਨੇ, ਆਪਣੇ ਦੇਸ ਤੇ ਜਾਤੀ ਦੇ ਸੁਤੰਤਰ ਕਰਨ / ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਆਗੂ ਮੰਨ ਲਿਆ।

ਬੰਦੇ ਨੂੰ ਜੋ ਆਦਮੀ ਆਪਣੇ ਕੰਮ ਲਈ ਮਿਲੇ, ਉਹ ਭਾਵੇਂ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਤਾਂ ਥੋੜ੍ਹੇ ਸਨ, ਪਰ ਬਹਾਦਰੀ ਤੇਜ਼ੀ ਤੇ ਬਰਦਾਸ਼ਤ ਵਿਚ ਉਹ ਮੁਗਲਾਂ ਨਾਲੋਂ ਕਈ ਗੁਣਾਂ ਵਧ ਕੇ ਸਨ। ਐਸ਼ ਅਤੇ ਅਰਾਮ ਨੇ ਮੁਗਲਾਂ ਦੀ ਜੜ੍ਹੀ ਤੇਲ ਦੇ ਛੱਡਿਆ ਸੀ। ਪਲਾਂ ਵਿਚ ਕਿਤੇ ਦਾ ਕਿਤੇ ਚਲੇ ਜਾਣਾ, ਦੋ ਦੋ ਚਾਰ ਚਾਰ ਦਿਨ ਘੋੜੇ ਦੀ ਪਿੱਠ ਉਤੇ ਦੋ ਮੁੱਠ ਛੋਲਿਆਂ ਨਾਲ ਗੁਜ਼ਾਰਾ ਕਰ ਲੈਣਾ, ਅਤੇ ਲੜਾਈ ਵੇਲੇ ਜਾਨਾਂ ਤੋਂ ਹੱਥ ਧੋ ਕੇ ਵੈਗੀ ਨਾਲ ਟੱਕਰਨਾ ਸਿੰਘਾਂ ਦੀਆਂ ਇਹ ਗੱਲਾਂ ਮੁਗਲਾਂ ਦੀ ਮੱਤ ਮਾਰ ਦੇਂਦੀਆਂ ਸਨ, ਅਤੇ ਮਾੜੀਆਂ ਵਿਚ ਪਲੇ ਸਰਦਾਰ ਤਲਵਾਰ ਦੀ ਚਮਕ ਤੋਂ ਹੀ ਡਰ ਕੇ ਭੈੜੇ ਧੈ ਜਾਂਦੇ ਸਨ।

ਬੰਦੇ ਦੇ ਲੜਾਈ ਦੇ ਢੰਗ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੇ ਢੰਗਾਂ ਤੋਂ ਅਨੇਖੇ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਭਾਵੇਂ ਆਪ ਬਹਾਦਰ ਸੀ, ਪਰ ਜਦ ਤੀਕ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਜ਼ਿੱਤ ਦਾ ਪੱਕਾ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਨਾ ਹੁੰਦਾ ਉਹ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਨਾ ਆਉਂਦਾ ਅਤੇ ਲੜ ਕੇ ਭਾਂਜ ਖਾਣ ਨਾਲੋਂ ਲੜਾਈ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਪਿੱਛੇ ਹਟ ਜਾਣਾ ਚੰਗਾ ਸਮਝਦਾ। ਲੜਾਈ ਤੋਂ ਉਸ ਨੂੰ ਕੋਈ ਡਰ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਪਰ ਭਾਂਜ ਦੇ ਬੇ-ਹੌਸਲਾਂ ਕਰ ਦੇਣ ਵਾਲੇ ਅਸਰਾਂ ਦਾ ਉਸ ਨੂੰ ਬੜਾ ਖਿਆਲ ਸੀ। ਉਹ ਘਾਤਕ ਚਾਲਾਂ ਤੋਂ ਪੁੱਜਕੇ ਘ੍ਰੂਣਾ ਕਰਦਾ, ਅਤੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਖੜ੍ਹੇ ਕੇ ਭਾਂਜ ਜਾਣ ਨੂੰ ਬੁਰਾ ਸਮਝਦਾ। ਉਸ ਪਾਸ ਕਦੇ ਵੀ ਇਤਨੇ ਆਦਮੀ ਨਹੀਂ ਹੋਏ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਉਹ ਪੰਜ ਸੱਤ ਫੌਜਦਾਰਾਂ ਦਾ ਟਾਕਰਾ ਕਰ ਸਕਦਾ ਅਤੇ ਧਾੜਵੀਆਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਤੋਂ ਉਸ ਨੇ ਕਦੇ ਵੀ ਧੋਖਾ ਨਹੀਂ ਖਾਧਾ ਸੀ, ਜੋ ਰਣ ਪੈਂਦਿਆਂ ਹੀ ਭਾਂਜ ਜਾਣ ਨੂੰ ਤਿਆਰ ਸਨ।

ਇਹ ਕਹਿਣਾ ਮੂਲੋਂ ਹੀ ਗਲਤ ਹੈ ਕਿ ਬੰਦਾ ਬਹੁਤੀ ਫੌਜ ਹੋਣ ਦੇ ਕਾਰਨ ਜ਼ਿੱਤਦਾ ਰਿਹਾ। ਉਸ ਪਾਸ ਕਦੀ ਵੀ ਇਤਨੀ ਫੌਜ ਨਹੀਂ ਹੋਈ, ਜਿਤਨੀ ਕਿ ਇਕ ਫੌਜਦਾਰ ਇਕੱਠੀ ਕਰ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਉਸ ਦੀ ਜ਼ਿੱਤ ਦਾ ਮੂਲ

ਵਿਚ ਲਿਖ ਮਾਰੀਆਂ ਹਨ। ਇਹ ਯਾਦ ਰੱਖਣ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਹੈ ਕਿ ਜਾਲਮ ਉੱਤੇ ਜੁਲਮ ਕਰਨਾ ਉਸ ਸਮੇਂ ਜੁਲਮ ਨਹੀਂ ਸਮਝਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਬੰਦਾ ਜਾਲਮਾਂ ਦਾ ਵੈਰੀ ਤੇ ਗਰੀਬਾਂ ਦਾ ਸਹਾਇਕ ਸੀ, ਅਤੇ ਇਹ ਗੱਲ ਇਸ ਤੋਂ ਹੀ ਸਿਧ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਨੇ ਚੁਣ-2 ਕੇ ਕਈ ਜਾਲਮ ਬੜੀ ਬੇ-ਕਿਰਕੀ ਨਾਲ ਮਾਰੇ।

ਇਹ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦਾ ਰਵਾਜ਼ ਹੀ ਸੀ ਕਿ ਵੈਰੀ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ ਰੱਖਣ ਵਾਲਾ ਹਰ ਇਕ ਆਦਮੀ ਕਤਲ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ। ਮੁਸਲਮਾਨ ਤਾਂ ਉਸ ਇਲਾਕੇ ਦੀ ਵੀ ਸ਼ਾਮਤ ਲਿਆ ਦੇਂਦੇ ਜਿਸ ਇਲਾਕੇ ਦਾ ਇਕ ਆਦਮੀ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵੈਰੀਆਂ ਵੱਲ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਜੇ ਕੋਈ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਆਉਂਦਾ, ਉਹ ਪੱਕੇ ਯਕੀਨ ਨਾਲ ਆਉਂਦਾ ਸੀ ਕਿ ਭਾਂਜ ਸਮੇਂ ਜਾਨ ਬਖਸ਼ੀ ਕੀਤੀ ਨਹੀਂ ਜਾਏਗੀ। ਬੰਦਾ ਜੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਛੱਡਣਾ ਵੀ ਚਾਹੁੰਦਾ, ਤਾਂ ਕਿਸ ਇਤਥਾਰ ਉਤੇ ਛੱਡਦਾ ਤੁਰਕਾਂ ਵਿਚ ਨੇਮ ਪਾਲਨ ਦੀ ਅੰਸ਼ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਅਤੇ ਉਹ ਨੇਮ ਪਾਲਦੇ ਕਿਸ ਨਾਲ ? ਇਕ ਕਾਫਰ ਸਿੱਖ ਨਾਲ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਸੱਚ ਝੂਠ ਮਾਰ ਕੇ ਮਾਰ ਸੁੱਟਣਾ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣਾ ਧਰਮ ਸਮਝਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ?

ਬੰਦੇ ਦਾ ਨੇਮ ਸੀ ਕਿ ਲੜਾਈ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਉਹ ਆਪਣੇ ਵੈਰੀ ਵੱਲ ਇਕ ਆਦਮੀ ਘੱਲ ਦੇਂਦਾ ਕਿ ਲੜਾਈ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਹੀ ਈਨ ਮੰਨ ਲਓ। ਪਰ ਹੰਕਾਰੀ ਤੁਰਕ ਉਸੇ ਨੂੰ ਮਾਰ ਕੇ ਉਸ ਦਾ ਸਿਰ ਕੱਟ ਬਰਛੀ ਉਤੇ ਟੰਗਦੇ ਅਤੇ ਮੌਰਦੇ ਅਗੇ ਗੱਡਦੇ, ਤਦ ਕਿਸ ਦਾ ਜਿਗਰਾ ਸੀ ਕਿ ਉਸ ਨਜ਼ਾਰੇ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਦਿਲ ਵਿਚ ਜਰ ਸਕਦਾ। ਮਲੇਰ ਕੋਟਲੇ ਦੇ ਆਦਮੀਆਂ ਦਾ ਈਨ ਮੰਨ ਲੈਣਾ ਅਤੇ ਕਤਲ ਤੇ ਲੁੱਟ ਤੋਂ ਬਚ ਰਹਿਣਾ ਸਾਫ ਸਾਫ ਦੱਸਦਾ ਹੈ ਕਿ ਬੰਦੇ ਦਾ ਸੁਭਾਉ ਵੱਡ ਟੁਕ ਕਰਨ ਦਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਬਲਕਿ ਰਹਿਮ ਤੇ ਬੀਰਤਾ ਵੀ ਉਸ ਦੀ ਖਮੀਰ ਵਿਚ ਰਲੇ ਹੋਏ ਸਨ।

ਜੋ ਸ਼ਹਿਰ ਲੜ ਕੇ ਜਿੱਤਿਆ ਜਾਵੇ, ਜੋ ਦਰਦਨਾਕ ਨਜ਼ਾਰੇ ਉੱਥੇ ਵੇਖਣੇ ਪੈਂਦੇ ਹਨ, ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਹੋਰ ਕਿਸੇ ਅਸਥਾਨ ਉੱਤੇ ਨਹੀਂ ਵੇਖਦੇ। ਫੌਜ ਦੇ ਨਾਲ ਵਡੀ ਧਾੜ ਪਰਲੇ ਦਰਜੇ ਦੇ ਸ਼ੋਹਦਿਆਂ ਅਤੇ ਲੁੱਚਿਆਂ ਦੀ ਹੁੰਦੀ ਸੀ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਜਨਮ ਹੀ ਜੁਲਮ ਲਈ ਹੋਇਆ ਜਾਪਦਾ ਹੈ। ਗੁਸੇ ਨਾਲ ਭੜਕੇ ਹੋਏ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਐਸੇ ਆਦਮੀ ਜਦ ਹੱਲਾ ਕਰ ਕੇ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚ ਵੜਦੇ ਹਨ, ਉਸੇ ਨਜ਼ਾਰੇ ਨੂੰ ਅੱਖਾਂ ਅਗੇ ਲਿਆਂਦਿਆਂ ਵੀ ਦਿਲ ਕੰਬ ਉਠਦਾ ਹੈ। ਲੋਕਾਂ ਘਰਾਂ ਅੰਦਰੋਂ ਲੜਦੇ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਘਰਾਂ ਨੂੰ ਉਸੇ ਵੇਲੇ ਅੱਗ ਲਾਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਉਹ ਗਲੀਆਂ ਤੇ ਬਜ਼ਾਰਾਂ ਵਿਚ ਨਠਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਉਥੇ ਤਲਵਾਰ ਦੀ ਭੇਟਾ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਲਹੂ ਨਾਲ ਭਿਜੇ ਤੇ ਭਾਂਜ 2 ਕੇ ਘਰਕਦੇ ਹੋਏ ਜਦ ਮਸੀਤਾਂ ਅੰਦਰ ਵੜ

ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਮਸੀਤਾਂ ਸਾਡੀਆਂ ਅਤੇ ਆਦਮੀ ਮਾਰੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਦੁਨੀਆਂ ਵਿਚ ਅੱਜ ਤੀਕ ਕੋਈ ਲੜਾਈ ਨਹੀਂ ਹੋਈ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਆਦਮੀ ਵੱਚੇ, ਘਰ ਲੁੱਟੇ, ਮਹਲ ਫੁਕੇ ਅਤੇ ਔਰਤਾਂ ਬੇਪਤਿ ਨਾ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਹੋਣ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਪਾਪਾਂ ਦਾ ਹੋਣਾ ਇਹ ਸਿੱਧ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਮੂਲ ਕਾਰਨ ਬੈਦਾ ਸੀ, ਬਲਕਿ ਅਸਲ ਗੱਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਗੱਲਾਂ ਲੜਾਈ ਨਾਲੋਂ ਅੱਡ ਹੋ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਕਦੀਆਂ। ਸਰਵਾਹੀ ਸੁਤੀ ਸਵਾਰ ਆਦਮੀ, ਤਰਸ ਦੇ ਅੰਸ਼ ਦਿਲ ਵਿਚ ਰੱਖ ਕੇ ਹੱਲਾ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ, ਤੱਤੀ ਗੋਲੀ ਯਾ ਜ਼ਹਰੀਲਾ ਤੀਰ ਲੁਛਦੀ ਅੰਤ ਯਾ ਪੰਘੜੇ ਪਏ ਬਾਲ ਦਾ ਰਤਾ ਲਿਹਾਜ਼ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ। ਜਦ ਤੀਕ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿਚ ਲੜਾਈ ਦਾ ਨਾਮ ਹੈ, ਇਹ ਖੋਫਨਾਕ ਨਜ਼ਾਰੇ ਦੇਖਣੇ ਹੀ ਪੈਣਗੇ।

ਸਰਹੰਦ ਦੀ ਹਾਲਤ ਇਕ ਖਾਸ ਹਾਲਤ ਸੀ, ਉਸ ਨਾਲ ਬੰਦੇ ਦਾ ਵੈਰੀ ਹੋਣਾ ਇਕ ਕੁਦਰਤੀ ਗੱਲ ਸੀ। ਸਰਹੰਦ ਦੀ ਬਰਬਾਦੀ ਦਾ ਮੂਲ ਕਾਰਨ ਉਸ ਦਾ ਆਪਣਾ ਹੀ ਜੁਲਮ ਸੀ, ਜਿਸ ਨੇ ਦੋ ਮਸੂਮਾਂ ਨੂੰ ਕੰਧ ਵਿਚ ਚਿਣ੍ਹਾਂ ਰਤਾ ਵੀ ਸੰਕੋਚ ਨਾ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਗੱਲ ਨੇ ਅੰਦਰੋਂ ਅੰਦਰ ਹੀ ਅੱਗ ਲਾ ਦਿੱਤੀ ਅਤੇ ਬਦਲੇ ਦੀ ਅੱਗ ਨੇ ਕਈਆਂ ਨੂੰ ਮਰਨ ਮਾਰਨ ਉਤੇ ਤਿਆਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਮਾਸ਼ਾ ਮਾਲਵਾ ਇਕ ਜਵਾਲਾਮੁਖੀ ਪਹਾੜ ਸੀ, ਜਿਸ ਦੇ ਲਾਵੇ ਦੀ ਨਦੀ ਨੇ ਸਰਹੰਦ ਉਤੇ ਹੜ੍ਹ ਲੈ ਆਂਦਾ। ਲੋਕਾਂ ਹਥੇਲੀ ਉੱਤੇ ਜਾਨਾਂ ਧਰੀ ਖੜੇ ਸਨ, ਜਾਲਮਾਂ ਤੋਂ ਬਦਲੇ ਲੈਣ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਛੁਡਾਉਣ ਦੀ ਤੁੰਦ ਪੁਨ ਵਿਚ ਉਹ ਆਪਣੇ ਆਪੇ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਹੋ ਜਾਏ। ਆਪੀਂ ਦੇ ਮਰੱਲ, ਜੁਲਮ ਨਾਲ ਇੱਕਠੇ ਕੀਤੇ ਰੁਪੈ ਦੀਆਂ ਖੜੀਆਂ ਯਾਦਗਾਰਾਂ ਸਨ, ਭੜਕੇ ਹੋਏ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਪ੍ਰਿਣਾ ਭਰੀ ਕਿਲਕਾਰੀ ਮਾਰ ਕੇ ਉਹ ਢਾਹ ਕੇ ਢੇਰੀ ਕਰ ਦਿੱਤੇ। ਫੌਜਦਾਰ ਦੇ ਮਰੱਲ, ਜਿਥੇ ਦੋ ਸੌ ਸਾਲ ਤੋਂ ਉਥੋਂ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ੀ ਹਾਕਮ, ਆਤਮਾਂ ਨੂੰ ਕਲੱਕਤ ਅਤੇ ਕਰਤਾਰ ਤੋਂ ਬੇ-ਮੁਖ ਕਰਨ ਵਾਲੀਆਂ ਮੌਜਾਂ ਮਾਣ ਰਹੇ ਸਨ, ਲੋਕਾਂ ਉਤੇ ਜ਼ੋਰ ਤੇ ਜੁਲਮ ਦੇ ਨਸ਼ਾਨ ਸਨ, ਗੁਸੇ ਭਰੇ ਲੋਕੀਂ ਹੜ੍ਹ ਵਾਂਗ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਦੀ ਹੋ ਨਿਕਲੇ, ਅਤੇ ਸੰਗ ਮਰਮਰ ਦੇ ਫਰਸ਼ ਤੇ ਤਸਵੀਰਾਂ ਨਾਲ ਸਜੇ ਕਮਾਰਿਆਂ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਗੁਸੇ ਤੇ ਕਹਿਰ ਦੇ ਨਸ਼ਾਨ ਛਡ ਗਏ।

ਜੋ ਕੁਝ ਦੇਸ ਵਿਚ ਵਰਤਿਆ ਉਸ ਦਾ ਸਾਰਾ ਦੋਸ਼ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੇ ਸਿਰ ਹੈ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਜੁਲਮ ਕਰ ਕਰ ਕੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਬਦਲੇ ਲੈਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਬਦਲੇ ਦੀ ਅੱਗ ਐਸੀ ਤੇਜ਼ ਹੈ ਕਿ ਅਕਲੱਖੇ ਤੋਂ ਅਕਲੱਖਾ ਵੀ ਆਪਣੀ ਸਮਝ ਸਾਡੀ ਬੈਂਹਦਾ। ਅਜੇ ਕੱਲ੍ਹ ਦੀ ਹੀ ਗੱਲ ਹੈ ਕਿ ਕਾਲਿਆਂ ਨੇ ਭੜਕ ਕੇ ਗਦਰ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਫੰਗੀਆਂ ਦੇ ਟੱਬਰਾਂ ਨੂੰ ਵੱਡ ਦਿੱਤਾ। ਜਦ ਗੋਰਿਆਂ ਦੀ

ਤਿਆਰ ਹੋ ਜਾਂਦੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਗਰਜ਼ ਐਨੀ ਬੰਦੇ ਨੂੰ ਜਿੱਤਣ ਦੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ ਸੀ, ਜਿੰਨੀ ਕਿ ਦੂਜੇ ਅਮੀਰਾਂ ਨੂੰ ਵੈਰੀ ਪਾਸੋਂ ਹਰਵਾ ਕੇ ਬਦਨਾਮ ਕਰਨ ਦੀ ਹੁੰਦੀ। ਇਸੇ ਵਿਰੋਧ ਦੇ ਕਾਰਨ ਮੁਗਲਾਂ ਦੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਦੱਖਣ ਦੀਆਂ ਛੋਟੀਆਂ-2. ਰਿਆਸਤਾਂ ਨੂੰ ਸਰ ਨਾ ਕਰ ਸਕੀਆਂ, ਅਤੇ ਜਦੋਂ ਤੀਕ ਅੰਗਰੇਜ਼ੇਬ ਆਪ ਨਾ ਹਿਆ, ਰੱਤੀ ਭਰ ਕੰਮ ਨਾ ਸੌਂਗਿਆ।

ਉਹ ਸ਼ਿਵਾ-ਜੀ ਜਿਸ ਦੇ ਨਾਮ ਤੋਂ ਮੁਗਲ ਪਏ ਕੰਬਦੇ ਸਨ, ਸੂਰਤ ਸ਼ਹਿਰ ਨੂੰ ਸਰ ਕਰ ਕੇ ਵੀ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੀ ਫੈਕਟਰੀ ਨੂੰ ਸਰ ਨਾ ਕਰ ਸਕਿਆ। ਕੌਣ ਨਹੀਂ ਜਾਣਦਾ ਕਿ ਜੇ ਕਰ ਅਮੀਰਾਂ ਦੀ ਨੀਤ ਸਾਡ ਹੁੰਦੀ, ਤਦੋਂ ਸ਼ਿਵਾ-ਜੀ ਐਂਹੀ ਗੁਮਨਾਮ ਆਦਮੀ ਹੁੰਦਾ, ਜੈਸਾ ਕਿ ਉਸ ਦੇ ਨਾਲ ਹੋ ਕੇ ਲੜਨ ਵਾਲਾ ਇਕ ਮਰਹੁੱਟਾ। ਇਹੋ ਹਾਲ ਬੰਦੇ ਦਾ ਸੀ, ਫੌਜਦਾਰ ਇਕ ਦੂਜੇ ਦੇ ਵੈਰੀ ਸਨ, ਇਕ ਦੀ ਦੂਜਾ ਸਹਾਇਤਾ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ ਸੀ, ਇਸ ਲਈ ਬੰਦੇ ਨੇ ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਹੀ ਇਕ ਇਕ ਕਰ ਕੇ ਮਾਰ ਲਿਆ। ਸਰਹੰਦ ਤਾਂ ਬੰਦਾ ਭਾਵੇਂ ਲੈ ਲੈਂਦਾ, ਪਰ ਜਿਤਨਾਂ ਰੌਲਾ ਦੇਸ ਵਿਚ ਮਹਿਤਾ, ਇਸ ਦਾ ਪਾਸੰਗ ਮਾਤ੍ਰ ਵੀ ਨਾ ਮਚਦਾ, ਜੇ ਕਰ ਅਮੀਰਾਂ ਦੀ ਆਪੋ ਵਿਚ ਖਹਿ ਖਹਿ ਨਾ ਹੁੰਦੀ।

ਪਰ ਐਸਾ ਹੋਣਾ ਅੰਸ਼ਭਵ ਸੀ, ਇਹ ਮੂਲੋਂ ਹੀ ਅਨਹੋਣੀ ਸੀ। ਜੇ ਕਰ ਐਸਾ ਹੁੰਦਾ, ਤਦੋਂ ਤੈਮੂਰ, ਨਾਦਰ ਅਤੇ ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹ ਦਾ ਕਿਸੇ ਨਾਮ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੁਣਨਾ ਸੀ। ਸ਼ਿਵਾ-ਜੀ ਹੈਦਰ ਅਲੀ ਅਤੇ ਨਜ਼ਾਮਲ ਮੁਲਕ ਉਸੇ ਗੁਮਨਾਮੀ ਵਿਚ ਗੁਜਰ ਜਾਂਦੇ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਅਵਤਾਰ ਧਾਰਿਆ ਸੀ। ਦੱਖਣ ਦੀਆਂ ਰਿਆਸਤਾਂ, ਬੰਗਲੇ ਦੀ ਨਵਾਬੀ ਅਤੇ ਅਵਧ ਦੀ ਹਕੂਮਤ ਸਭ ਐਸੀਆਂ ਹੀ ਨੇਸਤ ਹੁੰਦੀਆਂ ਜੈਸੀਆਂ ਕਿ ਅੱਜ ਕੱਲ੍ਹੁ ਹਨ। ਉਹ ਸਮਾਂ ਹੀ ਐਸਾ ਸੀ ਕਿ ਦਿਲਚਲਾ ਆਦਮੀ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਇਕ ਤਕੜੇ ਧਾੜਵੀਆਂ ਦੇ ਟੋਲੇ ਦਾ ਸਰਦਾਰ ਬਣ ਸਕਦਾ ਸੀ, ਇਸ ਲਈ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੇ ਬਹਾਦਰਾਂ ਦੀ ਤਾਕਤ ਜਾਚਣ ਲਈ ਸਾਨੂੰ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੀਆਂ ਹਾਲਤਾਂ ਉਤੇ ਨਜ਼ਰ ਮਾਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ।

ਉਹ ਹਾਲਤ ਭਾਵੇਂ ਕੁਝ ਹੀ ਹੋਵੇ, ਇਹ ਗੱਲ ਸਿੱਧ ਹੋਣੀ ਬੜੀ ਮੁਸ਼ਕਲ ਹੈ ਕਿ ਬੰਦੇ ਨੂੰ ਜਿੱਤਣ ਲਈ ਫਰਖਸੀਯਰ ਨੇ ਮਾਤਾ ਸੁੰਦਰੀ ਜੀ ਪਾਸੋਂ ਸਿੰਘਾਂ ਵੱਲ ਖਤ ਲਿਖਵਾ ਦਿੱਤੇ ਕਿ ਓਹ ਬੰਦੇ ਦਾ ਸਾਥ ਛੁੱਡ ਦੇਣ।

ਇਤਿਹਾਸ ਗਵਾਹੀ ਦੇਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਬੰਦਾ ਅਤੇ ਸਿੰਘ ਅਖੀਰ ਦਮ ਤੀਕ ਇਕੱਠੇ ਰਹੇ ਅਤੇ ਦੋਹਾਂ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਕਿਸਮ ਦਾ ਝਗੜਾ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ। ਨਾ ਹੀ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੀ ਹਾਲਤ ਤੋਂ ਇਹ ਗੱਲ ਸਿੱਧ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਬੰਦੇ ਦੀ ਬਗਾਵਤ

ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਐਸੀ ਦੂਰ ਦੀ ਸੋਚ ਛੁਰ ਪਈ ਹੋਵੇ, ਜੇਹੜੀ ਕਿ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੇ ਵਡੇ ਤੋਂ ਵਡੇ ਅਕਲੱਖੇ ਨੂੰ ਫੁਰਨੀ ਵੀ ਅੰਸ਼ਭਵ ਜਾਪਦੀ ਹੈ।

ਬਗਾਵਤ ਤਾਂ ਦੂਰ ਹੋ ਗਈ, ਪਰ ਸੁਤੰਤ੍ਰਤਾ ਦੀ ਚਾਟ ਜੋ ਬੰਦਾ ਲਾ ਗਿਆ ਸੀ, ਉਸ ਨੇ ਸਿੰਘਾਂ ਦੀ ਕਾਇਆ ਹੀ ਪਲਟ ਦਿੱਤੀ, ਇਸ ਥੋੜ੍ਹੇ ਜਹੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਹੀ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਤਾਕਤ ਅਤੇ ਹਾਕਮਾਂ ਦੀ ਕਮਜ਼ੋਰੀ ਦਾ ਪੂਰਾ 2 ਪਤਾ ਲਗ ਗਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਉਹ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਮਝ ਗਏ ਸਨ ਕਿ ਜੇ ਕਰ ਅਸੀਂ ਹਿੰਮਤ ਕਰੀਏ, ਤਾਂ ਹਾਕਮਾਂ ਨੂੰ ਦੇਸੋਂ ਕੱਚ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਖਿਆਲ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਕੁਝ ਐਸੇ ਸਾਮਾਨ ਪੈਦਾ ਹੋ ਗਏ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ੁਤੰਤਰਤਾ ਹਾਸਲ ਕਰਨ ਲਈ ਮਜ਼ਬੂਰ ਕੀਤਾ। ਦਿੱਲੀ ਦੀ ਹਕੂਮਤ ਚਿੱਲੀ ਹੋ ਗਈ, ਜਿਸ ਕਰ ਕੇ ਹਾਕਮਾਂ ਦੇ ਸਿਰ ਉੱਤੇ ਕੋਈ ਕੁੰਡਾ ਨਾ ਰਿਹਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਜ਼ਲਮ ਕਰਨਾ ਅਗੰਭਿਆ ਅਤੇ ਇਸ ਜ਼ਲਮ ਨੇ ਸਿੰਘਾਂ ਦੀ ਪਨੀਰੀ ਨੂੰ ਮਾਨੋ ਪਾਣੀ ਦਿੱਤਾ। ਆਲਮਾਂ ਤੇ ਚੰਧਰੀਆਂ ਦੇ ਜ਼ਲਮ ਨੇ ਕਈ ਜ਼ਿਮੀਦਾਰ ਬੇ-ਘਰ ਕਰ ਦਿੱਤੇ, ਜੋ ਘਰੋਂ ਨਿਕਲਦੇ ਹੀ ਸਿੰਘਾਂ ਨਾਲ ਰਲਦੇ ਅਤੇ ਮੁੜ ਉਨ੍ਹਾਂ ਹਾਕਮਾਂ ਦੀ ਹੀ ਖ਼ਬਰ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲੈਂਦੇ। ਜਿਉਂ ਜਿਉਂ ਸੂਬੇ ਦੀ ਤਾਕਤ ਘੱਟੀ ਤਿਉਂ 2 ਕਾਬਲੀਆਂ ਦਾ ਜ਼ੋਰ ਪੈਂਦਾ ਗਿਆ, ਅਤੇ ਸਿੰਘ ਦਿਨੋਂ-ਦਿਨ ਵਧਦੇ ਗਏ। ਅੰਤ ਨੂੰ ਗੱਲ ਇਥੇ ਮੁੱਕੀ ਕਿ ਜਮਨਾਂ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਅਟਕ ਤੀਕ ਸਿੰਘ ਹੀ ਸਿੰਘ ਪਸਰ ਗਏ ਅਤੇ ਦਿੱਲੀ ਤੇ ਕਾਬਲ ਦੇ ਹਾਕਮ ਮੂੰਹ ਵੇਖਦੇ ਹੀ ਰੁਹਿ ਗਏ।

ਹੀ ਚੜ੍ਹਾਵੇ ਦਾ ਮਾਲਕ। ਸਲਾਹ ਇਹ ਹੋਈ ਕਿ ਦੋ ਪਰਚੀਆਂ ਲੈ ਕੇ ਇਕ ਉੱਤੇ 'ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਕਾ ਖਾਲਸਾ, ਸ੍ਰੀ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਕੀ ਫਤਹਿ' ਅਤੇ ਦੂਜੀ ਉੱਤੇ 'ਫਤਹਿ ਸਚੇ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਕੀ' ਲਿਖ ਕੇ ਹਰਿ ਕੀ ਪੌੜੀ ਪਾਈਆਂ ਜਾਣ, ਜੇ 'ਫਤਹਿ ਦਰਸ਼ਣ' ਤਰ ਆਈ, ਤਦ ਬੰਦੇਈ ਜਿੱਤੇ, ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਸਿੰਘ।

ਸਿੰਘਾਂ ਦੀ ਕਮਜ਼ੋਰੀ ਇਸ ਗੱਲ ਤੋਂ ਹੀ ਸਿੱਧ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਇਸ ਸਲਾਹ ਨੂੰ ਮੰਨ ਗਏ, ਜੇ ਕਰ ਐਸਾ ਨਾ ਹੁੰਦਾ ਤਦ ਇਸ ਗੱਲ ਤੀਕ ਨੌਬਤ ਆਉਣੀ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਅਤੇ ਬੰਦੇਈਆਂ ਨੂੰ ਅੱਧ ਉੱਤੇ ਜ਼ੋਰ ਦੇਣ ਦਾ ਹੌਸਲਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਪੈਣਾ ਸੀ। ਦੋਵੇਂ ਪਰਚੀਆਂ ਲਿਖ ਕੇ ਹਰਿ ਕੀ ਪੌੜੀ ਪਾਈਆਂ ਗਈਆਂ, ਅਤੇ ਕਈ ਮਿੰਟਾਂ ਦੀ ਸਹਿਮ ਭਰੀ ਉਡੀਕ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਸਿੰਘਾਂ ਦੀ ਪਰਚੀ ਤਰ ਪਈ। ਇਸ ਜਿੱਤ ਨੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਨਿਸਚਾ ਦਿਲਾ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਗੁਰੂ ਮਹਾਰਾਜ ਸਾਚੇ ਵੱਲ ਹਨ ਅਤੇ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਦੇ ਹੁੰਦਿਆਂ ਸੁੰਦਿਆਂ ਜੇ ਕਰ ਬੰਦੇਈਆਂ ਨੂੰ ਹੱਥ ਨਾ ਵਖਾਏ ਜਾਣ, ਤਦ ਤਾਂ ਬੜੀ ਹੀ ਬੁਰੀ ਗੱਲ ਹੈ।

ਜਿੱਤ ਦੇ ਜੈਕਾਰੇ ਸੁਣ ਕੇ ਮਹੰਤ ਸਿੰਘ, ਬੰਦੇਈਆਂ ਦੇ ਮਹੰਤ, ਨੇ ਇਸ ਫੈਸਲੇ ਤੋਂ ਨਾਂਹ ਕੀਤੀ, ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਖਿਆਲ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਨ ਲਈ ਲਾਹੌਰਾਂ ਸਿੰਘ ਕਲਾਲ ਨੂੰ ਸਿੰਘਾਂ ਪਾਸ ਘਲਿਆ। ਲਾਹੌਰਾ ਸਿੰਘ ਨਾਲ ਉਸ ਦਾ ਪੁਤਰ ਸੰਗਤ ਸਿੰਘ ਵੀ ਸੀ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਬਾਬਾ ਕਾਹਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਕਹਿਆ ਕਿ ਸਾਡੇ ਪੁਤਰ ਮੀਰੀ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਤੁਹਾਡੇ ਪੁਤਰ ਸੰਗਤ ਸਿੰਘ ਦਾ ਘੋਲ ਕਰਵਾਇਆ ਜਾਵੇ, ਜੋ ਜਿੱਤ ਜਾਵੇ, ਉਸ ਦਾ ਪਾਸਾ ਜਿੱਤਿਆ। ਲਾਹੌਰਾ ਸਿੰਘ ਮੰਨ ਗਿਆ, ਅਤੇ ਅਕਾਲ ਬੁੰਗੇ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਦੋਹਾਂ ਭੁਜੰਗੀਆਂ ਦਾ ਘੋਲ ਹੋਣ ਲਗਾ। ਕਰਤਾਰ ਦੀ ਕੁਦਰਤ, ਕਿ ਸੰਗਤ ਸਿੰਘ ਢੱਠ ਗਿਆ, ਉਸ ਦੇ ਹੇਠ ਆਉਂਦਿਆਂ ਹੀ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਉਸ ਦੇ ਮੂੰਹ ਵਿਚ ਸੂਰ ਦਾ ਡਲਾ ਪਾ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ 'ਭੁਜੰਗੀ' ਕਰ ਲਿਆ, ਅਤੇ ਲਾਹੌਰਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਵੀ ਓਸੇ ਵੇਲੇ ਤਨਖਾਹ ਬਖਸ਼ਾ ਕੇ ਬੰਦੇਈਆਂ ਦਾ ਸਾਬ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ।

ਹੁਣ ਤਾਂ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਹੌਸਲੇ ਵਧ ਗਏ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਜ਼ੋਰ ਨਾਲ ਬੰਦੇਈਆਂ ਨੂੰ ਜਗਾਹ ਛੱਡਣ ਲਈ ਕਿਹਾ, ਇਸ ਕਰ ਕੇ ਦੁਵੱਲਿਓਂ ਕੁਝ ਰੌਲਾ ਜਿਹਾ ਪੈ ਗਿਆ, ਸਿੰਘ ਜਿੱਤ ਦੇ ਕਾਰਣ ਦੂਣੇ ਹੋ ਰਹੇ ਸਨ, ਇਸ ਲਈ ਜ਼ੋਰ ਦੇ ਕੇ ਵਾੜੇ ਉੱਤੇ ਜਾ ਪਏ, ਅਤੇ ਕਿੱਤੀਆਂ ਪੁੱਟਦੇ ਸਾਰ ਹੀ ਕਟਾ ਵੱਡ ਅਰੰਭ ਦਿੱਤੀ। ਜਿਸ 2 ਨੇ ਸ਼ਸਤ੍ਰ ਰੱਖ ਦਿਤੇ ਜਾ ਸ਼ਰਨ ਲੈ ਲਈ, ਉਹ ਤਾਂ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ, ਬਾਕੀਆਂ ਉੱਤੇ ਇਕ ਰਸ ਤਲਵਾਰ ਚੱਲਦੀ ਗਈ।

ਪਰਚੀਆਂ ਦੀ ਹਾਰ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਬੰਦੇਈ ਇਹ ਸਮਝਣ ਲਗ ਪਏ ਸਨ, ਕਿ ਸਾਡਾ ਪਾਸਾ ਝੂਠਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਸੁਭਾਵਕ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮਨ ਸਿੰਘਾਂ ਵੱਲ ਝੁਕ ਪਏ। ਬੰਦੇ ਦੇ ਸਮੇਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਹ ਸਮਝਿਆ ਸੀ ਕਿ ਅਸਲ ਵਿਚ ਬੰਦਾ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਦਸਮ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਦਾ ਬਦਲਾ ਲੈਣ ਲਈ ਬੰਦੇ ਦਾ ਰੂਪ ਧਾਰਿਆ ਹੈ। ਉਹ ਇਹ ਸਮਝਦੇ ਸਨ ਕਿ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਸਮ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਸਮੇਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਸਹਿਜਧਾਰੀ ਸਿੰਘ ਨਹੀਂ ਸਜਦੇ ਸਨ, ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ 'ਸਤਿਗੁਰ ਬੰਦਾ ਸਾਹਿਬ ਸਚੇ ਸਾਹਿਬ ਜੀ' ਦੇ ਸਮੇਂ ਸਿੰਘ ਬੰਦੇਈ ਨਹੀਂ ਬਣਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਜਦ ਪਰਚੀਆਂ ਦੀ ਹਾਰ ਹੋਈ, ਤਦ ਉਹ ਸਮਝ ਗਏ ਕਿ ਅਸੀਂ ਝੂਠੇ ਹਾਂ ਅਤੇ ਬੰਦੇ ਦੇ ਮਗਰ ਲੱਗਣ ਵਿਚ ਅਸਾਂ ਭੁਲ ਕੀਤੀ ਹੈ।

ਇਸ ਖਿਆਲ ਨੇ ਬੰਦੇਈਆਂ ਦੀ ਤਾਕਤ ਮੂਲੋਂ ਹੀ ਗਵਾ ਦਿੱਤੀ, ਅਤੇ ਸਿੰਘ ਦਣ-ਦਣਾਉਂਦੇ ਉਸ ਗੱਡੇ ਉੱਤੇ ਆ ਪਏ, ਜਿਸ ਉੱਤੇ ਬੰਦੇਈਆਂ ਦਾ ਮਹੰਤ ਬਰਾਜ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਇਹ ਜਾਤ ਦਾ ਕੰਬੇ ਅਤੇ ਖੇਮ ਕਰਨ ਦਾ ਰਹਿਣ ਵਾਲਾ ਮਹੰਤ ਸਿੰਘ ਨਾਮ ਦਾ ਤਕੜਾ ਆਦਮੀ ਸੀ, ਲੜਾਈ ਦੇ ਅੰਤਰ ਵਿਚ ਹੀ ਆਪਣਾ ਪਾਸਾ ਪੀਣਾ ਵੇਖ ਕੇ ਇਹ ਨੱਠ ਗਿਆ, ਅਤੇ ਇਸ ਦੀ ਗੱਦੀ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਜਾ ਮੱਲੀ। ਬੰਦੇਈਆਂ ਵਿਚੋਂ ਕਿਸੇ ਨੇ ਵੀ ਟਾਕਰਾ ਨਾ ਕੀਤਾ, ਕਉ ਭੱਜ ਗਏ ਅਤੇ ਬਾਕੀ ਆਪਣੀ ਭੁੱਲ ਉੱਤੇ ਪਛਤਾਉਂਦੇ ਹੋਏ ਤਨਖਾਹ ਬਖਸ਼ਾਉਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੋ ਗਏ। ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਬੰਦੇਈ 'ਭੁਜੰਗੀ' ਕੀਤੇ ਗਏ, ਜੋ ਆਉਂਦਾ, ਉਸ ਦੇ ਮੂੰਹ ਵਿਚ ਮਹਾਂ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦਿ ਦੀ ਤੰਰੀ ਪਾਈ ਜਾਂਦੀ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਉਹ ਬੰਦੇਈ ਨਾ ਰਹਿੰਦਾ ਅਤੇ 'ਭੁਜੰਗੀ' ਬਣ ਜਾਂਦਾ।

ਨਾਨੂੰ ਸਿੰਘ ਦੇਸਿ ਵਾਲਾ, ਕਿਸ਼ੋਰਾ ਸਿੰਘ ਤੇ ਸਜਾਮ ਸਿੰਘ ਕਲਾਲ, ਬਖਸ਼ੀਸ਼ ਸਿੰਘ ਚੁਮਯਾਰੀ ਵਾਲਾ ਤੇ ਭਾਈ ਭਗਤੂ ਦੇ ਦੋਵੇਂ ਪੋਤਰੇ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਬੰਦੇ ਨੇ ਨਵਾਬ ਕੀਤਾ ਸੀ, ਆਦਿ ਕਈ ਮੁਖੀਏ 2 ਬੰਦੇਈ ਤਨਖਾਹਾਂ ਲਵਾ ਕੇ ਸਿੰਘ ਸਜ ਗਏ। ਇਸ ਹਾਰ ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਭਰ ਵਿਚ ਕੋਈ ਬੰਦੇਈ ਨਾ ਛਡਿਆ, ਬੰਦੇਈ ਬਹੁਤੇ ਮਾਝੇ ਮਾਲਵੇ ਵਿਚ ਹੀ ਸਨ, ਸੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕੋਈ ਟਾਵਾਂ 2 ਹੀ ਰਹਿ ਗਿਆ। ਜੋ ਰਹਿ ਗਏ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਕੁਝ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਬੰਦਾ ਅਜੇ ਜੀਉਂਦਾ ਹੈ, ਅਤੇ ਕੋਈ ਦਿਨ ਐਸਾ ਆਵੇਗਾ ਕਿ ਉਸ ਦੀ ਉਲਾਦ ਤੇ ਭੁਫੈਲ ਇਹ ਫਿਰਕਾ ਕਸ਼ਮੀਰ ਦੇ ਪਹਾੜਾਂ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਸਿੰਘ ਹੈਦਰਾਬਾਦ ਤੀਕ ਖਿਲਰ ਜਾਏਗਾ।

ਬੰਦੇਈਆਂ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ ਹੁਣ ਸਿਮਟ ਸਿਮਟਾ ਕੇ ਬੰਦੇ ਦੀ ਉਲਾਦ ਦੇ ਹਾਲਾਂ ਨਾਲ ਹੀ ਆ ਰਲਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਤਾਂ ਦੱਸਿਆ ਹੀ ਜਾ ਚੁਕਾ ਹੈ ਕਿ ਬੰਦੇ

ਬੰਡ ਥੀ ਸੇ ਗਾਲੂ ਬੰਡ ਬਖਸ਼ੀ। ਗਾਲੂ ਬੰਡ ਦਾ
ਨਜਰਾਨਾ ਲੈਤਾ, ਜਿਮੀਦਾਰੀ ਬਖਸ਼ੀ ਜੇ ਕੋਈ ਏਥੇ,
ਵੱਡੇ, ਕਾਰ ਬਗਾਰ ਸਭ ਕਥ ਸਰਕਾਰ ਮਾਫ਼॥ ”

ਇਸ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਮਹਾਰਾਜ਼ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਵੱਲੋਂ ਵੀ ਮਿਲਖਾਂ ਵਾਲਾ (ਤਸੀਲ ਡਸਕਾ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਸਿਆਲਕੋਟ), ਬੁਢਾ ਰਜਾਦਾ (ਤਸੀਲ ਵਜ਼ੀਰਾਬਾਦ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਗੁਜਰਾਂ ਵਾਲਾ) ਤੇ ਦੋ ਹੋਰ ਖੁੱਝ ਵਜ਼ੀਰਾ ਬਾਦ ਦੇ ਆਪ ਨੂੰ ਮਾਫ ਸਨ। ਮਿਲਖਾਂ ਵਾਲੇ ਦੀ ਆਮਦਨ ੩੧੫ ਰੁ: ਅਤੇ ਬੁਢੇ ਰਜਾਦੇ ਦੀ ਪੰਚ ਸੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਬਿਨ੍ਹਾਂ ਚੌਂਦਾਂ ਪਿੰਡ ਅਖ਼ਤੁਰ ਤੇ ਉਧਮ ਪੁਰ ਦੇ ਇਲਾਕਿਆਂ ਵਿਚੋਂ ਵੀ ਆਪ ਨੂੰ ਮਾਫ ਸਨ।

ਆਪ ਨੇ ਆਪਣੀ ਸਿੱਖੀ ਵਿਚ ਇਕ ਇਹ ਰਸਮ ਵੀ ਤੋਂਗੀ ਕਿ ਬੰਦੇਈ ਆਪਣੀ ਲੜਕੀ ਬੰਦੇਈ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਹੋਰ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਨਾ ਦੇਵੇ। ਇਸ ਬੰਦੇਸ਼ ਦਾ ਕਾਰਨ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਕਿਸੇ ਬੰਦੇਈ ਦੀ ਲੜਕੀ ਪਿੰਡ ਖਾਨੇ ਵਾਲ (ਤਸੀਲ ਕਬੀਰ ਵਾਲਾ, ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਮੁਲਤਾਨ) ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਐਸੇ ਦੇ ਘਰ ਵਿਆਹੀ ਹੋਈ ਸੀ, ਜੋ ਬੰਦੇਈ ਨਹੀਂ ਸੀ।

ਇਕ ਵਾਰ ਆਪ ਫਿਰਦੇ ੨ ਜੋ ਓਪਰ ਗਏ ਤਾਂ ਉਸ ਸਿੱਖਣੀ ਨੇ ਆਪ ਦਾ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦਿ ਵਰਜਿਆ। ਰਸਮ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਸਮੇਂ ਜਿਤਨੀ ਸੰਗਤ ਜੜ੍ਹ ਜਾਏ, ਸਭ ਨੂੰ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦਿ ਛਕਾਉਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਜਦ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦਿ ਲਈ ਕਿਹਾ ਸੀ, ਉਦੋਂ ਤਾਂ ਗਿਣਤੀ ਦੇ ਹੀ ਆਦਮੀ ਸਨ, ਪਰ ਜਦ ਵੇਲਾ ਆਇਆ ਤਾਂ ਸੰਗਤ ਬਹੁਤ ਹੋ ਗਈ।

ਇਹ ਹਾਲ ਵੇਖ ਕੇ ਘਰ ਦੇ ਆਦਮੀ ਜੋ ਬੰਦੇਈ ਨਹੀਂ ਸਨ, ਘਰ ਨੂੰ ਜਿੰਦਰਾ ਮਾਰ ਕੇ ਬਾਹਰ ਚਲੇ ਗਏ। ਸਿੱਖਣੀ ਵਿਚਾਰੀ ਨੇ ਘਰ ਆਈ ਸੰਗਤ ਨੂੰ ਸਭ ਕਥਾ ਕਹਿ ਸੁਣਾਈ, ਅਤੇ ਸੰਗਤ ਨੇ ਪੱਕੇ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ ਨੂੰ ਵੰਡ ਕੇ ਹੀ ਤ੍ਰਿਪਤੀ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਇਸ ਗੱਲ ਤੋਂ ਫਤਿਹ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਐਸਾ ਗੁੱਸਾ ਆਇਆ ਕਿ ਅਗੇ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਹ ਹੁਕਮ ਦੇ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਬੰਦੇਈ ਆਪਣੀ ਲੜਕੀ ਬੰਦੇਸ਼ੀ ਨੂੰ ਹੀ ਦੇਵੇ ਕਿਸੇ ਹੋਰਸ ਨੂੰ ਨਾ ਦੇਵੇ, ਸੋ ਇਹ ਰਸਮ ਅੱਜ ਤੀਕ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਵਰਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਆਪ ਦੀਆਂ ਚਾਰ ਇਸਤ੍ਰੀਆਂ ਸਨ, ਜ਼ਿਲ੍ਹੇ ਸਿਆਲ ਕੋਟ ਦੇ ਸਿੰਗਿਆਲ ਪਿੰਡ ਦੇ ਭੁਲੀ ਖੱਤ੍ਰੀ ਦੀ ਲੜਕੀ ਕਿਸ਼ਨੀ, ਵਜ਼ੀਰਾ ਬਾਦੋਂ ਗੁਲਾਬ ਦਈ, ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਝੰਗ ਦੇ ਐਹਮਦ ਪੁਰ ਸਿਆਲ ਪਿੰਡ ਦੇ ਸਾਹਨੀ ਖੱਤ੍ਰੀ ਦੀ ਲੜਕੀ

ਭਾਗ ਭਰੀ ਅਤੇ ਉਧਮ ਪੁਰ ਇਲਾਕੇ ਦੀ ਚੜਿਆਈ ਪਿੰਡ ਦੀ ਨਰਾਇਣ ਦਈ। ਪਹਿਲੇ ਮਹਿਲ ਤੋਂ ਇਕ ਪੁੱਤਰ ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਹੋਇਆ, ਪਰ ਛੋਟੀ ਉਮਰ ਵਿਚ ਹੀ ਮਰ ਗਿਆ। ਇਸ ਲਈ ਜਦ ਜੇਠ ੨ ਮੁਤਾਬਕ ੨ ਹਾਜ਼ ਸੰਮਤ ੧੯੦੩ ਨੂੰ ਸ਼ੁਕਰਵਾਰ ਦੋ ਘੜੀ ਰਾਤ ਗਈ ਵਜ਼ੀਰਾ ਬਾਦ ਵਿਚ ਆਪ ਸਮਾਉਣ ਲਗੇ, ਤਾਂ ਸਿੱਖਾਂ ਅੰਤ ਸਮੇਂ ਅਰਦਾਸ ਕੀਤੀ, ਸੰਗਤ ਨੂੰ ਪੱਲਾ ਫੜਾਈਏ, ਸਾਹਿਬਾਂ ਬਚਨ ਕੀਤਾ, ਸ੍ਰੀ ਦਮਦਮਾ ਸਾਹਿਬ ਮੰਨਣਾ।”

ਇਸ ਲਈ ਆਪ ਤੋਂ ਪਿੱਛੋਂ ਭਾਵੇਂ ਗੱਦੀ-ਨਸ਼ੀਨ ਤਾਂ ਹੁੰਦੇ ਆਏ, ਪਰ ਸਿੱਖੀ ਵਿਚ ‘ਗੁਰੂ’ ਨਹੀਂ ਸਮਝ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਅਤੇ ਇਸ ਦਾ ਸਗੋਹਣ ਸ਼ਬਦ ਇਹੋ ਹੈ ਕਿ ਪਹਿਲੇ ਚੌਰਾਂ ਹੀ ਗੱਦੀ ਨਸ਼ੀਨਾਂ ਦੇ ਪਲੰਘ ਤਾਂ ਅਜ ਤੀਕ ਰੱਖੇ ਹੋਏ ਹਨ, ਪਰ ਪਿਛਲਿਆਂ ਗੱਦੀ ਨਸ਼ੀਨਾਂ ਦੀ ਕੋਈ ਯਾਦਗਾਰ ਨਜ਼ਰ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੀ। ਫਤਹਿ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਸਮਾਉਂਦਿਆਂ ਹੀ ਗੱਦੀ ਉਤੇ ਝਗੜਾ ਹੋ ਪਿਆ। ਜੁਝਾਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਾਖ ਤਾਂ ਮੁੱਕ ਚੁਕੀ ਸੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਨਾ ਤਾਂ ਆਪ ਦੇ ਛੋਟੇ ਪੁੱਤਰ ਸੁਚੇਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਉਲਾਦ ਹੋਈ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਫਤਹਿ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਾਖ ਵਧੀ। ਜੋਰਾਵਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਇਕੋ ਪੁੱਤਰ ਅਰਜਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਖੜਕ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤੇ ਅਮੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਹੋਏ।

ਖਾਨਦਾਨ ਵਿਚ ਜਦ ਕੋਈ ਹੋਰ ਆਦਮੀ ਨਾ ਰਿਹਾ, ਤਾਂ ਕਾਇਦੇ ਮੁਜਬ ਖੜਕ ਸਿੰਘ ਜੀ ਹੀ ਗੱਦੀ ਦੇ ਮਾਲਕ ਹੋ ਸਕਦੇ ਸਨ, ਕਿਉਂਕਿ ਆਪ ਵੱਡੇ ਸਨ, ਪਰ ਫਤਹਿ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਦੂਜੇ ਮਹਿਲ ਗੁਲਾਬ ਦਈ ਨੇ ਅਮੀਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਮੁਤਬੰਨਾ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਇਸ ਲਈ ਇਹ ਗੱਦੀ ਦਾ ਮਾਲਕ ਉਸ ਨੂੰ ਬਨਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਰੌਲਾ ਗੌਲਾ ਪਿਆ ਪਰ ਅੰਤ ਨੂੰ ਅਮੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਹੀ ਜਿੱਤੇ। ਆਪ ਦਾ ਇਕੋ ਪੁੱਤਰ ਪਹਾੜ ਸਿੰਘ ਹੋਇਆ ਜੋ ਲਾਵਲਦ ਗਿਆ। ਗੁਲਾਬ ਦਈ ਜੀ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਕਿਸ਼ਨੀ ਜੀ, ਭਾਗ ਭਰੀ ਜੀ ਅਤੇ ਨਰਾਇਣ ਦਈ ਜੀ, ਫਤਹਿ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਤਿੰਨੇ ਮਹਿਲ ਮਾਲਕ ਰਹੇ, ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਖੜਕ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਇਕੱਲੋਂ ਪੁੱਤ੍ਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਆਪ ਦੇ ਚਾਰ ਪੁੱਤਰ ਹੋਏ ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ, ਅਤਰ ਸੋਹਨ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਸੁਜਾਨ ਸਿੰਘ। ਦਯਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਅਤਰ ਸਿੰਘ ਵਿਚ ਗੱਦੀ ਦਾ ਝਗੜਾ ਪੈ ਗਿਆ, ਅਤੇ ਕਚਹਿਰੀਆਂ ਤੀਕ ਗੱਲ ਅੱਪੜੀ। ਅੰਤ ਨੂੰ ਕਚਹਿਰੀ ਦੀ ਰਾਇ ਨਾਲ ਸਭ ਬੰਦੇਸ਼ੀਆਂ ਨੇ ਇਕੱਠੇ ਹੋ ਕੇ ਦਸਤਾਰ ਤੇਜਾਂ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਦਿੱਤੀ ਅਤੇ ਬਾਕੀ ਭਰਾਵਾਂ ਲਈ ਭੁਜੀਨੇ ਲਾ ਦਿੱਤੇ।

ਅੱਜ ਕਲੁ ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਹੀ ਗੱਦੀ ਨਸ਼ੀਨ ਹਨ। ਆਪ ਨੂੰ ਸ਼ਿਕਾਰ

ਉਗਰਾਹੀ ਕਰਨ ਗਏ 'ਭਾਈ' ਪਾਸੋਂ ਲੈ ਲੈਂਦੇ ਹਨ। ਸਿੰਘ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਕੁਝ-ਕੁ ਸਿੰਘ ਹਨ, ਨਦੀਂ ਤਾਂ ਸਾਗੀ ਸਿੱਖੀ ਸਹਿਜਧਾਰੀ ਹੀ ਹੈ, ਅਤੇ ਬਾਕੀ ਇਲਾਕਿਆਂ ਵਿਚ ਟਾਂਵੇਂ 2 ਹੀ ਬੰਦੇਈ ਸਿੰਘ ਹਨ।

ਸਭ ਇਲਾਕਿਆਂ ਦੀ ਕਾਰ ਭੇਟ ਦੀਵਾਲੀ, ਵਿਸਾਖੀ ਉਤੇ ਆ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਤਿੰਨ ਮਹੀਨੇ ਪਹਿਲਾਂ ਅੱਡ 2 ਇਲਾਕਿਆਂ ਵਿਚ 'ਭਾਈ' ਤੌਰ ਦਿਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਜੋ ਉਗਰਾਹੀ ਕਰ ਲਿਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਇਲਾਕਾ ਇਨ੍ਹਾਂ, ਬਹਾਵਲ ਪੁਰ ਅਤੇ ਸਿੰਘ ਵੱਲ ਦੀ ਉਗਰਾਹੀ ਭਾਈ ਮੇਹਰ ਸਿੰਘ ਦੀ ਉਲਾਦ ਪਾਸ ਹੈ। ਇਹ ਮੇਹਰ ਸਿੰਘ ਡੱਬੇ ਪਿੰਡ ਇਲਾਕਾ ਝੰਗ ਦਾ ਵਸਨੀਕ ਅਤੇ ਬੰਦੇ ਦੇ ਪੱਕੇ ਸ਼ਰਧਾਲੂਆਂ ਵਿਚੋਂ ਸੀ, ਉਸ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਅੱਜ ਤੀਕ ਇਹ ਦਮਦਮੇ ਦੇ ਮੰਸਦ (ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਬੰਦੇਈਆਂ ਵਿਚ 'ਭਾਈ' ਆਖਦੇ ਹਨ) ਚਲੇ ਆਉਂਦੇ ਹਨ, ਅਤੇ ਹਰ-ਇਕ ਗੱਦੀ ਨਸ਼ੀਨ ਦੀ ਨਜ਼ਰ ਵਿਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਚੰਗੀ ਇੱਜ਼ਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

ਗੱਦੀ-ਨਸ਼ੀਨ ਵੱਲੋਂ ਇਕ ਹੁਕਮ ਨਾਮਾ ਲਿਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਦਾ ਮਜ਼ਮੂਨ ਪਰੰਪਰਾ ਤੋਂ ਇਕੋ ਤੁਰਿਆ ਆਉਂਦਾ ਹੈ, ਅਤੇ ਅੱਜ ਤੀਕ ਉਸ ਵਿਚ ਇਕ ਅੱਖਰ ਦੀ ਵੀ ਅਦਲਾ-ਬਦਲੀ ਨਹੀਂ ਹੋਈ। ਅਖੀਰ ਵਿਚ ਤਰੀਕ ਅਤੇ ਸਤਰਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਲਿਖੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਹੁਕਮ ਨਾਮੇ ਦੇ ਅਰੰਭ ਵਿਚ ਖੱਬੇ ਪਾਸੇ ਵੱਲ ਦਮਦਮੇ ਦੀ ਮੇਹਰ ਲਾਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਉਤੇ ਛਾਰਸੀ ਅੱਖਰਾਂ ਵਿਚ ਇਹ ਕੁਝ ਉਕਰਿਆ ਹੁੰਦਾ ਹੈ—

ਦੇਗੋ ਤੇਗੋ ਫਤਹਿ ਓ ਨੁਸਰਤ ਬੇਦਰੰਗਾ॥
ਯਾਫਤ ਅਜ ਨਾਨਕ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ

❖ ❖ ❖ ❖ ❖ ❖ ❖ ❖

ਹੁਕਮਨਾਮੇ ਦੀ ਨਕਲ ਇਹ ਹੈ—

ਮੇਹਰ ੧੭ ਸਤਿਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ॥
ਫਤਹ ਸਰੇ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਕੀ।

ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਸੱਚੇ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਕੇ ਤਖਤ ਕੇ ਸਲਾਮੀ ਭਾਈ ਸੋਭਾ ਸੰਤ ਹੋਰ ਸਰਬੱਤ ਸਾਧ ਸੰਗਤ ਵਾਸੀ ਵਿਹਾ ਦੀ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਰਖੇਗਾ। ਗੁਰੂ ਗੁਰੂ ਜਪਣਾ। ਜਨਮ ਸਵਰੇਗਾ। ਹੋਰ ਹੁਕਮ ਸ੍ਰੀ ਦਮਦਮੇ ਸਾਹਿਬ ਦਾ। ਹੋਰ ਥੈਰ ਪੁਰ, ਆਲਮ ਪੁਰ, ਸੈਲਸੀਏ, ਕਾਲੜੇ, ਬਹਾਵਲ ਪੁਰ, ਆਦਮ ਪੁਰ, ਗਿਰਦ ਨਵਾਈ ਦਾਢੂ ਪੁਤ੍ਰੇ ਦੀ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਰਖੇਗਾ। ਗੁਰੂ ਗੁਰੂ ਜਪਣਾ, ਜਨਮ ਸਵਰੇਗਾ। ਹੋਰ ਕਾਰ ਭੇਟ ਦਸਵੰਧ ਚਲੀਆ ਮਨਤ, ਮਨੌਤੀ, ਪੁਤ੍ਰਾਈ, ਵਧਾਈ, ਗੋਲਕ, ਅਰਦਾਸ ਹੋਰ ਜੋ ਕੁਛ ਕੌਂਡੀ ਦਮੜੀ ਗੁਰੂ ਕੇ ਨਮਿਤ ਕੀ ਹੋਵੇ ਸੋ ਹੁਕਮ ਦੇਖਦਿਆਂ ਤਾਰ ਦੇਵਣੀ। ਹੋਰ ਜੋ ਕੋਈ ਸਿਖ ਸਿਖਣੀ ਬੁਸ ਵਖਤ ਹੋਇ ਕੇ ਤਾਰ ਦੇਵੇਗਾ ਸੋ ਨਿਹਾਲ ਹੋਵੇਗਾ। ਰਿਜ਼ਕ ਦਾ ਵਾਧਾ ਹੋਵੇਗਾ। ਮਾਲ ਜਾਨ ਦਾ ਵਾਧਾ ਹੋਵੇਗਾ। ਹੋਰ ਰਹਿਤ ਪਰ ਰੈਹਣਾ। ਸਚ ਪਰ ਚਲਣਾ। ਰਹਿਤ ਪਰਵਾਣ ਹੈ। ਹੋਰ ਜੋ ਕੁਛ ਭਾਈ ਸੋਭਾ ਸੰਤ ਮੁਖ ਵਰਨੀ ਕਰੋ ਸੋ ਪਰਵਾਣ ਕਰਨਾ। ਹੁਕਮ ਲਿਖਿਆ ਸੰਮਤ ਉੱਨੀ ਸੈ ਅਠਵੰਜਾ ੧੯੮੮ ਵਿਚ। ਮਘਰ ਦਿਨ ੫ ਸਤਰਾਂ ਹੁਕਮ ਦੀਆਂ॥”

ਇਸ ਹੁਕਮਨਾਮੇ ਨੂੰ ਲਿਜਾਣ ਵਾਲਾ ਆਦਮੀ ਅਰਦਾਸਾ ਸੋਧ ਕੇ ਦਮਦਮੇ ਤੋਂ ਤੁਰਦਾ ਹੈ, ਅਤੇ ਡੱਬੇ ਪਿੰਡ ਗੁਰਦਵਾਰੇ ਵਿਚ ਜਾ ਉਤਰਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ

ਦਿਨ ਲਈ ਆਪਣੇ ਲੰਗਰ ਦੀ ਅਰਦਾਸ ਕਰਵਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਅਤੇ ਵੇਲੇ ਸਿਰ
ਬੜੇ ਸਨਮਾਨ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਘਰ ਲਿਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਰਸਮ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਜਿਤਨੀ
ਸੰਗਤ ਹੋਵੇ, ਸਭ ਭਾਈ ਦੇ ਨਾਲ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਿ ਛਕੇ, ਇਸ ਲਈ ਕਈ ਵਾਰ ਐਸਾ
ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਰਦਾਸ ਕਰਵਾਉਣ ਸਮੇਂ ਤਾਂ ਕੇਵਲ ਚਾਰ ਪੰਜ ਸਿੱਖ ਹੀ ਹਨ, ਪਰ
ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਿ ਦੇ ਸਮੇਂ ਗਿਣਤੀ ਬਹੁਤ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਲੰਗਰ ਵੀ ਬੜੇ ਸੰਜਮ ਨਾਲ
ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਆਟਾ ਲੈਣ, ਗੁੰਨਣ, ਪਕਾਉਣ, ਵਰਤਾਉਣ ਦੀ ਸੇ
ਵਾ ਜਿਸ ਨੂੰ ਭਾਈ ਸੌਂਪੇ, ਉਸ ਨੂੰ ਹੀ ਮਿਲਦੀ ਹੈ, ਹੋਰ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਨਹੀਂ।

ਇਸ ਦੌਰੇ ਵਿਚ ਭਾਈ ਦੀ ਬੜੀ ਮਾਨਤਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਅਤੇ ਇਸ ਨੂੰ ਕੁਝ
ਅਖਤਿਆਰ ਵੀ ਮਿਲੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਜੇ ਕਰ ਕੋਈ ਕਸੂਰਵਾਰ ਹੈ, ਤਾਂ
ਭਾਈ ਉਸ ਨੂੰ ਛੇਕ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਦਾ ਫਲ ਇਹ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਭ ਬਰਾਦਰੀ
ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਆਦਮੀ ਵੀ ਉਸ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਵਰਤਦਾ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੋਰ ਕਈ
ਸਜ਼ਾਵਾਂ ਹਨ ਜੋ ਭਾਈ ਦੇ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਭਾਈ ਨੂੰ ਅਖਤਿਆਰ ਹੈ ਕਿ ਕਿਸੇ ਉੱਤੇ 2 ਤੁ: ਤੀਕ ਦੰਡ ਲਾ ਦੇਵੇ,
ਪਰ ਇਸ ਤੋਂ ਵਧ ਕੇ ਦੰਡ ਲਾਉਣ ਲਈ ਦਮਦਮੇ ਸਾਹਿਬੋਂ ਮਨਜ਼ੂਰੀ ਮੰਗਵਾਉਣੀ
ਪੈਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਾਰ ਉਗਰਾਉਂਦਿਆਂ ਅਤੇ ਕਸੂਰ ਵਾਰਾਂ ਨੂੰ ਸਜ਼ਾ
ਦੇਂਦਿਆਂ ਤਿੰਨ ਕੁ ਮਹੀਨਿਆਂ ਵਿਚ ਭਾਈ ਦਾ ਦੌਰਾ ਮੁਕ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਅਤੇ ਉਹ
ਸਾਰੀ ਕਾਰ ਲੈ ਕੇ ਦੀਵਾਲੀ ਵਿਸਾਖੀ ਨੂੰ ਦਮਦਮੇ ਜਾ ਹਾਜ਼ਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਇਹ ਦੱਸਿਆ ਹੀ ਜਾ ਚੁਕਾ ਹੈ ਕਿ ਸਿੱਖੀ ਦਾ ਬਹੁਤਾ ਵਾਧਾ ਫਤਿਹ ਸਿੱਘ
ਜੀ ਦੇ ਵੇਲੇ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਉਸ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਕੋਈ ਵਾਧਾ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ, ਬਲਕਿ ਅੱਜ
ਕੁਝ ਘਾਟੇ ਦੇ ਨਿਸ਼ਾਨ ਨਜ਼ਰ ਆ ਰਹੇਗਨ। ਭਾਵੇਂ ਅੱਜ ਤੀਕ ਐਸਾ ਕੋਈ ਘਰ
ਨਹੀਂ ਨਿਕਲਿਆ ਜਿਸ ਨੇ ਕਾਰ ਦੇਣੋਂ ਨਾਂਹ ਕੀਤੀ ਹੋਵੇ, ਪਰ ਸਿੱਧ ਹੈਦਰਾਬਾਦ
ਵਾਲੇ ਸਿੱਧਾਂ ਦੇ ਖਿਆਲ ਆਮ ਹੋ ਰਹੇ ਹਨ, ਅਤੇ ਓਧਰ ਦੇ ਆਦਮੀ 'ਬੰਦੇ
ਈ' ਅਖਵਾਉਣ ਨਾਲੋਂ 'ਸਿੱਧ' ਅਖਵਾਉਣਾ ਬਹੁਤ ਪਸੰਦ ਕਰਦੇ ਹਨ।

ਇਸ ਗੱਲ ਨੂੰ ਅੱਜ ਕਲ੍ਹ ਦੇ ਗੱਦੀ-ਨਸ਼ੀਨ ਤੇਜਾ ਸਿੱਘ ਜੀ ਵੀ ਸਮਝ
ਰਹੇ ਹਨ, ਪਰ ਉਪਾਉ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ। ਜੇ ਕਰ ਅੱਜ ਕਲ੍ਹ ਦੇ 'ਦੀਵਾਨ'
ਜਥੇ ਬੰਦੀ ਦੇ ਅਸੂਲ ਉੱਤੇ ਤੁਰਦੇ ਰਹੇ, ਤਦ ਉਹ ਸਮਾਂ ਦੂਰ ਨਹੀਂ, ਜਦ
ਨਾਮਧਾਰੀਏ, ਬੰਦੇਈ ਅਤੇ ਨਿਰਕਾਰੀਏ ਆਦਿ ਛੋਟੇ ਛੋਟੇ ਫਿਰਕੇ ਸਿੱਧਾਂ ਦੀ
ਚੜ੍ਹਦੀ ਕਲਾ ਅਗੇ ਮਾਤ ਪੈ ਕੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹੀ ਨਾਲ ਹੋ ਜਾਣਗੇ।

॥ ਇਤਿ॥

ਬੰਦਾ ਬਹਾਦਰ ਕੋਣ ਸੀ ?

ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਜੀ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਫਰਿਆਦ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕਸੂਰ ਦੇ ਇਕ ਪਤਵੰਤੇ ਪਠਾਣ ਨੇ ਮੇਰੀ ਜਵਾਨ ਧੀ ਜੋਗੀ ਆਪਣੇ ਘਰ ਪਾ ਲਈ ਹੈ। ਸ: ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਭੰਗੀ ਇਸ ਜ਼ਲਮ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਸਹਾਰ ਸਕਦਾ। ਉਹ ਤਲਵਾਰ ਮਿਆਨ ਚੋਂ ਕਢਕੇ ਵੰਗਾਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜਾਂ ਕਸੂਰ ਰਹੇਗਾ ਜਾਂ ਖਾਲਸਾ ਅਤੇ ਬਹੁਰ ਕਿਸੇ ਸਹਾਇਤਾ ਅਰ ਭਾਰੀ ਫੌਜ ਦੇ ਕਸੂਰ ਵਲ ਕੂਚ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ।

ਕਸੂਰ ਨੂੰ ਜਿੱਤਣਾ ਕੋਈ ਬੱਚਿਆਂ ਦੀ ਬੇਡ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਬਹਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਦੇ ਜ਼ਮਾਨੇ ਤੋਂ ਉਸ ਵੇਲੇ ਤਕ ਕਸੂਰ ਨੇ ਕਦੇ ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਹਾਕਮ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਹਾਕਮ ਨਹੀਂ ਸੀ ਮੰਨਿਆ। ਚੂਨੀਆਂ ਦੀ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਅਬਦੁੱਲ ਸਮੱਦ ਖਾਨ ਨੇ ਕਸੂਰ ਦੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਨੂੰ ਹਾਰ ਤਾਂ ਦੇ ਦਿੱਤੀ ਸੀ ਪਰ ਕਸੂਰ ਨੂੰ ਫਤਿਹ ਕਰਨ ਦਾ ਉਸ ਕਦੇ ਖਿਆਲ ਤਕ ਨਾ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਉਹ ਅਜਿਹਾ ਕਰ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਜਕਰੀਆ ਖਾਨ ਤੇ ਮੀਰ ਮੰਨੂ ਦੇ ਜ਼ਮਾਨੇ ਵਿਚ ਵੀ ਕਸੂਰ ਆਜ਼ਾਦ ਹੀ ਰਿਹਾ। ਅਦੀਨਾਂ ਬੇਗ ਤੇ ਮਰਹੱਟੇ ਵੀ ਇਸ ਨੂੰ ਫਤਿਹ ਨਾ ਕਰ ਸਕੇ। ਨਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਦੀ ਫੌਜ ਨੇ ਸਾਰੇ ਪੰਜਾਬ ਨੂੰ ਮਿੱਟੀ ਵਿਚ ਮਿਲਾ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਪਰ ਕਸੂਰ ਦਾ ਕੁਝ ਨਾ ਵਿਗਾੜ ਸਕੀ। ਐਹਮਦ ਸ਼ਾਹ ਅਬਦਾਲੀ ਦਾ ਸਮਾਂ ਆਇਆ। ਸਾਰਾ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਅਬਦਾਲੀ ਦੀ ਤਲਵਾਰ ਤੋਂ ਕੰਬਣ ਲੱਗਾ ਪਰੰਤੂ ਕਸੂਰ ਬਰਾਬਰ ਸੁਤੰਤਰ ਰਿਹਾ। ਪੰਜਾਬ ਹਰ ਸਾਲ ਲੁੱਟਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਧਨੀ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਸਾਰੀ ਦੌਲਤ ਕਸੂਰ ਵਿਚ ਹੀ ਸਾਂਭ ਰਖੀ ਹੋਈ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਕਸੂਰ ਨੂੰ ਮਰਹੱਟੇ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਜਿੱਤ ਸਕੇ। ਭਾਵੇਂ ਕਸੂਰ ਦਾ ਮਾਲ ਲੁੱਟਣ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਤੀਬਰ ਇੱਛਾ ਸੀ। ਗੱਲ ਕੀ ਸੰਮਤ ੧੯੬੩ਤੋਂ ੧੯੭੧ ਬਿਕ੍ਰਮੀ ਤਕ ਕਸੂਰ ਦੇ ਅਫਗਾਨਾਂ ਨੇ ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਸ਼ਾਹੀ ਖਜ਼ਾਨੇ ਵਿਚ ਇਕ ਪਾਈ ਤਕ ਨਹੀਂ ਸੀ ਦਿੱਤੀ ਅਤੇ ਸਤਲੁਜ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਕਾਨੇ ਕਾਛੇ ਤਕ ਸਾਰੇ ਇਲਾਕੇ ਦੇ ਉਹ ਸੁਤੰਤਰ ਹਾਕਮ ਬਣੇ ਬੈਠੇ ਸਨ।

ਇਹ ਉਹੋ ਕਸੂਰ ਸੀ ਜਿਸ ਨੂੰ ਫਤਿਹ ਕਰਨ ਲਈ ਸ: ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਭੰਗੀ ਇਕੱਲਾ ਹੀ ਉਠ ਤੁਰਿਆ ਸੀ। ਸਮਾਚਾਰ ਇਹ ਹਨ ਕਿ ਐਹਮਦ ਸ਼ਾਹ ਅਬਦਾਲੀ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਗਿਰਦੇ ਸੀ। ਬੁੱਢਾ ਦਲ ਹੁਸ਼ਿਆਰਪੁਰ ਵਲ ਜਾ ਚੁਕਾ ਸੀ, ਜੇਠ ਦੇ ਦਿਨ ਸਨ, ਗਰਮੀ ਸਥਤ ਪੈ ਰਹੀ ਸੀ। ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਜੀ ਵਿਚ ਕੇਵਲ ਪੰਜਾਂ ਮਿਸਲਾਂ ਦੇ ਸਰਦਾਰ ਮੁਕੀਸ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਾਰੀ ਫੌਜ ਰਲਾ ਕੇ ਤੇਰਾਂ ਹਜ਼ਾਰ ਤੋਂ ਵਧ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਬਾਕੀ ਖਾਲਸਾ ਜੀ ਆਪਣੇ ਆਪਣੇ ਘਰਾਂ ਜਾ ਚੁਕਾ ਸੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਸ: ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਆਪਣੀ ਫੌਜ ਪੰਜ ਪੰਜ ਹਜ਼ਾਰ ਸੀ। ਕੇਵਲ ਇਤਨੀ ਫੌਜ ਨਾਲ ਹੀ ਕਸੂਰ ਵਲ ਕੂਚ ਕਰ ਦਿੱਤਾ।

ਦੂਜੀਆਂ ਮਿਸਲਾਂ ਦੇ ਸਰਦਾਰਾਂ ਨੇ ਬਥੇਰਾ ਸਮਝਾਇਆ ਕਿ ਫੌਜ ਇਕੱਠੀ ਕਰ ਲਵੇ। ਬੁੱਢੇ ਦਲ ਨੂੰ ਬੁਲਾ ਲਵੇ, ਮੌਸਮ ਖਗ਼ਾਬ ਹੈ, ਜਮੀਅਤ ਬਹੁਤ ਥੋੜੀ ਹੈ, ਸ਼ੇਚ ਵਿਚਾਰ ਕੇ ਕਸੂਰ ਤੇ ਚੜਾਈ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ। ਪਰ ਸ: ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਦੀ ਤਲਵਾਰ ਮਿਆਨ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਸੀ ਜਾਂਦੀ। ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਦੀ ਲੜਕੀ ਤੇ ਜੋ ਜ਼ਲਮ ਹੋ ਰਿਹਾ ਸੀ ਉਹ ਉਸ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਉਹ ਇਹੋ ਆਖੀ ਗਿਆ “ਜਾਂ ਖਾਲਸਾ ਰਹੇਗਾ ਜਾਂ ਕਸੂਰ, ਹੁਣ ਕਦਮ ਪਿਛੇ ਨਹੀਂ ਹਟ ਸਕਦਾ, ਜਿਸ ਸ਼ਹੀਦੀ ਲੈਣੀ ਹੈ ਉਹ ਆਪੇ ਆਣ ਮਿਲੇਗਾ।”

ਪੌਸਾ ਵੱਜਿਆ, ਸ: ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਭੰਗੀ ਇਕੱਲਾ ਹੀ ਤੁਰ ਪਿਆ। ਫਿਰ ਦੂਜੀਆਂ ਮਿਸਲਾਂ ਦੇ ਸਰਦਾਰ ਕਦੋਂ ਚੁਪ ਰਹਿ ਸਕਦੇ ਸਨ। ਉਹ ਪੰਥ ਨੂੰ ਕੀ ਮੂੰਹ ਵਖਾਦੇ, ਜਦੋਂ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਕਿ ਇਕ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਦੀ ਫਰਿਆਦ ਤੇ ਜਥੇਦਾਰ ਥੋੜੀ ਸਿਹੀ ਫੌਜ ਲੈ ਕੇ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਗਿਆ। “ਤੁਸੀਂ ਕਿਸ ਦਿਨ ਵਾਸਤੇ ਜੀਉਂਦੇ ਰਹੋ”? ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੇ ਇਹ ਸਵਾਲ ਹੋਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸੀ। ਸਾਮ ਨੂੰ ਕੂਚ ਕਰਕੇ ਉਹ ਵੀ ਨਾਲ ਜਾ ਮਿਲੇ।

ਸਾਰੇ ਮਾਝੇ ਵਿਚ ਰਾਤੋਂ ਰਾਤ ਖਬਰ ਪੁੱਜ ਗਈ ਕਿ ਸ: ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਭੰਗੀ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਣ ਵਾਸਤੇ ਕਸੂਰ ਵਲ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਸਮਾਂ ਹੈ ਜਿਸਨੇ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਣਾ ਹੋਵੇ ਜਾ ਮਿਲੇ। ਤੀਸਰੇ ਦਿਨ ਸ਼ਾਮ ਤਕ ਚਾਲੀ ਹਜ਼ਾਰ ਖਾਲਸਾ ਇਕੱਠਾ ਹੋ ਗਿਆ।

ਸ: ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਵਧਦਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ ਤੇ ਖਾਲਸਾ ਜੀ ਆ ਆ ਕੇ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹੁੰਦੇ ਜਾਂਦੇ ਸਨ।

ਕਸੂਰ ਫਤਿਹ ਹੋ ਗਿਆ। ਨਵਾਬ ਫਤਿਆ ਗਿਆ ਅਤੇ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਦੀ ਲੜਕੀ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਖਾਲਸਾਈ ਫੌਜਾਂ ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਮਨਾਂਦੀਆਂ ਸੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਜੀ ਆ ਗਈਆਂ।

ਸੇਲ੍ਹਾਂ ਸਤਾਰਾਂ ਸਾਲਾਂ ਮਗਰੋਂ ਠੀਕ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਇਕ ਵਾਕਿਆ ਬੁੱਢਾ ਦਲ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਆਇਆ। ਇਕ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਨੇ ਆਣ ਕੇ ਫਰਿਆਦ ਕੀਤੀ ਕਿ ਮੇਰੀ ਜਵਾਨ ਲੜਕੀ ‘ਲੁਹਾਰੀ’ ਦੇ ਇਕ ਅਫਗਾਨ ਨੇ ਆਪਣੇ ਘਰ ਪਾ ਲਈ ਹੈ। ਮੈਂ ਜਾਟਾਂ ਦੇ ਪਾਸੋਂ ਗਿਆ ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕੋਈ ਧਿਆਨ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ। ਜੈਖੂਰ, ਜੋਧਪੁਰ ਵਿਚ ਮੈਂ ਦੁਹਾਈ ਪਾ ਚੁਕਾ ਹਾਂ। ਮੇਰੀ ਫਰਿਆਦ ਕਿਸੇ ਨੇ ਨਹੀਂ ਸੁਣੀ। ਹੁਣ ਮੈਂ ਹਾਰਕੇ ਖਾਲਸਾ ਜੀ ਪਾਸ ਆਇਆ।

ਕਈ ਵੇਰ ਅਜਿਹਾ ਹੋਇਆ ਕਿ ਅਬਦਾਲੀ ਦੇ ਕੈਪ ਵਿਚੋਂ ਹਿੰਦੂ ਲੜਕੀਆਂ ਦੇ ਰੋਣ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਸੁਣਕੇ ਸਿੱਖਾਂ ਤੋਂ ਨਾ ਰਿਹਾ ਗਿਆ ਤੇ ਆਪਣੇ ਥੋੜ੍ਹੇ ਹੋਣ ਦਾ ਖਿਆਲ ਵੀ ਨਾ ਕਰਕੇ ਅਬਦਾਲੀ ਤੇ ਜਾ ਪਏ। ਯਾ ਤਾਂ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਗਏ ਯਾ ਲੜਕੀਆਂ ਨੂੰ ਛੁਡਵਾ ਲਿਆਏ।

ਜਦ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਸਹੀ ਤੇ ਮਕੰਮਲ ਇਤਿਹਾਸ ਲਿਖਿਆ ਜਾਵੇਗਾ
ਤਾਂ ਸਾਰਾ ਜਹਾਨ ਇਸ ਗੱਲ ਨੂੰ ਮੰਨੇਗਾ ਕਿ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਨੂੰ ਮੁਸਲਮਾਨੀ ਰਾਜ ਤੋਂ ਛੁਟਕਾਰਾ ਦਿਲੋਣ ਵਾਲੇ ਕੇਵਲ ਸਿੱਖ ਹੀ ਸਨ। ਜਿਸ ਅਬਦਾਲੀ ਦੀ ਇੱਕ ਚੋਟ ਨਾਲ ਮਰਹੱਟੇ ਦਸ ਸਾਲ ਤਕ ਸੁਖ ਦਾ ਸਾਹ ਨਾ ਲੈ ਸਕੇ, ਉਸੇ ਅਬਦਾਲੀ ਨੇ ਪਾਨੀਪਤ ਦੀ ਲੜਾਈ ਤੋਂ ਠੀਕ ਇਕ ਸਾਲ ਮਗਰੋਂ ਜਦ ਉਹੋ ਜਿਹੀ ਹੀ ਸਖਤ ਚੋਟ ਸਿੱਖਾਂ ਤੇ ਲਾਈ ਅਤੇ ਪੰਜਾਹ ਹਜ਼ਾਰ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਬਤਲ ਕਰਕੇ ਇਹ ਸਮਝ ਲਿਆ ਕਿ ਬੱਸ ਹੁਣ ਸਿੱਖ ਕੁਚਲੇ ਗਏ ਹਨ। ਆਪਣੀ ਚੋਟ ਦੇ ਅਸਰ ਨੂੰ ਵੇਖਣ ਲਈ ਅਬਦਾਲੀ ਅੱਠ ਮਹੀਨੇ ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਬੈਠਾ ਰਿਹਾ ਤਾਂ ਸਿੱਖ ਕੇਵਲ ਕੁਝ ਹੜਤੇ ਹੀ ਚੁਪ ਹੋ ਕੇ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਫਿਰ ਸੰਭਲ ਗਏ। ਅਬਦਾਲੀ ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਬੈਠਾ ਹੈ ਤੇ ਸਿੱਖ ਲਾਹੌਰ ਦੀਆਂ ਦੀਵਾਰਾਂ ਤੱਕ ਫਿਰ ਜਾਂਦੇ।

ਦੀਵਾਲੀ ਦਾ ਮੌਕਾ ਆਇਆ। ਸਿੱਖ ਹੁਮ-ਹੁਮਾ ਕੇ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਜੀ ਇਕੱਤਰ ਹੋਏ। ਅਬਦਾਲੀ ਲਾਹੌਰ ਤੋਂ ਚੜ੍ਹਿਆ, ੧੭ ਅਕਤੂਬਰ ਨੂੰ ਬੜੀ ਖੂਨੀ ਲੜਾਈ ਹੋਈ। ਸਿੱਖਾਂ ਵਾਸਤੇ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਮੌਤ ਦਾ ਸਵਾਲ ਸੀ। ਉਹ ਜਾਨਾਂ ਤੱਤਕੇ ਲੜੇ, ਅਖੀਰ ਐਹੁੰਦ ਸ਼ਾਹ ਦੀ ਹਾਰ ਹੋਈ। ਉਹ ਲਾਹੌਰ ਨੂੰ ਨੱਸਿਆ। ਖਾਲਸਾ ਜੀ ਨੇ ਕੁਝ ਰਹੀਜ਼ਾ ਦੇ ਘੱਲੂ ਘਾਰੇ ਦਾ ਬਦਲਾ ਲੈਣਾ ਸੀ, ਲਾਹੌਰ ਤੱਕ ਕਤਲ ਕਰਦੇ ਗਏ। ਐਹੁੰਦ ਸ਼ਾਹ ਨੇ ਲਾਹੌਰ ਆਣ ਸਾਹ ਲਿਆ। ਸਿੱਖ ਵੀ ਪਿਛੇ ਪਿਛੇ ਹੀ ਸਨ, ਦੋਬਾਰਾ ਲੜਾਈ ਹੋਈ। ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਝਨਾਂ ਤੱਕ ਪਿਛਾ ਕਰਕੇ ਐਹੁੰਦ ਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਭਜਾ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਵਾਪਸ ਹੋ ਕੇ ਲਾਹੌਰ ਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲਿਆ। ਇਸ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਅਬਦਾਲੀ ਭਾਵੇਂ ਦੋ ਵੇਰ ਪੰਜਾਬ ਆਇਆ ਪਰ ਉਸ ਨੂੰ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕਰਨ ਦੀ ਹਿੰਮਤ ਨਾ ਪਈ। (ਖਜ਼ਾਨਾ ਆਮਰਾ ੧੧੨੬ ਹਿਜਰੀ ਜੰਗ ਨਾਮਾ ੧੧੨੮ ਹਿਜਰੀ ਸਫਰਨਾਮਾ ਫਾਰਸਟਰ ਸਾਹਿਬ ੧੧੨੩ ਈਸਵੀ)

ਜੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਵਾੜ ਨਾ ਹੁੰਦੀ ਤਾਂ ਕੰਧਾਰ ਦੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਤੂਢਾਨਾਂ ਦਾ ਅਸਰ ਦੱਖਣ ਤੌੜੀ ਪੁਜਦਾ। ਮਰਹੱਟੇ ਤਾਂ ਇਕੋ ਚੋਟ ਨਾਲ ਗਸ਼ ਖਾ ਗਏ ਸਨ। ਪੇਸ਼ਵਾ ਨੇ ਜਦ ਪਾਨੀਪਤ ਦੀ ਹਾਰ ਦੀ ਖਬਰ ਸੁਣੀ ੧੪੬

ਤਾਂ ਠੰਡਾ ਹਉਕਾ ਭਰਿਆ ਤੇ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਮਰ ਗਿਆ। ਸਾਰਾ ਮਹਾਰਾਸ਼ਟਰ ਮਾਤਮ ਦਾ ਘਰ ਬਣ ਗਿਆ। ਮਰਹੱਟੇ ਦਮ ਹਾਰ ਬੈਠੇ।

ਪਰੰਤੂ ਜਿਸ ਦਿਨ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਅਬਦਾਲੀ ਦੀ ਚੋਟ ਖਾਪੀ ਉਸੇ ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਇਕ ਨਿਹੰਗ ਸਿੰਘ ਉਚੀ ਆਖ ਰਿਹਾ ਸੀ, “ਖੇਟ ਨਿਕਲ ਗਿਆ ਹੈ ਹੁਣ ਕੁੰਦਨ ਹੀ ਕੁੰਦਨ ਰਹਿ ਗਿਆ ਹੈ।” ਇਹੋ ਸਪਿਰਟ ਸੀ ਜਿਸ ਦੇ ਕਾਰਨ ਸਿੱਖ ਭੈ ਭੀਤ ਨਾ ਹੋਏ ਤੇ ਹਫ਼ਤਿਆਂ ਵਿਚ ਹੀ ਸੰਭਲ ਗਏ। ਛਿਆਂ ਮਹੀਨਿਆਂ ਮਗਰੋਂ ਹੀ ਅਬਦਾਲੀ ਨੂੰ ਅਜਿਹੀ ਹਾਰ ਦਿੱਤੀ ਜੋ ਫਿਰ ਉਸ ਨੂੰ ਸਿੱਖਾਂ ਤੇ ਹਮਲਾ ਕਰਨ ਦਾ ਕਦੇ ਹੌਸਲਾ ਹੀ ਨਾ ਪਿਆ।

ਇਤਿਹਾਸ ਲਿਖਾਰੀ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਾਣਦੇ ਹਨ ਕਿ ਦਿੱਲੀ ਦੀ ਤਾਕਤ ਦਾ ਭੇਦ ਗੈਰ ਮੁਲਕੀ ਬਹਾਦਰਾਂ ਨੂੰ ਜਜ਼ਬ ਕਰ ਲੈਣ ਵਿਚ ਸੀ। ਹਰ ਸਾਲ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਸੂਰਮੇ ਅਟਕ ਪਾਰੋਂ ਆਉਂਦੇ ਤੇ ਇਥੇ ਆਣਕੇ ਵੱਡੇ ਵੱਡੇ ਅੱਹੇਦੇਦਾਰ ਬਣ ਜਾਂਦੇ। ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦਾ ਪੇਣ ਪਾਣੀ ਇਕੇ ਨਸ਼ਲ ਵਿਚ ਹੀ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਜਨਾਨੀਆਂ ਵਰਗਾ ਬਣਾ ਦਿੰਦਾ ਤੇ ਉਹ ਘੋੜੇ ਦੀ ਪਿੱਠ ਤੇ ਬੈਠਣ ਦੀ ਥਾਂ ਪਾਲਕੀਆਂ ਵਿਚ ਬੈਠਕੇ ਸਫਰ ਕਰਨ ਲੱਗ ਜਾਂਦੇ। ਕੋਈ ਦੱਸੇ ਕਿ ਬਾਬਰ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਮੁਹੰਮਦ ਸ਼ਾਹ ਦੇ ਜਮਾਨੇ ਤਕ ਜਿਹੜੇ ਵੀ ਵੱਡੇ ਵੱਡੇ ਅੱਹੇਦੇਦਾਰ ਹੋਏ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕਿਤਨੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀ ਸਨ? ਆਮ ਤੌਰ ਤੇ ਸਾਰੇ ਦੇ ਸਾਰੇ ਅਟਕੋਂ ਪਾਰ ਦੇ ਈਗਾਨੀ ਯਾ ਤੁਰਾਨੀ ਹੀ ਸਨ। ਇਹ ਨਵਾਂ ਖੂਨ ਆਉਂਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਤਾਂ ਮੁਗਲਾਂ ਦੇ ਰਾਜ ਦੀ ਤਾਕਤ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਣੀ ਰਹਿੰਦੀ ਪਰ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਵਾੜ ਨੇ ਅਟਕ ਪਾਰ ਦੇ ਬਹਾਦਰਾਂ ਨੂੰ ਇਧਰ ਆਉਣੋਂ ਰੋਕ ਦਿੱਤਾ, ਜਿਸ ਦੇ ਕਾਰਨ ਦਿੱਲੀ ਦਾ ਖੂਨ ਪਤਲਾ ਪੈ ਗਿਆ ਅਤੇ ਅਖੀਰ ਤੇ ਕੋਈ ਵੀ ਅੱਹੇਦੇਦਾਰ ਐਸਾ ਨਾ ਰਿਹਾ ਜਿਹੜਾ ਪੁਰਾਣੀਆਂ ਰਵਾਇਤਾਂ ਨੂੰ ਦੁਹਰਾ ਸਕਦਾ।

ਜੇਕਰ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਸਿੱਖ ਨਾ ਹੁੰਦੇ ਤਾਂ ਦਿੱਲੀ ਦੀ ਤਾਕਤ ਕਦੇ ਇਤਨੀ ਕਮਜ਼ੋਰ ਨਾ ਹੁੰਦੀ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਅਫਗਾਨੀ ਹੱਲਿਆਂ ਨੂੰ ਕੋਈ ਰੋਕ ਸਕਦਾ। ਪਾਨੀਪਤ ਦੀ ਲੜਾਈ ਮਗਰੋਂ ਐਹੁੰਦ ਸ਼ਾਹ ਅਬਦਾਲੀ ਤਿਨ ਵੇਰਾਂ ਏਧਰ ਆਇਆ ਪਰ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਕਦੇ ਉਸਨੂੰ ਇਤਨੀ ਵਿਹਲ ਨਾ ਦਿੱਤੀ ਜੋ ਉਹ ਦਿੱਲੀ ਤਕ ਪੁੱਜ ਸਕੇ ਹਾਲਾਂ ਕਿ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੇ ਸਾਰੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਇਹੋ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ ਕਿ ਉਹ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਵਿਚ ਆਵੇ ਤੇ ਸਾਡਾ ਆਗੂ ਬਣੇ। ਨਜ਼ੀਬੁਲ-ਦੌਲਾ ਇਸੇ ਖਾਹਸ਼ ਵਿਚ ਮਰ ਗਿਆ, ਸ਼ਜਾਊਲ-ਦੌਲਾ ਤੇ ਆਸਫ਼ਊਲ-ਦੌਲਾ ਤਰਸਦੇ ਹੀ ਰਹਿ ਗਏ, ਨਿਜ਼ਮ ਦੱਕਨ ਤਕ

ਸਿੱਖਾਂ ਦੀਆਂ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ

ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਨੂੰ ਆਜ਼ਾਦ ਕਰਾਉਣ ਵਾਸਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਬੇ-ਸੁਮਾਰ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਕੀਤੀਆਂ। ਲਾਹੌਰ ਤੋਂ ਸਰਹੰਦ ਤਕ ਚੱਪੇ ਚੱਪੇ ਜ਼ਮੀਨ ਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਲਹੂ ਡਲਿਆ ਪਿਆ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਮਾਂ ਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜੁਲਮ ਸਹਾਰੇ, ਬਹਾਦਰੀਆਂ ਵਾਖਾਈਆਂ ਤੇ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਕੀਤੀਆਂ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਮਾਚਾਰਾਂ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਮੋਏ ਜਿਸਮਾਂ ਵਿਚ ਜਾਨ ਪੈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਅੱਜ ਵੀ ਮੁਰਦਾ ਦਿਲ ਆਦਮੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਬੇ-ਮਿਸਾਲ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਹਿੰਮਤ ਵਾਲਾ ਸੁਰਖੀਰ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਤਾਕਤ ਦਾ ਇਹੋ ਭੇਦ ਹੈ।

ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਹਿੰਦੂਆਂ ਨੇ ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਨਾਲ ਵੱਡੀ ਲਾ-ਪਰਵਾਹੀ ਵਾਲਾ ਸਲੂਕ ਕੀਤਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਬਹਾਦਰਾਂ ਦੀਆਂ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਤੇ ਫਖਰ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਸੀ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਗੈਰ ਮੁਲਕੀ ਹਕੂਮਤ ਦੇ ਪੰਜੇ ਤੋਂ ਛੁਡਵਾਇਆ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪਤ ਆਬਾਰ ਬਚਾਉਣ ਵਾਸਤੇ ਆਪਣੀਆਂ ਜਾਨਾਂ ਤਕ ਵੀ ਕੁਰਬਾਨ ਕੀਤੀਆਂ। ਪਰ ਇਹ ਹਿੰਦੂ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਇਤਨਾ ਬਿਗਾਨਾ ਸਮਝਦੇ ਰਹੇ ਕਿ ਉਹ ਰਾਜਪੁਤਾਨਾ ਤੇ ਮਹਾਰਾਸ਼ਟਰ ਦੇ ਨਿੱਕੇ ਨਿੱਕੇ ਸਮਾਚਾਰਾਂ ਤੋਂ ਤਾਂ ਵਾਕਡ ਸਨ ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਤਨਾ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ, ਤਾਰੂ ਸਿੰਘ, ਦੀਪ ਸਿੰਘ, ਮਨੀ ਸਿੰਘ, ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ, ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਦਿ ਬਜ਼ੁਰਗ ਕੌਣ ਸਨ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕੀ ਕੀ ਕੰਮ ਕੀਤੇ ਸਨ। ਸਰਹੰਦ, ਕਸੂਰ, ਲਾਹੌਰ ਤੇ ਜਲੰਧਰ ਦੀਆਂ ਜਿੱਤਾਂ, ਦੋਵੇਂ ਘੱਲੂ-ਘਾਰੇ, ਅਬਦਾਲੀ ਨਾਲ ਲੜਾਈਆਂ (ਮਾਹਰਕੇ) ਅਤੇ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਖਾਤਰ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀਆਂ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਅਜੇਹੇ ਵਾਕਿਆਤ ਹਨ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਹਰ ਹਿੰਦੂ ਲਈ ਇਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਵਾਕਡ ਹੋਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਪਰ ਹਿੰਦੂਆਂ ਨੇ ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਨੂੰ ਗੈਰਾਂ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ ਸਮਝਿਆ ਤੇ ਇਸ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਨਾਂ ਪਾਪ ਜਾਣਿਆ। ਇਸ ਲਈ ਉਹ ਕੌਮਾਂ ਵਿਚ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਵਾਲੀਆਂ ਰਵਾਇਤਾਂ ਤੋਂ ਖਾਲੀ ਰਹੇ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਕੌਮੀ ਜੋਸ਼ ਦੀ ਚੰਗਿਆਗੀ ਨਾ ਰਹੀ। ਸਮਾਂ ਹਰ ਇਕ ਨੂੰ ਸਿੱਧੇ ਰਾਹ ਪਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ।

ਵਕਤ ਆਇਆ, ਹਿੰਦੂ ਲੀਡਰਾਂ ਨੇ ਕੌਮ ਵਿਚ ਕੌਮੀ ਜੋਸ਼ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਦੀ ਲੋੜ ਨੂੰ ਅਨੁਭਵ ਕੀਤਾ। ਇਹ ਕੰਮ ਕੌਮੀ ਜੋਪਿਆਂ ਦੀਆਂ ਜ਼ਿੰਦਗੀਆਂ ਦੇ ਪੜ੍ਹਨ ਨਾਲ ਹੀ ਹੋ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਕਾਇਦੇ ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ ਕਿ ਪੁਰਾਣੇ ਤੇ ਦੂਰ ਫਾਸਲੇ ਤੇ ਹੋਏ ਵਾਕਿਆਂ ਨਾਲੋਂ ਨਵੇਂ ਤੇ ਨੇੜੇ ਹੋਇਆਂ ਵਾਕਿਆਂ ਦਾ ਅਸਰ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਪੰਜਾਬ ਵਾਸੀਆਂ ਤੇ ਜੋ ਅਸਰ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਹੋਏ ਵਾਕਿਆਂ ਦਾ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਰਾਜਪੁਤਾਨਾ ਯਾ ਮਹਾਰਾਸ਼ਟਰ ਵਿਚ ਹੋਏ ਵਾਕਿਆਂ ਦਾ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ। ਇਸ ਲਈ ਭਾਈ ਪਰਮਾਨੰਦ ਜੀ ਨੇ ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਨੂੰ ਹਿੰਦੂ ਬਾਣਾ ਸਜਾ ਕੇ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੇ ਅੱਗੇ ਧਰਨਾ ਚਾਹਿਆ।

ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਹਿੰਦੂ, ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਇਤਿਹਾਸ ਸਮਝਕੇ ਜੀ ਸਦਕੇ ਪੜ੍ਹਨ। ਉਹ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਬਜ਼ੁਰਗਾਂ ਨੂੰ ਬੇਸ਼ਕ ਆਪਣੇ ਬਜ਼ੁਰਗ ਸਮਝਣ। ਸਿੱਖਾਂ ਦੀਆਂ ਬਹਾਦਰੀਆਂ ਤੇ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਨੂੰ ਬੇਸ਼ਕ ਆਪਣੀਆਂ ਬਹਾਦਰੀਆਂ ਤੇ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਖਿਆਲ ਕਰਨ ਅਤੇ ਬੇਸ਼ਕ ਆਖਣ “ਆਸਾਡਾ ਸ਼ਹੀਦ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ, ਅਸਾਡਾ ਸ਼ਹੀਦ ਭਾਈ ਦੀਪ ਸਿੰਘ ਆਦਿ।”

ਅਜਿਹਾ ਕਰਨ ਨਾਲ ਹਿੰਦੂਆਂ ਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਬਹੁਤ ਕੁਝ ਚੰਗੇ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਹਿੰਦੂਆਂ ਵਿਚ ਕੌਮੀ ਜੋਸ਼ ਦੀ ਰੂਹ ਢੂਕੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਪ੍ਰੰਤੂ ਇਹ ਕਿਥੋਂ ਦਾ ਇਨਸਾਫ਼ ਹੈ ਕਿ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਕੋਈ ਜਵਾਬ ਹੀ ਦੇ ਦਿਤਾ ਜਾਵੇ ਤੇ ਹਿੰਦੂਆਂ ਵਿਚ ਇਹ ਖਿਆਲ ਭਰਨ ਦੀ ਕੌਸ਼ਲ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ ਕਿ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸਿੱਖ ਸ਼ਹੀਦ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਹਿੰਦੂ ਸ਼ਹੀਦ ਹਨ।

ਅਜਿਹਾ ਕਰਨਾ ਕੌਮੀ ਪਾਪ ਹੈ। ਜਿਸ ਮਤਲਬ ਵਾਸਤੇ ਇਹ ਕੰਮ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਉਹ ਵੀ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੂਰਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਸਹੀ ਗਸਤਾ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਇਤਿਹਾਸ ਸਮਝਿਆ ਜਾਵੇ। ਇਸਨੂੰ ਉਸੇ ਉਤਸ਼ਾਹ ਨਾਲ ਪੜ੍ਹਿਆ ਜਾਵੇ ਜਿਸ ਨਾਲ ਸਿੱਖ ਪੜ੍ਹਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਖਿਆਲ ਆਮ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ ਕਿ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਸ਼ਹੀਦ ਜੋਥੇ ਕੇਵਲ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਹੀ ਨਹੀਂ ਹਨ ਅਸਾਡੇ ਵੀ ਉਹੋ ਹੀ ਸ਼ਹੀਦ ਹਨ ਅਤੇ ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਕੇਵਲ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਅਸਾਡਾ ਵੀ ਹੈ। ਅਜਿਹਾ ਕਰਨ ਨਾਲ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਹਿੰਦੂ ਬਹੁਤ ਲਾਭ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਪ੍ਰੰਤੂ ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਦੇ ਕੁਝ ਹਿਸਿਆਂ ਨੂੰ ਹਿੰਦੂ ਇਤਿਹਾਸ ਬਣਾਕੇ ਅਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਜਵਾਬ ਦੇ ਕੇ ਉਹ ਆਪਣੀ ਕੌਮ ਨੂੰ ਧੋਖਾ ਤਾਂ ਦੇ ਸਕਦੇ ਹਨ ਪਰ ਲਾਭ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਪਹੁੰਚਾ ਸਕਦੇ।

ਕੋਈ ਆਦਮੀ ਇਹ ਆਖਣ ਦੀ ਦਲੇਗੀ ਕਰੇ ਕਿ ਨਾਮਧਾਰੀ ਲਹਿਰ ਹਿੰਦੂ ਲਹਿਰ ਸੀ ਤਾਂ ਉਸ ਦੀ ਗੱਲ ਵਿਚ ਜਿਤਨੀ ਕੁਝ ਸਚਾਈ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ ਉਹ ਸਾਫ਼ ਪ੍ਰਗਟ ਹੈ।

ਜੇ ਭਾਈ ਪਰਮਾ ਨੰਦ ਜੀ ਅੱਜ ਇਹ ਆਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਬੰਦਾ ਬਹਾਦਰ ਸਿੱਖ ਨਹੀਂ ਸੀ ਸਗੋਂ ਹਿੰਦੂ ਬੈਰਾਗੀ ਸੀ ਤਾਂ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕਰਵਾਉਣ ਲਈ ਸਾਨੂੰ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੇ ਆਦਮੀਆਂ ਤੋਂ ਪੁਛਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਬੰਦਾ ਬਹਾਦਰ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਅੱਖਾਂ ਵੇਖਿਆ ਸੀ। ਉਸ ਨਾਲ ਲੜਾਈਆਂ ਕੀਤੀਆਂ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਸਿੱਖਾਂ ਅਰਡੌਜ ਨੂੰ ਵੇਖਿਆ ਸੀ। ਅਜਿਹੇ ਆਦਮੀ ਕਦੇ ਧੋਖਾ ਨਹੀਂ ਖਾ ਸਕਦੇ ਇਹ ਦੱਸਣ ਵਿਚ ਕਿ ਬੰਦਾ ਬਹਾਦਰ ਸਿੱਖ ਸੀ ਜਾਂ ਹਿੰਦੂ ਅਤੇ ਉਸ ਦੀ ਲਹਿਰ ਸਿੱਖ ਲਹਿਰ ਸੀ ਜਾਂ ਹਿੰਦੂ ਲਹਿਰ।

ਹੈਰਾਨੀ ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੇ ਕਿਸੇ ਆਦਮੀ ਨੂੰ ਇਹ ਖਿਆਲ ਨਾ ਆਇਆ ਕਿ ਇਹ ਸਿੱਖ ਲਹਿਰ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਹਿੰਦੂ ਲਹਿਰ ਹੈ, ਇਸੇ ਵਾਸਤੇ ਗਰੀਬ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਕਤਲਾਮ ਕਿਉਂ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ। ਅੰਦੰਗਜ਼ੇਬੀ ਜ਼ਮਾਨੇ ਵਿਚ ਸਤਿਨਾਮੀ ਲਹਿਰ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਈ ਸੀ। ਉਸ ਨੂੰ ਦਬਾਉਣ ਵਾਸਤੇ ਸਤਿਨਾਮੀਆਂ ਤੇ ਹੀ ਸਖਤੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿਹਾ। ਪਿਛੋਂ ਜਾਟ ਲਹਿਰ ਚੱਲੀ ਜਿਸ ਵਿਚ ਜਾਟਾਂ ਤੇ ਹੀ ਸਖਤੀਆਂ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਹਨ। ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਪੁਛਿਆ ਵੀ ਨਾ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬੰਦਾ ਬਹਾਦਰ ਦੀ ਲਹਿਰ ਨੂੰ ਸਮੇਂ ਦੀ ਸਰਕਾਰ ਸਿੱਖ ਲਹਿਰ ਆਖਦੀ ਸੀ। ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਤੇ ਹੀ ਸਖਤੀਆਂ ਹੋਈਆਂ। ਹਿੰਦੂਆਂ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਭੀ ਕੁਝ ਨਾ ਆਖਿਆ।

ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਐਲਾਨ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਰੁੱਧ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਫੌਜੀ ਸਰਦਾਰ ਥਾਉਂਥਾਂ ਸਿੱਖਾਂ ਨਾਲ ਲੜਦੇ ਹਨ। ਇਲਾਕੇ ਦੇ ਹਾਕਮ ਸਿੱਖਾਂ ਤੇ ਹੀ ਸਖਤੀਆਂ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਸਿਰਾਂ ਦੇ ਗੱਡਿਆਂ ਦੇ ਗੱਡੇ ਭਰੇ ਹੋਏ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੀ ਨਜ਼ਰ ਭੇਟ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਸਿਰਾਂ ਦੇ ਮੀਨਾਰ ਬਣਾਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਸ਼ਾਹੀ ਸੜਕ ਦੇ ਚੁਗਹਿਆਂ ਪੁਰ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਸਿਰ ਹੀ ਦਰਖਤਾਂ ਤੇ ਲਟਕੇ ਵੇਖੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਜਿਧਰ ਕਿਤੇ ਸਿੱਖ ਹੀ ਸ਼ਾਹੀ ਫੌਜ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਵਿਚ ਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਸਿੱਖ ਹੀ ਮਾਰੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਜਿੱਤੇ ਹੋਏ ਇਲਾਕੇ ਦੀ ਹਕੂਮਤ ਵੀ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਹੀ ਮਿਲਦੀ ਹੈ। ਪਿਛੋਂ ਸ਼ਾਹੀ ਫੌਜਾਂ ਦੇ ਆਉਣ ਪੁਰ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਹੀ ਕਾਰਵਾਈ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਸਾਰੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਦਾੜੀਆਂ

ਮੁਨਾਉਣ ਦਾ ਹੁਕਮ ਕੇਵਲ ਇਸ ਲਈ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਹਿੰਦੂ ਤਾਂ ਦਾੜੀਆਂ ਮੁਨਵਾ ਲੈਂਦੇ ਹਨ ਪਰ ਸਿੱਖ ਨਹੀਂ ਮੁਨਵਾਂਦੇ। ਗਰਜ ਕਿ ਜੋ ਕੁਝ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਉਹ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਹੀ ਵਿਰੁੱਧ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦਾ ਕਿਧਰੇ ਜ਼ਿਕਰ ਤਕ ਵੀ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦਾ। ਫਿਰ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਸ ਲਹਿਰ ਨੂੰ ਹਿੰਦੂ ਲਹਿਰ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ?

ਬੰਦਾ ਬਹਾਦਰ ਦਾ ਸਮਕਾਲੀ ਹਰ ਇਕ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰ ਬੰਦਾ ਬਹਾਦਰ ਨੂੰ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਗੁਰੂ 'ਗੁਰੂ ਏ ਮਕਹੂਰ' (ਜਿਸ ਤੇ ਕਿਹਿਰ ਹੋਇਆ ਹੋਵੇ) ਅਤੇ ਇੱਸ ਦੀ ਲਹਿਰ ਨੂੰ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਲਹਿਰ ਖਿਆਲ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਕਿਸੇ ਇਕ ਨੇ ਇਸ਼ਾਂਗ ਤਕ ਵੀ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਕਿ ਬੰਦਾ ਬਹਾਦਰ ਬੈਰਾਗੀ ਸੀ ਜਾਂ ਹਿੰਦੂ ਸੀ। ਮੈਂ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੇ ਕੁਝ ਇਕ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰਾਂ ਦਾ ਇਥੇ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰਦਾ ਹਾਂ ਜਿਸ ਤੋਂ ਅਸਲੀਅਤ ਦਾ ਪਤਾ ਲੱਗ ਜਾਵੇਗਾ।

(੧) ਮੁੰਮਦ ਹਾਦੀ ਕਾਮੂਰ ਖਾਨ

ਇਸ ਨੇ ੧੯੩੭ ਹਿਜਰੀ ਵਿਚ ਆਪਣੀ ਮਸ਼ਹੂਰ ਤਵਾਰੀਖ "ਤਜਕਰਾ ਤੁਲ ਸਲਾਤੀਨ ਚੁਗਤਾਈਆ" ਨੂੰ ਸਮਾਪਤ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਇਸ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਸ਼ਾਹਜ਼ਾਦਾ ਰਫ਼ੀਊਲਸ਼ਾਨ ਦੇ ਨਾਲ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਬੰਦਾ ਬਹਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਦੱਖਨ ਨੂੰ ਗਿਆ ਉਦੋਂ ਤੋਂ ਹੀ ਇਸ ਨੇ ਰੋਜ਼ਨਾਮੇ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹਾਲਾਤ ਲਿਖਣੇ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿਤੇ ਅਤੇ ਜੋ ਜੋ ਰੋਜ਼ਨਾਮੇ ਵਿਚ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਪਾਸ ਪੁਜਦੀਆਂ ਇਹ ਰੋਜ਼ ਦੀਆਂ ਰੋਜ਼ ਲਿਖ ਲੈਂਦਾ।

੨੪ ਰਬੀਉਲ ਅੱਵਲ ੧੯੨੨ ਹਿਜਰੀ ਨੂੰ ਵਜੀਰ ਖਾਨ ਮਾਰਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ੨-ਰਬੀਉਲ ਸਾਨੀ ਨੂੰ ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਰੋਪੇਟ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਪਾਸ ਪੁਜ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਜਦੋਂ ਕਿ ਉਹ ਦੱਖਨ ਤੋਂ ਵਾਪਸ ਹੋ ਕੇ ਅਜਮੇਰ ਦੇ ਨੇੜੇ ਪੁੱਜ ਗਿਆ ਸੀ। ਇਸ ਤੋਂ ਕੁਝ ਦਿਨ ਮਗਰੋਂ ਸਰਹੰਦ ਤੇ ਬਾਨੇਸਰ ਦੇ ਲੱਟੇ ਗਏ ਆਦਮੀ ਸਰਹੰਦ ਤੇ ਸ਼ਾਹੜੇ ਦੇ ਪੀਰ ਜਾਦਿਆਂ ਸਮੇਤ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਪਾਸ ਪੁੱਜ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਜ਼ਲਮ ਬਾਬਤ ਉੱਚੀ ਉੱਚੀ ਪੁਕਾਰ ਕਰਦੇ ਹਨ।

ਪਹਿਲੀ ਜ਼ਮਾਦੀਉਲ ਅੱਵਲ ਨੂੰ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਅਜਮੇਰ ਤੋਂ ਕੂਚ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਸੂਬੇਦਾਰ ਅਵਧ, ਸੂਬੇਦਾਰ ਅਲਾਂਹਬਾਦ, ਸਾਦਾਤ ਬਾਰਹ ਅਤੇ ਫੌਜਦਾਰ ਮੁਗਦਾਬਾਦ ਦੇ ਨਾਮ ਹੁਕਮ ਜਾਰੀ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਛੇਤੀ ਹੀ ਕੂਚ ਕਰਕੇ ਅਸਦ ਖਾਨ ਸੂਬੇਦਾਰ ਦਿੱਲੀ ਨਾਲ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋ ਕੇ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਰੁੱਧ ਅਗੇ ਵਧਣ।

eye witness acct. of Wazir k laillij

ਮਗਰੋਂ ਵੀ ਆਪਣੀ ਅਕਲ ਨਾਲ ਹੀ ਸਭ ਕੁਝ ਤਾਜ਼ ਲਿਆ ਕਿ ਬੰਦਾ ਬਹਾਦਰ ਸਿੱਖ ਨਹੀਂ ਸੀ ਸਗੋਂ ਬੈਰਾਗੀ ਬੀਰ ਸੀ।

(੨) ਮਿਰਜ਼ਾ ਮੁਹੰਮਦ ਹਰੇਸੀ

ਕਾਮੂਰ ਖਾਨ ਵਾਂਗ ਇਹ ਵੀ ਆਪਣੇ ਭਰਾ ਸਮੇਤ ਸ਼ਾਹਜ਼ਾਦਾ ਰਫੀਉਲਸ਼ਾਨ ਦੀ ਛੋਜ਼ ਵਿਚ ਸੀ। ਇਸ ਨੇ ਵੀ ਕਾਮੂਰ ਖਾਨ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹਰ ਇਕ ਗੱਲ ਆਪਣੀ ਅੱਖੀਂ ਵੇਖੀ ਸੀ। ਜਦ ਬਹਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਦਾ ਬਿਬਾਣ ਲਾਹੌਰ ਤੋਂ ਦਿੱਲੀ ਭੇਜਿਆ ਗਿਆ ਤਾਂ ਬੇਗਮਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਇਹ ਵੀ ਨਕੋਦਰ, ਫਿਲੌਰ, ਅੰਬਾਲਾ, ਕਰਨਾਲ ਦੇ ਰਸਤੇ ਦਿੱਲੀ ਗਿਆ। ਜਿਸ ਵੇਲੇ ਬੰਦਾ ਬਹਾਦਰ ਦਾ ਜਲੂਸ ਦਿੱਲੀ ਪੁਜਿਆ ਤਾਂ ਮਿਰਜ਼ਾ ਮੁਹੰਮਦ ਵੀ ਲੂਣ ਮੰਡੀ ਤੋਂ ਜਲੂਸ ਨਾਲ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹੋ ਗਿਆ ਅਤੇ ਇਸ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਜੋ ਕੁਝ ਹੋਇਆ ਉਹ ਇਸਨੇ ਆਪਣੀ ਅੱਖੀਂ ਵੇਖਿਆ। ਤਿੰਨ ਸਾਲ ਪਿੱਛੋਂ ਇਹ ਰਾਹੋਂ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਜਲੰਧਰ ਦਾ ਆਮਿਲ ਨੀਯਤ ਹੋ ਗਿਆ। ਇਸ ਤੋਂ ਦੋ ਸਾਲ ਮਗਰੋਂ ੧੯੩੩ ਹਿਜਰੀ ਵਿਚ ਇਸ ਨੇ ਆਪਣੀ ਮਸ਼ਹੂਰ ਤਵਾਰੀਖ “ਇਬਰਤ ਨਾਮਾ” ਲਿਖੀ ਅਤੇ ਠੀਕ ਤੀਹ ਸਾਲ ਪਿੱਛੋਂ ੧੯੬੩ ਹਿਜਰੀ ਵਿਚ ਦੂਜੀ ਕਿਤਾਬ “ਤਵਾਰੀਖ ਮੁਹੰਮਦੀ” ਲਿਖੀ। ਇਸ ਨੇ ਵੀ ਕਾਮੂਰ ਖਾਨ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਿਤੇ ਇਕ ਥਾਂ ਤੇ ਵੀ ਇਹ ਨਹੀਂ ਲਿਖਿਆ ਕਿ ਇਹ ਲਹਿਰ ਸਿੱਖ ਲਹਿਰ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਜੇ ਰਾਹੋਂ ਦਾ ਆਮਿਲ ਤੇ ਸਾਰੇ ਹਾਲਾਂ ਤੋਂ ਜਾਣੂ ਹੁੰਦਾ ਹੋਇਆ ਵੀ ਮਿਰਜ਼ਾ ਮੁਹੰਮਦ ਇਸ ਸਾਰੀ ਲਹਿਰ ਨੂੰ ਸਿੱਖ ਲਹਿਰ ਆਖਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਾਕਿਆਂ ਤੋਂ ਦੋ ਸੌ ਸਾਲ ਪਿੱਛੋਂ ਕਿਸੇ ਆਦਮੀ ਨੂੰ ਬਗੈਰ ਕਿਸੇ ਸਨਦ ਦੇ ਇਹ ਆਖਣ ਦਾ ਹੱਕ ਨਹੀਂ ਕਿ ਇਹ ਲਹਿਰ ਹਿੰਦੂ ਲਹਿਰ ਸੀ।

(੩) ਇਰਾਦਤ ਖਾਨ

ਇਹ ਸ਼ਾਹਜ਼ਾਦਾ ਮੁਹੰਮਦ ਆਜ਼ਮ ਦਾ ਨੌਕਰ ਸੀ। ਜਦ ਬਹਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਤਖਤ ਤੇ ਬੈਠਾ ਤਾਂ ਇਹ ਘਰ ਜਾ ਬੈਠਾ। ਜਿਸ ਵੇਲੇ ਬੰਦਾ ਬਹਾਦਰ ਨੇ ਸਰਹੰਦ ਨੂੰ ਫਤਹਿ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਖਾਲਸਈ ਫੌਜਾਂ ਪਾਨੀਪਤ ਤਕ ਵਧ ਆਈਆਂ ਤਾਂ ਇਹ ਦਿੱਲੀ ਵਿਚ ਸੀ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਜੋ ਫਰ ਦਿੱਲੀ ਵਾਸੀਆਂ ਅਤੇ ਅਸਦਾਨ ਸੂਬੇਦਾਰ ਤੇ ਛਾਇਆ ਹੋਇਆ ਸੀ ਉਹ ਇਸ ਨੇ ਅੱਖੀਂ ਵੇਖਿਆ।

ਜਦ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਇਸ ਪਾਸੇ ਆਇਆ ਤਾਂ ਇਰਾਦਤ ਖਾਨ ਵਜੀਰ

ਮੁਨਇਮ ਖਾਨ ਦਾ ਨੌਕਰ ਹੋ ਗਿਆ ਅਤੇ ਲੋਹਗੜ੍ਹ ਦੀ ਲੜਾਈ ਵੇਲੇ ਇਹ ਮੁਨਇਮ ਖਾਨ ਦੇ ਨਾਲ ਸੀ। ਮਗਰੋਂ ਲਾਹੌਰ ਤਕ ਇਹ ਸ਼ਾਹੀ ਫੌਜਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਰਿਹਾ। ਇਸਨੇ ਜੋ ਕੁਝ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਅੱਖੀਂ ਡਿੱਠਾ ਹੀ ਲਿਖਿਆ ਹੈ। ਸੁਣੀ ਸੁਣਾਈ ਕੋਈ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਲਿਖੀ। ਪਰ ਇਸ ਨੇ ਵੀ ਕਿਧਰੇ ਇਹ ਨਹੀਂ ਲਿਖਿਆ ਜੋ ਅਸੀਂ ਕਿਸੇ ਬੈਰਾਗੀ ਨਾਲ ਲੜ ਰਹੇ ਸਾਂ ਸਗੋਂ ਹਰ ਥਾਂ ਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਅਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਗੁਰੂ ਦਾ ਹੀ ਜ਼ਿਕਰ ਕੀਤਾ ਹੈ।

(੪) ਮੀਰ ਮੁਹੰਮਦ ਐਹਸਨ ਈਜਾਦ

ਇਹ ਸਮਾਣਾ ਰਿਆਸਤ ਪਟਿਆਲਾ ਦੇ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਸਨ। ੧੯੩੧ ਹਿਜਰੀ ਵਿਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ “ਸ਼ਾਹਨਾਮਾ” ਖਤਮ ਕੀਤਾ। ਇਹ ਸ਼ਾਹਨਾਮਾ ਫਰਖਸ਼ੀਅਰ ਦੇ ਹੁਕਮ ਨਾਲ ਲਿਖਿਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਆਪ ਫਰਖਸ਼ੀਅਰ ਦੇ ਜ਼ਮਾਨੇ ਦੇ ਸ਼ਾਹੀ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰ ਸਨ। ਸਰਹੰਦ ਦੇ ਨੇੜੇ ਤੇੜੇ ਤੋਂ ਆਪ ਚੰਗੇ ਜਾਣੂ ਸਨ। ਬੰਦਾ ਬਹਾਦਰ ਦੇ ਜੋ ਹਾਲਾਤ ਆਪਦੀ ਕਿਤਾਬ ਵਿਚ ਹਨ ਹੋਰ ਕਿਸੇ ਤਵਾਰੀਖ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੇ। ਮੁਸਲਮਾਨ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕੇਵਲ ਆਪ ਨੇ ਹੀ ਬੰਦਾ ਬਹਾਦਰ ਤੇ ਵਜੀਰਖਾਨ ਦੀ ਲੜਾਈ ਦੀ ਸਹੀ ਥਾਂ “ਚੱਪੜ ਚੜ੍ਹੀ” ਲਿਖੀ ਹੈ ਅਤੇ ਚੱਪੜ ਚੜ੍ਹੀ ਦੀ ਲੜਾਈ ਦੇ ਸਾਲ ਕਿਸੇ ਐਸੇ ਆਦਮੀ ਦੀ ਜ਼ਬਾਨੀ ਲਿਖੇ ਹਨ ਜੇਹਵਾ ਇਸ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਆਪ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹੋਵੇਗਾ। ਇਸ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਵਜੀਰ ਖਾਨ ਬਾਜ਼ ਸਿੰਘ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਬਰਛੀ ਮਾਰੀ। ਸਿੱਖ ਨੇ ਬਰਛੀ ਪਕੜਕੇ ਖੱਸ ਲਈ ਤੇ ਉਹੋ ਹੀ ਅੱਗੋਂ ਵਜੀਰ ਖਾਨ ਨੂੰ ਮਾਰੀ ਜੇਹੜੀ ਖਾਨ ਦੇ ਘੋੜੇ ਦੇ ਮਥੇ ਪੁਰ ਲੱਗੀ। ਵਜੀਰ ਖਾਨ ਨੇ ਫਿਰ ਕਮਾਨ ਚੜ੍ਹਾਈ ਤੇ ਬਾਜ਼ ਸਿੰਘ ਦੀ ਬਾਂਹ ਵਿਚ ਤੀਰ ਮਾਰਿਆ ਅਤੇ ਤਲਵਾਰ ਖਿੱਚਕੇ ਉਸਨੂੰ ਮੁਕਾਉਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ। ਕੋਲ ਹੀ ਫਤਹਿ ਸਿੰਘ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਵਜੀਰ ਖਾਨ ਨੂੰ ਐਸੀ ਤਲਵਾਰ ਮਾਰੀ ਕਿ ਮੌਢੇ ਤੋਂ ਕਮਰ ਤੀਕ ਧਸ ਗਈ।

ਮੀਰ ਸਾਹਿਬ ਲਿਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਆਕੜ ਦਾ ਇਹ ਹਾਲ ਸੀ ਜੋ ਉਹ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨੂੰ ਨਫਰਤ ਨਾਲ “ਮੁਸਲਾ” ਆਖਦੇ ਸਨ। ਸਵਾਰੀ ਨੂੰ ਸਵਾਰਾ ਤੇ ਕੱਛ ਨੂੰ ਕਛੈਹਰਾ ਬੋਲਦੇ ਸਨ। ਬੰਦਾ ਬਹਾਦਰ ਨੇ ਜੋ ਸਿੱਕਾ ਜਾਰੀ ਕੀਤਾ ਸੀ ਉਸਦੇ ਇਕ ਪਾਸੇ ਇਹ ਹਰਫ ਸਨ:

“ਸਿੱਕਾ ਜਦ ਬਰ ਹਰ ਦੇ ਆਲਿਮ ਤੇਰ

ਨਾਇਬ ਦੇ ਨਾਲ ਮੁਹੰਮਦ ਕਾਸਿਮ ਵੀ ਸੁਖਦਾਰ ਦੀ ਫੌਜ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਿਲ ਸੀ। ਪਿੱਛੋਂ ਜਦ ਬੰਦਾ ਬਹਾਦਰ ਤੇ ਸਿੱਖ ਕੈਦੀ ਗੁਰਦਾਸਪੁਰੋਂ ਲਾਹੌਰ ਲਿਆਂਦੇ ਗਏ ਅਤੇ ਲਾਹੌਰੋਂ ਜ਼ਕਰੀਆ ਖਾਨ ਅਤੇ ਮੁਹੰਮਦ ਅਮੀਨ ਖਾਨ ਦੇ ਨਾਲ ਦਿੱਲੀ ਭੇਜੇ ਗਏ, ਇਹ ਸਭ ਮੁਹੰਮਦ ਕਾਸਿਮ ਦੇ ਅੱਖਾਂ ਛਿੱਠੇ ਹਾਲ ਹਨ। ਅਜਿਹੀ ਸੂਰਤ ਵਿਚ ਕੀ ਕੋਈ ਕਹਿ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਲਹਿਰ ਨੂੰ ਸਿੱਖ ਲਹਿਰ ਖਿਆਲ ਕਰਨ ਵਿਚ ਮੁਹੰਮਦ ਕਾਸਿਮ ਖਾਨ ਨੇ ਗਲਤੀ ਕੀਤੀ ਹੈ।

(੬) ਯਾਹਯਾ ਖਾਨ

(੭) ਅਤੇ ਗੁਲਾਮ ਮਹੀਉਲਦੀਨ ਖਾਨ

ਯਾਹਯਾ ਖਾਨ ਨੇ “ਤਜਕਰਾ ਤੁਲ ਮਲੂਕ” ਨੂੰ ੧੯੪੯ ਹਿਜਰੀ ਵਿਚ ਪੂਰਿਆਂ ਕੀਤਾ ਸੀ ਅਤੇ ਗੁਲਾਮ ਮਹੀਉਲਦੀਨ ਖਾਨ ਨੇ “ਫਤਹਾਤ ਨਾਮਾ ਸਮੱਦੀ” ਨੂੰ ੧੯੩੫ ਹਿਜਰੀ ਵਿਚ। ਮੁਹੰਮਦ ਕਾਸਿਮ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਹੀ ਗੁਰਦਾਸਪੁਰ ਦੇ ਘੇਰੇ ਵੇਲੇ ਹਾਜ਼ਰ ਸਨ ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰੇ ਹਾਲ ਆਪਣੀ ਅੱਖਾਂ ਵੇਖੇ ਸਨ। ਭਾਵੇਂ ਇਹ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਬੰਦਾ ਬਹਾਦਰ ਨੂੰ ਛੋੜ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਅਤੇ ਭਾਈ ਪਰਮਾ ਨੰਦ ਜੀ ਲਿਖਦੇ ਹਨ ਕਿ:

“ਬੀਰ ਬੈਰਾਗੀ ਨੇ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੀ ਫੌਜ ਭਰਤੀ ਕਰ ਲਈ ਸੀ”

ਪਰੰਤੂ ਨੂੰ ਮਹੀਨੇ ਗੁਰਦਾਸਪੁਰ ਦੇ ਘੇਰੇ ਦੇ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਨਾ ਤਾਂ ਗੁਲਾਮ ਮਹੀਉਲਦੀਨ ਖਾਨ ਨੇ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਯਾਹਯਾ ਖਾਨ ਨੇ, ਅਰ ਨਾ ਹੀ ਮੁਹੰਮਦ ਕਾਸਿਮ ਨੇ ਕਿਸੇ ਇਕ ਵੀ ਹਿੰਦੂ ਨੂੰ ਬੰਦਾ ਬਹਾਦਰ ਵੱਲੋਂ ਲੜਦੇ ਵੇਖਿਆ। ਉਹ ਹਰ ਥਾਈਂ ਸਿੱਖ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਦਾ ਸ਼ਬਦ ਹੀ ਵਰਤਦੇ ਹਨ।

(੮) ਸਿਵ ਦਾਸ ਅਤੇ

(੯) ਖੁਸ਼ਗਾਲ ਚੰਦ

ਸਿਵ ਦਾਸ ਨੇ ‘ਮਨਵਰ-ਉਲ-ਕਲਾਮ’ ਨੂੰ ੧੯੩੪ ਹਿਜਰੀ ਵਿਚ ਖਤਮ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਖੁਸ਼ਗਾਲ ਚੰਦ ਨੇ ‘ਨਾਦਰੂਲ ਜਮਾਨੀ’ ਨੂੰ ੧੯੬੧ ਹਿਜਰੀ ਵਿਚ। ਜਦ ਬੰਦਾ ਬਹਾਦਰ ਸਿੱਖ ਕੈਦੀਆਂ ਸਣੋਂ ਦਿੱਲੀ ਪੁਜਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਥੇ ਜੋ ਕੁਝ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਉਹ ਸਾਰਾ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਅੱਖਾਂ ਛਿੱਠਾ ਹੈ। ਭਲਾ ਮੁਸਲਮਾਨ ਤਾਂ ਖਬਰੇ ਨਾ ਹੀ ਪਛਾਣ ਕਰ ਸਕੇ ਹੋਣ, ਕੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਹਿੰਦੂਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਇਤਨੀ ਅਕਲ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਸਿੱਖਾਂ ਤੇ ਹਿੰਦੂਆਂ ਵਿਚ ਨਖੋੜਾ ਕਰ ਸਕਦੇ ਅਤੇ ਪਛਾਣ ਸਕਦੇ ਕਿ ਬੰਦਾ ਬੈਰਾਗੀ ਹਿੰਦੂ ਹੈ ਜਾਂ

ਸਿੱਖ। ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰ ਇਸ ਲਹਿਰ ਨੂੰ ਖਾਲਿਸ ਸਿੱਖ ਲਹਿਰ ਸਮਝਦੇ ਹਨ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਹਾਂ ਨੇ ਸਿੱਖ ਬੱਚੇ ਦੀ ਸ਼ਹੀਦੀ ਕਥਾ ਵਿਚ ਸਾਡਾ ਲਿਖ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਕਿ ਜਦ ਉਸ ਦੀ ਮਾਂ ਨੇ ਵਜੀਰ ਪਾਸ ਡਰਿਆਦ ਕੀਤੀ ਕਿ ਮੇਰਾ ਬੰਚਾ ਹਿੰਦੂ ਹੈ ਸਿੱਖਾਂ ਨਾਲ ਇਸ ਦਾ ਕੋਈ ਸਬੰਧ ਨਹੀਂ, ਇਹ ਗਲਤੀ ਵਿਚ ਫ਼ਿਆ ਗਿਆ ਹੈ, ਤਾਂ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਇਸ ਨੌਜਵਾਨ ਦੀ ਜਾਨ ਬਖਸ਼ ਦੇਣ ਦਾ ਹੁਕਮ ਲੈ ਕੇ ਉਸ ਵੇਲੇ ਚੂਬੂਤਰੇ ਤੇ ਪੁੱਜਾ ਜਦ ਕਿ ਜੱਲਾਦ ਇਸ ਨੌਜਵਾਨ ਨੂੰ ਕਤਲ ਕਰਨ ਹੀ ਲੱਗਾ ਸੀ। ਪਰ ਨੌਜਵਾਨ ਸਿੱਖ ਨੇ ਉੱਚਾ ਪੁਕਾਰ ਕੇ ਆਖਿਆ “ਮੈਂ ਨਹੀਂ ਜਾਣਦਾ ਇਹ ਜਨਾਨੀ ਕੌਣ ਹੈ, ਮੈਂ ਗੁਰੂ ਦਾ ਸਿੱਖ ਹਾਂ, ਆਪਣੇ ਭਰਾਵਾਂ ਨਾਲ ਹੀ ਜਾਵਾਂਗਾ” ਬੱਸ ਫਿਰ ਉਸ ਨੂੰ ਵੀ ਮਾਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ।

ਹੁ ਬ ਹੁ ਇਨ੍ਹਾਂ ਹੀ ਲਫੜਾਂ ਵਿਚ ਖਾਫੀ ਖਾਨ ਨੇ ਵੀ ਇਸ ਘਟਨਾ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਕੀ ਅਜੇ ਵੀ ਕੋਈ ਸ਼ੁਕ ਬਾਕੀ ਰਹਿ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਲਹਿਰ ਸਿੱਖ ਲਹਿਰ ਨਹੀਂ ਸੀ?

(੧੦) ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਸਫ਼ਾਰਤ

ਜਿਸ ਵੇਲੇ ਬੰਦਾ ਬਹਾਦਰ ਸਿੱਖ ਕੈਦੀਆਂ ਸਣੋਂ ਦਿੱਲੀ ਪੁਜਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਵੇਲੇ ਤਮਾਸ਼ੀਨਾਂ ਵਿਚ ਈਸਟ ਇੰਡੀਆ ਕੰਪਨੀ ਦੀ ਸਫ਼ਾਰਤ ਦੇ ਕੁਝ ਆਦਮੀ ਸਨ। ਭਾਵੇਂ ਉਹ ਜਾਣਦੇ ਨਹੀਂ ਕਿ ਸਿੱਖ ਕੌਣ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਸਾਰੇ ਹਿੰਦੂ ਮਸਲਮਾਨ ਜੋ ਇਕ ਜ਼ਬਾਨ ਹੋ ਕੇ ਆਖ ਰਹੇ ਸਨ ਕਿ “ਸਿੱਖ ਕੈਦੀਆਂ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਲੀਡਰਾਂ ਦਾ ਜਲੂਸ ਹੈ” ਤਾਂ ਫਿਰ ਭਲਾ ਗਲਤੀ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲੱਗ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਸਫ਼ਾਰਤ ਖਾਨਾ ਦੇ ਅਫਸਰ ਮਿਸਟਰ ਜਾਨ ਸਰਮਨ ਨੇ ੧੦ ਮਾਰਚ ੧੯੬੯ ਈਸਵੀ ਵਿਚ ਜੋ ਖੱਤ ਲਿਖਿਆ ਸੀ ਉਸ ਵਿਚ ਬੰਦਾ ਬਹਾਦਰ ਤੇ ਸਿੱਖ ਕੈਦੀਆਂ ਦੇ ਦਿੱਲੀ ਵਿਚ ਦਾਖਿਲ ਹੋਣ ਦਾ ਕਾਫੀ ਜ਼ਿਕਰ ਹੈ।

ਲੁਡਾਂ ਦੀ ਗੱਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਜਲੂਸ ਨੂੰ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਸਫ਼ਾਰਤ ਦੇ ਆਦਮੀ ਵੇਖਦੇ ਹਨ, ਖਾਫੀ ਖਾਨ ਵੇਖਦਾ ਹੈ, ਸਿਵ ਦਾਸ, ਖੁਸ਼ਗਾਲ ਚੰਦ, ਕਾਮੂਰ ਖਾਨ, ਮੁਹੰਮਦ ਅੈਹਸਨ ਅਤੇ ਹੋਰ ਹਿੰਦੂ ਮਸਲਮਾਨ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰ ਵੇਖਦੇ ਹਨ ਕਿ “ਸਿੱਖ ਪੱਕੜੇ ਹੋਏ ਆਏ ਹਨ, ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਕਤਲਾਮ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ, ਸਿੱਖ ਲਹਿਰ ਨੂੰ ਦਬਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ” ਅਤੇ ਭੁਲ

ਤੀਸਰਾ ਭਾਗ

ਅੰਦਰੂਨੀ ਗਵਾਹੀ

(੧) ਭਾਈ ਪਰਮਾ ਨੰਦ ਜੀ ਲਿਖਦੇ ਹਨ:

“ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੱਖ ਜੀ ਸੇ ਬੈਰਾਗੀ ਨੇ
ਉਨਕੇ ਉਦੇਸ਼ ਕਾ ਚਾਰਜ ਲੇ ਲੀਆ”
.....“ਮਾਦਰੇ ਵਤਨ ਕੀ ਕਸ਼ਿਸ਼
ਬੈਰਾਗੀ ਕੋ ਪੰਜਾਬ ਬੈਂਚ ਕਰ ਲੇ ਆਈ,
ਅੱਚ ਉਨ ਕੇ ਸਾਥ ਕੁਛ ਸਿੱਖ ਭੀ ਆਏ
ਥੇ, ਵੱਡਾ ਗੁਰੂ ਕੇ ਸਿੱਖ ਥੇ”

ਕੀ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਆਪਣਾ ਕੰਮ ਇਕ ਗੈਰ ਸਿੱਖ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਕਰ ਦਿੱਤਾ? ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਦੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਇਕ ਗੈਰ ਸਿੱਖ ਦੇ ਅਧੀਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ? ਇਹ ਅਸੰਭਵ ਹੈ। ਜਿਸ ਆਤਮਾ ਵਿਚ ਇਤਨੀ ਤਾਕਤ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਬੈਰਾਗੀ ਤੋਂ ਬੈਰਾਗ ਛਾ ਤਿਆਗ ਕਰਵਾਕੇ ਕਰਮ ਯੋਗ ਦੇ ਮਾਰਗ ਵਿਚ ਦਾਖਿਲ ਕਰ ਸਕਦੀ ਸੀ, ਕੀ ਉਹ ਉਸਨੂੰ ਆਪਣਾ ਸਿੱਖ ਨਹੀਂ ਸੀ ਬਣਾ ਸਕਦੀ? ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਜਿਸ ਜਿਸ ਤੇ ਵੀ ਮੇਹਰ ਕੀਤੀ, ਪਹਿਲਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਸਿੱਖ ਬਣਾਇਆ, ਸਿੱਖ ਬਣਾਣਾ ਹੀ ਪਹਿਲੇ ਦਰਜੇ ਦੀ ਮੇਹਰ ਸੀ। ਜਦ ਨਗਾਇਣ ਦਾਸ ਬੈਰਾਗੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੇ ਚਰਨਾਂ ਵਿਚ ਢੱਠਾ ਅਤੇ ਬੜੀ ਅਧੀਨਗੀ ਨਾਲ ਕਿਹਾ, “ਮੈਂ ਤੁਹਾਡਾ ਬੰਦਾ ਹਾਂ” ਤਦ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਉਸ ਤੇ ਮੇਹਰ ਕੀਤੀ ਤੇ ਆਪਣਾ ਸਿੱਖ ਬਣਾਇਆ। ਇਸ ਵਾਕਿਆ ਤੋਂ ਸੋਲ੍ਹਾਂ ਸਤਾਰਾਂ ਸਾਲ ਪਿਛੋਂ ਜੋ ਹਾਲ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਸਿੱਖ ਜੀ ਨੇ ਲਿਖੇ ਹਨ, ਉਸ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਨਾਦੇੜ ਦੇ ਇਕ ਬਾਗ ਵਿਚ ਇੱਕ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਬੈਰਾਗੀ ਰਿਹਾ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਇਕ ਦਿਨ ਝਿਕਾਰ ਨੂੰ ਗਏ ਅਤੇ ਇੱਕ ਬੈਰਾਗੀ ਦਾ ਇਕ ਹਿਰਨ ਮਾਰਕੇ ਉਥੇ ਹੀ ਝਟਕਾ ਤਿਆਰ ਕਰਵਾਇਆ। ਫਿਰ ਉਸ ਦੀ ਕੁਟੀਆ ਵਿਚ ਜਾ ਕੇ ਉਸਦੇ ਪਲੰਘ ਤੇ ਬੈਠ ਗਏ। ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਖਬਰ ਜਦ

ਬੈਰਾਗੀ ਨੂੰ ਹੋਈ ਤਾਂ ਉਹ ਗੁਸੇ ਵਿਚ ਭਰਿਆ ਹੋਇਆ ਆਇਆ। ਉਸਨੇ ਆਪਣੀ ਸ਼ਕਤੀ ਨਾਲ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਜ਼ੇਰ ਕਰਨਾ ਚਾਹਿਆ ਪਰ ਜਦ ਵੇਖਿਆ ਕਿ ਮੈਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਹਾਂ ਤਾਂ ਚਰਨਾਂ ਵਿਚ ਚਹਿ ਪਿਆ ਅਤੇ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ, “ਮੈਂ ਹਜ਼ੂਰ ਦਾ ਬੰਦਾ ਹਾਂ, ਮੇਰੇ ਤੇ ਮੇਹਰ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ”। ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਮੇਹਰ ਕੀਤੀ ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਸਿੱਖ ਬਣਾਇਆ।

ਜੇ ਬੰਦਾ ਗੁਰੂ ਦਾ ਸਿੱਖ ਨਾ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਕੋਈ ਸਿੱਖ ਉਸਦਾ ਹੁਕਮ ਨਾ ਮਨਦਾ। ਇਸ ਵਿਚ ਕੋਈ ਸ਼ੱਕ ਨਹੀਂ ਕਿ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਬੰਦੇ ਨੂੰ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਲੀਡਰ ਬਣਾਕੇ ਭੇਜਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਕੁਝ ਆਪਣੇ ਹਜ਼ੂਰੀ ਸਿੱਖ ਉਸਦੇ ਨਾਲ ਕੀਤੇ ਸਨ ਪਰੰਤੂ ਨਾਲ ਹੀ ਉਸ ਨੂੰ ਇਹ ਹਦਾਇਤ ਵੀ ਕੀਤੀ ਸੀ ਕਿ ਕਿਸੇ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਵੀ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਵਿਹੁਧ ਨਹੀਂ ਤੁਰਨਾ।

ਬੰਦਾ ਇਕ ਸਿੱਖ ਲੀਡਰ ਦੀ ਹੈਸੀਅਤ ਵਿਚ ਦੱਖਨ ਤੋਂ ਤੁਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਸਾਰੇ ਸਿੱਖ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਸਿੱਖ ਲੀਡਰ ਜਾਣਕੇ ਉਸ ਦੇ ਨਾਲ ਮਿਲਦੇ ਹਨ ਨਾ ਕਿ ਬੈਰਾਗੀ ਮਹਾਤਮਾ ਪਿਆਲ ਕਰਕੇ।

(੨) “ਨਵਾਬ ਨੇ ਬੈਰਾਗੀ ਬੀਰ ਕਾ ਹਾਲ ਸੁਣਾ,
ਅੱਚ ਬੜੇ ਘੁੰਮੰਡ ਮੌਂ ਆ ਕਰ ਸਿੱਖ
ਸਿਪਾਹੀਓਂ ਸੇ ਕਹਿਨੇ ਲਗਾ, ਭੁਮਾਰੇ
ਇਕ ਗੁਰੂ ਕੀ ਤੋ ਯੇਹ ਦੁਰਗਤ ਹੂਈ,
ਕਿ ਵੱਡਾ ਪਾਗ ਭਾਗ ਫਿਰਤਾ ਹੈ, ਅਥ
ਏਕ ਨਯਾ ਗੁਰੂ ਆਇਆ ਹੈ, ਇਸ ਕੀ ਭੀ
ਐਸੀ ਖਬਰ ਲੀ ਜਾਏਗੀ, ਕਿ ਉਸ
ਕਾ ਕਹੀਂ ਪਤਾ ਨਾ ਲਗੇ”

ਭਾਵ ਇਹ ਕਿ ਸਾਰੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਇਹ ਮਸ਼ਹੂਰ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ ਜੋ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਕੋਈ ਨਵਾਂ ਗੁਰੂ ਆਇਆ ਹੈ। ਇਹ ਮਸ਼ਹੂਰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੋਇਆ ਜੋ ਕੋਈ ਬੈਰਾਗੀ ਆਇਆ ਹੈ ਜਿਹੜਾ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਝੰਡੇ ਹੇਠ ਇਕੱਠਾ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਕੀ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਗੁਰੂ ਕੋਈ ਗੈਰ ਸਿੱਖ ਹੋ ਸਕਦਾ ਸੀ? ਅਤੇ ਬਾਬਾ ਬਿਨੋਦ ਸਿੱਖ ਜੈਸੇ ਸਿਦਕੀ ਸਿੱਖ ਜੋ ਗੁਰੂ ਅੰਗਰਦ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਔਲਾਦ ਵਿਚੋਂ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਸਾਰੇ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚ ਵਡੀ ਹੈਸੀਅਤ ਰਖਦੇ ਸਨ ਤੇ ਸ਼੍ਰੀ ਦਸ਼ਮੇਸ਼ ਜੀ ਦੀ ਹਜ਼ੂਰੀ ਵਿਚੋਂ ਬੰਦੇ ਦੇ ਨਾਲ ਆਏ ਸਨ। ਉਹ ਕਦੇ ਇਕ ਗੈਰ ਸਿੱਖ ਬੈਰਾਗੀ ਦੀ ਤਾਬਿਆਦਾਰੀ ਕਰ ਸਕਦੇ ਸਨ?

ਕੋਈ ਅੰਹਦਾ ਨਾ ਦਿੱਤਾ। ਵਿਚਾਰੇ ਦੂਰੋਂ ਦੂਰੋਂ ਆਏ ਸਨ ਅਤੇ ਲੁਟਦੇ ਲਾਲਚ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਬੈਰਾਗੀ ਦੀ ਜਾਤ ਤੇ ਸਿਦਕ ਰਖ ਕੇ ਆਏ ਸਨ। ਘੱਟੇ ਘੱਟ ਕਿਸੇ ਹਿੰਦੂ ਨੂੰ ਕੋਈ ਤਾਂ ਅੰਹਦਾ ਦਿੱਤਾ ਹੁੰਦਾ। ਭਾਈ ਪਰਮਾ ਨੰਦ ਜੀ ਨੇ ਸਖਤ ਗਲਤੀ ਕੀਤੀ ਹੈ ਇੱਕ ਦੋ ਨਾਮ ਹਿੰਦੂ ਅੰਹਦੇਦਾਰਾਂ ਦੇ ਲਿਖ ਛੱਡਣੇ ਸਨ। ਜਿਥੇ ਇਹ ਲਿਖਕੇ ਆਪਣੀ ਜ਼ਮੀਰ ਦਾ ਖੂਨ ਕੀਤਾ ਸੀ ਕਿ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੀ ਬਹੁਤ ਤਾਦਾਦ ਬੈਰਾਗੀ ਦੀ ਫੌਜ ਵਿਚ ਭਰਤੀ ਸੀ ਉਥੇ ਯੋੜਾ ਜਿਹਾ ਹੋਰ ਜ਼ਮੀਰ ਦਾ ਖੂਨ ਕਰ ਲੈਂਦੇ ਅਤੇ ਲਿਖ ਛੱਡਦੇ ਕਿ ਕਾਹਨ ਚੰਦ ਨਾਇਬ ਅਫਸਰ ਖਜ਼ਾਨਾ, ਅਰ ਠਾਕਰ ਚੰਦ ਮੀਰ ਮੁਨਸ਼ੀ ਨੀਯਤ ਕੀਤੇ ਗਏ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੁਝ ਠਾਠ ਬਾਠ ਤਾਂ ਬਣ ਜਾਂਦਾ।

ਕੀ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਉਸ ਜਮਾਨੇ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਤੋਂ ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਭਰੋਸੇ ਯੋਗ ਰਵਾਇਤ ਤੋਂ ਇਹ ਗੱਲ ਸਾਬਤ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਨ ਕਿ ਬੰਦਾ ਬਹਾਦਰ ਨਾਲ ਹਿੰਦੂ ਨੋਜਵਾਨ, ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੀ ਰੈਸੀਅਤ ਵਿਚ ਕਦੇ ਵੀ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹੋਏ?

ਜਿਸ ਸਮੇਂ ਖਾਲਸਾ ਜੀ ਜਮਨਾ ਲੰਘਕੇ ਜਲਾਲਾਬਾਦ ਵਲ ਵਧੇ ਸਨ ਤਾਂ ਇਲਾਕੇ ਦੇ ਹਿੰਦੂ-ਗੱਜਰ ਖਾਸ ਕਰ ਰਾਮਪੁਰ ਦੇ ਗੁੱਜਰ ਸਿੱਖਾਂ ਨਾਲ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹੋ ਗਏ ਸਨੁ। ਉਹ ਬਤੌਰ ਹਿੰਦੂ ਸ਼ਾਮਿਲ ਨਹੀਂ ਸਨ ਹੋਏ ਸਗੋਂ ਨਾਨਕ ਪ੍ਰਸਤ ਦੇ ਤੌਰ ਤੇ ਕਿਉਂਕਿ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸਿੱਖ ਕਰੇ ਬਿਨਾਂ ਉਹ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਫੌਜ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਿਲ ਨਹੀਂ ਸਨ ਹੋ ਸਕਦੇ। ਇਹ ਵਖਰੀ ਗੱਲ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਦਿਲੋਂ ਸਿੱਖ ਸਨ ਜਾਂ ਹਿੰਦੂ। ਦੀਨਦਾਰ ਖਾਨ ਰੁਹੇਲਾ ਜੋ ਸਰਹੰਦ ਫਤਹਿ ਹੋਣ ਤੇ ਦੀਨਦਾਰ ਸਿੰਘ ਬਣ ਗਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਨਵਾਬ ਜ਼ਾਬਤਾ ਖਾਨ ਜੋ ਆਪਣੀ ਗਰਜ਼ ਪਿਛੇ ਧਰਮ ਸਿੰਘ ਬਣ ਗਿਆ ਸੀ, ਪਿਛੋਂ ਫਿਰ ਦੀਨਦਾਰ ਖਾਨ ਤੇ ਜ਼ਾਬਤਾ ਖਾਨ ਹੀ ਹੋ ਗਏ ਸਨ। ਇਥੋਂ ਸਾਫ਼ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਕੇਵਲ ਸਮਾਂ ਟਪਾਣ ਲਈ ਹੀ ਸਿੱਖ ਬਣੇ ਸਨ। (ਦੀਨਦਾਰ ਖਾਨ ਤਾਂ ਪਿਛੋਂ ਸਿੱਖਾਂ ਨਾਲ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲੜਦਾ ਵੀ ਰਿਹਾ, ਇਹ ਉਹੋ ਸ਼ਖਸ ਹੈ ਜਿਸ ਨੇ ਦਸਤੂਰ ਦੇ ਉਲਟ ਸ਼ਾਹੀ ਮਹੱਲਾਂ ਵਿਚ ਦਾਖਲ ਹੋ ਕੇ ਬੜੀ ਬੇਅਦਬੀ ਨਾਲ ਫਰੱਖਸੀਅਰ ਨੂੰ ਫੜਿਆ ਸੀ) ਬੈਰ ਕੁਝ ਵੀ ਹੋਵੇ ਜਦ ਉਹ ਸਿੱਖ ਬਣਕੇ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚ ਰਹੇ ਸਨ ਤਾਂ ਉਸ ਵੇਲੇ ਬਤੌਰ ਸਿੱਖ ਦੇ ਸਨ ਨਾ ਕਿ ਮੁਸਲਮਾਨ ਦੇ।

ਵਜੀਰ ਖਾਨ ਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਬੈਰਾਗੀ ਲਲਕਾਰਦਾ ਹੈ:

(4) "ਸਰਹੰਦ ਛੁਹੀ ਮਕਾਮ ਥਾ, ਜਹਾਂ ਗੁਰੂ

ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਕੇ ਨਨ੍ਹੇ ਬੱਚੇ ਕਿਲਾ ਕੀ ਦੀਵਾਰੋਂ ਮੌਜੂਦਾਏ ਗਏ ਥੇ, ਬੈਰਾਗੀ ਕਾ ਦਿਲ ਇੰਤਕਾਮ ਕੇ ਲੀਏ ਜਲਤਾ ਥਾ।" "ਮੈਂ ਤੁਮ ਸੇ ਬਦਲਾ ਲੇਨੇ ਕੇ ਲੀਏ ਕਿਤਨੀ ਢੂਰ ਸੇ ਚਲ ਕਰ ਆਇਆ ਹੈ?"

ਬੇਸ਼ਕ ਬੰਦਾ ਬਹਾਦਰ ਦਾ ਦਿਲ ਬਦਲੇ ਲਈ ਉਬਲ ਰਿਹਾ ਸੀ ਅਤੇ ਉਹ ਬਦਲਾ ਲੈਣ ਲਈ ਹੀ ਦੂਰੋਂ ਚੱਲਕੇ ਆਇਆ ਸੀ ਪਰੰਤੂ ਬਦਲੇ ਦੀ ਅੱਗ ਕੇਵਲ ਸਿੱਖ ਦੇ ਦਿਲ ਵਿਚ ਹੀ ਭੜਕ ਸਕਦੀ ਸੀ ਕਿਸੇ ਹਿੰਦੂ ਦੇ ਦਿਲ ਵਿਚ ਨਹੀਂ।

ਇਹ ਬਦਲੇ ਦੀ ਖਾਹਿਸ਼ ਹੀ ਸੀ ਕਿ ਹਰ ਇਕ ਸਿੱਖ ਸਰਹੰਦ ਵਲ ਖਿਚਿਆ ਆਉਂਦਾ ਸੀ, ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਇਹ ਕੋਈ ਅਕਲਮੰਦੀ ਦੀ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਬਗਾਵਤ ਦੇ ਖਿਆਲ ਨਾਲ ਦਾਬਿਲ ਹੋਣ ਵਾਲਾ ਆਦਮੀ ਆਪਣੀ ਤਾਕਤ ਨੂੰ ਸ਼ਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਮਜ਼ਬੂਤ ਵੈਗੀ ਨਾਲ ਟੱਕਰ ਮਾਰਕੇ ਮਲੀਆ ਮੇਟ ਕਰ ਲਵੇ। ਭਾਈ ਪਰਮਾ ਨੰਦ ਜੀ ਲਿਖਦੇ ਹਨ ਕਿ:

"ਉਸ ਕੀ ਅਸਲੀ ਗਰਜ਼ ਹਿੰਦੂ ਕੌਮ ਕੀ ਹਿਫਾਜ਼ਤ ਸੀ?"

ਭਲਾ ਆਉਂਦੇ ਹੀ ਸਰਹੰਦ ਦੇ ਫੌਜਦਾਰ ਨਾਲ ਉਲੜ ਪੈਣਾ ਹਿੰਦੂ ਕੌਮ ਦੀ ਕਿਹੜੀ ਹਿਫਾਜ਼ਤ ਸੀ? ਸਹੀ ਰਸਤਾ ਤਾਂ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਸਾਰੇ ਇਲਾਕੇ ਨੂੰ ਉਭਾਰਿਆ ਜਾਂਦਾ, ਥਾਉਂ ਥਾਈਂ ਸਰਕਾਰੀ ਹਾਕਮਾਂ ਨੂੰ ਖਾਰਜ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਅਤੇ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੇ ਸਿਰੋਂ ਮੁਸਲਮਾਨ ਹਾਕਮਾਂ ਨੂੰ ਹਟਾਇਆ ਜਾਂਦਾ। ਜੇ ਸਰਹੰਦ ਦਾ ਫੌਜਦਾਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਹਰਕਤਾਂ ਨੂੰ ਵੇਖਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਲ ਵਧਦਾ ਤਾਂ ਉਸੇ ਦਾ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਕਿਉਂਕਿ ਉਸ ਵੇਲੇ ਤਕ ਫੌਜ ਵੀ ਕਾਫ਼ੀ ਹੋ ਗਈ ਹੁੰਦੀ ਅਤੇ ਵੈਗੀ ਦੀ ਫੌਜ ਆਪਣੀ ਅਸਲੀ ਥਾਂ ਤੋਂ ਢੂਰ ਆ ਜਾਣ ਦੇ ਕਾਰਨ ਛੇਤੀ ਤਬਾਹ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ।

ਪਰੰਤੂ ਬੰਦਾ ਬਹਾਦਰ ਦਾ ਤਾਂ ਇਹ ਹਾਲ ਹੈ - ਕਿ ਉਹ ਸਰਹੰਦ ਵਲ ਵਧਿਆ ਆ ਰਿਹਾ ਹੈ ਅਤੇ ਵਜੀਰ ਖਾਨ ਦੀ ਤਾਕਤ ਦਾ ਖਿਆਲ ਕੀਤੇ ਬਿਨਾਂ ਹੀ ਉਸ ਨਾਲ ਜੰਗ ਰਚਣ ਨੂੰ ਤਿਆਰ ਹੈ। ਜਿਸ ਤੋਂ ਸਾਫ਼ ਪਰਗਟ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਦੇ ਦਿਲ ਵਿਚ ਵੀ ਬਦਲੇ ਦੀ ਅੱਗ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਭੜਕ ਰਹੀ ਹੈ ਜੈਸੀ ਕਿ ਇਕ ਸਿੱਖ ਦੇ ਦਿਲ ਵਿਚ ਹੈ। ਇਹ ਜਜ਼ਬਾ ਸ਼ਿਵਾਏ ਸਿੱਖ ਦਿਲ ਦੇ ਕਿਸੇ ਹਿੰਦੂ ਦਿਲ ਵਿਚ ਪੈਦਾ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ ਸੀ।

ਕੀਆ ਗਿਆ, ਕਿ ਜੋ ਸਿੱਖ ਬਨੇਗਾ, ਬੈਰਾਗੀ
ਕੀ ਫਤਹਿ ਕੇ ਬਹਦ ਉਸ ਸੇ ਮਹਿਸੂਲ
ਅਰਜੀ ਨਾ ਲੈਗਾ ਜਾਏਗਾ। ਇਸ ਹੁਕਮ
ਕੇ ਅਸਰ ਸੇ ਜਾਣ ਜ਼ਿਮੀਦਾਰ ਵਗੈਰਾ
ਜੋਕ ਦਰ ਜੋਕ ਸਿੱਖ ਬਨਨੇ ਲਗੇ”।

ਹੁਣ ਵਿਚਾਰ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ ਕਿ ਇਹ ਚੰਗਾ ਹਿੰਦੂ ਰਾਜ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਹਿੰਦੂਆਂ ਨੂੰ ਸਿੱਖ ਬਣਾਇਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਜਿਹੜਾ ਸਿੱਖ ਬਣਦਾ ਹੈ ਉਸ ਤੋਂ ਤਾਂ ਮਾਲੀਆ ਜ਼ਮੀਨ ਲਿਆ ਨਹੀਂ ਜਾਂਦਾ ਪਰ ਗੈਰ ਸਿੱਖਾਂ ਤੋਂ ਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਭਾਵੇਂ ਉਹ ਹਿੰਦੂ ਹੀ ਕਿਉਂ ਨਾ ਹੋਵੇ। ਇਹ ਗੱਲ ਤਾਂ ਉਲਟੀ ਹਿੰਦੂਆ ਵਿਰੁਧ ਹੈ।

ਇਥੋਂ ਤਕ ਤਾਂ ਭਾਈ ਪਰਮਾ ਨੰਦ ਜੀ ਨੇ ਕਿਧਰੇ ਕਿਧਰੇ ਹਿੰਦੂ ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਦਾ ਬੰਦਾ ਬਹਾਦਰ ਦੇ ਪਾਸ ਆ ਕੇ ਭਰਤੀ ਹੋਣਾ ਲਿਖ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਪਰ ਇਸ ਤੋਂ ਅੱਗੇ ਇਸ ਕੱਚੇ ਖਿਆਲ ਨੂੰ ਛੱਡਕੇ ਹਰ ਜਗ੍ਹਾ ਇਹੋ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕੀਤਾ। ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਹਾਰ ਖਾਪੀ ਜਾਂ ਬੰਦਾ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਖਾਂਤਿਰ ਆਇਆ।

ਆਪ ਲਿਖਦੇ ਹਨ:

“ਬੰਦਾ ਹੁਸ਼ਿਆਰਪੁਰ ਆ ਪਹੁੰਚਾ, ਸਿੱਖੋਂ
ਕੇ ਲੀਏ ਈਦ ਕਾ ਚਾਂਦ ਚੜ੍ਹ ਆਇਆ,
ਸਿੱਖੋਂ ਕੋ ਫਤਹਿ ਦਿਲਾ ਕਰ ਫਿਰ ਮੰਡੀ
ਚਲਾ ਗਿਆ”।.....“ਜਬ
ਦੇਹਲੀ ਕੀ ਫੌਜ਼ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਕੋ ਹੈਰਾਨ
ਕਰ ਦੀਆ, ਫਿਰ ਆਇਆ, ਇਸ ਦਫ਼ਾ
ਉਸੇ ਬੜੇ ਮੁਸ਼ਕਲ ਇਮਤਿਹਾਨ ਸੇ ਗੁਜ਼ਰਨਾ ਪੜਾ”

ਅਗੇ ਚਲਕੇ ਫਿਰ ਲਿਖਦੇ ਹਨ:

“ਦੇਹਲੀ ਕੀ ਫੌਜ ਕੀ ਅਮਦ ਸੇ ਘਬਰਾ
ਕਰ ਬਾਬਾ ਬਿਨੋਦ ਸਿੰਘ ਕਰਨਾਲ ਕੋ ਛੜ
ਕਰ ਸਰਹੰਦ ਆ ਪਹੁੰਚੇ। ਪਹਿਲੀ
ਲੜਾਈ ਅਮੀਨਾਬਾਦ ਮੋਹਾਂਦੀ, ਜਿਸ

ਮੋਹਾਂਦੀ ਸਿੱਖ ਬਿਕਸਤ ਖਾ ਕਰ ਭਾਗ ਨਿਕਲੇ।
ਜਥਮੀ ਅੱਤੇ ਮਰਤੇ ਹੁਏ ਸਿੱਖਾਂ ਕੇ ਪਕੜ
ਕਰ ਇਨ ਕੇ ਬਾਲੋਂ ਸੇ ਦਰੱਖਤੋਂ ਕੇ ਸਾਥ
ਛਾਂਸੀ ਪਰ ਲਟਕਾਇਆ ਗਿਆ”.....
“ਲਾਹੌਰ ਸੇ ਅਸਲਮ ਖਾਨ ਆਇਆ,
ਅੱਤੇ ਜਾ ਬਜਾ ਸਿੱਖਾਂ ਕੇ ਤਬਹ ਕਰਤਾ
ਆਇਆ, ਸਿੱਖ ਭਾਗਤੇ ਫਿਰਤੇ ਬ”।
ਆਖਿਰ ਬੰਦਾ ਫਿਰ ਆਇਆ, “ਸਿੱਖਾਂ
ਕੇ ਹੌਸਲੇ ਆਸਮਾਨ ਪਰ ਚੜ੍ਹ ਗਏ”.....
ਬੈਰਾਗੀ ਕਾ ਆਨਾ ਹੀ ਥਾ, ਕਿ ਸਾਰਾ
ਇਲਾਕਾ ਖੁਦ ਬਖੁਦ ਸਰ ਹੋ ਗਿਆ।
ਅਥੀ ਇਸਕਾ ਖੌਫ਼ ਲੋਗਾਂ ਕੇ ਦਿੱਲੋਂ ਪਰ
ਐਸਾ ਹੀ ਥਾ। ਵੱਡਾ ਪਹਿਲੇ ਕੀ ਤਰ੍ਹਾਂ
ਦੌਰਾ ਕਰਤਾ ਗਿਆ, ਅੱਤੇ ਇਲਾਕਾ
ਮੁਖਤਲਿਫ਼ ਸਰਦਾਰਾਂ ਕੇ ਦੇਤਾ ਗਿਆ।
ਲੁਧਿਆਨਾ ਮੋਹਾਂਦੀ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਹਾਕਮ ਮੁਕਰਰ
ਕੀਆ, ਮਾਲਵਾ ਟੁਲਕੀਆਂ ਕੇ ਦੀਆ,
ਮਾਝਾ ਮਝੀਲੋਂ ਕੋ ਦੀਆ, ਪੇਵਾਦ, ਕਾ
ਇਲਾਕਾ ਰੂਪ ਚੰਦ ਕੇ ਸਪੁਰਦ ਕੀਆ,
ਸਰਹੰਦ ਕੇ ਇਲਾਕਾ ਮੋਹਾਂਦੀ ਸਿੰਘ
ਕੋ ਸੂਬਾ ਮੁਕਰਰ ਕੀਆ।”

ਇਹ ਸਾਰੇ ਇਲਾਕਾਦਾਰ ਸਿੱਖ ਹੀ ਸਨ, ਹਿੰਦੂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਸੀ।

ਫਿਰ ਲਿਖਿਆ:

“ਮੁਰਾਦਾਬਾਦ ਕਾ ਇਲਾਕਾ ਲੁਟਤਾ ਹੁਆ
ਜਲਾਲਾਬਾਦ ਜਾ ਪੌਹਚਾ। ਵਹਾਂ ਕੇ
ਸਰਦਾਰ ਜਲਾਲ ਖਾਨ ਨੇ ਐਸਾ ਮੁਕਾਬਲਾ
ਕੀਆ ਕਿ ਸਿੱਖ ਘਬਰਾ ਗਏ। ਸਿੱਖ

“ਉਸ ਨੇ ਅਪਨਾ ਨਯਾ ਪੰਥ ਚਲਾਇਆ,
 ਜਿਸ ਕੇ ਕੁਛ ਅਸੂਲ ਖਾਲਸਈ ਅਸੂਲੋਂ
 ਸੇ ਅਲੈਹਦਾ ਥੇ, ਇਸ ਲੀਏ ਇਸ ਕੇ
 ਪੈਰਕਾਰੋ “ਬੰਦਈ ਸਿੱਖ” ਕਹਲਾਨੇ ਲਗੇ”।
 ਕਿਤਾਬ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ ਜਾਕੇ ਭਾਈ ਜੀ ਲਿਖਦੇ ਹਨ:
 “ਇਸ ਮਜ਼ਮੂਨ ਕੇ ਮੁਕੰਮਲ ਕਰਨੇ ਕੇ
 ਵਾਸਤੇ ਸਿਰਫ ਏਕ ਸਵਾਲ ਕਾ ਜਵਾਬ
 ਦੇਨਾ ਬਾਕੀ ਹੈ, ਵੱਡ ਯੇਹ ਕਿ ਬੈਰਾਗੀ
 ਕੇ ਪੈਰਕਾਰੋ ਸਿੱਖਾਂ ਕਾ ਕਿਆ ਅਨਜਾਮ
 ਹੁਆ, ਕਿਉਂ ਹਮੇਂ ਉਨ ਮੌਜੂਦੇ ਸੇ ਕੋਈ ਭੀ
 ਨਜ਼ਰ ਨਹੀਂ ਆਤਾ।”
 “ਸੰਮਤ ੧੯੮੨ ਮੌਜੂਦਾ ਮੰਤਰੀ ਦੀਵਾਲੀ
 ਕਾ ਮੇਲਾ ਫਿਰ ਸੇ ਜਾਰੀ ਹੁਆ, ਇਸ
 ਮੇਲਾ ਮੌਜੂਦੇ ਤੱਤ ਖਾਲਸਾ ਅੰਤ ਬੈਰਾਗੀ ਕੇ
 ਸਿੱਖ ਦੋਨੋਂ ਫਰੀਕ ਹੁਏ, ਲਾਖਾਂ ਰੁਪਏਂ
 ਚੜ੍ਹਾਵਾ ਮੌਜੂਦੇ ਚੜ੍ਹੇ, ਦੋਨੋਂ ਫਰੀਕ ਹਿੱਸਾ ਦਾਰ
 ਬਨਨੇ ਲਗੇ, ਯੇਹ ਨੌਬਤ ਪੌਰਚੀ ਕਿ
 ਆਪਸ ਮੌਜੂਦੇ ਤਲਵਾਰ ਚਮਕ ਪੜ੍ਹੀ।”
 ਅਖਿਰ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੱਖ ਜੀ ਨੇ ਸਲਾਹ
 ਦੀ ਕਿ ਫਰੀਕੈਨ ਕੀ ਪਰਚੀਆਂ ਹਰਕੀ
 ਪੌਰਚੀ ਕੇ ਪਾਸ ਸਰੋਵਰ ਮੌਜੂਦੇ,
 ਜਿਸ ਕੀ ਪਰਚੀ ਤੂਬ ਜਾਏ, ਵੱਡ ਤੂਠਾ,
 ਜਿਸਕੀ ਪਰਚੀ ਤੈਰ ਆਏ, ਵੱਡ ਸੱਚਾ,
 “ਇਸ ਪਰ ਦੋਨੋਂ ਫਰੀਕ ਰਜ਼ਮਦਾਂ ਹੋ
 ਗਏ, ਅੰਤ ਐਸਾ ਕੀਆ ਗਿਆ ਕੋਈ
 ਅੰਤ ਸਥਾਨ ਥਾ, ਯਾ ਮੈਹਜ਼ ਇਤਵਾਕ ਥਾ,
 ਬੈਰਾਗੀ ਕੇ ਨਾਮ ਕਾ ਕਾਗਜ਼ ਪਹਿਲੇ
 ਤੂਬ ਗਿਆ, ਇਸ ਕੇ ਸਿੱਖ ਹੈਰਾਨ ਹੋ
 ਗਏ, ਇਨ ਮੌਜੂਦੇ ਬਹੁਤ ਸੇ ਫਿਰ ਤੱਤ

ਖਾਲਸਾ ਮੌਜੂਦਾ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹੋ ਗਏ, ਅੰਤ ਜੋ
 ਬਚੇ ਵੱਡ ਗੁਮਨਾਮੀ ਮੌਜੂਦੇ ਰਹਿਨੇ ਲਗੇ,
 ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬੈਰਾਗੀ ਕੀ ਪਾਰਟੀ ਕਾ
 ਖਤਮਾ ਹੋ ਗਿਆ।”

ਹੁਣ ਸੋਚਣ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਬੈਰਾਗੀ ਕੀ, ਤੇ ਉਸਦੇ ਸਿੱਖ
 ਕੀ? ਬੰਦੇ ਦੇ ਸਿੱਖ ਤਾਂ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ ਪਰ ਬੈਰਾਗੀ ਦੇ ਸਿੱਖ ਨਹੀਂ ਹੋ
 ਸਕਦੇ। ਬੈਰਾਗੀ ਦੇ ਤਾਂ ਚੇਲੇ ਹੁੰਦੇ ਜੋ ਆਪਣੇ ਮੰਦਰਾਂ ਨੂੰ ਜਾਂਦੇ। ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ
 ਦੇ ਚੜ੍ਹਾਵੇ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕੀ ਵਾਸਤਾ ਸੀ। “ਬੈਰਾਗੀ ਦੇ ਸਿੱਖ” ਇਕ
 ਅਜੀਬ ਫਿਕਰਾ ਹੈ ਜੋ ਭਾਈ ਪਰਮਾਨੰਦ ਜੀ ਦੇ ਹੀ ਦਿਮਾਗ ਦੀ ਕਾਢਾ
 ਹੈ, ਭਾਵ ਇਹ ਕਿ ਗੁਰੂ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਬੈਰਾਗੀ ਹੈ, ਪਰ ਉਹ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ
 ਬਾਣੀ ਤੇ ਗੁਰਦਵਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਮੰਨਦੇ ਹਨ, ਅਤੇ ਗੁਰਦਵਾਰਿਆਂ ਦੇ ਚੜ੍ਹਾਵੇ
 ਵਿਚੋਂ ਆਪਣਾ ਹਿੱਸਾ ਲੈਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਗੁਰੂ ਉਨ੍ਹਾਂ
 ਦਾ ਬੈਰਾਗੀ ਹੈ। ਲਿਖਾਗੀ ਦੀ ਇਸ ਅਕਲ ਤੇ ਸਿਆਣਪ ਪੁਰ ਰੋਣਾ
 ਆਉਂਦਾ ਹੈ।

ਇਕ ਥਾਂ ਤੇ ਭਾਈ ਜੀ ਦਬੀ ਜ਼ਬਾਨ ਨਾਲ ਸਭ ਕੁਝ ਮੰਨ ਜਾਂਦੇ ਹਨ:
 “ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੱਖ ਕੇ ਗੁਰਯਾਈ ਖਤਮ
 ਕਰਨੇ ਕਾ ਨਤੀਜਾ ਯੇਹ ਥਾ, ਕਿ ਨਾਮਧਾਰੀ
 ਪੰਥ ਬਾਵਜੂਦ ਪੱਕੇ ਸਿੱਖ ਹੋਣੇ ਕੇ ਸਿੱਖੀ ਸੇ
 ਅਲੈਹਦਾ ਸਮਝੇ ਜਾਨੇ ਲਗੇ। ਬਾਬਾ ਰਾਮ
 ਸਿੱਖ ਕੇ ਲਿਖਾਫ ਸਿੱਖਾਂ ਕਾ ਵੱਡੀ ਏਤਰਾਜ਼
 ਥਾ ਜੋ ਬੰਦਾ ਬੈਰਾਗੀ ਕੇ ਬਰਖਿਲਾਫ ਥਾ।”

ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ! ਜੇ ਇਹੋ ਗੱਲ ਹੈ ਤਾਂ ਬਸ ਨਥੇੜਾ ਹੋ ਗਿਆ,
 ਨਾਮਧਾਰੀ ਸਿੱਖ ਹੀ ਹਨ, ਬਾਬਾ ਰਾਮ ਸਿੱਖ ਜੀ ਬੈਰਾਗੀ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਸਨ,
 ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬੰਦਾ ਬਹਾਦਰ ਵੀ ਬੈਰਾਗੀ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਇਹ ਨਾਮਧਾਰੀ ਹਨ,
 ਉਹ ਬੰਦਈ ਹਨ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਵੀ ਇਲਾਕਾ ਝੰਗ, ਮੁਲਤਾਨ, ਬਹਾਵਲਪੁਰ
 ਤੇ ਸਿੱਖ ਵਿਚ ਬੰਦਈ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਇਕ ਲੱਖ ਦੇ ਕਰੀਬ ਹੈ, ਅਤੇ
 ਇਹ ਸਿੱਖੀ ਦੇ ਸ਼ਹਰਾਲੂ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹਨ ਜਿਵੇਂ ਨਾਮਧਾਰੀ ਤੇ ਅਕਾਲੀ,
 ਕੁਝ ਅਸੂਲਾਂ ਵਿੱਚ ਫਰਕ ਹੈ। ਅਸਲ ਅਸੂਲ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਤੇ ਦਸਾਂ
 ਪਾਤਸ਼ਾਹੀਆਂ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਮੰਨਣਾ ਹਰ ਜਗ੍ਹਾ ਕਾਇਮ ਹੈ।

(੧) ਸਹਾਰਨਪੁਰ ਦੀ ਲੜਾਈ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਬੀਰ ਬੈਰਾਗੀ
ਨਜੀਬਾਬਾਦ ਨੂੰ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਉਥੋਂ ਦੇ ਹਾਕਮ ਸ਼ਾਹ ਨਿਵਾਜ਼ ਖਾਨ
ਨੂੰ ਹਰਾ ਕੇ ਸਹਿਰ ਨੂੰ ਲੁਟਦਾ ਹੈ।

ਨਜੀਬਾਬਾਦ ਨੂੰ ਨਵਾਬ ਨਜੀਬੁਲ ਦੌਲਾ ਨੇ ਇਸ ਵਾਕੇ ਤੋਂ ੪੫
ਸਾਲ ਪਿੱਛੋਂ, ਸੰਮਤ ੧੯੧੨ ਬਿਕ੍ਰਮੀ ਵਿਚ ਆਬਾਦ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਪਤਾ
ਲਗੇ ਕਿ ਕਿਹੜੇ ਨਜੀਬਾਬਾਦ ਨੂੰ ਬੰਦਾ ਬਹਾਦਰ ਨੇ ਲੁਟਿਆ ਹੈ? ਜਿਸ
ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਜੀਬਾ ਬਾਦ ਨੂੰ ਲੁਟਣ ਦੀ ਗੱਪ ਮਾਰ ਦਿਤੀ ਹੈ, ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਥੋਂ
ਦੇ ਹਾਕਮ ਸ਼ਾਹ ਨਿਵਾਜ਼ ਖਾਨ ਬਾਬਤ ਸਮਝ ਲੋ। ਉਸ ਵੇਲੇ ਨਾ ਕੋਈ
ਨਜੀਬਾਬਾਦ ਸੀ ਤੇ ਨਾ ਸ਼ਾਹ ਨਿਵਾਜ਼ ਖਾਨ ਸੀ।

(੨) ਅਗੇ ਚਲਕੇ ਆਪ ਲਿਖਦੇ ਹਨ ਕਿ “ਮੁੰਹਮਦ
ਜ਼ਫਰਲ ਦੀਨ ਨੇ ਅੰਬੰਟਾ ਦੀ ਲੜਾਈ ਦੇ ਅੱਖੀਂ
ਵੇਖੇ ਹਾਲ ਲਿਖੇ ਹਨ” ਹੁਣ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਇਹ ਹੈ, ਕਿ
ਆਪ ਨੂੰ ਇਹ ਗੱਲ ਕਿਥੋਂ ਪਤਾ ਲਗੀ।
ਮੁੰਹਮਦ ਜ਼ਫਰਲ ਦੀਨ ਦੇ ਰੋਜ਼ਨਾਮੇ ਦਾ
ਜ਼ਿਕਰ ਕੇਵਲ ਵਿਲੀਅਮ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਆਪਣੇ
ਮਜ਼ਮੂਨ-“ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਗੰਗਾ ਦੁਆਬ ਪੁਰ ਹਮਲੇ”
ਵਿਚ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਅਰ ਉਥੇ ਬੰਦਾ ਬਹਾਦਰ ਦੇ
ਇਸ ਹਮਲੇ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰਦਿਆਂ ਸਾਫ਼ ਲਿਖਿਆ
ਹੈ, ਕਿ ਬੰਦਾ ਬਹਾਦਰ ਸਹਾਰਨਪੁਰ ਨੂੰ ਫਤਹਿ ਕਰਕੇ
ਅੰਬੰਟਾ ਤੇ ਨਾਨੌਰਾ ਦੇ ਰਸਤੇ ਜਲਾਲਾਬਾਦ ਵੱਲ
ਵਧਿਆ ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਫਤਹਿ ਹੁੰਦਾ ਨਾ ਵੇਖ,
ਕਰਨਾਲ ਨੂੰ ਚਲਾ ਗਿਆ। ਜਦ ਭਾਈ
ਪਰਮਾ ਨੰਦ ਜੀ ਵਿਲੀਅਮ ਸਾਹਿਬ ਤੇ
ਖਾਫ਼ੀਖਾਨ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਦੇ ਰਹੇ ਹਨ, ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ
ਨੂੰ ਸਾਫ਼ ਪਤਾ ਹੈ, ਕਿ ਅਸਲ ਸਮਾਚਾਰ ਕੀ ਹਨ,
ਪਰ ਇਸ ਤੇ ਵੀ ਆਪ ਨਜੀਬ ਆਬਾਦ ਦੀ
ਲੜਾਈ, ਜਵਾਲਾ ਪੁਰ ਤੇ ਸਦੌਰਾ ਦੇ ਰਾਜਿਆਂ
ਤੋਂ ਨਜ਼ਰਾਨੇ ਲੈਣੇ, ਅਰ ਮੁਰਾਦਾਬਾਦ ਦੇ ਇਲਾਕੇ

ਨੂੰ ਲੁਟਣਾ ਆਦਿ ਅਣਹੋਏ ਵਾਕੇ ਵਿਚਕਾਰ
ਲੈ ਆਏ ਹਨ, ਕੇਵਲ ਇਸ ਲਈ ਕਿ
“ਬੀਰ ਬੈਰਾਗੀ” ਦੀ ਬਹਾਦਰੀ ਸਾਬਿਤ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ।

(੩) ਨਨੌਰਾ ਦੀ ਲੜਾਈ ਮਹਾਰੋਂ ਆਪ ਲਿਖਦੇ ਹਨ:
“ਜਵਾਲਾ ਪੁਰ ਵਾ ਸਦੌਰਾ ਕੇ ਰਸਾਊਂ ਸੇ
ਬਹੁਤ ਸਾ ਮਾਲ ਨਜ਼ਰਾਨਾ ਮੌਂ ਲੀਆ।”

ਇਹ ਉੱਕਾ ਹੀ ਗਲਤ ਹੈ, ਉਸ ਵੇਲੇ ਨਾ ਕੋਈ ਅਜਿਹਾ ਰਾਜਾ ਸੀ
ਤੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਨੇ ਨਜ਼ਰਾਨਾ ਦਿਤਾ।

(੪) ਪਿੱਛੋਂ ਆਪ ਲਿਖਦੇ ਹਨ ਕਿ:

“ਬੰਦਾ ਮੁਰਾਦਾਬਾਦ ਕਾ ਇਲਾਕਾ
ਲੁਟਤਾਂ ਹੁਆ ਜਲਾਲਾਬਾਦ ਜਾ ਪਹੁੰਚਾ।”

ਬਾਵਦ ਜਵਾਲਾਪੁਰ ਤੋਂ ਜਲਾਲਾਬਾਦ ਦਾ ਰਸਤਾ ਮੁਰਾਦਾਬਾਦ ਵਾਲਾ
ਹੈ। ਕਿਥੇ ਮੁਰਾਦਾਬਾਦ ਤੇ ਕਿਥੇ ਜਲਾਲਾਬਾਦ, ਇਹ ਤਾਂ ਉਹੀ ਗੱਲ ਹੈ,
ਜਿੱਦਾਂ ਕੋਈ ਆਖ ਦੇਵੇ, ਕਿ ਬੰਦਾ ਲਾਹੌਰੋਂ ਚਲਕੇ ਰਾਵਲ ਪਿੰਡੀ ਨੂੰ
ਲੁਟਦਾ ਹੋਇਆ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਪੁਜਾ। ਬੰਦੇ ਨੇ ਜਾਣਾ ਤਾਂ ਜਲਾਲਾਬਾਦ ਸੀ
ਪਰ ਉਹ ਚਲਾ ਗਿਆ ਗੰਗਾ ਪਾਰ ਮੁਰਾਦਾਬਾਦ ਨੂੰ, ਇਹ ਕਿਉਂ?

ਬੰਦੇ ਦੀ ਮੁਰਾਦਾਬਾਦ ਤਕ ਪੁਜ ਚਾਣ ਦੀ ਗੱਲ ਤਾਂ ਪਿੱਛੇ ਰਹੀ।
ਕੀ ਭਾਈ ਜੀ ਇਹ ਸਾਬਤ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਨ, ਕਿ ਬੰਦਾ ਕਦੇ ਵੀ ਗੰਗਾ
ਪਾਰ ਗਿਆ ਹੋਵੇ?

ਜਲਾਲਾਬਾਦ ਦੀ ਲੜਾਈ ਦੇ ਜ਼ਿਕਰ ਵਿਚ ਆਪ ਲਿਖਦੇ ਹਨ:

(੫) “ਖਾਫ਼ੀ ਖਾਨ ਨੇ ਲਿਖਾ ਹੈ ਕਿ ਇਸ

ਹਮਲਾ ਮੌਂ ਬੈਰਾਗੀ ਫੌਜ ਕੇ ਸਾਥ ਨਾ ਥਾ।”

ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਦਿਆਨਤਦਾਰੀ ਵੇਖੋ, ਕਿ ਖਾਫ਼ੀ ਖਾਨ ਨੇ ਤਾਂ
ਸਪਸ਼ਟ ਲਿਖ ਦਿਤਾ ਹੈ:

“ਮੁੰਤਖਿਬ-ਉਲ-ਤਵਾਰੀਖ ਜ਼ਿਲਦ ਦੂਜੀ ਸਫ਼ਾ ਦੱਪੜ”।

ਕਿ ਬੰਦਾ ਫੌਜ ਨਾਲ ਸੀ, ਪਰੰਤੂ ਆਪ ਖਾਫ਼ੀ ਖਾਨ ਦਾ ਹੀ ਹਵਾਲਾ
ਦੇਂਦੇ ਹਨ, ਤੇ ਸਾਫ਼ ਝੂਠ ਤੋਂ ਕੰਮ ਲੈ ਰਹੇ ਹਨ। ਖਾਫ਼ੀ ਖਾਨ ਦੀ ਤਵਾਰੀਖ
ਮੌਜੂਦ ਹੈ, ਭਾਈ ਜੀ ਆਪਣੀ ਲਿਖਤ ਨੂੰ ਇਸ ਵਿਚੋਂ ਸਾਬਤ ਕਰਨ।

ਹਿੱਸਾ ਹੋਂਗੇ, ਉਨ ਕੋ ਐਸੀ ਸ਼ਿਕਸਤ
 ਹੁਈ ਕਿ ਬਚਨੇ ਕੀ ਕੋਈ ਸੂਰਤ
 ਦਿਖਾਈ ਨਾ ਦੀ। ਸਭ ਭਾਗ ਨਿਕਲੇ,
 ਜਿਧਰ ਕਿਸੀ ਕਾ ਮੂੰਹ ਥਾ ਉਧਰ
 ਹੀ ਚਲ ਦੀਆ, ਬੈਰਾਗੀ ਭੀ ਘੋੜੇ ਕੋ
 ਭਗਾਏ ਜਾਤਾ ਥਾ, ਮਿਰਜ਼ਾ ਬੇਗ ਕਾ
 ਲੜਕਾ ਨਵਾਬ ਬੇਗ ਤਾਕਬ ਕਰ ਰਹਾ
 ਥਾ, ਏਕ ਏਕ ਕਰਕੇ ਸਭ ਸਾਥੀ ਜੁਦਾ
 ਹੋ ਗਏ, ਦਸ ਬਾਰਾਂ ਕੌਸ ਜਾਕਰ ਸੂਰਜ
 ਗਰੂਬ ਹੋਗਿਆ, ਘੋੜਾ ਚਲਨੇ ਸੇ ਰਹਿ
 ਗਿਆ, ਘੋੜੇ ਕੋ ਛੋੜ ਕਰ ਬੈਰਾਗੀ
 ਇਕੇਲਾ ਬੀਆਬਾਨ ਜੰਗਲ ਮੌ ਪੁਸ
 ਗਿਆ, ਰਾਤ ਅੰਧੇਰੀ ਥੀ, ਉਪਰ ਸੇ
 ਬਾਦਲ ਅੰਨ ਬਰਸਾਤ ਭੀ ਆ ਗਈ,
 ਭੁਖ ਪਿਆਸ ਸੇ ਤੰਗ ਭਾਗ ਜਾਤਾ ਥਾ,
 ਦੁਸ਼ਮਨ ਲਗਾਤਾਰ ਪੀੜਾ ਕਰ ਰਹਾ ਥਾ,
 ਭਾਗਤੇ ਭਾਗਤੇ ਏਕ ਜਗ੍ਹਾ ਦਿਖਾਈ ਦੀ,
 ਸਮਝ ਕਿ ਜ਼ਰੂਰ ਕੋਈ ਘਰ ਹੋਗਾ, ਉਧਰ ਕਾ
 ਮੂੰਹ ਕੀਆ, ਏਕ ਬਾਗ ਮੌ ਜਾ ਨਿਕਲਾ,
 ਬਾਗ ਕਾ ਮਾਲੀ ਅੰਨ ਉਸ ਕੀ ਬੀਵੀ
 ਆਗ ਤਾਪ ਰੇ ਕੇ, ਵਹਾਂ ਬੈਠਾ ਹੀ ਥਾ
 ਕਿ ਘੜੋਂ ਕੇ ਅਨੇ ਕੀ ਆਵਾਜ਼ ਸੁਣਾਈ
 ਦੀ, ਉਸ ਨੇ ਕੋਈ ਛੁਪਨੇ ਕੀ ਜਗ੍ਹਾ
 ਪੂਛਿ। ਏਕ ਕੂਆਂ ਪਾਸ ਥਾ, ਜਾਨ ਬਚਾਨੇ
 ਕੇ ਲੀਏ ਉਸ ਮੌ ਉਤਰ ਗਿਆ,
 ਤਾਕਬ ਕਰਨੇ ਵਾਲੇ ਮਾਲੀ ਕੋ
 ਧਮਕਾਨੇ ਲਗੇ, ਜ਼ਰੂਰ ਥਾ ਕਿ ਵੱਹ ਬਤਾ ਦੇਤਾ।
 ਬੈਰਾਗੀ ਚੁਪਕੇ ਸੇ ਨਿਕਲਾ ਅੰਨ ਖੇਤੋਂ

ਮੌ ਸੇ ਦੌੜਤਾ ਹੁਆ ਨਿਕਲ ਗਿਆ। ਉਸ
 ਕੇ ਪਾਊਂ ਅੰਨ ਟਾਂਗੋਂ ਜਖਮੋਂ ਸੇ ਭਰ ਗਏ,
 ਰਾਸਤਾ ਮੌ ਏਕ ਝੌਪੜਾ ਦਿਖਾਈ ਦੀਆ,
 ਉਸ ਮੌ ਚਲਾ ਗਿਆ, ਰਾਤ ਬੇੜੇ ਆਰਾਮ
 ਸੇ ਗੁਜ਼ਰੀ, ਸੁਥਾ ਮਾਲਿਕ ਆ ਗਿਆ,
 ਉਸ ਨੇ ਸ਼ੇਰ ਮਚਾਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਆ, ਬੈਰਾਗੀ
 ਨੇ ਜਲਦੀ ਸੇ ਬੰਜਰ ਨਿਕਾਲੀ ਅੰਨ
 ਉਸ ਕਾ ਵਾਮ ਤਮਾ ਕੀਆ, ਆਗੇ ਚਲ
 ਪੜਾ ਅੰਨ ਚੰਦ ਦਿਨ ਕੇ ਸਫਰ ਕੇ ਬਾਦ
 ਲੋਹਗੜ੍ਹ ਜਾ ਪਹੁੰਚਾ”।

ਭਾਈ ਜੀ ਦਾ ਹੌਸਲਾ ਵੇਖੋ, ਆਪ ਜੀਵਨ ਕਥਾ ਵਿਚ ਫਰਜ਼ੀ
 ਕਹਾਣੀਆਂ ਵੀ ਸ਼ਾਮਿਲ ਕੀਤੀ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ। ਮਹਿਤਾਬ ਬੇਗਮ, ਇਕ
 ਬਨਾਵਟੀ ਕਹਾਣੀਆਂ ਦੀ ਪੁਸਤਕ ਹੈ, ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਿ ਅੱਜ ਕੱਲ੍ਹ ਦੇ
 ਨਾਵਲ। ਇਸ ਵਿਚ ਇਕ ਕਹਾਣੀ ਬੰਦਾ ਬਹਾਦਰ ਦੀ ਲੜਾਈ ਦੀ ਵੀ
 ਹੈ, ਜਿਸ ਦਾ ਤੱਤ ਸਾਰ ਭਾਈ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਕਿਤਾਬ ਵਿਚ ਦਰਜ
 ਕੀਤਾ ਹੈ। ਇਕ ਫਰਜ਼ੀ ਕਹਾਣੀ ਨੂੰ ਤਵਾਰੀਖੀ ਵਾਕੇ ਦਾ ਦਰਜਾ ਦੇਣਾ
 ਕਿਥੋਂ ਦੀ ਈਮਾਨਦਾਰੀ ਹੈ।

ਜੇ ਭਾਈ ਜੀ ਵਿਚ ਰਤਾ ਜਿਨੀ ਵੀ ਸਚਾਈ ਹੈ, ਤਾਂ ਆਪ ਦੱਸਣ
 ਕਿ ਕੋਟ ਆਖੂ ਖਾਨ ਕੀ ਹੈ? ਤੇ ਕਿਹੜੇ ਸਮਕਾਲੀ ਨੇ ਇਸ ਲੜਾਈ ਦਾ
 ਜ਼ਿਕਰ ਆਪਣੀ ਤਵਾਰੀਖ ਵਿਚ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਭਾਈ ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਜੈਸੇ ਬੇ
 ਅਸੂਲੇ ਲਿਖਾਗੀ ਨੇ ਵੀ ਇਸ ਕਹਾਣੀ ਨੂੰ ਲਿਖਕੇ ਪਾਠਕਾਂ ਨੂੰ ਦੱਸ ਦਿਤਾ
 ਹੈ, ਕਿ ਇਹ ਕਹਾਣੀ ਮਹਿਤਾਬ ਬੇਗਮ ਵਿਚੋਂ ਹੈ, ਪਰ ਭਾਈ ਪਰਮਾ ਨੰਦ
 ਜੀ ਦੀ ਈਮਾਨਦਾਰੀ ਵੇਖੋ, ਕਿ ਆਪਣੇ ਇਸਨੂੰ ਇਤਿਹਾਸਕ ਵਾਕਿਆ
 ਬਣਾ ਦਿਤਾ ਹੈ। ਬੇਸ਼ਕ ਕੌਮੀ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰ ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਹੀ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।

(੮) ਹੁਣ ਮੌ ਕੇਵਲ ਇਕ ਹੀ ਵਾਕਿਆ ਦੱਸ ਕੇ ਇਸ ਸਿਲਸਿਲੇ
 ਨੂੰ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿਆਂਗਾ।

ਪਾਠਕਾਂ ਨੂੰ ਪਤਾ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ:

੨੪ ਰਬੀਉਲ ਅੱਵਲ ੧੧੨੨ ਹਿਜਰੀ ਮੁਤਾਬਕ ੧੨ ਮਈ ਸੰਨ
 ੧੯੧੦ ਈ: ਨੂੰ ਬੰਦਾ ਬਹਾਦਰ ਨੇ ਸਰਹੰਦ ਫਤਹਿ ਕੀਤਾ।

ਅਮਰਨਾਥ, ਨੈਪਾਲ ਕੀ ਯਾਤ੍ਰਾ ਕੀ। ਇਸ

ਅਰਸਾ ਮੌਂ ਸ਼ਾਹੀ ਫੌਜੋਂ ਮੁਲਕ ਮੌਂ ਘੁਸਨੇ ਲਗ੍ਗੀ।”

ਬਾਵ ਇਹ ਕਿ ਬੈਰਾਗੀ ਦੋ ਵੇਰ ਸ਼ਾਹੀ ਫੌਜਾਂ ਨੂੰ ਹਾਰ ਦੇ ਚੁਕਾ ਹੈ, ਅਰ ਮੰਡੀ, ਕੁਲੂ, ਚੰਬਾ, ਕਸ਼ਮੀਰ, ਅਮਰਨਾਥ, ਨੈਪਾਲ ਦੀ ਯਾਤ੍ਰਾ ਵੀ ਕਰ ਚੁਕਾ ਹੈ।

ਅਗੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ:

“ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਕੇ ਪੰਜਾਬ ਕੇ ਬੜੇ ਖਤਰਾ ਕਾ
ਵਿਕਰ ਦਾਮਨਗੀਰ ਹੁਆ, ਉਸ ਨੇ ਅਪਨੇ
ਤਵੱਜੇ ਸਰਹੰਦ ਕੇ ਸੂਬਾ ਕੀ ਤਰਫ ਫੇਰੀ,
ਬੈਰਾਗੀ ਇਸ ਵਕਤ ਮੰਡੀ ਕੁਲੂ ਵਰਗੈਰਾ
ਮੌਂ ਫਿਰ ਰਹਾ ਥਾ।”

“ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਨੇ ਬੜੀ ਬੜੀ ਫੌਜੇਂ ਦੇ ਕਰ
ਅਪਨੇ ਮਸ਼ਹੂਰ ਅੰਰ ਸਰ-ਬਰਾਹੁਰਦਾ
ਫੌਜੀ ਅਸਮਾਈਲ ਖਾਨ ਅੰਰ ਅਨਾਇਤਉਲਾ ਖਾਨ
ਉਧਰ ਰਵਾਨਾ ਕੋਏ, ਇਧਰ ਅਸਲਮ ਖਾਨ
ਲਾਹੌਰ ਸੇ ਭਾਰੀ ਕੁਮਕ ਲੇਕਰ ਰਵਾਨਾ
ਹੁਆ। ਕਸੂਰ ਕੇ ਪਠਾਨ ਰਣੀਸ ਮੁਹੰਮਦ
ਖਾਨ ਨੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਕੀ ਭਾਰੀ ਜਮੀਅਤ
ਇਕੱਠੀ ਕੀ, ਤਾ ਕਿ ਕੁਝ ਉਠਤੀ ਹੁਈ
ਸਿੱਖਾਂ ਕੀ ਤਾਕਤ ਕੋ ਕੁਚਲ ਭਾਲੇ।”

ਬਾਈ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਇਹ ਸਾਰੇ ਨਾਮ ਫਰਜੀ ਦਿਤੇ ਹਨ, ਲਾਹੌਰ ਦਾ
ਸੂਬਾ ਮੁਹੰਮਦ ਅਸਲਮ ਖਾਨ ਆਪਣੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਅਮਨ ਕਾਇਮ ਰਖਣ
ਦਾ ਜਿਮੇਵਾਰ ਸੀ, ਉਹ ਕਦੇ ਸਰਹੰਦ ਵਲ ਨਹੀਂ ਆ ਸਕਦਾ ਸੀ, ਸਰਹੰਦ
ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਸੂਬਾ ਦਿੱਲੀ ਨਾਲ ਸੀ, ਲਾਹੌਰ ਤੇ ਕਸੂਰ ਦੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਦਾ
ਸਰਹੰਦ ਵਲ ਆਉਣਾ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਭਾਈ ਪਰਮਾ ਨੰਦ ਜੀ ਨੂੰ
ਮੁਗਲੀਆ ਰਾਜ ਸਮੇਂ ਦੀ ਹਕੂਮਤ ਬਾਬਤ ਰਤਾ ਜਿੰਨੀ ਵੀ ਵਾਕਫੀ
ਨਹੀਂ। ਮੁਹੰਮਦ ਅਸਲਮ ਖਾਨ ਦੀ ਤੁੰਨ ਇਹ ਹਾਲਤ ਸੀ ਕਿ ਜਦ ਆਮ
ਮੁਸਲਮਾਨ ਰਈਅਤ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚੁੱਪ ਲੜਨ ਲਈ ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਹੈਦਰੀ

ਈਡਾ ਖੜਾ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਵੀ ਉਹ ਮੁਸ਼ਕਿਲ ਨਾਲ ਪੰਜ ਸੌ ਸਵਾਰ ਤੇ
ਪਿਆਦਾ ਫੌਜ ਦਾ ਬੰਦੇਬਸਤ ਕਰ ਸਕਿਆ ਸੀ। ਮਾਝੇ ਵਿਚ ਜਦ ਗਦਰ
ਹੋਇਆ ਤਾਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਹੈਦਰੀ ਈਡਾ ਖੜਾ ਕੀਤਾ ਸੀ,
ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਹਾਜੀ ਸਯਦ ਅਸਮਾਈਲ ਤੇ ਸ਼ਾਹ ਅਨਾਇਤ ਵੀ ਸਨ,
ਸ਼ਾਇਦ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨਾਮਾਂ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੇ
‘ਮਸ਼ਹੂਰ ਅੰਰ ਸਰ-ਬਰਾਹੁਰਦਾ ਫੌਜਦਾਰ’ ਬਣਾ ਦਿਤਾ ਹੈ, ਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ
ਕੂਚ ਦਿੱਲੀਓਂ ਕਰਵਾ ਦਿਤਾ ਹੈ। ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਮਾਸ਼ਾ ਗਦਰ ਦੇ ਪੂਰੇ
ਸਮਾਚਾਰ ਪਤਾ ਕਰਨ ਲਈ ਮੁਹੰਮਦ ਕਾਸਿਮ ਲਾਹੌਰ ਦੀ ਤਵਾਰੀਖ ਇਬਰਤ
ਨਾਮਾ ਪੜ੍ਹਨ।

ਅਗੇ ਆਪ ਲਿਖਦੇ ਹਨ:

“ਦੇਹਲੀ ਕੀ ਫੌਜ ਕੀ ਆਮਦ ਸੇ ਘਬਰਾ
ਕਰ ਬਾਬਾ ਬਨੋਦ ਸਿੱਖ ਕਰਨਾਲ ਕੋ ਛੋੜ
ਕਰ ਸਰਹੰਦ ਆ ਪਹੁੰਚੇ। ਪਹਿਲੀ ਲੜਾਈ
ਅਮੀਨਾਬਾਦ ਮੌਂ ਹੁਈ, ਜਿਸ ਮੌਂ ਸਿੱਖ
ਸ਼ਿਕਸਤ ਥਾ ਕਰ ਭਾਗ ਨਿਕਲੇ, ਜਖਮੀ
ਅੰਰ ਮਰਤੇ ਹੁਏ ਸਿੱਖਾਂ ਕੋ ਪਕੜ ਕਰ
ਉਨਾ ਕੇ ਬਲੋਂ ਸੇ ਦਰਖਤੋਂ ਕੇ ਸਾਬ ਫਾਸੀ
ਲਟਕਾਇਆ ਗਿਆ, ਬੈਰਾਗੀ ਕੇ ਬਰੈਰ
ਸਿੱਖ ਐਸੀ ਹਾਲਤ ਮੌਂ ਥੇ, ਜੈਸੇ ਬਰਾਤ
ਬਰੈਰ ਦੂਲੂ ਕੇ ਹੋ, ਮਨੀਮ ਖਾਨ ਨੇ ਸਰਹੰਦ
ਪਰ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲੀਆ, ਲਾਹੌਰ ਸੇ
ਅਸਲਮ ਖਾਨ ਆਇਆ ਅੰਰ ਜਾ ਬਜਾ
ਸਿੱਖਾਂ ਕੋ ਤਬਾਹ ਕਰਤਾ ਆਇਆ, ਸਿੱਖ
ਭਾਗਤੇ ਫਿਰਤੇ ਥੇ, ਮੁਸਲਮਾਨ ਉਨ ਕਾਂ
ਪੀਛਾ ਕਰਤੇ ਥੇ। ਫਿਰ ਆਗੇ ਸੇ ਬੜੇ ਕਰ
ਜ਼ਲਮ ਹੋਨੇ ਲਗੇ, ਹਿੰਦੂ ਬੈਰਾਗੀ ਕੋ ਯਾਦ
ਕਰ ਕਰ ਰੋਤੇ ਥੇ, ਯਹ ਹਾਲ ਸੁਨ ਕਰ
ਬੈਰਾਗੀ ਅਪਨੀ ਗਾਇਬਾਨਾ ਤਾਕਤ ਕੇ

ਕਰ ਰਹਾ ਥਾ, ਸ਼ਾਹੀ ਫੌਜ਼ ਨੇ ਤਰਾਵੜੀ
ਪਰ ਕਬਜ਼ਾ ਕੀਆ, ਸਰੱਸਵਤੀ ਨਦੀ ਕੇ
ਕਿਨਾਰੇ ਸਿੱਖਾਂ ਕੇ ਬੜੀ ਸ਼ਿਕਸਤ ਹੁਣੀ,
ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਲੋਹਗੜ੍ਹ ਕੇ ਕਿਲ੍ਹਾ ਮੌਅ ਕਰ
ਪਨਾਹ ਲੀ, ਇਤਨੋਂ ਮੌਅ ਬੈਰਾਗੀ ਭੀ
ਆ ਪੌਹਚਾ”।

ਇਸ ਤੋਂ ਅੱਗੇ ਕੋਟ ਆਬੂ ਖਾਨ ਦੀ ਲੜਾਈ ਅਤੇ ਮਹਿਤਾਬ ਬੇਗਮ
ਵਾਲੇ ਕਿਸੇ ਦਾ ਨਚੋੜ ਹੈ।

“ਇਤਨੇ ਮੌਅ ਸ਼ਾਹੀ ਫੌਜ਼ ਅੱਤੇ ਭੀ ਆ
ਪਹੁੰਚੀ। ਯੇਹ ਭੀ ਕਹਾ ਗਿਆ ਹੈ, ਕਿ
ਇਸ ਫੌਜ ਮੌਅ ਸ਼ਾਹਜ਼ਾਦਾ ਜਹਾਂਦਾਰ ਸ਼ਾਹ ਭੀ
ਥਾ। ਸਿੱਖ ਲੋਗ ਇਧਰ ਉਧਰ ਫਿਰਤੇ,
ਇਲਾਕਾ ਲੂਟਤੇ ਥੇ, ਸ਼ਾਹੀ ਫੌਜ ਕੀ
ਸ਼ਾਹਬਾਦ ਕੇ ਕਰੀਬ ਸਿੱਖਾਂ ਸੇ ਲੜਾਈ ਹੁਣੀ।
ਅਗਰ ਰਾਜਪੁਤ ਪਲਟਨ
ਇਨ ਕੀ ਮਦਦ ਕੋਂ ਨਾ ਆਤੀ ਤੋਂ
ਸਿੱਖ ਲੜਾਈ ਜੀਤ ਜਾਤੇ, ਸ਼ਾਹਜ਼ਾਦਾ ਕੀ
ਫੌਜ ਨੇ ਲੋਹਗੜ੍ਹ ਕਾ ਮੁਹਾਸਰਾ ਕੀਆ।
ਏਕ ਮਾਹ ਤਕ ਮੁਹਾਸਰਾ ਰਹਾ। ਸਿੱਖ
ਘਬਰਾਨੇ ਲਗੇ, ਬੈਰਾਗੀ ਨੇ ਹੌਸਲਾ
ਅਫਜ਼ਾ ਤਕਰੀਰੋਂ ਸੇ ਉਨ ਕੇ ਜੋਸ਼ ਕੋਂ
ਕਾਇਮ ਰੱਖਾ। ਇਸ ਕੇ ਕਲਾਮ ਮੌਅ ਜਾਂਦੀ
ਕੀ ਤਾਸੀਰ ਥੀ। ਏਕ ਵਕਤ ਕਿਲ੍ਹਾ ਮੌਅ
ਰਸਦ ਬਿਲਕੁਲ ਨਾ ਰਹੀ, ਕੁਛ ਸਿੱਖ
ਮੁਸਲਮਾਨੀ ਲਿਬਾਸ ਪਹਿਨ ਕਰ ਬਾਹਰ
ਨਿਕਲੇ, ਅੱਤੇ ਸਮਾਨ ਰਸਦ ਲੇਕਰ ਅੰਦਰ
ਚਲੇ ਗਏ”।

“ਆਗਰਾ ਕਾ ਦੌਵਾਨ ਹਰ ਦਿਆਲ ਸ਼ਾਹੀ

ਫੌਜ ਕੀ ਹਮਰਾਹੀ ਮੌਅ ਥਾ, ਇਸ ਨੇ ਅਪਨੇ
ਸਾਥੀਓਂ ਸੇ ਕਹਾ ਕਿ ਬੈਰਾਗੀ ਹਿੰਦੂ
ਪਰਮ ਕੀ ਹਿਛਾਜ਼ਤ ਕੇ ਲੀਏ ਲੜ ਰਹਾ
ਹੈ, ਇਸ ਕੀ ਇਮਦਾਦ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਏ।
ਜਿਸ ਕੇ ਲੀਏ ਬੈਰਾਗੀ ਉਸ ਕਾ ਬੜਾ
ਭਕਰ ਗੁਜ਼ਾਰ ਹੁਆ”।

“ਜਥੁਂ ਸਿੱਖ ਭੂਖੇ ਮਰਨੇ ਲਗੇ, ਤੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ
ਨੇ ਬੈਰਾਗੀ ਕੋਂ ਤਾਹਨੇ ਦੇਣੇ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਏ।
ਅਥ ਹਮੌਂ ਬਚਾਉ, ਅਥ ਤੁਮਰਾਂ ਤਪ
ਕਿਧਰ ਗਿਆ, ਤੁਮਰਾਂ ਤਾਕਤ
ਗਾਇਬਿਬਾਨਾ ਕਿਧਰ ਗਈ।
ਗੁੱਸਾ ਮੌਅ ਪਾਂਤੀ ਰਤ ਕੋ ਉੱਠਾ
ਅੱਤੇ ਸ਼ਾਹੀ ਫੌਜ ਪਰ ਛਾਪਾ ਮਾਰਾ,
ਲੜਾਈ ਬਹੁਤ ਸਖਤ ਹੁਣੀ।
ਵੁਹ ਦਿਨ ਚਮਕੌਰ ਕੀ ਲੜਾਈ ਥਾ
ਥਾ। ਬੈਰਾਗੀ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਕੋ ਕਹਾ “ਗੁਰੂ
ਕੇ ਬੱਚੋਂ ਕੀ ਬਹਾਦਰੀ ਕੋ ਯਾਦ ਕਰੋ
ਅੱਤੇ ਮਰਨੇ ਮਾਰਨੇ ਪਰ ਤਿਆਰ ਹੋ
ਜਾਓ।” ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਬਹਾਦਰੀ ਮੌਅ ਕੋਈ
ਕਸਰ ਨ ਰੱਖੀ, ਮਗਰ ਯੇਹ ਤੋਂ ਮੈਹਸੂਰ
ਥੇ, ਅੱਤੇ ਸ਼ਾਹੀ ਫੌਜ ਕੋ ਬਾਹਰ ਸੇ ਅੱਤੇ
ਅਮਦਾਦ ਪੌਹਚਤੀ ਜਾਤੀ ਥੀ, ਇਨ ਕੇ
ਲੀਏ ਕੋਈ ਚਾਰਾ ਨਾ ਰਹਾ। ਮੁਸਲਮਾਨ
ਮੁਅੱਰਥ ਲਿਖਤੇ ਹੈਂ ਕਿ ਬੈਰਾਗੀ ਨੇ
ਇਸ ਮੌਅ ਪਰ ਅਪਨੇ ਮਸ਼ਾਬਾ ਏਕ
ਸ਼ਖਸ, ਗੁਲਾਬੂ ਨਾਮੀ ਕੋ ਅਪਨੀ ਜਗ੍ਹਾ
ਪਰ ਰੱਖਾ, ਅੱਤੇ ਭੁਦ ਨਿਕਲ ਗਿਆ,
ਅੱਤੇ ਪਹਾੜ ਕੀ ਰਾਹ ਲੀ। ਗੁਲਾਬੂ

ਸਨ। ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲਈ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸੀ ਕਿ ਵਾਕਿਆਤ ਦੀ ਪੂਰੀ ਪੂਰੀ ਛਾਣ ਬੀਨ ਕਰਦੇ। ਸਾਰੇ ਸਮਕਾਲੀ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰਾਂ ਦੀਆਂ ਲਿਖਤਾਂ ਨੂੰ ਘੋਖਦੇ, ਜਿਸ ਜਿਸ ਨਾਲ ਬੰਦਾ ਬਹਾਦਰ ਦੀ ਲੜਾਈ ਹੋਈ ਸੀ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਾਰਸਾਂ ਤੋਂ ਪਤਾ ਕਰਦੇ, ਅਰਜਿਥੋਂ ਜਿਥੋਂ ਆਪਣੇ ਮਤਲਬ ਦੀ ਗੱਲ ਮਿਲਦੀ ਉਸਨੂੰ ਲਿਖਕੇ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰਾਂ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਸ ਤੋਂ ਲਾਭ ਲੈਂਦੇ, ਨਾ ਕਿ ਕਿਸੇ ਵਾਕਿਆ ਬਾਬਤ ਕਿਸੇ ਵੀ ਤਵਾਰੀਖ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਨਾਂ ਹਰਾਮ ਸਮਝ ਲੈਂਦੇ, ਤੇ ਕਿਸੇ ਨਿਕਮੀ ਤਵਾਰੀਖ ਨੂੰ ਸਾਹਮਣੇ ਰੱਖਕੇ ਉਸ ਉੱਤੇ ਆਪਣਾ ਢਾਂਚਾ ਖੜਾ ਕਰ ਲੈਂਦੇ।

ਜਿਥੋਂ ਤਕ ਮੇਰਾ ਖਿਆਲ ਹੈ, ਭਾਈ ਜੀ ਨੇ ਗਿ: ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਦੀ ਖਾਲਸਾ ਤਵਾਰੀਖ ਨੂੰ ਸਾਹਮਣੇ ਰੱਖਕੇ ਇਹ ਅਡੰਬਰ ਰਚਿਆ ਹੈ, ਤੇ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗਿ: ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਗੱਪਾਂ ਮਾਰਨ ਦਾ ਸੌਕ ਸੀ, ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਭਾਈ ਪਰਮਾ ਨੰਦ ਨੇ ਵੀ ਗੱਪੋੜੇ ਚਲਾ ਦਿਤੇ ਹਨ।

ਗਿ: ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਮੁਆਫ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਉਰਦੂ ਛਾਰਸੀ ਯਾ ਅੰਗੋਜ਼ੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਜਾਣਦੇ, ਕਿਸੇ ਵਾਕੇ ਬਾਬਤ ਪੂਰੀ ਪੂਰੀ ਛਾਣ ਬੀਨ ਕਰਨੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲਈ ਅੱਖੀ ਸੀ। ਪਰ ਭਾਈ ਪਰਮਾ ਨੰਦ ਜੀ ਅਜਿਹਾ ਬਹਾਨਾ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੇ। ਜੇ ਗਿ: ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਕਿਤੇ ਗਲਤੀ ਲੱਗੀ ਹੈ, ਤਾਂ ਇਸਦੇ ਇਹ ਅਰਥ ਨਹੀਂ, ਕਿ ਇਕ ਪਿੜ੍ਹਿਆ ਲਿਖਿਆ ਸਿਆਣਾ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰ ਅੱਖਾਂ ਬੰਦ ਕਰਕੇ ਉਸ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਤੁਰਦਾ ਜਾਏ ਤੇ ਗਲਤ ਠੀਕ ਦੀ ਪਛਾਣ ਕਰਨ ਦਾ ਯਤਨ ਨਾ ਕਰੇ।

ਯਤਨ ਤਾਂ ਕੀ ਕਰਨਾ ਸੀ, ਭਾਈ ਜੀ ਅੱਖਾਂ ਬੰਦ ਕਰਕੇ ਲਿਖੀ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਮਾਚਾਰਾਂ ਦੇ ਗਲਤ ਯਾ ਸਹੀ ਹੋਣ ਨਾਲ ਕੋਈ ਵਾਸਤਾ ਨਹੀਂ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਮਤਲਬ ਹਰ ਥਾਂ ਤੇ ਬੰਦਾ ਬਹਾਦਰ ਦੀ ਜਗ੍ਹਾ ਬੈਰਾਗੀ ਬੀਰ ਲਿਖ ਦੇਣਾ ਹੈ, ਤੇ ਬਸ। ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਇਹ ਕਿਥੋਂ ਦੀ ਸਿਆਣਪ ਹੈ ਕਿ ਬਹਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਦੇ ਚਲਾਣੇ ਦਾ ਸੰਨ ਵੀ ਠੀਕ ਨਾ ਲਿਖਿਆ ਜਾਵੇ ਅਤੇ ਕਿਸੇ ਇਕ ਵਾਕੇ ਨੂੰ ਵੀ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੀ ਕਿਸੇ ਤਵਾਰੀਖ ਨਾਲ ਮਿਲਾਕੇ ਨਾ ਵੇਖਿਆ ਜਾਵੇ।

ਜਿਥੋਂ ਤਕ ਮੇਰਾ ਕਿਆਸ ਹੈ, ਭਾਈ ਜੀ ਨੂੰ ਬੈਰਾਗੀ ਬੀਰ ਦਾ ਖਿਆਲ ਆਇਆ, ਤੇ ਗਿ: ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਤਵਾਰੀਖ ਨੂੰ ਸਾਹਮਣੇ ਰੱਖਕੇ ਦੋ ਤਿੰਨਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਇਹ ਕਿਤਾਬ ਲਿਖ ਮਾਰੀ। ਕੀ ਇਹ

ਇਤਿਹਾਸਕਾਰਾਂ ਦਾ ਕੰਮ ਹੈ, ਯਾ ਕਿ ਬਾਜ਼ਾਰੀ ਗੱਪੀਆਂ ਦਾ?

ਲੋਹਗੜ੍ਹ ਦੇ ਫਤਹਿ ਹੋਣ ਤਕ ਜੋ ਸਮਾਚਾਰ ਭਾਈ ਪਰਮਾ ਨੰਦ ਜੀ ਨੇ ਲਿਖੇ ਹਨ, ਉਹ ਭਾਵੇਂ ਇਤਿਹਾਸਕ ਨੁਕਤੇ ਨਾਲ ਬਿਲਕੁਲ ਗਲਤ ਹਨ, ਪਰ ਫਿਰ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਕਿਤੇ ਨਾ ਕਿਤੇ ਸਚਾਈ ਦੀ ਅੰਸ ਜ਼ਰੂਰ ਹੈ। ਮਹਾਰ ਲੋਹਗੜ੍ਹ ਦੀ ਫਤਹਿ ਦੇ ਪਿਛੋਂ ਹੋਏ ਹਾਲਾਤ ਵਿਚ ਇਤਨਾਂ ਕੁਝ ਵੀ ਨਹੀਂ।

ਆਪ ਲਿਖਦੇ ਹਨ:

“ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਕੇ ਮਰ ਜਾਨੇ ਪਰ ਬੈਰਾਗੀ
ਨੇ ਫਿਰ ਅਪਨਾ ਘੜ੍ਹਾ ਫੇਰਨਾ ਸ਼ੁਰੂ
ਕਰ ਦੀਆਂ। ਜਗ੍ਹਾ ਜਗ੍ਹਾ ਪਰ ਫੌਜ ਰਖਤਾ
ਜਾਤਾ ਥਾ, ਬੋੜ੍ਹੇ ਸੇ ਅਰਸਾ ਮੌਹੀ
ਹਰਦਾਵਾਰ ਤਕ ਕਾ ਮੁਲਕ ਫਿਰ ਸਰ
ਕਰ ਲੀਆ, ਅੰਤ ਸਭ ਜਗ੍ਹਾ ਇਸਕੇ ਨਾਮ
ਕਾ ਸਿੱਕਾ ਬੈਠ ਗਿਆ। ਮੁਲਕ ਕੀ ਹਕੂਮਤ
ਸਿੱਖ ਸੰਰਾਂਕਾਂ ਕੇ ਸਪੁਰਦ ਕਰਕੇ ਵੱਹ
ਖੁਦ ਪਹਾੜ ਕੇ ਚਲਾ ਗਿਆ। ਇਸਕਾ
ਗੈਰ ਹਾਜ਼ਰ ਹੋਨਾ ਥਾ ਕਿ ਮੁਸਲਮਾਨ ਫੌਜਾਂ
ਜ਼ੋਰ ਪਕੜਨੇ ਲਗੀਆਂ, ਅੰਤ ਸਿੱਖ ਉਨਕੇ
ਆਗੇ ਆਗੇ ਭਾਗਨੇ ਲਗੇ। ਕਿਸੀ ਮਕਾਮ
ਪਰ ਸਿੱਖ ਮੁਕਾਬਲਾ ਭੀ ਕਰਤੇ ਥੇ, ਲੇਕਿਨ
ਆਮ ਤੌਰ ਪੁਰ ਸਿੱਖ ਭਾਗਤੇ ਜਾਤੇ ਥੇ, ਅੰਤ
ਫੌਜ ਉਨ ਕਾ ਤਾਅਕਬ ਕਰਤੀ ਥੀ। ਇਸ
ਤਰਜੇ ਅਮਲ ਮੌਜੂਦਾ ਸਾਲ ਗੁਜ਼ਰ ਗਿਆ।
ਬੈਰਾਗੀ ਪਹਾੜ ਸੇ ਲੱਟਾ ਅੰਤ ਸਿੱਖ ਮੌਜੂਦਾ
ਜਾਨ ਆ ਗਈ। ਬਸੀਰਾਮ ਕੀ ਲੜਾਈ
ਮੌਜੁਦੇ ਨੇ ਫਤਹਿ ਹਾਸਲ ਕੀ, ਇਸਕੇ
ਬਾਅਦ ਬੈਰਾਗੀ ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਪੁੰਚਾ,
ਸਰਹੰਦ ਪਰ ਫਿਰ ਹਮਲਾ ਕੀਆ, ਚੁਹੜਮਲ

ਸਿੱਖਾਂ ਕੇ ਅੰਦਰ ਖਲਬਲੀ ਸੀ ਭਾਲ ਦੀ,
ਕਿ ਇਤਨੇ ਮੌਂ ਏਕ ਨੌਜਵਾਨ ਕਿਹਰ ਸਿੰਘ
ਨਾਮੀ ਨੇ ਸੂਬਾ ਕੋ ਨਿਮਾਜ਼ ਪੜ੍ਹਤੇ ਦੇਖਾ,
ਫੌਰਨ ਕਪਟਾ, ਅੰਤ ਉਸਕਾ ਸਿਰ ਤਲਵਾਰ
ਸੇ ਕਾਟ ਕਰ ਬੈਰਾਗੀ ਕੇ ਸਾਹਮਨੇ ਰਖ
ਦੀਆ.... ਬੈਰਾਗੀ ਅਥ ਜਿਆਦਾ
ਤਰ ਗੁਰਦਾਸਪੁਰ ਮੈਂ ਰਹਿਨੇ ਲਗਾ।
ਦੇਹਲੀ ਕੀ ਤਾਕਤ ਢੀਲੀ ਹੋ ਗਈ,
ਬੈਰਾਗੀ ਹੁਕਮਤ ਸਰਦਾਰੋਂ ਕੇ ਸੁਧਰਦ
ਕਰਕੇ ਖੁਦ ਮੰਡੀ ਪਹੜ ਪਰ ਚਲਾ
ਗਿਆ। ਜਥੇ ਫੁਹ ਗਿਆ, ਫਿਰ
ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨੇ ਤਾਕਤ ਹਾਸਲ ਕਰਲੀ।”

ਮੈਨੂੰ ਇਹ ਦੱਸਣ ਦੀ ਖਾਸ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਕਿ ਉਤਲੇ ਸਾਰੇ ਸਮਾਜਾਵਾਂ
ਵਿਚ ਇਕ ਵੀ ਵਾਕਿਆ ਸੱਚਾ ਨਹੀਂ, ਸਾਰੀਆਂ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਗੱਲਾਂ
ਬਨਾਵਟੀ ਤੇ ਫਰਜੀ ਹਨ। ਬੰਦਾ ਬਹਾਦਰ ਨੇ ਗੁਰਦਾਸਪੁਰ ਦਾ ਕਿਲਾ ਹੀ
ਕਦੇ ਨਹੀਂ ਬਣਾਇਆ। ਉਸ ਵਿਚ ਸਾਮਾਨ ਰਸਦ ਤੇ ਜੰਗ ਭਰਨ ਦੀ ਤਾਂ
ਗੱਲ ਹੀ ਕੀ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਅਥਦੁਲ ਸਮੱਦ ਖਾਨ ਬੰਦਾ ਬਹਾਦਰ ਦੇ ਵਿਰੁਧ
ਵਧਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਬੰਦਾ ਛੇਤੀ ਛੇਤੀ ਕੋਟ ਮੀਰਜ਼ਾ ਜਾਨ ਨੂੰ ਦਰਸਤ ਕਰਨ
ਲਗ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਵੇਹਲ ਨਾ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਪਿੱਛੇ ਗੁਰਦਾਸਪੁਰ ਨੂੰ ਹਟ
ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਅਤੇ ਭਾਈ ਦੁਨੀ ਚੰਦ ਦੀ ਹਵੇਲੀ ਵਿਚ ਪਨਾਹ ਲੈਂਦਾ ਹੈ।
ਸਾਰੇ ਸਮਕਾਲੀ ਜਿਹੜੇ ਗੁਰਦਾਸਪੁਰ ਦੇ ਘੋਰੇ ਵਿਚ ਹਾਜ਼ਰ ਸਨ ਇਹੋ
ਲਿਖਦੇ ਹਨ। ਪਰ ਭਾਈ ਪਰਮਾ ਨੰਦ ਜੀ ਹਨ ਜੋ ਗੁਰਦਾਸਪੁਰ ਦਾ ਕਿਲਾ
ਬਣਾਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਹਿੰਦੂ ਹੁਕਮਤ ਦੀ ਰਾਜਧਾਨੀ ਬਣਾ ਰਹੇ ਹਨ।

ਭਾਈ ਜੀ ਨੇ ਜੰਮ੍ਹ ਦਾ ਸੂਬੇਦਾਰ ਜ਼ਬਰਦਸਤ ਖਾਨ ਲਿਖਿਆ ਹੈ,
ਜਿਸ ਨੇ ਗੁਰਦਾਸਪੁਰ ਤੇ ਚੜ੍ਹਾਈ ਕੀਤੀ, ਤੇ ਸ਼ਿਕਸਤ ਖਾਣੀ, ਪਰ ਸਹੀ
ਗੱਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਨਾਮ ਦਾ ਜੰਮ੍ਹ ਦਾ ਕੋਈ ਸੂਬੇਦਾਰ ਹੋਇਆ ਹੈ
ਨਹੀਂ। ਹਾਂ ਜਾਹਾਨ ਦਾਰ ਸ਼ਾਹ ਦੇ ਵੇਲੇ ਲਾਹੌਰ ਦਾ ਸੂਬੇਦਾਰ ਜ਼ਬਰਦਸਤ
ਖਾਨ ਸੀ, ਜਿਹੜਾ ੧੧੨੫ ਹਿਜਰੀ ਸ਼ੁਰੂ ਜਮਾਦੀਉਲ ਅੱਵਲ ਵਿਚ ਲਾਹੌਰ
ਅੰਦਰ ਮਰ ਗਿਆ ਸੀ, ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਫਰਖਸੀਅਰ ਨੇ ਇਸ ਦੀ ਥਾਂ ਅਥਦੁਲ

ਸਮਦ ਖਾਨ ਨੂੰ ਲਾਹੌਰ ਦਾ ਸੂਬੇਦਾਰ, ਤੇ ਇਸਦੇ ਲੜਕੇ ਜਕਰੀਆ ਖਾਨ ਨੂੰ
ਜੰਮ੍ਹ ਦਾ ਫੌਜਦਾਰ ਬਣਾਇਆ ਸੀ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਦਾ ਭਾਈ ਜੀ ਜ਼ਿਕਰ
ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਇਹੋ ਪਿਉ ਪੁਤਰ ਲਾਹੌਰ ਤੇ ਜੰਮ੍ਹ ਦੇ
ਹਾਕਮ ਸਨ।

ਜਹਾਨਦਾਰ ਸ਼ਾਹ ਦੇ ਸਾਰੇ ਜ਼ਮਾਨੇ ਵਿਚ ਫਰਖਸੀਅਰ ਦੀ ਹੁਕਮਤ
ਵੇਲੇ ਛੇ ਮਹੀਨੇ ਬੰਦਾ ਬਹਾਦਰ ਸਾਡੌਰੇ ਹੀ ਪਿਆ ਰਿਹਾ, ਅਤੇ ਸਰਹੰਦ ਦੇ
ਫੌਜਦਾਰ ਜੈਨੁਲਦੀਨ ਐਹਮਦ ਖਾਨ ਤੇ ਮੁਹੰਮਦ ਅਮੀਨ ਖਾਨ ਚੀਨ ਬਹਾਦਰ
ਦੇ ਨਾਲ, ਤੇ ਪਿੱਛੋਂ ਫੌਜਦਾਰ ਸਰਹੰਦ ਤੇ ਅਥਦੁਲ ਸਮਦ ਖਾਨ ਫੌਜਦਾਰ
ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਨਾਲ ਲੜਦਾ ਰਿਹਾ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਨਾ ਕਦੇ ਬੰਦਾ ਬਹਾਦਰ
ਗੁਰਦਾਸਪੁਰ ਗਿਆ, ਨਾ ਕਿਲਾ ਬਣਾਇਆ ਨਾ ਜ਼ਬਰਦਸਤ ਖਾਨ ਨੂੰ
ਹਾਰ ਦਿਤੀ, ਨਾ ਅਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚ ਦਰਬਾਰ ਕੀਤਾ, ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਕਿਸੇ ਨੂੰ
ਜਾਗੀਰ ਦਿਤੀ।

ਤੀਜੀ ਵੇਰ ਸਰਹੰਦ ਤੇ ਹਮਲਾ, ਤੇ ਕਿਹਰ ਸਿੰਘ ਦਾ ਹਮੀਦੁਲ
ਦੀਨ ਸੂਬੇਦਾਰ ਸਰਹੰਦ ਨੂੰ ਨਿਮਾਜ਼ ਪੜ੍ਹਿਦਿਆਂ ਕਤਲ ਕਰਨਾ, ਬੜਾ
ਸੁਆਦਲਾ ਕਿੱਸਾ ਹੈ। ਪਰ ਇਤਿਹਾਸਕ ਨੁਕਤਾ ਖਿਆਲ ਨਾਲ ਇਹ ਸਿਰਫ
ਕਿੱਸਾ ਹੀ ਕਿੱਸਾ ਹੈ। ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕਿਸੇ ਵੇਲੇ ਭਾਈ ਜੀ ਨੇ
ਸੈਰੁਲ ਮਤਾਖਰੀਨ ਦਾ ਮੁਤਾਲਿਆ ਕੀਤਾ ਹੋਵੇਗਾ। ਇਸ ਵਿਚ ਬਾਖਜੀਦ
ਖਾਨ ਦੇ ਬਾਰੇ ਅਜਿਹਾ ਕਿੱਸਾ ਲਿਖਿਆ ਹੈ, ਨਾਮ ਆਦਿ ਭੂਲ ਗਏ,
ਬਾਖਜੀਦ ਖਾਨ ਦੀ ਥਾਂ ਤੇ ਹਮੀਦੁਲ ਦੀਨ ਲਿਖ ਦਿਤਾ, ਅਤੇ ਬਾਜ
ਸਿੰਘ ਦੀ ਥਾਂ ਕਿਹਰ ਸਿੰਘ। ਪਰ ਸੱਚੀ ਗੱਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਸੈਰੁਲ ਮਤਾਖਰੀਨ
ਦੇ ਲਿਖਾਰੀ ਨੇ ਵੀ ਗੱਪ ਹੀ ਠੋਕੀ ਹੈ ਤੇ ਭਾਈ ਪਰਮਾ ਨੰਦ ਜੀ ਵੀ ਗੱਪ
ਹੀ ਮਾਰ ਰਹੇ ਹਨ, ਅਸਲ ਗੱਲ ਕੋਈ ਹੈ ਹੀ ਨਹੀਂ। ਸਰਹੰਦ ਉਤੇ ਵਜੀਰ
ਖਾਨ ਦੇ ਵੇਲੇ ਹੀ ਹੱਲਾ ਹੋਇਆ। ਫਿਰ ੪੪ ਸਾਲ ਤਕ ਸਰਹੰਦ ਉਤੇ
ਹਮਲਾ ਕਰਨ ਦਾ ਕਿਸੇ ਨੇ ਹੌਸਲਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ।

ਸੁਆਦ ਦੀ ਗੱਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਭਾਈ ਜੀ ਇਤਨੀਆਂ ਲੜਾਈਆਂ
ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਵਿਸਥਾਰ ਕਿਸੇ ਦਾ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦੇ ਤੇ ਨਾ ਹੀ
ਨਤੀਜੇ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਇਥੋਂ ਤਕ ਕਿ ਸਰਹੰਦ ਦੇ ਸੂਬੇਦਾਰ ਦਾ
ਮਰ ਜਾਣਾ ਤਾਂ ਦਸ ਦਿੰਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਇਹ ਨਹੀਂ ਦਸਦੇ ਜੋ ਸਰਹੰਦ ਵਿਚ
ਬੈਰਾਗੀ ਬੀਰ ਦਾਖਿਲ ਵੀ ਹੋਇਆ ਕਿ ਨਹੀਂ, ਕੋਈ ਲੁਟ ਮਾਰ ਕੀਤੀ ਕਿ
ਨਹੀਂ, ਤੇ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਜਾਗੀਰ ਦਿਤੀ ਕਿ ਨਾ। ਸਰਹੰਦ ਦੀ ਫਤਹਿ ਵੇਲੇ

ਆਪਾਰ ਤੇ ਇਹ ਲਿਖਣ ਦਾ ਹੋਸਲਾ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਕਿ ਬੰਦਾ ਬਹਾਦਰ ਸਿੱਖ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਸਗੋਂ ਬੈਰਾਗੀ ਸੀ। ਮੈਂ ਆਪ ਦੀ ਵਾਕਫੀ ਵਾਸਤੇ ਬੰਦਾ ਬਹਾਦਰ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਹਾਲ ਤਰਤੀਬ ਵਾਰ ਤ੍ਰੀਕਾਂ ਸਣੇ ਲਿਖ ਦਿੰਦਾ ਹਾਂ, ਇਹ ਵਾਕਿਆਤ ਉਹ ਹਨ, ਜੋ ਉਸ ਜ਼ਮਾਨੇਂ ਦੀਆਂ ਤਵਾਰੀਖਾਂ ਵਿਚੋਂ ਲਏ ਗਏ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਲਿਖਾਰੀਆਂ ਨੇ ਬੰਦਾ ਬਹਾਦਰ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਅੱਖੀ ਵੇਖਿਆ ਸੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਾਕਿਆਂ ਵਿਚ ਸਿੱਖ ਤਵਾਰੀਖਾਂ ਵਿਚ ਲਿਖੇ ਵਾਕਿਆਂ ਨੂੰ ਦਾਖਿਲ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਇਸ ਕਸਵਟੀ ਉੱਤੇ ਆਪ ਆਪਣੀ ਕਿਤਾਬ ਨੂੰ ਪਰਖ ਲਉ ਤੇ ਪਿਛੋਂ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕਰਨ ਲਈ ਹੋਸਲਾ ਕਰੋ ਕਿ ਬੰਦਾ ਬਹਾਦਰ ਸਿੱਖ ਸੀ ਯਾ ਬੈਰਾਗੀ?

❖❖❖❖❖❖❖❖

ਪੰਜਵਾਂ ਭਾਗ

ਬੰਦਾ ਬਹਾਦਰ ਦੇ ਸਮੇਂ ਦੇ ਵਾਕਿਆਂ ਦੀ ਤਰਤੀਬ

੨੪-ਰਬੀਉਲ ਅੱਵਲ ੧੧੨੨ ਹਿਜਰੀ ਮੁਤਾਬਕ ੧੨ ਮਈ ੧੯੧੦ ਈਸਵੀ ਮੁਤਾਬਕ ਸ਼ੁਕਰਵਾਰ ੧੫ ਜੇਠ ਸੰਮਤ ੧੯੬੭ ਬਿਕਮੀਂ ਜੇਠ ਬਦੀ ੧੦ ਨੂੰ ਚਿਪੜਚੜੀ ਦੀ ਲੜਾਈ ਹੋਈ।

੨੬-ਰਬੀਉਲ ਅੱਵਲ ੧੧੨੨ ਹਿਜਰੀ ਨੂੰ ਸਰਹੰਦ ਵਿਚ ਦਾਖਲਾ, ਅਤੇ ਸ਼ਹਿਰ ਚਾਰ ਦਿਨ ਲੁਟੀਦਾ ਰਿਹਾ।

੨-ਰਬੀਉਲ ਸਾਨੀ ੧੧੨੨ ਹਿਜਰੀ ਮੁਤਾਬਕ ੨੦ ਮਈ ੧੯੧੦ ਈਸਵੀ ਮੁਤਾਬਕ ੨੩-ਜੇਠ ਸੰਮਤ ੧੯੬੭ ਬਿਕਰਮੀਂ ਨੂੰ ਇਹ ਖਬਰ ਅਜਮੇਰ ਦੇ ਨੌਜੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਪੁਜੀ।

ਸ਼ੁਰੂ ਜਮਾਦੀ ਉਲ ਅੱਵਲ ੧੧੨੨ ਹਿਜਰੀ ਨੂੰ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਆਦਿ, ਉਨਾਗਸਾ ਵਾਸੀਆਂ ਦਾ ਬਦਲਾ ਲੈਣ ਲਈ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਜਲਾਲਾਬਾਦ ਦਾ ਘੇਰਾ ਘੱਤਿਆ।

੧੫-ਜਮਾਦੀ ਉਲ ਅੱਵਲ ੧੧੨੨ ਹਿਜਰੀ ਮੁਤਾਬਕ ਪਹਿਲੀ ਜੁਲਾਈ ੧੯੧੦ ਈਸਵੀ ਮੁਤਾਬਕ ਪਹਿਲੀ ਸਾਵਣ ਸੰਮਤ ੧੯੬੭ ਨੂੰ ਜਲਾਲ ਖਾਨ ਦੀ ਰੱਪੜ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਪਾਸ ਪੁਜੀ।

੨੫-ਜਮਾਦੀ ਉਲ ਅੱਵਲ ੧੧੨੨ ਹਿਜਰੀ ਮੁਤਾਬਕ ੧੧ ਜੁਲਾਈ ੧੯੧੦ ਈਸਵੀ, ਮੰਗਲਵਾਰ ੧੧ ਸਾਵਣ ੧੯੬੭ ਬਿਕਰਮੀਂ ਨੂੰ ਨਾਨੌਤਾ ਫਤਹਿ ਕੀਤਾ। ਪਿਛੋਂ ਅੰਬੈਟਾ ਅਤੇ ਸਹਾਰਨਪੁਰ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਬਹੇਟ ਦੀ ਕਤਲ ਆਮ ਕੀਤੀ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਹੀ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਦੁਆਬਾ ਜਲੰਧਰ ਦੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਥਾਂ ਥਾਂ ਤੋਂ ਸਰਕਾਰੀ ਥਾਣੇ ਉਠਾ ਦਿਤੇ, ਤੇ ਇਲਾਕੇ ਪੁਰ ਆਪ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲਿਆ। ਸ਼ਮਸ ਖਾਨ ਫੌਜਦਾਰ ਦੁਆਬਾ ਸੁਲਤਾਨ ਪਰ ਵਿਚ ਬੈਠ ਗਿਆ।

ਮਾਝੇ ਦੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਸਾਰੇ ਮਾਝੇ ਵਿਚੋਂ ਸਰਕਾਰੀ ਹਾਕਮ ਕਢ ਦਿਤੇ, ਪਿੰਡਾਂ ਦੇ ਮੁਲਾਣੇ ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਜਾ ਛਪੇ, ਮੁਹੰਮਦ ਅਸਲਮ ਖਾਨ ਸੂਬਦੋਹਰ

੨-ਜੀਕਾਦ ੧੧੨੨ ਹਿਜਰੀ-੧੨ ਦਸੰਬਰ ੧੭੧੦ ਈ: ੧੩ ਪੋਹ ੧੭੬੭ ਬਿ: ਨੂੰ ਸਰਦਾਰ ਹਮੀਦ ਖਾਨ ਰਾਜਾ ਹਰੀ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਨਾਹਨ ਦੇ ਲੜਕੇ ਭੂਪ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਨੂੰ ਪਕੜ ਲਿਆਇਆ।

੫-ਜੀਕਾਦ ੧੧੧੨ ਹਿਜਰੀ ਨੂੰ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦਾ ਡੇਰਾ ਮੌਜ਼ਿਆ ਪੁਰੀ ਵਿਚ ਹੋਇਆ, ਪਿੱਛੋਂ ਬਾਰਸ਼ ਬਮਦਿਆਂ ਹੀ ਸੋਮ ਨਦੀ ਨੂੰ ਲੰਘ ਕੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਸਾਢੇਰੇ ਪੁੱਜਾ।

੨੨-ਜੀਕਾਦ ੧੧੨੨ ਹਿਜਰੀ-ਪਹਿਲੀ ਜਨਵਰੀ ੧੭੧੧ ਈ: ੪ ਮਾਘ ੧੭੬੭ ਬਿ: ਨੂੰ ਮੁਹੰਮਦ ਅਮੀਨ ਖਾਨ ਸਰਹੰਦ ਵੱਲੋਂ ਵਾਪਸ ਸਾਡੇਰੇ ਆਇਆ, ਤੇ ਸਰਹੰਦ ਦੇ ਕਬਜ਼ੇ ਦੀ ਰਪੋਟ ਕੀਤੀ। ਏ ਗੱਡੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਸਿਰਾਂ ਦੇ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੇ। ਸ਼ਾਮ ਦੀਨ ਖਾਨ ਫੌਜਦਾਰ ਦੁਆਬਾ ਜਲੰਧਰ ਦੀ ਸ਼ਕਾਇਤ ਕੀਤੀ, ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਉਹ ਬਰਖਾਸਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ, ਤੇ ਈਸਾ ਖਾਨ ਮੰਜ ਫੌਜਦਾਰ ਬੇਟ ਜਲੰਧਰ ਨੀਯਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ।

ਮਾਝੇ ਦੇ ਸਿੱਖ ਅਜੇ ਗੜ ਬੜੀ ਕਰਨੋਂ ਨਹੀਂ ਸੀ ਰੁਕੇ, ਮਹੀਨਾ ਜੀਕਾਦ ਦੇ ਅਖੀਰੀ ਹਫ਼ਤੇ ਸਫਸ਼ਿਕਨ ਖਾਨ ਨੂੰ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਕੁਧ ਫੌਜ ਦੇ ਕੇ ਲਾਹੌਰ ਵੱਲ ਭੇਜਿਆ।

੧੮-ਮੁਹੱਰਮ ੧੧੨੩ ਹਿਜਰੀ-੨੫ ਫਰਵਰੀ ੧੭੧੧ ਈ: ੨੯ ਫੱਗਣ ੧੭੬੭ ਬਿ: ਨੂੰ ਸਰਦਾਰ ਹਮੀਦ ਖਾਨ ਨੂੰ ਪੰਜ ਹਜ਼ਾਰ ਸਵਾਰ ਦੇ ਕੇ ਲਾਹੌਰ ਵਲ ਭੇਜਿਆ।

ਅਖੀਰ ਮੁਹੱਰਮ ੧੧੨੩ ਹਿਜਰੀ- ਮਾਰਚ ੧੭੧੧ ਈ: ਚੇਤ ੧੭੬੭ ਬਿ: ਨੂੰ ਬੰਦਾ ਬਹਾਦਰ ਨੇ ਬਹਿਰਾਮ ਪੁਰ ਵੱਲ ਸਿਰ ਕਵਿਆ, ਲੋਹਗੜ੍ਹ ਨੂੰ ਫਤਹਿ ਹੋਇਆਂ ਅਜੇ ਮੁਸ਼ਕਿਲ ਨਾਲ ਤਿੰਨ ਮਹੀਨੇ ਹੋਏ ਸਨ।

ਸ਼ੁਰੂ ਰਬੀਉਲ ਸਾਨੀ ੧੧੨੩ ਹਿਜਰੀ ਮਈ ੧੭੧੧ ਈ: ਜੇਠ ੧੭੬੮ ਬਿ: ਨੂੰ ਰਾਏ ਪੁਰ ਤੇ ਬਹਿਰਾਮ ਪੁਰ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਸ਼ਾਮ ਖਾਨ ਤੇ ਬਾਯਜ਼ੀਦ ਖਾਨ ਦੀ ਬੰਦਾ ਬਹਾਦਰ ਨਾਲ ਲੜਾਈ ਤੇ ਸ਼ਾਮ ਖਾਨ ਅਰ ਬਾਯਜ਼ੀਦ ਖਾਨ ਦਾ ਮਾਰਿਆ ਜਾਣਾ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਲਾਨੌਰ ਤੇ ਬਟਾਲਾ ਦੇ ਪਰਗਨਿਆਂ ਪਰ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਕਬਜ਼ਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਇੱਕ ਦਸਤੇ ਨੇ ਰਾਵੀਉਂ ਪਾਰ ਜਾ ਕੇ ਐਰੰਗਾਬਾਦ ਤੇ ਪਸਰੂਰ ਆਦਿ ਥਾਵਾਂ ਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲਿਆ ਅਤੇ ਉਧਰਲੇ ਸਿੱਖ ਬਾਗੀ ਹੋ ਗਏ।

੭-ਰਬੀਉਲ ਸਾਨੀ ੧੧੨੩ ਹਿਜਰੀ-੧੪ ਮਈ ੧੭੧੧ ਈ: ੧੭

ਜੇਠ ੧੭੬੮ ਬਿ: ਨੂੰ ਰੁਸਤਮ ਵਲੀ ਖਾਨ ਸ਼ਾਂਤ ਵਾਯੂ ਮੰਡਲ ਪੈਂਦਾ ਕਰਨ ਲਈ ਪਹਾੜ ਦੇ ਦਾਮਨ ਵਿਚ ਬਹਿਰਾਮ ਪੁਰ ਵੱਲ ਭੇਜਿਆ।

੧੪-ਰਬੀਉਲ ਸਾਨੀ ੧੧੨੩ ਹਿਜਰੀ ਨੂੰ ਮੁਹੰਮਦ ਅਮੀਨ ਖਾਨ ਵੀ ਉਧਰੇ ਹੀ ਭੇਜ ਦਿਤਾ।

੧੮-ਰਬੀਉਲ ਸਾਨੀ ੧੧੨੩ ਹਿਜਰੀ ਨੂੰ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਪਾਸ ਸ਼ਮਸਖਾਨ ਆਦਿ ਦੀ ਮੌਤ ਦੀ ਰਪੋਟ ਪੁੱਜੀ।

੨੩-ਰਬੀਉਲ ਸਾਨੀ ੧੧੨੩ ਹਿਜਰੀ ਨੂੰ ਹਮੀਦ ਖਾਨ ਲਾਹੌਰੋਂ ਵਾਪਸ ਆਇਆ ਅਤੇ ਹੁਸ਼ਿਆਰਪੁਰ ਦੇ ਪੜਾਅ ਤੇ ਪੇਸ਼ ਹੋਇਆ ਤੇ ਉਸੇ ਵੇਲੇ ਰਪੋਟ ਪੁੱਜੀ ਕਿ ਈਸਾ ਖਾਨ ਮੰਜ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਭਾਗੀ ਹਾਰ ਦਿਤੀ ਹੈ, ਰੁਸਤਮ ਵਲੀਖਾਨ ਤੇ ਮੁਹੰਮਦ ਅਮੀਨਖਾਨ ਪਹਿਲਾਂ ਬਹਿਰਾਮ ਪੁਰ ਵੱਲ ਵਧੇ ਅਤੇ ਪੜ੍ਹੇਲ, ਖਟੂਹਾ, ਤੇ ਬਸੋਹਲੀ ਤੋਂ ਹੋ ਕੇ ਪਸਰੂਰ ਵੱਲ ਚਲੇ ਗਏ।

੨੮-ਰਬੀਉਲ ਸਾਨੀ ੧੧੨੩ ਹਿਜਰੀ-੪ ਚੂਨ ੧੭੧੧ ਈ: ਏ ਹਾਤ ੧੭੬੮ ਬਿ: ਨੂੰ ਰੁਸਤਮ ਵਲੀਖਾਨ ਤੇ ਮੁਹੰਮਦ ਅਮੀਨ ਖਾਨ ਦੀ ਰਪੋਟ ਪੁੱਜੀ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪਸਰੂਰ ਦੇ ਮਕਾਮ ਪੁਰ ਬੰਦੇ ਨੂੰ ਹਾਰ ਦਿਤੀ ਹੈ ਅਤੇ ਉਹ ਜੰਮ੍ਹ ਦੇ ਪਹਾੜਾਂ ਵੱਲ ਨੱਸ ਗਿਆ ਹੈ।

ਮਹਾਰੋਂ ਰੁਸਤਮ ਵਲੀ ਖਾਨ ਤੇ ਮੁਹੰਮਦ ਅਮੀਨ ਖਾਨ ਵਿਚ ਅਜੋੜ ਹੋ ਗਿਆ। ਰੁਸਤਮ ਵਲੀ ਖਾਨ ਅਖੀਰ ਰਜਬ ੧੧੨੩ ਹਿਜਰੀ-ਅਖੀਰ ਅਗਸਤ ੧੭੧੧ ਈ: ਭਾਦੋਂ ੧੭੬੮ ਬਿ: ਨੂੰ ਫੜ ਲਿਆ ਗਿਆ। ਹੁਣ ਮੁਹੰਮਦ ਅਮੀਨ ਖਾਨ ਹੀ ਇਕੱਲਾ ਬੰਦੇ ਦਾ ਪਿੱਛਾ ਕਰਨ ਲਈ ਰਿਹਾ। ੧੮ ਜਿਲਹਿਜ ੧੧੨੩ ਹਿਜਰੀ-੧੨ ਜਨਵਰੀ ੧੭੧੨ ਈ: ੧੫ ਮਾਘ ੧੭੬੮ ਨੂੰ ਮੁਹੰਮਦ ਅਮੀਨ ਖਾਨ ਦੀ ਰਪੋਟ ਪੁੱਜੀ ਕਿ ਸਿੱਖਾਂ ਨਾਲ ਢਾਢੀ ਲੜਾਈ ਹੋਈ ਹੈ। ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਪੰਜ ਸੌ ਸਿਰ ਵੀ ਭੇਜੇ।

ਮੁਹੱਰਮ ੧੧੨੪ ਹਿਜਰੀ-ਫਰਵਰੀ ੧੭੧੨ ਈ: ਫੱਗਣ ੧੭੬੮ ਬਿ: ਨੂੰ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਮਰ ਗਿਆ, ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਮੁਹੰਮਦ ਅਮੀਨ ਖਾਨ ਵੀ ਵਾਪਸ ਆ ਗਿਆ।

ਹੁਣ ਬੰਦੇ ਨੇ ਸਾਢੇਰੇ ਤੇ ਜਾ ਕਬਜ਼ਾ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਕਿਲਾ ਲੋਹਗੜ੍ਹ ਦੀ ਮੁਗੰਮਤ ਕਰ ਲਈ। ਦੋ ਮਹੀਨੇ ਤਕ ਉਸਨੂੰ ਕਿਸੇ ਨੇ ਕੁਝ ਨਾ ਆਖਿਆ, ਕਿਉਂਕਿ ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਸ਼ਾਹਜ਼ਾਦਿਆਂ ਦੀ ਲੜਾਈ ਹੋ ਰਹੀ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਜਹਾਨਦਾਰ ਸ਼ਾਹੁੰ ਤਖਤ ਤੋਂ ਬੈਠਾ ਤਾਂ ਮੁਹੰਮਦ ਅਮੀਨ ਖਾਨ ਨੂੰ ਸਾਡੇਰੇ

ਵੀਰਵਾਰ ੧੦ ਵਸਾਖ ੧੯੭੨ ਨੂੰ ਦਿੱਲੀ ਰਪੋਟ ਪੁੱਜੀ ਕਿ ਗੁਰਦਾਸਪੁਰ ਵਿਚ ਬੰਦੇ ਨੇ ਤਕੜਾਈ ਕਰ ਲਈ ਹੈ।

੨੬ - ਰਬੀਉਲ ਸਾਨੀ ੧੯੨੭ ਹਿਜਰੀ, ੨ ਅਪ੍ਰੈਲ ੧੯੧੫ ਈ.: ੨੩ ਵਸਾਖ ੧੯੭੨ ਬਿ: ਨੂੰ ਰਪੋਟ ਪੁੱਜੀ ਕਿ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦਾ ਘੋਰ ਘੱਤ ਲਿਆ ਗਿਆ ਹੈ।

੨੧-ਜੀਊਲਹਜ ੧੯੨੭ ਹਿਜਰੀ, ੨ ਦਸੰਬਰ ੧੯੧੫ ਈ., ਬੁਧਵਾਰ ੮ ਪੋਹ ੧੯੭੨ ਬਿ: ਨੂੰ ਕਿਲ੍ਹਾ ਗੁਰਦਾਸਪੁਰ ਫਤਹਿ ਹੋਇਆ, ਅਤੇ ਇਹ ਖ਼ਬਰ ੨੬ ਜੀਊਲਹਜ ਨੂੰ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਪਾਸ ਪੁੱਜੀ। ਸਾਰੇ ਕੈਦੀ ਸਣੇ ਬੰਦਾ ਬਹਾਦਰ ਦੇ ਪਹਿਲਾਂ ਲਾਹੌਰ ਪੁੱਜੇ ਮਹਾਰੋਜ਼ ਜਕਰੀਆ ਖਾਨ ਦੇ ਨਾਲ ਦਿੱਲੀ ਭੇਜੇ ਗਏ।

੧੫-ਰਬੀਉਲ ਅੱਵਲ ੧੯੨੮ ਹਿਜਰੀ, ੨੧ ਫਰਵਰੀ ੧੯੧੬ ਈ., ੨ ਚੇਤ ੧੯੭੨ ਬਿ: ਨੂੰ ਬੰਦਾ ਬਹਾਦਰ ਸਣੇ ਕੈਦੀਆਂ ਦੇ ਅਗਰ ਆਬਾਦ ਦੇ ਨੇੜੇ ਪੁੱਜਾ। ੧੭-ਰਬੀਉਲ ਅੱਵਲ ੧੯੨੮ ਹਿਜਰੀ, ੨੯ ਫਰਵਰੀ ੧੯੧੬ ਈ., ਬੁਧਵਾਰ ੪ ਚੇਤ ੧੯੭੨ ਬਿ: ਨੂੰ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਇਹ ਜਲੂਸ ਦਿੱਲੀ ਪੁੱਜਾ।

੨੨-ਰਬੀਉਲ ਅੱਵਲ ੧੯੨੮ ਹਿਜਰੀ, ੫ ਮਾਰਚ ੧੯੧੬ ਈ., ਸੋਮਵਾਰ ੮ ਚੇਤ ੧੯੭੨ ਬਿ: ਤੋਂ ਸਿੱਖ ਕੈਦੀਆਂ ਦੇ ਆਮ ਕਤਲ ਦਾ ਕੰਮ ਅੰਗੇ ਹੋਇਆ। ਇਕ ਸੋ ਸਿੱਖ ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਕਤਲ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ੨੯-ਜਮਾਦੀ ਉਲ ਸਾਨੀ ੧੯੨੮ ਹਿਜਰੀ, ੯ ਜੂਨ ੧੯੧੬ ਈ., ਸਨਿਚਰ ਵਾਰ ੧੨ ਹਾਜ਼ਰ ੧੯੭੩ ਬਿ: ਨੂੰ ਬੰਦਾ ਬਹਾਦਰ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਸਰਦਾਰਾਂ ਨੂੰ (ਜਿਹੜੇ ਬੰਦਾ ਬਹਾਦਰ ਨਾਲ ਕੈਦ ਕੀਤੇ ਗਏ ਸਨ) ਕਤਲ ਕਰਨ ਲਈ ਕਿਲ੍ਹੇ ਚੋਂ ਕਢਿਆ ਅਤੇ ਦੁਖ ਦੇ ਦੇ ਕੇ ਸਭ ਨੂੰ ਕਤਲ ਕਰ ਦਿੱਤਾ।

❖ * * * * *

ਛੇਵਾਂ ਭਾਗ

ਤੱਤ ਖਾਲਸਾ ਦਾ ਅੱਡ ਹੋਣਾ

ਬੰਦਾ ਬਹਦਾਰ ਦਾ ਤੱਤ ਖਾਲਸੇ ਤੋਂ ਅੱਡ ਹੋਣਾ ਇਕ ਅੰਜਿਹਾ ਵਾਕਿਆ ਹੈ, ਜਿਸ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰਾਂ ਨੇ ਧੋਖਾ ਖਾਧਾ ਹੈ। ਹਿੰਦੂ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰਾਂ ਨੇ ਇਸ ਵਾਕੇ ਦੀ ਆੜ ਲੈ ਕੇ ਤੱਤ ਖਾਲਸਾ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਕੁਝ ਬੁਰਾ ਭਲਾ ਕਿਹਾ ਹੈ। ਪਰ ਭਾਈ ਪਰਮਾ ਨੰਦ ਜੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰਿਆਂ ਤੋਂ ਅਗੇ ਲੰਘ ਗਏ ਹਨ। ਭਾਈ ਜੀ ਨੇ ਬੁਰਾ ਭਲਾ ਆਪਣੇ ਦੀ ਥਾਂ ਤੇ ਸਿਰਿਉਂ ਹੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਨਾਲਾਇਕ ਤੇ ਨਾਮਰਦ ਬਣਾ ਦਿਤਾ ਹੈ, ਅਤੇ ਮੂਬੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਬੰਦਾ ਬਹਾਦਰ ਵਿਚ ਇਕੱਠੀਆਂ ਕਰਕੇ ਉਸਨੂੰ ਬੀਰ ਬੰਗਾਰੀ ਬਣਾ ਦਿਤਾ ਹੈ।

ਸਹੀ ਗੱਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰਾਂ ਦੀਆਂ ਇਹ ਗੱਪਾਂ ਕੇਵਲ ਨਾ ਵਾਕਫੀ ਦੇ ਕਾਰਨ ਹਨ। ਕਿਸੇ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰ ਨੇ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੀ ਹਕੂਮਤ, ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੀ ਆਮ ਜੰਤਾ ਤੇ ਸਿੱਖੀ ਦਾ ਪੂਰੀ ਵਿਚਾਰ ਨਾਲ ਮੁਤਾਲਿਆ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੇ ਵਾਕਿਆਂ ਨੂੰ ਠੀਕ ਤੌਰ ਤੇ ਸਮਝਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਹੈ।

ਇਸ ਗੱਲ ਨੂੰ ਸਾਰੇ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰਾਂ ਨੇ ਮੰਨਿਆ ਹੈ ਕਿ ਬੰਦਾ ਬਹਾਦਰ ਦੀ ਵਿਰੋਧੀ ਪਾਰਟੀ ਦੇ ਵੱਡੇ ਆਗੂ ਬਾਬਾ ਬਨੋਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸਨ, ਜੋ ਸ਼੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਰ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਅੱਲਾਦਾ ਵਿਚੋਂ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਸਾਰੀ ਸਿੱਖੀ ਵਿਚ ਇਜ਼ਤ ਨਾਲ ਵੇਖੇ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਉਸ ਵੇਲੇ ਬਾਬਾ ਬਨੋਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਪੁਤ੍ਰ ਬਾਬਾ ਕਾਹਨ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਅਤੇ ਬਾਬਾ ਕਾਹਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਸਪੁਤ੍ਰ ਬਾਬਾ ਮੇਰੀ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਤਿੰਨੇ ਹੀ ਮਸ਼ਹੂਰ ਲੀਡਰ ਸਨ। ਬਾਬਾ ਮੇਰੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਖਾਲਿਸ “ਭੁਜੰਗੀ” ਸਨ, ਜੋ ਕਿਸੇ ਕਾਰਨ, ਕਿਸੇ ਲਾਲਜ਼ ਯਾ ਕਿਸੇ ਨੀਤੀ ਕਰਕੇ ਵੀ ਮਹਾਰਾਜ ਦਸਮ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਜੀ ਦੇ ਸਮੇਂ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਚੱਲਤ ਰਸਮਾਂ ਨੂੰ ਤੋੜਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਅਜਿਹੇ ਹੀ ਕੱਟੜ ਖਾਲਸਾ ਬੀਰਾਂ ਦਾ ਨਮੁ “ਤੱਤ ਖਾਲਸਾ” ਪੈ ਗਿਆ ਸੀ, ਜੋ ਕਿਸੇ ਵੀ ਕੀਮਤ ਤੇ ਅਸੂਲ ਵਿਰੁਧ ਬੰਦਾ ਬਹਾਦਰ ਦੀ ਕੋਈ ਗੱਲ ਮੰਨਣ ਨੂੰ ਤਿਆਰ ਨਹੀਂ ਸਨ।

ਸਿੱਖ ਬੰਦਾ ਬਹਾਦਰ ਦੇ ਹੁਕਮਾਂ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਦਸਮੇਸ਼ ਜੀ ਦੇ ਹੁਕਮਾਂ ਤੁੱਲ ਮੰਨਦੇ ਸਨ। ਸਰਹੰਦ ਦੇ ਫਤਹਿ ਹੋਣ ਤਕ ਕਿਸੇ ਨੇ ਕੋਈ ਸ਼ੱਕ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਪਰੰਤੁ ਸਰਹੰਦ ਫਤਹਿ ਹੋਣ ਮਹਾਰਾਜਾ ਜਦ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਇਸ ਨੂੰ ਉੱਕਾ ਹੀ ਉਜਾੜਨਾ ਚਾਹਿਆ (ਜਿਹਾ ਕਿ ਮਹਾਰੰ ੧੯੨੦ ਵਿਚ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਕੀਤਾ) ਤਾਂ ਬੰਦਾ ਬਹਦਾਰ ਨੇ ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਆਗਿਆ ਨਾ ਦਿਤੀ। ਗੱਲ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਸ਼ਹਿਰ ਵਾਸੀਆਂ ਨੇ ਇਕ ਭਾਰੀ ਰਕਮ ਬਤੌਰ ਤਾਵਾਨ ਬੰਦਾ ਬਹਦਾਰ ਨੂੰ ਦੇ ਦਿਤੀ ਤੇ ਸ਼ਹਿਰ ਉਜਾੜਨੋਂ ਬਚਾ ਲਿਆ। ਉਸੇ ਵੇਲੇ “ਭੁਜੰਗੀਆਂ” ਨੇ ਆਖ ਦਿਤਾ ਸੀ ਕਿ ‘ਬੰਦਾ’ ਲਾਲਚ ਵਿਚ ਆ ਕੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਹੁਕਮ ਵਿਰੁਧ ਚੱਲ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਸਰਹੰਦ ਦੀ ਇੱਟ ਨਾਲ ਇੱਟ ਖੜਕਾ ਕੇ ਇਸ ਨੂੰ ਉਜਾੜ ਦੇਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਸੀ।

ਬੰਦਾ ਸਿੱਖ ਹੋਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਬੈਰਾਗੀ ਸੀ। ਇਸ ਲਈ ਸਿੱਖ ਹੋ ਕੇ ਵੀ ਉਸ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਬੈਰਾਗੀਆਂ ਵਾਲੇ ਸੰਸਕਾਰ ਰਹੇ। ਉਹ ਬੈਰਾਗੀਆਂ ਵਾਂਗ ਮਹਾਂ ਪ੍ਰਸਾਦ ਤੋਂ ਨਫਰਤ ਕਰਦਾ ਅਤੇ ਛੁਤ ਛਾਤ ਹਿੰਦੀਆਂ ਵਾਂਗ ਹੀ ਮੰਨਦਾ ਸੀ। ਇਹ ਇਕ ਕੁਦਰਤੀ ਗੱਲ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਅੱਡੀ ਛੇਤੀ ਆਪਣੇ ਪੁਰਾਣੇ ਖਿਆਲਾਂ ਨੂੰ ਬਦਲ ਨਹੀਂ ਸੀ ਸਕਦਾ, ਖਾਸ ਕਰ ਉਸ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਜਦ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸਿੱਖਾ ਦਾ ਗੁਰੂ ਸਮਝਣ ਲੱਗ ਗਿਆ ਹੋਵੇ। ਜੇ ਸ੍ਰੀ ਦਸਮੇਸ਼ ਜੀ ਮੌਜੂਦ ਹੁੰਦੇ ਤਦ ਤਾਂ ਬੰਦਾ ਬਹਦਾਰ ਦੀਆਂ ਇਹ ਕਚਿਆਈਆਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਦੂਰ ਹੋ ਜਾਂਦੀਆਂ ਪਰ ਚੁੱਕੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਥਾਂ ਉਹ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਹੀ ਗੁਰੂ ਸਮਝਣ ਲੱਗ ਪਿਆ ਸੀ, ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਉਸ ਦੇ ਦਬੇ ਹੋਏ ਖਿਆਲ ਅਮਲ ਵਿਚ ਆਉਣ ਲੱਗ ਪਏ ਤੇ ਉਹ ਖੁਲ੍ਹੇ ਤੌਰ ਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਮਹਾਂ ਪ੍ਰਸਾਦ ਤੋਂ ਪ੍ਰੇਜ਼ ਕਰਨ ਤੇ ਛੁਤ ਛਾਤ ਮੰਨਣ ਦੀਆਂ ਹਦਾਇਤਾਂ ਦੇਣ ਲੱਗ ਪਿਆ ਅਤੇ ਨੀਲੇ ਰੰਗ ਦੀ ਥਾਂ ਸੂਹੇ ਰੰਗ ਦੇ ਕੱਪੜਿਆਂ ਦਾ ਰਿਵਾਜ ਜਾਰੀ ਕਰ ਦਿਤਾ।

ਜਿਹਾ ਕਿ ਦੱਸਿਆ ਜਾ ਚੁਕਾ ਹੈ ਆਮ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਇਹ ਯਕੀਨ ਸੀ ਕਿ ‘ਬੰਦਾ’ ਅਸਲ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਦਸਮੇਸ਼ ਜੀ ਆਪ ਹੀ ਹਨ। ਇਸ ਲਈ ਬੰਦਾ ਬਹਦਾਰ ਜੋ ਕੁਝ ਆਖਦਾ ਸੀ ਆਮ ਸਿੱਖ ਉਸ ਨੂੰ ਮੰਨ ਲੈਂਦੇ ਸਨ। ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਇਸ ਸ਼ਰਧਾ ਨੇ ਬੰਦੇ ਦੇ ਦਿਲ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਬਣਨ ਦਾ ਖਿਆਲ ਪੈਦਾ ਕਰ ਦਿਤਾ ਅਤੇ ਸਰਹੰਦ ਦੀ ਫਤਹਿ ਪਿਛੋਂ ਜਦ ਉਸਦੇ ਹੱਥ ਲੱਖਾਂ ਰੁਪਏ ਆ ਗਏ ਤਾਂ ਉਸ ਦਾ ਦਿਮਾਗ ਫਿਰ ਗਿਆ ਅਤੇ ਉਸ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਦਸਮੇਸ਼ ਜੀ ਦੇ ਹੁਕਮਾਂ ਵਿਰੁਧ ਚਲਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿਤਾ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਸਾਫ਼ ਹੁਕਮ ਸੀ ਕਿ ਸ਼ਾਦੀ ਨਾ ਕਰਨਾ ਅਤੇ ਸਦਾ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਰਾਏ ਤੇ ਚਲਣਾ। ਜਦ ਕੋਈ ਅੰਖ ਆਣ ਬਣੇ ਤਾਂ ਪੰਜ ਭੁਜੰਗੀ ਅਰਦਾਸਾ ਕਰਨ, ਮੈਂ ਉਸੇ ਵੇਲੇ ਸਹਾਇਤਾ ਲਈ ਪੁੱਜ ਜਾਵਾਂਗਾ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਹੁਕਮਾਂ ਵਿਰੁਧ ਬੰਦੇ ਨੇ ਸ਼ਾਦੀ ਕਰ ਲਈ ਅਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਰਾਏ ਅਨੁਸਾਰ ਚਲਣ ਦੀ ਥਾਂ ਉਹ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਰਾਏ ਦੇ ਅਧੀਨ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪਿਆ। ਉਸ ਵੇਲੇ ਕਾਮਯਾਬੀ ਬੰਦਾ ਬਹਦਾਰ ਦੇ ਪੈਰ ਚੁੰਮ ਰਹੀ ਸੀ। ਇਸ ਕਾਮਯਾਬੀ ਨੇ ਬੰਦੇ ਦੇ ਦਿਮਾਗ ਨੂੰ ਫੇਰ ਦਿਤਾ ਤੇ ਇਸੇ ਕਾਮਯਾਬੀ ਨੇ ਆਮ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚ ਬੰਦਾ ਬਹਦਾਰ ਦੀ ਨਿਸ਼ਬਤ ਗੁਰੂ ਦੀ ਸ਼ਰਧਾ ਪੈਦਾ ਕਰ ਦਿਤੀ।

ਬੰਦਾ ਬਹਦਾਰ ਨੂੰ ਵੇਖਕੇ ਆਮ ਸਿੱਖ ਵੀ ਮਹਾਂ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦਿ ਤੋਂ ਪ੍ਰੇਜ਼ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪਏ, ਅਤੇ ‘ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਫਤਹਿ’ ਦੀ ਥਾਂ ‘ਸੱਚੇ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਫਤਹਿ’ ਆਖਣ ਲੱਗ ਪਏ, ਕਿਉਂਕਿ ਬੰਦਾ ਬਹਦਾਰ ਆਪਣੇ ਆਪਨੂੰ ‘ਸੱਚਾ ਸਾਹਿਬ’ ਆਖਵਾਣ ਲੱਗ ਪਿਆ ਸੀ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਭਾਵੇਂ ਬੰਦਾ ਬਹਦਾਰ ਦੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਬਹੁਤ ਵਧ ਗਈ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ‘ਬੰਦੀ ਸਿੱਖ’ ਆਖਦੇ ਸਨ, ਪਰ ‘ਗੁਰੂ ਦੇ ਸਿੱਖ’ ਤੇ ‘ਭੁਜੰਗੀ’ ਵੀ ਕਾਫ਼ੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਮੌਜੂਦ ਸਨ। ‘ਗੁਰੂ ਦੇ ਸਿੱਖ’ ਤਾਂ ਨੀਤੀ ਦੇ ਖਿਆਲ ਨਾਲ ਬੰਦਾ ਬਹਦਾਰ ਨੂੰ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਸੀ ਆਖਦੇ, ਪਰ ‘ਭੁਜੰਗੀ ਪਾਰਟੀ’ ਖੁਲ੍ਹੇ ਤੌਰ ਤੇ ਬੰਦਾ ਬਹਦਾਰ ਦੇ ਵਿਰੁਧ ਸੀ ਅਤੇ ਕਿਸੇ ਨੀਤੀ ਆਦਿ ਦਾ ਖਿਆਲ ਨਾ ਕਰਕੇ ਬੰਦਾ ਬਹਦਾਰ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਦਸਮੇਸ਼ ਜੀ ਦੇ ਹੁਕਮਾਂ ਦੀ ਵਿਰੋਧਤਾ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਆਖਦੀ ਸੀ। ਇਹੋ ‘ਭੁਜੰਗੀ ਪਾਰਟੀ’ ਪਿਛੋਂ ‘ਤੱਤ ਖਾਲਸਾ’ ਦੇ ਨਾਮ ਨਾਲ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹੋਈ।

ਬੰਦਾ ਬਹਦਾਰ ਦੇ ਵੇਲੇ ਮੁਤਵਾਤਰ ਇਤਨੀਆਂ ਲੜਾਈਆਂ ਇਗੜੇ ਸਾਹਮਣੇ ਰਹੇ ਕਿ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਸੰਜੀਦਗੀ ਨਾਲ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕਰਨ ਕਰਾਉਣ ਦੀ ਵੇਹਲ ਹੀ ਨਾ ਲੱਗੀ ਜੋ ‘ਪੰਥ’ ਨੂੰ ਕਿਹੜਾ ਰਾਹ ਇਖਤਿਆਰ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਨਵਾਂ ਯਾ ਪੁਰਣਾ। ਜਿਸਨੂੰ ਜਿਹੜਾ ਰਾਹ ਪੰਜਦ ਆਇਆ ਉਹ ਉਸੇ ਤੇ ਚੱਲਣ ਲੱਗ ਪਿਆ ਅਤੇ ਕਿਸੇ ਨੇ ਇਕ ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਬੁਰਾ ਭਲਾ ਨਾ ਕਿਹਾ, ਭਾਵੇਂ ਵਿਰੋਧਤਾ ਦੇ ਸਾਮਾਨ ਪੈਦਾ ਹੋ ਰਹੇ ਸਨ।

ਆਮ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਇਹ ਖਿਆਲ ਹੈ ਕਿ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਫੁੱਟ ਵਿਚ ਸਰਕਾਰ ਦਾ ਹੱਥ ਸੀ। ਮੈਨੂੰ ਇਸ ਖਿਆਲ ਵਿਚ ਵਜ਼ਨ ਨਹੀਂ ਜਾਪਦਾ ਜੋ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਇਤਨੀ ਦੂਰ ਦੀ ਗੱਲ ਸੁਝ ਆਈ ਹੋਵੇ ਕਿ ਉਸ ਨੇ ਮਾਤਾ ਸੁੰਦਰੀ ਜੀ

ਮੁਕਾਬਲਾ ਮੈਂ ਜਾਨ ਤੋੜ ਕਰ ਲੜੇ।
 ਯਮਾਨ ਕਾ ਜੰਗ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਿਆ, ਕੁਸ਼ਤੋਂ
 ਕੇ ਪੁਸ਼ਤੇ ਲਗਨੇ ਲਗੇ। ਸ਼ਾਹੀ ਫੌਜ ਭੁਛ
 ਅੱਤੇ ਸਮਝ ਕਰ ਆਈ ਥੀ, ਉਸ ਨੇ ਸਮਝ
 ਕਾ ਜਾਤੇ ਹੀ ਬੈਰਾਗੀ ਕੇ ਗ੍ਰਿਡਤਾਰ ਕਰ
 ਲੇਂਗੇ ਲੇਕਿਨ ਵਹਾਂ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕੀ ਚੋਟ ਥੀ।
 ਅਖਿਰ ਸ਼ਾਹੀ ਫੌਜ ਕੇ ਪਾਊਂ ਉਖੜ ਗਏ,
 ਅੱਤੇ ਵੱਡ ਅਪਨੇ ਸਾਥੀਓਂ ਕੀ ਲਾਸ਼ੋਂ
 ਅੱਤੇ ਬਹੁਤ ਸੇ ਸਮਾਨ ਕੇ ਛੋੜ ਕਰ ਭਾਗ
 ਨਿਕਲੇ। ਲਾਹੌਰ ਕਾ ਸੂਬਾ ਅਸਲਮ ਖਾਨ
 ਭੀ ਮਦਦ ਲੇ ਕਰ ਆਇਆ, ਬੈਰਾਗੀ ਨੇ
 ਇਸੇ ਬਟਾਲਾ ਕੇ ਕਰੀਬ ਸ਼ਿਕਸਤ ਦੀ।”

ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਾਕਿਆਂ ਦਾ ਕਿਸੇ ਪ੍ਰਮਾਣੀਕ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਜ਼ਿਕਰ ਨਹੀਂ। ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਭਾਈ ਜੀ ਨੇ ਇਹ ਸਮਾਚਾਰ ਕਿਥੋਂ ਲਏ ਹਨ। ਮੁਹੰਮਦ ਅਸਲਮ ਖਾਨ ਨੂੰ ਮਰਿਆਂ ਉਸ ਵੇਲੇ ਤਿੰਨਾਂ ਸਾਲਾਂ ਤੋਂ ਵਧੀਕ ਹੋ ਚੁਕੇ ਸਨ ਤੇ ਉਸ ਵੇਲੇ ਲਾਹੌਰ ਦਾ ਸੂਬੇਦਾਰ ਅਬਦੂਲ ਸਮੱਦ ਖਾਨ ਸੀ ਜਿਹੜਾ ਭੱਟੀਆਂ ਦੀ ਸਰਕੋਬੀ ਵਾਸਤੇ ਲੱਖੀ ਜੰਗਲ ਵਲ ਗਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਮੈਂ ਆਖ ਸਕਦਾ ਹਾਂ ਜੋ ਨੈਨਾ ਕੋਟ ਦੀ ਲੜਾਈ ਦਾ ਸਾਰਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕੇਵਲ ਗੱਪ ਹੈ ਅਤੇ ‘ਜੈ ਧਰਮ’ ਦੇ ਜੈਕਾਰਿਆਂ ਦਾ ਭਾਈ ਜੀ ਪਾਸ ਕੋਈ ਪਰਮਾਣ ਨਹੀਂ। ਦੂਸਰੀ ਥਾਂ ਤੇ ਆਪ ਲਿਖਦੇ ਹਨ:

“ਇਸ ਨੇ ਪਹਿਲੇ ਕਲਾਨੌਰ ਪਰ ਚੜਾਈ
 ਕੀ। ਨਵਾਬ ਫਤਹਿ ਦੀਨ ਰੁਪਯਾ ਅੱਤੇ ਘੋੜੇ
 ਨਜ਼ਰਾਨਾ ਲੇ ਕਰ ਮਿਲਾ ਅੱਤੇ ਅਤਾਇਤ
 ਕਬੂਲ ਕਰ ਲੈ। ਇਸ ਕੇ ਬਾਦ ਸਿਆਲਕੋਟ
 ਕਾ ਰੁਖ ਕੀਆ। ਵਹਾਂ ਕਿਸੀ ਨੇ ਮਜ਼ਾਹਮਤ
 ਨਾ ਕੀ। ਵਹਾਂ ਸੇ ਵਜੀਰਾ ਬਾਦ, ਗੁਜਰਾਂ
 ਵਾਲਾ ਕੇ ਇਲਾਕੇ ਕੋ ਯਕੇ ਬਾਦ ਦੀਗਰੇ
 ਅਪਨੇ ਕਬਜ਼ੇ ਮੈਂ ਕਰ ਲੀਆ। ਬਾਦ ਅਜਾਂ

ਦੜਪ, ਧੰਨੀ, ਪੋਠੋਹਾਰ ਵਰਗੈਰਾ ਮੈਂ ਲੁਟ
 ਮਾਰ ਕਰਤਾ ਹੁਆ ਚਲਾ ਗਿਆ।”

ਇਹ ਸਮਾਚਾਰ ਵੀ ਕਿਸੇ ਪ੍ਰਮਾਣੀਕ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੇ। ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਭਾਈ ਜੀ ਨੂੰ ਇਹ ਕਿਥੋਂ ਪਤਾ ਲਗੇ। ਕਲਾਨੌਰ ਦਾ ਨਵਾਬ ਫਤਹਿ ਦੀਨ ਅਜ ਤਕ ਕਦੇ ਨਹੀਂ ਸੁਣਿਆ। ਕਲਾਨੌਰ ਤਾਂ ਉਸ ਵੇਲੇ ਬੰਦਾ ਬਹਾਦਰ ਦੇ ਕਬਜ਼ੇ ਵਿਚ ਹੀ ਸੀ ਇਸ ਤੇ ਚੜ੍ਹਾਈ ਕਰਨ ਦੇ ਕੀ ਅਰਥ। ਨਾਲੋਂ ਬੰਦਾ ਬਹਾਦਰ ਦਾ ਝਨਾਂ ਨੂੰ ਟੱਪ ਧੰਨੀ ਪੋਠੋਹਾਰ ਵਲ ਜਾਣਾ ਤਾਂ ਕਿਸੇ ਪੁਰਾਣੀ ਤੋਂ ਪੁਰਾਣੀ ਰਵਾਇਤ ਵਿਚ ਵੀ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦਾ।

ਇਸ ਵੇਲੇ ਤਕ ਭਾਈ ਜੀ ਸਾਰੀਆਂ ਜਿੱਤਾਂ ਦੀ ਕੌਜੀ ਬੈਰਾਗੀ ਦੀ ਜਾਤ ਨੂੰ ਹੀ ਬਣਾਈ ਆਏ ਹਨ। ਜਿਥੇ ਬੈਰਾਗੀ ਗਿਆ ਜਿੱਤ ਹੋ ਗਈ, ਜਿਥੇ ਬੈਰਾਗੀ ਨਾ ਹੋਇਆ, ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਹਾਰ ਹੋ ਗਈ। ਭਾਵ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਬੈਰਾਗੀ ਵਿਚ ਸੀ ਨਾ ਕਿ ਬੈਰਾਗੀ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚ। ਪ੍ਰੰਤੂ ਸਹੀ ਵਾਕਿਆਂ ਨੇ ਭਾਈ ਜੀ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਖੋਲ ਦਿਤੀਆਂ। ਆਪ ਲਿਖਦੇ ਹਨ:

“ਲੇਕਿਨ ਇਸ ਅਮਰ ਮੈਂ ਕੋਈ ਸੁਭਾ
 ਕੀ ਗੁੰਜਾਇਸ਼ ਨਹੀਂ ਕਿ ਇਸ ਤਹਰੀਕ ਸੇ
 ਬੈਰਾਗੀ ਕੀ ਤਾਕਤ ਨਿਹਾਇਤ ਕਮਜ਼ੋਰ ਹੋ
 ਗਈ, ਅੱਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਕੇ ਅੰਦਰ ਹਿੰਦੂਓਂ ਸੇ
 ਅਲਹੈਦਗੀ ਕਾ ਖਿਆਲ ਉਸ ਵਕਤ ਸੇ
 ਜ਼ੋਰ ਸੇ ਕਾਮ ਕਰਨੇ ਲਗਾ।”

ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਹਮਲੇ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਆਪ ਲਿਖਦੇ ਹਨ:

“ਬੈਰਾਗੀ ਕੀ ਫੌਜ ਕਾ ਦਿਲ ਟੂਰ ਗਿਆ,
 ਜਿਨ ਲੋਗਾਂ ਕੇ ਸਾਥ ਮਿਲ ਕਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ
 ਕਈ ਸਾਲ ਇਤਨੀ ਲੜਾਈਓਂ ਮੈਂ ਤਲਵਾਰ
 ਚਲਾਈ ਥੀ, ਅਥ ਉਨ ਪਰ ਤਲਵਾਰ ਕਾ
 ਵਾਰ ਕਰਨਾ ਇਨ ਕਾ ਦਿਲ ਬਰਦਸ਼ਤ ਨਾ
 ਕਰ ਸਕਾ। ਬੈਰਾਗੀ ਕੀ ਫੌਜ ਨੇ ਮੈਦਾਨ ਸੇ
 ਕਦਮ ਹਟਾ ਲੀਆ ਅੱਤੇ ਗੁਰਦਾਸਪੁਰ ਆ ਗਈ।”

ਅਖੀਰ ਵਿਚ ਪੋਠੋਹਾਰ ਦੀ ਮੁਹਿਮ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰਕੇ ਆਖ ਲਿਖਦੇ ਹਨ:

ਸੱਤਵਾਂ ਭਾਗ

ਬੰਦਾ ਬਹਾਦਰ ਕੌਣ ਸੀ?

ਹਣ ਅਖੀਰੀ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਇਹ ਰਹਿ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਬੰਦਾ ਬਹਾਦਰ ਕੌਣ ਸੀ? ਭਾਈ ਜੀ ਨੇ ਬਦੇ ਬਦੀ ਇਸ ਨੂੰ ਬੈਰਾਗੀ ਲਿਖਿਆ ਹੈ। ਅਸਲ ਵਿਚ ਉਹ ਗੁਰੂ ਦਾ ਸਿੱਖ ਸੀ ਅਤੇ ਦੂਜਿਆਂ ਸਿੱਖਾਂ ਵਾਂਗ ਉਹ ਹਰ ਇਕ ਸਿੱਖੀ ਅਸੂਲ ਤੇ ਨਿਸਚਾ ਰਖਦਾ ਸੀ। ਬੰਦਾ ਕੌਣ ਸੀ? ਇਸ ਦਾ ਉਤਰ 'ਬੰਦੀ ਖਾਲਸਾ ਹੈ'।

ਬੰਦਾ ਬਹਦਾਰ ਜਦ ਦਿੱਲੀ ਵਿਚ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਇਆ ਤਾਂ ਸਮੇਂ ਦੇ ਰਿਵਾਜ ਅਨੁਸਾਰ ਇਕ ਆਦਮੀ ਨੇ ਨੱਕੇ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਜਾ ਕੇ ਮਸ਼ਹੂਰ ਕਰ ਦਿਤਾ ਜੋ ਬੰਦਾ ਮੈਂ ਹੀ ਹਾਂ ਤੇ ਆਪਣੇ ਫੱਟਾਂ ਦੇ ਰਾਜੀ ਹੋ ਜਾਣ ਪੁਰ ਦਿੱਲੀਓਂ ਆ ਗਿਆ ਹਾਂ। ਇਹ ਆਦਮੀ ਪਿੰਡ ਭੁਚੋਕੇ ਠੱਕਰ ਤੋਂ ਉਠ ਕੇ ਜੰਮ੍ਹ ਦੇ ਪਹਾੜਾਂ ਵਲ ਚਲਾ ਗਿਆ ਅਤੇ ਰਿਆਸੀ ਦੇ ਨੇੜੇ ਚੰਦਰ ਭਾਗਾ ਦੇ ਕੰਢੇ ਰਹਿਣ ਲੱਗ ਪਿਆ। ਜਿਥੇ ਅੱਜ ਕੱਲ 'ਡੇਹਰਾ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ' ਹੈ। ਪੰਜਾਬ ਦੇ 'ਬੰਦੀ' ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਜਦ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਦੇ ਜੀਉਂਦੇ ਹੋਣ ਦੀ ਬਖਰ ਮਿਲੀ ਤਾਂ ਉਹ ਵਾਹੋ ਦਾਹੀ ਜੰਮ੍ਹ ਦੇ ਪਹਾੜ ਵਲ ਜਾਣ੍ਹ ਲੱਗ ਪਏ ਅਤੇ ਆਪਣੀਆਂ ਪਹਿਲੀਆਂ ਰਸਮਾਂ ਨੂੰ ਨਵੇਂ ਸਿਰਿਓਂ ਤਾਜ਼ਾ ਕਰ ਲਿਆ।

ਭਾਵੇਂ ਕੋਈ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰ ਇਸ ਗੱਲ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਮੰਨਦਾ ਕਿ ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਅਸਲੀ ਬੰਦਾ ਬਹਾਦਰ ਸੀ ਪਰ ਇਸ ਵਿਚ ਕੋਈ ਸ਼ੱਕ ਨਹੀਂ ਕਿ ਬੰਦੀ ਖਾਲਸਾ ਦੀਆਂ ਜੋ ਰਸਮਾਂ ਬੰਦਾ ਬਹਾਦਰ ਦੇ ਵੇਲੇ ਸਨ ਉਹੋ ਪਿੱਛੋਂ ਰਹੀਆਂ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਕੋਈ ਫਰਕ ਨਾ ਆਇਆ। ਸਾਰੇ ਬੰਦੀ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਦੇ ਡੇਹਰੇ ਨੂੰ ਇਸ ਵੇਲੇ ਤਕ ਉਸੇ ਨਿਸਚੇ ਨਾਲ ਮੰਨਦੇ ਹਨ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਰਾਮ ਰਾਈਏ ਸਿੱਖ ਬਾਬਾ ਰਾਮ ਰਾਏ ਜੀ ਦੇ ਡੇਹਰੇ ਨੂੰ ਮੰਨਦੇ ਹਨ ਜਿਹੜਾ ਡੇਹਰਾ ਦੂਨ ਵਿਚ ਹੈ।

੧੯੦੨ ਈ: ਵਿਚ ਮੈਨੂੰ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਦੇ ਡੇਹਰੇ ਕੁਝ ਦਿਨ ਰਹਿਣ ਦਾ ਅਵਸਰ ਮਿਲਿਆ ਸੀ। ਉਸ ਵੇਲੇ ਬੰਦੀ ਸਿੱਖਾਂ ਬਾਬਤ ਜੋ ਹਾਲਾਤ ਮੈਂ ਛਪਵਾਏ ਸਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕੁਝ ਹਿੱਸਾ ਏਥੇ ਲਿਖਦਾ ਹਾਂ।

ਬੰਦੀਆਂ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਘਰ ਤੇ ਪੂਰਾ ਪੂਰਾ ਨਿਸਚਾ ਹੈ। ਉਹ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਤੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਹੋਰ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਮੰਨਦੇ। ਅਰਦਾਸ ਵਿਚ ਦਸਾਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀਆਂ ਦਾ ਨਾਮ ਲੈ ਕੇ ਮਗਰੋਂ ਬੰਦਾ ਬਹਾਦਰ, ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਜੁਝਾਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤੇ ਫਤਹਿ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਨਾਮ ਲੈਂਦੇ ਹਨ। ਪਰੰਤੂ ਨਾਮਧਾਰੀਆਂ ਵਾਂਗ ਯਾਤ੍ਰਾਵੀਂ, ਬਾਰ੍ਵਾਵੀਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਨਹੀਂ ਆਖਦੇ। ਦਮਦਮਾ ਅਰਸਾਤ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਸਦੀਵ ਪਹਿਰ ਰਾਤ ਰਹਿੰਦੀ ਨੌਬਤ ਵੱਜਦੀ ਅਤੇ ਸਵੇਰ ਸ਼ਾਮ ਕੀਰਤਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਪਰੰਤੂ ਅੱਜ ਕੱਲ ਇਸ ਵਿਚ ਕੁਝ ਢਿੱਲ ਆ ਗਈ ਹੈ। ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਰਹਿਰਾਸ, ਪਿਛੋਂ ਚੌਕੀ ਚੜ੍ਹਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਸ਼ਬਦ ਪੜ੍ਹਦੀ ਸੰਗਤ ਦਮਦਮਾ ਦੀ ਪਰਕਰਮਾਂ ਕਰਦੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਬੰਦੀ ਗੰਗਾ ਵਿਚ ਭੁੱਲ (ਹੱਡੀਆਂ) ਨਹੀਂ ਪਾਂਦੇ। ਉਹ ਦੀਵਾਲੀ, ਵਸਾਖੀ ਦੇ ਸਮੇਂ ਜਦ ਦਰਸ਼ਨਾਂ ਨੂੰ ਆਉਂਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਡੇਹਰੇ ਦੇ ਤਲੇ ਵਗਦੀ ਚੰਦਰ ਭਾਗਾ ਵਿਚ ਹੀ ਭੁੱਲ ਪ੍ਰਵਾਹ ਕਰ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਦਮਦਮੇ ਵਿਚ ਉਹ ਸਾਰੀਆਂ ਰਸਮਾਂ ਅਦਾ ਕੀਤੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ ਜੋ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿ ਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਨਾਵਾਕਡ ਆਦਮੀ ਬਿਨਾਂ ਦੱਸੇ ਸਮਝ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ ਕਿ ਇਹ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਗੁਰਦਵਾਰੇ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਫਿਰਕੇ ਦਾ ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਹੈ। ਗੱਦੀਨਸ਼ੀਨ ਵੱਲੋਂ ਜੋ ਹੁਕਮਨਾਮਾ ਸੰਗਤਾਂ ਵਲ ਭੇਜਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਉਸ ਤੇ ਜਿਹੜੀ ਮੋਹਰ ਲਗਾਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਉਸ ਵਿਚ ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਲਿਖੇ ਹੋਏ ਹਨ:

“ਦੇਗੋ ਤੇਗੋ ਫਤਿਹੋ ਨਗਰਤ ਬੇ ਦਰੰਗ,
ਯਾਫਤ ਅਜ ਨਾਨਕ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ।”

ਹੁਕਮਨਾਮਾ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨਾਲ ਸ਼ੁਰੂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ:

੧ਓਕਾਰ ਸਤਿਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ

ਫਤਹਿ ਸੱਚੇ ਸਾਹਿਬ ਕੀ

ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਸੱਚੇ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਕੇ ਤਖਤ ਕੀ ਸਲਾਮੀ (ਫਲਾਣਾ ਸ਼ਬਦ) ਅਰ ਤਮਾਮ ਸਾਧ ਸੰਗਤ ਸਾਕਿਨ (ਫਲਾਣਾ) ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਰੱਖੇਗਾ। ਗੁਰੂ ਗੁਰੂ ਜਪਣਾ ਜਨਮ ਸੰਵਰੇਗਾ ਆਦਿ।

ਕੋਈ ਆਦਮੀ ਜਿਸ ਨੂੰ ਬੰਦੀ ਖਾਲਸਿਆਂ ਨਾਲ ਵਾਹ ਪਿਆ ਹੋਵੇ ਇਹ ਨਹੀਂ ਆਖ ਸਕਦਾ ਕਿ ਇਹ ਸਿੱਖ ਨਹੀਂ ਹਨ। ਦਮਦਮਾ ਦੀ ਮੋਹਰ

ਅੱਠਵੰਂ ਭਾਗ

ਫੇਕੀਆਂ ਦਲੀਲਾਂ ਦੇ ਨਿੱਗਰ ਉੱਤਰ

ਡੇਢ ਕੁ ਸਾਲ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਮੈਂ ਇਕ ਸੈਚੀ ਉਰਦੂ ਵਿਚ ਛਪਵਾਈ ਸੀ, ਜਿਸਦਾ ਨਾਮ ਸੀ 'ਬੰਦਾ ਬਹਾਦਰ ਕੌਨ ਥਾ'। ਉਸ ਵਿਚ ਮੈਂ ਭਾਈ ਪਰਮਾਨੰਦ ਜੀ ਦੀ ਕਿਤਾਬ 'ਬੀਰ ਬੈਰਾਗੀ' ਦੀਆਂ ਇਤਿਹਾਸਕ ਭੁੱਲਾਂ ਦੱਸੀਆਂ ਸਨ। ਮੇਰੀ ਉਸ ਸੈਚੀ ਦਾ ਕੁਝ ਉੱਤਰ ਭਾਈ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਅਖਬਾਰ 'ਹਿੰਦੂ' ਦੇ ਬੀਰ ਬੈਰਾਗੀ ਨੰਬਰ ਵਿਚ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਜਿਸ ਬਾਬਤ ਮੈਂ ਕੁਝ ਕੁ ਲਿਖਣ ਦੀ ਲੋੜ ਪਈ ਹੈ।

ਆਪਣੀ ਸੈਚੀ ਵਿਚ ਮੈਂ ਇਹ ਸਿੱਧ ਕੀਤਾ ਸੀ ਕਿ ਬੰਦਾ ਬਹਾਦਰ ਬੈਰਾਗੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਬਲਕਿ ਗੁਰੂ ਕਾ ਸਿੱਖ ਸੀ ਅਤੇ ਭਾਈ ਜੀ ਨੇ 'ਬੀਰ ਬੈਰਾਗੀ' ਵਿਚ ਅਨੇਕ ਗੱਲਾਂ ਗਲਤ ਅਤੇ ਜਾਣ ਬੁਝ ਕੇ ਗਲਤ ਲਿਖੀਆਂ ਹਨ। ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਭੁੱਲਾਂ ਤੇ ਗਲਤ ਗੱਲਾਂ ਬਾਬਤ ਇਹ ਲਿਖਕੇ ਟਾਲ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਕਿ ਅਸਾਂ ਅੱਡ ਅੱਡ ਕਿਤਾਬਾਂ ਵਿਚੋਂ ਨੋਟ ਲੈ ਕੇ ਇਹ ਜੀਵਨ ਲਿਖਿਆ ਸੀ। ਜੇਕਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਿਤਾਬਾਂ ਲਿਖਣ ਵਾਲਿਆਂ ਨੇ ਭੁੱਲਾਂ ਕੀਤੀਆਂ ਹੋਣਗੀਆਂ ਤਾਂ ਭੁੱਲਾਂ ਦਾ ਭਾਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਿਰ ਹੈ। ਏਸ ਗੱਲ ਦੀ ਪਰਵਾਹ ਨਹੀਂ ਹੈ।

ਸ਼੍ਰੋਕ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜੋ ਲੇਖਕ ਮੋਟੀਆਂ ਮੋਟੀਆਂ ਇਤਿਹਾਸਕ ਭੁੱਲਾਂ ਨੂੰ ਲੱਭ ਕੇ ਸੋਧ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ ਉਹ ਇਹ ਜਤਨ ਕਿਉਂ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਕ ਸਿੱਖ ਸੂਰਮੇ ਨੂੰ ਕੁ-ਸਿੱਖ ਬਣਾ ਦੇਵੇ? ਦੋ ਸੌ ਸਾਲ ਤੋਂ ਇਹ ਗੱਲ ਮੰਨੀਂਦੀ ਆਈ ਹੈ ਕਿ ਬੰਦਾ ਬਹਾਦਰ ਗੁਰੂ ਦਾ ਸਿੱਖ ਸੀ। ਬੰਦਾ ਬਹਾਦਰ ਨੂੰ ਬੈਰਾਗੀ ਲਿਖਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਚਾਹੀਦਾ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਸਮਕਾਲੀ ਇਤਿਹਾਸਾਂ ਦੀ ਪੂਰੀ ਪੂਰੀ ਖੋਜ ਕਰ ਲੈਂਦੇ ਅਤੇ ਜੇਕਰ ਕਿਤੇ ਥੋੜ੍ਹੀ ਬਹੁਤੀ ਸਹਾਇਤਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਖਿਆਲ ਸੰਬੰਧੀ ਮਿਲਦੀ ਤਾਂ ਉਸਨੂੰ ਖੋਜੀਆਂ ਵਾਂਗ ਪਰਗਟ ਕਰਕੇ ਉਸ ਉਤੇ ਆਪਣੀ ਨੀਂਹ ਉਸਾਰਦੇ ਪਰ ਇਸਦੇ ਉਲਟ ਮੈਂ ਵੇਖਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਨੇਕ ਨੀਤੀ ਤੇ ਇਆਨਤਦਾਰੀ ਤੋਂ ਕੰਮ ਨਹੀਂ ਲੈ ਰਹੇ ਬਲਕਿ ਸੱਚ ਝੂਠ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਭੀ

ਹੋਵੇ ਹਿੱਕ ਦੇ ਜੋਰ ਇਕ ਸਿੱਖ ਸੂਰਮੇ ਨੂੰ ਹਿੰਦੂ ਸਿੱਧ ਕਰਨ ਦਾ ਜਤਨ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ।

'ਬੀਰ ਬੈਰਾਗੀ' ਦੀ ਨਵੀਂ ਐਡੀਸ਼ਨ ਵਿਚ ਆਪ ਨੇ ਮੇਰੇ ਲਿਖੇ 'ਬੰਦਾ ਬਹਾਦਰ' ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਅਧਿਆਇਆ ਦਾ ਉਲਥਾ ਦਿਤਾ ਹੈ ਅਤੇ ਜਿਥੇ ਜਿਥੇ 'ਬੰਦਾ ਬਹਾਦਰ' ਆਉਂਦਾ ਸੀ ਉਥੇ ਆਪ ਨੇ 'ਬੀਰ ਬੈਰਾਗੀ' ਕਰ ਦਿਤਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਤੋਂ ਆਪ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪਾਠਕਾਂ ਨੂੰ ਧੋਖਾ ਦੇਣ ਦਾ ਜਤਨ ਕੀਤਾ ਹੈ ਕਿ ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਵੀ ਇਸ ਮਹਾਂ ਪੁਸ਼ਟ ਨੂੰ ਬੀਰ ਬੈਰਾਗੀ ਹੀ ਮੰਨਦਾ ਹੈ। ਮੈਂ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਪਾਸੋਂ ਪੁੱਛਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਇਹ ਕਿਥੋਂ ਦੀ ਦਿਆਨਤਦਾਰੀ ਹੈ ਕਿ ਆਪ 'ਬੰਦਾ ਬਹਾਦਰ' ਦਾ ਉਲਥਾ 'ਬੀਰ ਬੈਰਾਗੀ' ਕਰ ਦੇਵੇ? ਜੇਕਰ ਇਸੇ ਦਿਆਨਤਦਾਰੀ ਦੇ ਆਸਰੇ ਤਵਾਰੀਖਾਂ ਲਿਖਦੇ ਤੇ ਅਖਬਾਰਾਂ ਐਡਿਟ ਕਰਦੇ ਹੋ ਤਾਂ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਆਪ ਨੂੰ ਸੁਮੱਤ ਬਖਸ਼ਣ।

ਆਪ ਨੇ ਖਾਫੀ ਖਾਂ ਦੀ ਤਵਾਰੀਖ ਦਾ ਹਵਾਲਾ ਦੇ ਕੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਜਲਾਲਾਬਾਦ ਦੀ ਲੜਾਈ ਸਮੇਂ ਬੰਦਾ ਬਹਾਦਰ ਹਾਜ਼ਰ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਆਪ ਇਸ ਗੱਲ ਨੂੰ ਸਿੱਧ ਕਰਕੇ ਵਖਾਓ।

ਆਪਣੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਵਜੀਰ ਖਾਂ ਨੂੰ ਭਰੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਬੰਦਾ ਬਹਾਦਰ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਲਿਆਕੇ ਜੁੱਤੀਆਂ ਵਿਚ ਬਿਠਾਇਆ ਗਿਆ। ਆਪ ਨੇ ਇਸ ਭਾਵ ਦੀ ਇਕ ਤਸਵੀਰ ਵੀ ਆਪਣੀ ਕਿਤਾਬ ਵਿਚ ਦਿੱਤੀ ਹੈ। ਆਪ ਦੱਸੇ ਕਿ ਆਪ ਨੇ ਇਹ ਘਟਨਾ ਕਿਸ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚੋਂ ਲਈ ਹੈ? ਜਦ ਕਿ ਸਾਰੇ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰ ਮੰਨਦੇ ਹਨ ਕਿ ਵਜੀਰ ਖਾਂ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਮਾਰਿਆ ਗਿਆ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਐਸੀਆਂ ਮਨਯੋਤੀ ਗੱਲਾਂ ਕਿਉਂ ਲਿਖੀਆਂ ਹਨ?

ਮੈਂ ਇਹ ਤਿੰਨ ਵੰਨਗੀਆਂ ਕੇਵਲ ਇਸ ਲਈ ਦਿੱਤੀਆਂ ਹਨ ਕਿ ਆਪ ਦੀ ਦਿਆਨਤਦਾਰੀ ਦੀ ਪਰਖ ਹੋ ਸਕੇ। ਜੇਕਰ ਦਿਆਨਤਦਾਰੀ ਨਾਲ ਆਪ ਥੋੜ੍ਹਾ ਕਰਕੇ ਇਸ ਸਿੱਟੇ ਉਤੇ ਪੁਜਦੇ ਕਿ ਬੰਦਾ ਬਹਾਦਰ ਸਿੱਖ ਨਹੀਂ ਬਲਕਿ ਬੈਰਾਗੀ ਸੀ ਤਾਂ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਆਪਦੀ ਨੀਯਤ ਉਤੇ ਸੱਕ ਕਰਨ ਦਾ ਮੌਕਾ ਹੀ ਨਾ ਮਿਲਦਾ। ਘਟਨਾਵਾਂ ਦੇ ਆਪਾਰ ਉਤੇ ਹਰ ਇਕ ਲੇਖਕ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਆਪਣੀ ਵਾਕਫੀ ਅਨੁਸਾਰ ਸਿੱਟੇ ਕੱਢਣ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ ਹੈ ਤੇ ਇਹ ਹੀ ਉੱਨਤੀ ਦਾ ਸਾਧਨ ਹੈ ਪਰ ਦਿਲ ਵਿਚ ਸੂਰੂ ਤੋਂ ਹੀ ਬੁਰੀ ਨੀਤੀ ਪਾਰਕੇ ਇਤਿਹਾਸਕ ਗੱਲਾਂ ਨੂੰ ਤੋੜਨਾ ਕਦੇ ਵੀ ਚੰਗਾ ਨਹੀਂ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ।

ਅਗੇ ਚਲਕੇ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਇਸ ਸਵਾਲ ਵਲ ਆਉਂਦੇ ਹਨ ਕਿ

ਨਹੀਂ ਵੇਖਿਆ ਕਿ 'ਬੰਦੇ' ਲਈ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਪਾਨ ਕਰਨ ਦੀ ਸ਼ਰਤ ਲਾਈ ਗਈ ਹੋਵੇ। ਹਾਂ, ਇਹ ਜ਼ਰੂਰ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਉਹ 'ਖਾਲਸਾ' ਹੋ ਜਾਵੇ।

ਜਿਸ ਦਾ ਇਹੋ ਭਾਵ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਗੁਰੂ ਭਾਵ ਛਡ ਕੇ ਸਿੱਖੀ ਭਾਵ ਵਿਚ ਆ ਜਾਵੇ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਨਾ ਅਖਵਾ ਕੇ ਅੱਗੇ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਸਿੱਖ ਬਣਾਉਣੇ ਛਡ ਦੇਵੇ।

ਚੌਥੀ ਦਲੀਲ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਇਹ ਦੇਂਦੇ ਹਨ ਕਿ 'ਜਦ ਮਾਤਾ ਜੀ ਵੱਲੋਂ ਉਸ ਨੂੰ ਇਹ ਚਿਠੀ ਮਿਲੀ ਸੀ ਕਿ ਤੂੰ ਗੁਰੂ ਕਾ ਸਿੱਖ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸਨੇ ਉਤਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਕਿ ਮੈਂ ਸਿੱਖੀ ਪੰਥ ਵਿਚ ਦਾਖਲ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ'।

ਜੇ ਬੰਦੇ ਨੇ ਮਾਤਾ ਜੀ ਨੂੰ ਇਹ ਲਫਜ਼ ਲਿਖੇ ਭੀ ਹੋਣ ਤਾਂ ਇਸ ਦਾ ਇਹ ਭਾਵ ਹਰਗਿਜ਼ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ ਕਿ ਬੰਦਾ ਸ਼ੁਰੂ ਤੋਂ ਸਿੱਖ ਹੀ ਨਹੀਂ ਬਣਿਆ ਸੀ। ਉਸਦੇ ਇਹ ਲਫਜ਼ ਹੰਕਾਰ ਦਾ ਸਿੱਟਾ ਭੀ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ ਤੇ ਏਸੇ ਕਰਕੇ ਉਸ ਉਤੇ ਪੰਥ ਦੀ ਕ੍ਰੋਪੀ ਭੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਮੁਮਕਿਨ ਹੈ ਕਿ ਉਸਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਮਾਰਾਂ ਦੀ ਜੁਮੇਵਾਰੀ ਤੋਂ ਮਾਤਾ ਜੀ ਨੂੰ ਸੁਥਕ ਦੋਸ਼ ਕਰਨ ਲਈ ਇਹ ਨੀਤੀ ਵਰਤੀ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਕਿ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਮਾਤਾ ਜੀ ਨੂੰ ਕੋਈ ਮੁਸੀਬਤ ਨਾ ਪਵੇ। ਇਹ ਭੀ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਨੰਦਪੁਰ ਦੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਵਿਚੋਂ ਕੁਝ ਸਿੱਖ ਬੇਦਾਵਾ ਦੇ ਗਏ ਸਨ, ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਏਹ ਬੰਦੇ ਦੀ ਉਸ ਵੇਲੇ ਦੀ ਕ੍ਰੋਪੀ ਅਵਸਥਾ ਦੀ ਭੁੱਲ ਹੋਵੇ। ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਨੰਦਪੁਰ ਦੇ ਬੇ-ਦਾਵੀਏ ਸਿੱਖ ਪਿਛੋਂ ਪਛਤਾ ਕੇ ਫੇਰ ਸਿੱਖ ਬਣ ਗਏ ਸਨ, ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਭੀ ਅਖੀਰ ਵੇਲੇ ਆਪਣੀਆਂ ਭੁੱਲਾਂ ਤੇ ਪਛਤਾਉਂਦਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਹਰ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਭਾਈ ਜੀ ਦੀ ਇਹ ਦਲੀਲ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਬਹਾਦਰ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਭੀ ਅਸਿੱਖ ਤੇ ਬੈਰਾਗੀ ਸਾਬਤ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੀ।

ਖਾਲਸਾ ਜੀ ਦੇ ਅਜੇੜ ਦਾ ਮੂਲ ਕਾਰਨ ਇਹੋ ਸੀ ਕਿ ਬੰਦਾ ਬਹਾਦਰ ਗੁਰੂ ਬਣ ਕੇ ਆਪਣੀ ਨਵੀਂ ਸਿੱਖੀ ਚਲਾਉਂਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਖਾਲਸਾ ਜੀ ਉਸ ਨੂੰ ਇਸ ਗੱਲੋਂ ਰੋਕ ਕੇ ਖਾਲਸਾ ਬਣ ਜਾਣ ਲਈ ਕਹਿੰਦੇ ਸਨ।

ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਮੈਥੋਂ ਪੁਛਦੇ ਹਨ ਕਿ ਬੰਦੀ ਖਾਲਸਾ ਜੇ ਸਿੱਖ ਸਨ ਤਾਂ ਕਿਸ ਦੇ ਸਿੱਖ ਸਨ? ਮੇਰਾ ਉਤਰ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਬਾਬੇ ਬੰਦੇ ਦੇ ਸਿੱਖ ਸਨ। ਉਹ ਦਸੋਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਉਤੇ ਵੈਸਾ ਹੀ ਭਰੋਸਾ ਰਖਦੇ ਸਨ ਜਿਹਾ ਕਿ 'ਤੱਤ ਖਾਲਸਾ' ਦਾ ਸੀ। ਫਰਕ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਤੱਤ ਖਾਲਸਾ ਬੰਦਾ ਬਹਾਦਰ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਬਰਾਬਰ ਦਾ ਖਾਲਸਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਸਮਝਦਾ। ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਰਹੰਦ ਦਾ ਸਰਕਾਰੀ ਅਖਬਾਰ ਨਵੀਸ ਮੀਰ ਨਸੀਰੁਦੀਨ

ਜੇ ਬੰਦੀ ਸੀ, ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕ ਕੇ ਮੀਰ ਸਿੰਘ ਬਣ ਗਿਆ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਗੱਲਾਂ ਤੋਂ ਸਪਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਬੰਦਾ ਬਹਾਦਰ ਬੈਰਾਗੀ ਯਾਹਿੰਦੂ ਨਹੀਂ ਸੀ ਬਲਕਿ ਇੱਕ ਕੱਟਰ ਸਿੰਘ ਸੀ ਜੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਤੀਕ ਨੂੰ ਸਿੰਘ ਬਣਾਈ ਜਾਂਦਾ ਸੀ।

ਅਚੰਭੇ ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ ਕਿ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਏਲਾਨ ਸਿੱਖਾਂ ਸੰਬੰਧੀ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਬਾਦਸ਼ਾਹੀ ਅਫਸਰ ਸਿੱਖਾਂ ਨਾਲ ਲੜਦੇ ਹਨ। ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਵਿਖਾਉਣ ਲਈ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਸਿਰਾਂ ਦੇ ਭਰੇ ਗੱਡੇ ਘੱਲੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਚੁਰਸਤਿਆਂ ਉੱਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਸਿਰ ਰੁੱਖਾਂ ਨਾਲ ਲਟਕਾਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਸਿਰਾਂ ਦੇ ਮੁਨਾਈ ਬਣਾਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ; ਹਰ ਥਾਂ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਕਤਲਾਮ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਦਾੜੀ ਮੁਨਾਈ ਜਾਣ ਦਾ ਹੁਕਮ ਕੇਵਲ ਇਸ ਲਈ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕੇਵਲ ਸਿੱਖ ਹੀ ਹਨ ਜੋ ਦਾੜੀ ਨਹੀਂ ਮੁਨਾਉਂਦੇ, ਹਿੰਦੂ ਦਾੜੀ ਮੁਨਾ ਲੈਂਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਸਾਫ਼ ਹੁਕਮ ਸੀ ਕਿ ਜੋ ਕੋਈ ਇਹ ਕਹਿ ਦੇਵੇ ਕਿ ਮੈਂ ਸਿੱਖ ਨਹੀਂ ਹਾਂ, ਉਸਨੂੰ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ, ਪਰ ਅੱਠ ਸੌ ਸਿੰਘਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕਿਸੇ ਇੱਕ ਨੇ ਵੀ ਦਿੱਲੀ ਇਹ ਨਹੀਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਮੈਂ ਹਿੰਦੂ ਹਾਂ। ਸਭ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸਿੱਖ ਹੀ ਆਖਦੇ ਰਹੇ ਤੇ ਰੱਸ ਰੱਸ ਕੇ ਸੀਸ ਦੇਂਦੇ ਰਹੇ। ਐਸੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਦੇ ਹੁੰਦਿਆਂ ਸੁੰਦਿਆਂ ਕੇਹੜਾ ਸਿਆਣਾ ਆਦਮੀ ਹੈ ਜੋ ਬੰਦਾ ਬਹਾਦਰ ਨੂੰ ਹਿੰਦੂ ਯਾ ਬੈਰਾਗੀ, ਕੈਹਣ ਦਾ ਹੋਸਲਾ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ? ਨਿਰਸੰਦੇਹ ਬੰਦਾ ਬਹਾਦਰ ਇੱਕ ਕੱਟਰ ਸਿੱਖ ਸੀ ਜੇ ਹਰ ਪ੍ਰਾਣੀ ਮਾਤ੍ਰ ਨੂੰ 'ਸਿੰਘ' ਸਜਾ ਲੈਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ।

ਪਿਛਲੇ ਦਿਨੀਂ ਹਿੰਦੂ ਅਖਬਾਰਾਂ ਨੇ ਵੜਾਂ ਮਾਰੀਆਂ ਹਨ ਕਿ ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸਕ ਹਵਾਲਿਆਂ ਨਾਲ ਬੰਦਾ ਬਹਾਦਰ ਨੂੰ ਸਿੱਖ ਸਿੱਧ ਕਰਨ। ਡੇਂਡ ਸਾਲ ਤੋਂ ਉਤੇ ਹੋ ਚੁਕਾ ਹੈ ਕਿ ਮੈਂ 'ਬੰਦਾ ਬਹਾਦਰ ਕੈਨ ਥਾ' ਨਾਮੀ ਲੇਖ ਛਪਵਾਇਆ ਸੀ ਪਰ ਅੱਜ ਤੀਕ ਨਾ ਤਾਂ ਭਾਈ ਪਰਮਾਨੰਦ ਜੀ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਕੋਈ ਹੋਰ ਹਿੰਦੂ ਵਿਦਵਾਨ ਮੇਰੇ ਲੇਖ ਦਾ ਖੰਡਨ ਕਰ ਸਕਿਆ ਹੈ। ਮੈਂ ਨਗਾਰੇ ਦੀ ਚੋਟ ਤੇ ਕਹਿੰਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਕੋਈ ਹਿੰਦੂ ਕਿਸੇ ਸਮਕਾਲੀ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚੋਂ ਸੈਨਸ਼ਨਾਤ੍ਮਕ ਤਾਂ ਇਹ ਗੱਲ ਕੱਢ ਵਖਾਵੇ ਕਿ ਬੰਦਾ ਬਹਾਦਰ ਸਿੱਖ ਨਹੀਂ ਸੀ।

ਕਿਸੇ ਮਹਾਂ ਪੁਰਸ਼ ਦਾ ਜੀਵਨ ਲਿਖਣ ਲੱਗਿਆਂ ਹਰ ਇਕ ਲਿਖਾਰੀ ਦਾ ਇਹ ਜਤਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸੱਚੇ ਸੱਚੇ ਹਾਲ ਲੱਭਕੇ ਲਿਖੇ ਜਾਣ। ਪਰ ਭਾਈ ਪਰਮਾਨੰਦ ਜੀ ਜਾਣ ਬੁਝ ਕੇ ਗਲਤ ਲਿਖਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਆਪ ਨੇ

ਆਪ ਕੇਡੀ ਦਲੇਰੀ ਨਾਲ ਲਿਖਦੇ ਹਨ ਕਿ 'ਭਾਈ ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸਪਸ਼ਟ ਕਰ ਦਿਤਾ ਕਿ ਉਹ ਸਿੱਖ ਨਹੀਂ ਸੀ।' ਇਹ ਭਾਈ ਪਰਮਾਨੰਦ ਜੀ ਦੀ ਦੂਜੀ ਦਿਆਨਤਦਾਰੀ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਜਾਣ ਬੁੱਝ ਕੇ ਆਪਣੇ ਪਾਠਕਾਂ ਨੂੰ ਧੋਖਾ ਦੇਂਦੇ ਹਨ।

੩. ਜਲਾਲਾਬਾਦ ਦੀ ਲੜਾਈ ਦੇ ਹਾਲ ਵਿਚ ਆਪ ਲਿਖਦੇ ਹਨ, 'ਖਾਫ਼ੀ ਖਾਂ ਨੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਹਮਲੇ ਵਿਚ ਬੈਰਾਗੀ ਫੌਜ ਦੇ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਸੀ।'

ਖਾਫ਼ੀ ਖਾਂ ਦੀ ਤਵਾਰੀਖ਼ ਛਪੀ ਹੋਈ ਹੈ ਤੇ ਅਮ ਮਿਲਦੀ ਹੈ। ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਦੱਸਣ ਕਿ ਕਿਥੇ ਖਾਫ਼ੀ ਖਾਂ ਨੇ ਐਸਾ ਲਿਖਿਆ ਹੈ? ਖਾਫ਼ੀ ਖਾਂ ਤਾਂ ਸਾਡ ਮੰਨਦਾ ਹੈ ਕਿ ਫੌਜ ਦੇ ਨਾਲ ਬੰਦਾ ਬਹਾਦਰ ਸੀ। ਪਰ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਦਿਆਨਤਦਾਰੀ ਵੇਖੋ ਕਿ ਉਹ ਜਾਣ ਬੁੱਝ ਕੇ ਉਲਟੀ ਗੱਲ ਲਿਖਦੇ ਹਨ। ਕੇਵਲ ਇਸ ਲਈ ਕਿ ਉਸ ਸਮੇਂ ਜਲਾਲਾਬਾਦ ਸਰ ਨਹੀਂ ਹੈ ਸਕਿਆ ਸੀ।

ਮੈਂ ਇੱਥੇ ਸਾਫ਼ ਸਾਫ਼ ਦੱਸ ਦੇਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ੧੯੦੭ ਵਿਚ ਮੇਰਾ ਇਹ ਖਿਆਲ ਸੀ ਕਿ ਬੰਦਾ ਬਹਾਦਰ ਨੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਨਹੀਂ ਛਕਿਆ ਸੀ। ਪਰ ਉਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਜਿਉਂ ਜਿਉਂ ਮੈਂ ਹੋਰ ਇਤਿਹਾਸਾਂ ਨੂੰ ਵਾਚਦਾ ਗਿਆ ਤਿਉਂ ਤਿਉਂ ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੀਆਂ ਭੁੱਲਾਂ ਦਾ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਗਿਆ। ਇਸ ਵੇਲੇ ਮੇਰਾ ਨਿਸਚਾ ਹੈ ਕਿ ਬੰਦਾ ਬਹਾਦਰ ਅੰਮ੍ਰਿਤਧਾਰੀ ਸਿੰਘ ਸੀ। ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਏਹ ਖਿਆਲ ਸਿੱਖ ਪੈਸ਼ ਵਿਚ ਵੀ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰ ਚੁੱਕਾ ਹੋਇਆ ਹਾਂ।

ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਲੋਖ 'ਬੰਦਾ ਬਹਾਦਰ ਕੌਣ ਸੀ' ਵਿਚ ਇਤਿਹਾਸਕ ਹਵਾਲਿਆਂ ਨਾਲ ਸਿੱਧ ਕਰ ਚੁਕਾ ਹੋਇਆ ਹਾਂ ਕਿ ਬੰਦਾ ਬਹਾਦਰ ਕੱਟਰ ਸਿੰਘ ਸੀ ਜੋ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਤੀਕ ਨੂੰ ਸਿੱਖ ਬਣਾਈ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਜਿਸ ਦੀ ਮੋਹਰ ਵਿਚ ਉਹੋ ਸ਼ਬਦ ਸਨ ਜੋ ਅਜ ਤੀਕ ਸ੍ਰੀ ਅਬਰਲ ਨਗਰ ਜੀ ਦੇ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦੀ ਮੋਹਰ ਵਿਚ ਹਨ। ਇਸ ਲਈ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਕਿਤਾਬ ਦੇ ਪਾਠਕਾਂ ਨੂੰ ਧੋਖਾ ਨਹੀਂ ਦੇਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਕਿ ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਵੀ ਬੰਦੇ ਨੂੰ ਸਿੱਖ ਨਹੀਂ ਮੰਨਦਾ। ਜੇ ਆਪ ਵਿਚ ਸਚਾਈ ਦੀ ਅੰਸ਼ ਹੈ ਤਾਂ ਆਪ ਮੇਰੇ ਭਾਵ ਨੂੰ ਤੋਡ ਕੇ ਨਹੀਂ ਬਲਕਿ ਸਾਫ਼ ਪਰਗਟ ਕਰਨ।

ਬੰਦਾ ਬਹਾਦਰ ਦੇ ਸਮੇਂ ਨੂੰ ਦੋ ਸੌ ਸਾਲ ਤੋਂ ਉਤੇ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ ਪਰ ਅੱਜ ਤੀਕ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਇਹ ਖਿਆਲ ਨਹੀਂ ਆਇਆ ਕਿ ਬੰਦਾ ਬਹਾਦਰ ਸਿੱਖ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਬਲਕਿ ਬੈਰਾਗੀ ਸੀ। ਇਹ ਕਾਢ ਹੁਣ ਭਾਈ ਪਰਮਾਨੰਦ

ਜੀ ਨੇ ਕੱਢੀ ਹੈ ਕਿ ਬੰਦਾ ਬਹਾਦਰ ਤਾਂ ਬੈਰਾਗੀ ਸੀ।

ਪਰ ਸੱਚ ਦੀ ਭਾਲ ਖਾਤਰ ਅਸੀਂ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੇ ਆਦਮੀਆਂ ਪਾਸੋਂ ਪੁੱਛਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਬੰਦਾ ਬਹਾਦਰ ਕੌਣ ਸੀ? ਇਸ ਵੇਲੇ ਤੀਕ ਸਾਨੂੰ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਲਿਖਾਰੀਆਂ ਦੀਆਂ ਲਿਖਤਾਂ ਮਿਲਦੀਆਂ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਬੰਦੇ ਬਹਾਦਰ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਅੱਖਾਂ ਵੇਖਿਆ ਸੀ। ਤੇ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੇ ਹਾਲ ਲਿਖੇ ਸਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਮੌਕੇ ਦੇ ਗਵਾਹੀਂ ਵਿਚੋਂ ਬਹੁਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਸਨ, ਕੁਝ ਰਿੰਦੂ ਸਨ ਤੇ ਕੁਝ ਅੰਗਰੇਜ਼। ਪਰ ਇਹ ਸਾਰੇ ਹੀ ਮੰਨਦੇ ਹਨ ਕਿ ਬੰਦਾ ਬਹਾਦਰ ਸਿੱਖ ਸੀ। ਕੋਈ ਭੁੱਲ ਕੇ ਵੀ ਨਹੀਂ ਲਿਖਦਾ ਕਿ ਬੰਦਾ ਬਹਾਦਰ ਬੈਰਾਗੀ ਸੀ। ਯਾਹਿੰਦੂ ਸੀ।

੧-੨. ਬਹਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਅਜੇ ਅਜਿਮੇਰ ਨਹੀਂ ਪੁੱਜਾ ਸੀ ਕਿ ਸਾਢੇਰੇ ਤੇ ਸਰਹਿੰਦ ਦੇ ਪੀਰਜ਼ਾਦੇ ਅਤੇ ਬਾਨੇਸਰ ਆਦਿ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਦੇ ਸਰਦੇ ਪੁਜਦੇ ਵਸਨੀਕ ਰੋਂਦੇ ਕੁਰਲਾਂਦੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਪਾਸ ਪੁੱਜੇ ਅਤੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਸਾਡੇ ਨਾਲ ਬੰਦਾ ਬਹਾਦਰ ਨੇ ਕੀ ਕੁਝ ਕੀਤਾ ਹੈ? ਉਸ ਸਮੇਂ ਸ਼ਾਹੀ ਲਸ਼ਕਰ ਵਿਚ ਕਾਮਵਰ ਖਾਂ ਤੇ ਮੁੰਹਮਦ ਹਰੀਸੀ ਦੇ ਲਿਖਾਰੀ ਮੌਜੂਦ ਸਨ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਲਿਖਤਾਂ ਅੱਜ ਸਾਨੂੰ ਮਿਲਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਹ ਸ਼ਾਹੀ ਲਸ਼ਕਰ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਵਧਦੇ ਆਏ ਅਤੇ ਸ਼ਾਹੀ ਫੌਜ ਦੇ ਜੋ ਟਾਕਰੇ ਖਾਲਸਾ ਜੀ ਨਾਲ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਸਭ ਆਪਣੀ ਅੱਖਾਂ ਵੇਖਦੇ ਰਹੇ ਤੇ ਲਿਖਦੇ ਰਹੇ। ਜਦ ਲੋਹਗੜ੍ਹ ਦਾ ਚੁੱਧ ਹੋਯਾ ਤਾਂ ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਜਣੋਂ ਉਸ ਸਮੇਂ ਵੀ ਹਾਜ਼ਰ ਸਨ ਤੇ ਸਭ ਕੁਝ ਆਪਣੀ ਅੱਖਾਂ ਵੇਖ ਰਹੇ ਸਨ ਕਿ ਅਸੀਂ ਕਿਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਲੜ ਰਹੇ ਹਾਂ?

ਫਿਰ ਜਦ ਫੁੱਖਸੀਅਰ ਦੇ ਵੇਲੇ ਬੰਦਾ ਬਹਾਦਰ ਤੇ ਸੱਤ ਅੱਠ ਸੌ ਸਿੰਘ ਦਿੱਲੀ ਅੱਪੜੇ ਅਤੇ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚ ਭੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਜਲੂਸ ਕਵਿਆ ਗਿਆ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਵੀ ਕਾਮਵਾਰ ਖਾਂ ਤੇ ਮੁੰਹਮਦ ਹਰੀਸੀ ਨੇ ਸਭ ਕੁਝ ਆਪਣੀ ਅੱਖਾਂ ਵੇਖਿਆ ਸੀ। ਫਿਰ ਜਦ ਹਰ ਰੋਜ਼ ਇਕ ਇਕ ਸੌ ਸਿੰਘ ਕਤਲ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਅਤੇ ਅੰਤ ਨੂੰ ਬੰਦਾ ਬਹਾਦਰ ਤੇ ਆਪ ਦੇ ਤੀਕ ਕੁਝ ਸਰਦਾਰਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ਹੀਦ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਤਦ ਵੀ ਇਹ ਦਿੱਲੀ ਵਿਚ ਸਨ ਤੇ ਸਭ ਕੁਝ ਵੇਖਦੇ ਸ਼ੁਣਦੇ ਸਨ।

ਇਸ ਘਣਨਾ ਤੋਂ ਤਿੰਨ ਸਾਲ ਮਹੱਤ ਹਰੀਸੀ, ਰਾਹੋ, ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਜਲੰਧਰ ਦਾ ਹੋਕੜਾ ਹੋ ਕੇ ਆਇਆ ਸੀ ਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵੇਖਦਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਹਾਂ ਆਦਮੀਆਂ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸੱਤ ਅੱਠ ਸਾਲਾਂ ਵਿਚ

੮. ਬੰਦਾ ਬਹਦਾਰ ਗੁਰਦਾਸਪੁਰੋਂ ਫੜਿਆ ਹੋਇਆ ਜਦ ਲਾਹੌਰ ਅੱਪੜਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਅਬਦੂਲ ਸਮੱਦ ਖਾਂ ਦੇ ਹੁਕਮ ਨਾਲ ਬੰਦਾ ਬਹਾਦਰ ਤੇ ਕੈਦੀ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਜਲੂਸ ਕਵਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਜਲੂਸ ਨੂੰ ਸ਼ਾਹ ਨਿਵਾਜ਼ ਖਾਂ ਦੇਖਦਾ ਹੈ। ਸ਼ਾਹ ਨਿਵਾਜ਼ ਖਾਂ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਸਨੇ ਕਿਤੇ ਇਸ਼ਾਰਾ ਤੀਕ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਕਿ ਬੰਦਾ ਬਹਦਾਰ ਹਿੰਦੂ ਯਾ ਬੈਰਾਗੀ ਸੀ। ਇਹ ਹਰ ਥਾਂ ਸਿੱਖ ਹੀ ਲਿਖਦਾ ਰਿਹਾ ਹੈ।

੯. ਖਾਫੀ ਖਾਂ ਆਪਣੇ ਸਮੇਂ ਦਾ ਬੜਾ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਜਦ ਬੰਦਾ ਬਹਾਦਰ ਤੇ ਆਪ ਦੇ ਸਾਥੀ ਦਿੱਲੀ ਪੁਜਦੇ ਤੇ ਉਥੇ ਸ਼ਹੀਦ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਇਹ ਸਾਰੇ ਖਾਫੀ ਖਾਂ ਦੇ ਅੱਖੀਂ ਡਿੱਠੇ ਹਾਲ ਹਨ। ਪਰ ਇਸ ਨੇ ਕਿਤੇ ਭੁੱਲ ਕੇ ਵੀ ਬੰਦਾ ਬਹਾਦਰ ਨੂੰ ਹਿੰਦੂ ਯਾ ਬੈਰਾਗੀ ਨਹੀਂ ਲਿਖਿਆ, ਬਲਕਿ ਹਰ ਥਾਂ ਸਿੱਖ ਹੀ ਮੰਨਿਆ ਹੈ।

ਹੋਰਨਾਂ ਗੱਲਾਂ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਖਾਫੀ ਖਾਂ ਨੇ ਇਕ ਸਿੱਖ ਬੰਦੇ ਦੀ ਸ਼ਹੀਦੀ ਦਾ ਹਾਲ ਵੀ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਕਿਵੇਂ ਇਕ ਗਭਰੂ ਦੀ ਮਾਂ ਨੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਪਾਸ ਜਾ ਰੋਲਾ ਪਾਇਆ ਕਿ ਮੇਰਾ ਪੁਤਰ ਸਿੱਖ ਨਹੀਂ। ਇਸ ਨੂੰ ਸਿੱਖੀ ਦੇ ਸ਼੍ਰੂਏ ਵਿਚ ਐਵੇਂ ਫੜ ਲਿਆਂਦਾ ਹੈ। ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਇਸਨੂੰ ਛੱਡ ਦੇਣ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦੇ ਦਿਤਾ ਪਰ ਉਸ ਗਭਰੂ ਨੇ ਇਹ ਗੱਲ ਨਾ ਮੰਨੀ ਤੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਮੈਂ ਗੁਰੂ ਕਾ ਸਿੱਖ ਹਾਂ, ਮੈਨੂੰ ਨਹੀਂ ਪਤਾ ਇਹ ਤੀਵੀਂ ਕੌਣ ਹੈ?

ਇਸ ਤੋਂ ਸਾਫ਼ ਸਿੱਧ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਕਿਸੇ ਬੈਰਾਗੀ ਦੇ ਚੇਲੇ ਨਹੀਂ ਸਨ, ਬਲਕਿ ਗੁਰੂ ਕੇ ਸਿੱਖ ਸਨ।

੧੦, ੧੧, ੧੨, ੧੩,: ਜਦ ਬੰਦਾ ਬਹਾਦਰ ਦਿੱਲੀ ਪੁਜਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਸਮੇਂ ਜ਼ਿਓ ਦਾਸ, ਖੁਸ਼ਹਾਲ ਚੰਦ, ਕਾਮ ਰਾਜ ਤੇ ਮੁਹੰਮਦ ਸ਼ਫੀ ਦਿੱਲੀ ਹੀ ਸਨ। ਇਸ ਬੱਚੇ ਦੀ ਸ਼ਹੀਦੀ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਜ਼ਿਓ ਦਾਸ ਭੀ ਕਰਦਾ ਹੈ ਪਰ ਖੁਸ਼ਹਾਲ ਚੰਦ ਵਧੇਰੇ ਵਿਸਥਾਰ ਨਾਲ ਹਾਲ ਲਿਖਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਸਾਰੇ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰ ਮੰਨਦੇ ਹਨ ਕਿ ਬੰਦਾ ਤੇ ਇਸ ਦੇ ਸਾਥੀ ਸਿੱਖ ਸਨ ਤੇ ਸੈਕੜੇ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕਿਸੇ ਇਕ ਨੇ ਵੀ ਸਿੱਖੀ ਵੱਲੋਂ ਮੁੰਹ ਨਹੀਂ ਮੌਜ਼ਿਆ ਸੀ ਸਗੋਂ ਹੱਸ ਹੱਸ ਕੇ ਸੀਸ ਦਿੱਤੇ ਸਨ।

ਇਹ ਅੱਖੀਂ ਵੇਖਣ ਵਾਲੇ ਹਿੰਦੂ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰ ਇਤਨਾ ਧੋਖਾ ਕਦੇ ਨਹੀਂ ਖਾ ਸਕਦੇ ਕਿ ਇਕ ਹਿੰਦੂ ਨੂੰ ਸਿੱਖ ਸਮਝ ਲੈਣ। ਜੋ ਕੁਝ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਪਸ਼ਟ ਨਜ਼ਰ ਆ ਰਿਹਾ ਸੀ ਉਹੋਂ ਕੁਝ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਸਾਫ਼ ਲਿਖਿਆ ਕਿ ਇਹ ਸਭ ਸਿੱਖ ਸਨ।

੧੪. ਸੰਜੋਗ ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ ਕਿ ਜਦ ਬੰਦਾ ਬਹਾਦਰ ਤੇ ਆਪ ਦੇ ਸਾਥੀ ਦਿੱਲੀ ਪੁਜਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਉਸ ਸਮੇਂ ਈਸਟ ਇੰਡੀਆ ਕੰਪਨੀ ਦੇ ਸਫੀਰ ਵੀ ਦਿੱਲੀ ਆਏ ਹੋਏ ਸਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਬੰਦਾ ਬਹਾਦਰ ਦਾ ਜਲੂਸ ਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਕਤਲਾਮ ਦਾ ਸਵਿਸ਼ੰਖਰ ਵਰਣਨ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਪਰ ਇਹ ਵੀ ਸਭ ਨੂੰ ਸਿੱਖ ਹੀ ਲਿਖਦੇ ਹਨ।

ਗੱਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਜੇਕਰ ਕੋਈ ਹਿੰਦੂ ਯਾ ਬੈਰਾਗੀ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਸਭ ਸਾਨੂੰ ਮਾਲੂਮ ਹੋ ਜਾਂਦਾ। ਇਹ ਅਣਹੋਣੀ ਜਿਹੀ ਗੱਲ ਹੈ ਕਿ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਆਦਮੀਆਂ ਵਿਚੋਂ ਕਿਥੀ ਇਕ ਵੀ ਇਹ ਨਾ ਸਮਝ ਸਕਿਆ ਹੋਵੇ ਕਿ ਬੰਦਾ ਬਹਾਦਰ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਸਾਥੀ ਸਿੱਖ ਹਨ ਕਿ ਹਿੰਦੂ?

੧੫. ਯਾਰ ਮੁਹੰਮਦ ਬੰਦਾ ਬਹਾਦਰ ਦਾ ਸਮਕਾਲੀ ਸੀ। ਇਸ ਨੇ ਵੀ ਬੰਦਾ ਬਹਾਦਰ ਸੰਬੰਧੀ ਲਿਖਿਆ ਹੈ। ਇਹ ਦਸਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜਦ ਸਰਹਿੰਦ ਮਾਰੀ ਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਜ਼ੋਰ ਹੋ ਗਿਆ ਤਾਂ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਤੀਕ ਨੂੰ ਸਿੱਖ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ। ਸਰਹਿੰਦ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਦਾ ਇਕ ਦੀਨਦਾਰ ਖਾਂ ਸੀ, ਜੋ ਮੁਹੰਮਦ ਕਾਸ਼ਮ ਲਾਹੌਰ ਦੀ ਲਿਖਤ ਅਨੁਸਾਰ ਇਸ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਫਰੁੱਖਸੀਅਰ ਨੂੰ ਮਹਿਲਾਂ ਵਿਚੋਂ ਘਸੀਟਣ ਕਰਕੇ ਮਸ਼ਹੂਰ ਹੋ ਗਿਆ। ਇਹ ਦੀਨਦਾਰ ਖਾਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕ ਕੇ ਦੀਨਦਾਰ ਸਿੰਘ ਬਣ ਗਿਆ।

ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਰਹਿੰਦ ਦਾ ਸਰਕਾਰੀ ਅਖਬਾਰ ਨਵੀਸ ਮੀਰ ਨਸੀਰੁਦੀਨ, ਜੋ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕ ਕੇ ਮੀਰ ਸਿੰਘ ਬਣ ਗਿਆ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਗੱਲਾਂ ਤੋਂ ਸਪਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਬੰਦਾ ਬਹਾਦਰ ਬੈਰਾਗੀ ਯਾ ਹਿੰਦੂ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਬਲਕਿ ਇਕ ਕੱਟਰ ਸਿੰਘ ਸੀ ਜੋ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਤੀਕ ਨੂੰ ਸਿੰਘ ਬਣਾਈ ਜਾਂਦਾ ਸੀ।

ਅਚੰਭੇ ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ ਕਿ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਏਲਾਨ ਸਿੱਖਾਂ ਸੰਬੰਧੀ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਬਾਦਸ਼ਾਹੀ ਅਫਸਰ ਸਿੱਖਾਂ ਨਾਲ ਲੜਦੇ ਹਨ, ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਵਿਖਾਉਣ ਲਈ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਸਿਰਾਂ ਦੇ ਭਰੇ ਗੱਡੇ ਘੱਲੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਚੁਰਸਤਿਆਂ ਉਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਸਿਰ ਰੁੱਖਾਂ ਨਾਲ ਲਟਕਾਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਸਿਰਾਂ ਦੇ ਮੁਨਾਰੇ ਬਣਾਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਹਰ ਥਾਂ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਕਤਲਾਮ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਦਾੜੀ ਮੁਨਾਰੀ ਜਾਣ ਦਾ ਹੁਕਮ ਕੇਵਲ ਇਸ ਲਈ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕੇਵਲ ਸਿੱਖ ਹੀ ਹਨ ਜੋ ਦਾੜੀ ਨਹੀਂ ਮੁਨਾਰੀ ਹੈ, ਹਿੰਦੂ ਦਾੜੀ ਮੁਨਾ ਲੈਂਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਸਾਫ਼ ਹੁਕਮ ਸੀ ਕਿ ਜੋ ਕੋਈ ਇਹ ਕਹਿ ਦੇਵੇ ਕਿ ਮੈਂ ਸਿੱਖ ਨਹੀਂ ਹਾਂ ਉਸਨੂੰ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ। ਪਰ ਅੱਠ ਸੌ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕਿਸੇ ਇੱਕ ਨੇ ਵੀ ਦਿੱਲੀ

ਸੀ ਜਦੋਂ ਭਾਈ ਪਰਮਾ ਨੰਦ ਨੇ ਇਹ ਮਸਲਾ ਖੜ੍ਹਾ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਉਸ ਬਹਿਸ
ਵਿਚ ਸ: ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਹਿਸਟੋਰੀਅਨ ਨੇ ਮਹੱਤਤਾ ਭਰੇ ਲੇਖ ਲਿਖੇ ਸਨ,
ਉਨ੍ਹਾਂ ਲੇਖਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਦੇ ਪਾਠਕਾਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਨਾਲੋਂ
ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰ ਵੀ ਆਉਂਦਿਆਂ ਪਰਚਿਆਂ ਵਿਚ ਦਿੰਦੇ ਰਹਾਂਗੇ।

❖ ❖ ❖ ❖ ❖ ❖ ❖